

VILNIAUS UNIVERSITETAS

DONATAS MURAUSKAS

**INSTRUMENTALIZMAS TEISMŲ SPRENDIMUOSE:
ARGUMENTAVIMAS ĮVERTINUS SOCIALINIUS PADARINIUS**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2015

Disertacija rengta 2010–2014 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas – prof. dr. Egidijus Kūris (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė - 01 S)

TURINYS

Įvadas	8
1. Teismų sprendimų socialinių padarinių vertinimo teisiniame argumentavime teoriniai pagrindai	37
1.1. Teismo pateikiamo teisinio argumentavimo samprata ir tipologija ..	37
1.1.1. Teismo sprendimas	37
1.1.2. Teisinis argumentavimas	42
1.1.3. Galimybės vertinti socialinius padarinius teisiniame argumentavime .	50
1.1.4. Bendrieji ir specialieji reikalavimai teisiniam argumentavimui.....	58
1.1.5. Teisiniai ir socialiniai padariniai teisiniame argumentavime	81
1.2. Specifinė argumentų grupė – argumentavimas įvertinus socialinius padarinius	84
1.2.1. Specifiniai teisėkūroje naudojami padarinių vertinimo metodai	85
1.3.2. Supaprastinto padarinių įvertinimo mechanizmo paieškos	91
1.3. Argumentavimo įvertinus socialinius padarinius tikslų išskyrimas ..	94
1.3.1. Socialinių tikslų paieškos	94
1.3.2. Sprendimo priėmimo kriterijai teisingumo teorijose	97
1.3.3. Praktinio pritaikomumo problema	103
1.3.4. Teleologinio argumento įvedimas	108
1.4. Socialinio tikslo realizavimas praktikoje	110
1.4.1. Socialinio tikslo identifikavimas	111
1.4.2. Praktinio taikymo schema: ieškant pusiausvyros tarp skirtingų interesų.....	115
1.5. Apibendrinimas.....	120
2. Sprendimo socialinių padarinių vertinimas teismų praktikoje.....	122
2.1. Ekonominio ir teleologinio argumentų identifikavimas teismų argumentuose	122
2.2. Teismų praktikos tyrimo schema	127

2.3. Realus interesas kaip teisės kreiptis į teismą teisinis pagrindas	
(Locus standi).....	139
2.3.1. Europos Žmogaus Teisių Teismas.....	147
2.3.2. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas.....	159
2.3.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.....	174
2.3.4. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas.....	181
2.3.5. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas.....	190
2.4. Laikinosios apsaugos priemonės	204
2.4.1. Europos Žmogaus Teisių Teismas.....	209
2.4.2. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas.....	217
2.4.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.....	226
2.4.4. Lietuvos apeliacinis teismas.....	229
2.4.5. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas.....	235
2.5. Laiko dimensija.....	248
2.5.1. Europos Žmogaus Teisių Teismas.....	258
2.5.2. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas.....	266
2.5.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.....	270
2.5.4. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas.....	281
2.5.5. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas.....	284
2.6. Res iudicata	292
2.6.1. Europos Žmogaus Teisių Teismas.....	295
2.6.2. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas.....	304
2.6.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.....	310
2.6.4. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas.....	314
2.6.5. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas.....	320
2.7. Apibendrinimas.....	326
Išvados.....	330
Šaltiniai ir literatūra.....	332
Doktoranto moksliniai straipsniai disertacijos tema.....	381

Paveikslų ir lentelių sąrašas

1 lentelė. *Tyrime vartojamos kai kurios svarbesnės sąvokos*

2 lentelė. *P. Cserne siūloma sprendimo dėl socialinių padarinių priėmimo schema*

3 lentelė. *Sprendimo dėl socialinių padarinių priėmimo supaprastinta schema*

4 lentelė. *Papildyta sprendimų, kuriais įvertinami socialiniai padariniai, priėmimo schema*

1 pav. *Implicitinio į socialinius padarinius nukreipto teismų argumentavimo paieškos, identifikuojant socialinei tikrovei aktualią teisinio argumento prasmę*

5 lentelė. *Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimų poveikio laike režimai pagal procedūras*

Santrumpos

ABTĮ	Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas
BPK	Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas
CK	Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas
CLS	Kritinės teisės studijos
CPK	Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas
EEB sutartis	Europos Ekonominės Bendrijos Steigimo Sutartis
ES, Sąjunga	Europos Sąjunga ¹
ESTT, Teisingumo Teismas	Europos Sąjungos Teisingumo Teismas ²
EŽTK, Konvencija	Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija
EŽTT	Europos Žmogaus Teisių Teismas
LApT	Lietuvos apeliacinis teismas
LAT	Lietuvos Aukščiausiasis Teismas
LRKT, Konstitucinis Teismas	Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas
LVAT	Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas

¹ Tekste terminas *Europos Sąjunga* apima ir terminą *Europos Bendrijos*, kuris buvo aktualus iki Lisabonos sutarties, po kurios buvo panaikinta ramsčių sistema, o Europos Sąjunga visiškai pakeitė Europos Bendrijas.

² Tekste terminas *Europos Sąjungos Teisingumo Teismas* apima tiek Teisingumo Teismą, Bendrąjį Teismą ir Tarnautojų Teismą, tiek iki 2009 m. gruodžio 1 d. veikusį Europos Bendrijų Teisingumo Teismą, jei eksplicitiškai nenurodoma kitaip.

p.	Puslapis
SESV	Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo
VAĮ	Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas
VAT	Vilniaus apygardos teismas

Ivadas

Tyrimo problematika ir aktualumas. Teisinis tyrimas gali būti tiek deskriptyvus, kuriuo siekiama iširti esamą būklę, tiek normatyvinis, kuriuo ieškoma *geresnės* teisės recepto. Šiuo tyrimu norėtusi pasiekti antrosios krypties pretenziją – geresnės teisės paieškas. Nemažą įtaką teisės metodologijų tyrimams padaręs R. S. Summersas yra nurodęs vieną iš geresnės teisės paieškos receptų – geresnio argumento teisėje pateikimas³. Tad ir šio tyrimo kryptis yra teisinio argumentavimo metodologijų analizė. Konkrečiau kalbant, teisinio argumentavimo metodologijų, kuriomis teismai gali įvertinti sprendimo socialinius padarinius, identifikavimas, analizė ir praktinis pritaikymas – šie klausimai sudaro pristatomo disertacinio tyrimo esmę. Tyrimu nėra siekiama vien perrašyti esamas teorijas. Tai nėra vadovėlio tipo tyrimas, kuriame tik prašomi pripažinti plačiai išdiskutuoti teisės klausimai. Darbu keliama diskusija klausimais, kurie neturi vienintelio atsakymo.

Atsakymai į sudėtingus klausimus teisėje labai priklauso nuo pasirinktos vertybinės, ideologinės krypties, taip pat tyrimo metodologijos. Šiuo tyrimu pritariama ekonomistų daromai bendro pobūdžio prielaidai apie žmonių elgesį – individai reaguoja į paskatas⁴. Šis iš pirmo žvilgsnio trivialus teiginys kyla iš ekonominio mąstymo paradigmos, kuria pripažįstama, kad žmogaus protas iš dalies veikia per ekonominį mąstymą, pasireiškiantį savanaudiškais, o kartais ir altruistinių motyvų nulemtais pasirinkimais⁵. Galima sutikti, kad nors visuomenę sudaro autonomiškus sprendimus priimančius individai, jų pasirinkimai yra nulemti individualių poreikių tenkinimo tikslų⁶. Kita vertus,

³ SUMMERS, R. S. Two Types of Substantive Reasons: the Core of a Theory of Common Law Justification. *Cornell Law Review*, Vol. 63, No 5, 1978, p. 714.

⁴ Žr. pavyzdžiui, vieno autoritetingiausių šiandien makroekonomikos specialistų pasaulyje N. G. Mankiwo 10 ekonomikos principų, tarp kurių vienu iš pagrindinių ir rinkų veikimą lemiančiųjų pripažįstamas būtent šis – individų reagavimas į paskatinimus. MANKIWI, N. G. *Principles of Microeconomics*. 5th edition. Mason: South-Western Cengage Learning, 2009, p. 7.

⁵ MEADOWCROFT, J. Altruizmas, savanaudiškumas ir moralė privačiame sektoriuje: austrų ekonomikos mokyklos požiūris. In *Rinka ir moralė*. Rinktinė. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2011, p. 123–150.

⁶ ŠIMAŠIUS R. *Teisinis pliuralizmas*. Daktaro disertacija, Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 20.

individų norų įgyvendinimas yra apribotas dėl juos galinčių materializuoti išteklių ribotumo⁷. Tad šiame tyrime didžiausias dėmesys skiriamas teismų argumentų, kuriais neignoruojamas individų ekonominis, o ir socialinis elgesys plačiąja prasme, analizei.

Tyrimo nauda yra požiūrio į teisę atskleidimas per reiškinių esmę, bet ne tik teisinę formą ir struktūrą. Juk teisinio samprotavimo forma yra svarbi, siekiant tiksliai apibrėžti argumento ribas, tačiau neužtikrina argumento stiprumo⁸. Kaip pažymi V. A. Vaičaitis, remdamasis dekonstrukcinės analizės autoriumi J. Derrida, teisės esmė slypi ne formalioje teisėje – tik teisės drabužis yra teisinis, o jos esmė yra teisės turinys, kurį galime pamatyti, suspendavę teisės galiojimą ir taip pamatę, ar konkrečiu atveju teisės taikymas atitinka teisingumą⁹. Toks požiūris padeda pamatyti taikomus teisės institutus kaip dalį mus supančio realaus pasaulio, kuriame veikia ir pasirinkimus daro individai¹⁰, o ne žvelgti į teisę per jos formalią struktūrą kaip vertybę, individų reakcijas ir teisės taikymo padarinius stebint *lyg tarp kitko*.

Ch. Perelmanas, vienas iš iškiliausių šiuolaikinių argumentavimo teorijų tyrėjų, yra nurodęs, kad ne vieną amžių vykusi intensyvi mokslo įtaka teisės teorijai privertė mus pamiršti, kad teisės taikymas yra ne mechaninis teorinis reiškinys, bet argumentacinės technikos. Šios technikos sudarytos iš gerų argumentų pateikimo, taip pat atsakymų į prieštaravimus, siekiant išspręsti nesutarimus ir įgyvendinti teisės taiką, t. y. visų šalių, visuomenės, kvalifikuotų asmenų sutarimą nagrinėjamu klausimu¹¹. Šis pastebėjimas veda prie minties, kad teisė yra reiškinys, susijęs su tikslingais vertybiniais pasirinkimais, kuriais bandoma realiai išspręsti tam tikrus klausimus, bet ne tik

⁷ GORDON, D. *An Introduction to Economic Reasoning*. Auburn: Ludwig von Mises Institute, 2000, p. 30.

⁸ BURTON, S. J. *An introduction to law and legal reasoning*. Boston: Little, Brown and Company, 1985, p. 9.

⁹ Plačiau žr. VAIČAITIS V. A. *Hermeneutinė teisės samprata ir konstitucija*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 30.

¹⁰ Čia svarbu pabrėžti teisinio reguliavimo poveikį socialinėje plotmėje. Teisinis reguliavimas veikia ne tik teisės sistemoje, bet ir socialinėje erdvėje ir individai į jį reaguoja per savo sąmonę, t. y. įvairias psichologines, moralines, ekonomines ir kitokias jų elgesį dėl teisės lemiančias savybes. Plačiau žr. pavyzdžiui, BAUBLYS, L. *et al. Teisės teorijos įvadas*. 2-asis patais. ir papild. leid. Vilnius: MES, 2012, p. 187–188.

¹¹ PERELMAN CH. *Justice, Law and Argument. Essays on Moral and Legal Reasoning*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1980, p. 145.

pati sau įdomi normų sistema. Juk teisėjas, būdamas valdžios atstovas ir priimdamas teismo sprendimą, turi įvertinti sprendimo ekonominius, politinius, socialinius ir kitus padarinius¹².

Tyrimo atsiradimo priežastis yra tai, kad socialinių padarinių, o ir apskritai materialių, substantyvinių argumentų, klausimas teisės diskurse nėra labai dažnai tiriamas¹³. Pripažįstama, kad teisė turi socialinį poveikį, tačiau diskusija apie socialinio poveikio turinį neretai paliekama kitoms disciplinoms¹⁴. Tam tikrose materialiosios teisės srityse tokia diskusija priimtina ir vyksta¹⁵, tačiau viešosios, o ypač procesinės teisės srityse diskusija dažnai vyksta, analizuojant teisės taisyklių poveikį teisės sistemos ribose, t. y. atitiktis kitiems teisės institutams kontekste¹⁶. Teisės taisyklių formavimo procesas yra ypatinga veikla, kurios metu žinios apie socialinį poveikį gali būti taip pat sėkmingai įtraukiamos ir turėti savo vietą. Juk teisinio tikrumo principas yra reikalingas teisei ne tik dėl to, kad tai yra teisės vertybė *per se*, bet ir todėl, jog stabili teisė minimizuoja jos veikiamų asmenų socialines sąnaudas, leisdama papildomai neinvestuoti, siekiant išvengti rizikų, susijusių su netikėtu teisinės padėties pasikeitimu, kylančiu iš individo teisinės situacijos neapibrėžtumo.

Atsižvelgimas į socialinius sprendimo padarinius implikuoja instrumentalizmo teorijos taikymą, priimant sprendimus. Esminė instrumentalizmu pagrįstų tyrimų kryptis – teorijas matyti, kaip instrumentus, padedančius pasiekti tam tikrą tikslą. Čia randasi ir teisinis instrumentalizmas, kurio atstovai teisę mato kaip priemonę pasiekti tam tikrus socialinius tikslus. Taip teisė tampa į ateityje atsirandančius padarinius nukreipta (angl. *forward-*

¹² MIKELĖNIENĖ D., MIKELĖNAS V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 66.

¹³ Žr. pavyzdžiui, SUMMERS, *supra* 3, p. 711.

¹⁴ Pavyzdžiui, sociologijai, ekonomikai, politikos mokslams ir kt.

¹⁵ Tokiose teisės srityse, kurios savo pobūdžiu susijusios su socialinių padarinių vertinimo šio tyrimo kontekste ypač aktualiu – ekonominiu – aspektu: pavyzdžiui, konkurencijos teisė ir poveikis konkurencijai, deliktų teisė ir pasirinktos deliktinės atsakomybės formos poveikis asmenų rizikų paskirstymui arba sutarčių teisė ir jos poveikis sutarties šalių rizikų paskirstymui bei sutarties vykdymo ekonominiam pagrįstumui.

¹⁶ Ir čia yra išimčių. Pavyzdžiui, V. Nekrošius, tirdamas proceso koncentruotumo principą, nemažai dėmesio skiria ir socialinei šios kategorijos taikymo problematikai. Plačiau žr. NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002.

looking) tų padarinių formavimo priemonė¹⁷. Instrumentalistams teisė yra tik priemonė pasiekti tikslą, todėl jiems rūpi tik konkretaus sprendimo padariniai¹⁸. Šioje instrumentalizmo tezėje nesunkiai galima išvelgti ir R. Dworkino analizuotas rizikas, teisėjams sprendimus priimant, remiantis tik politinėmis nuostatomis¹⁹. Vis dėlto instrumentalizmas nebūtinai reiškia aklą socialinių tikslų siekimą, neatsižvelgiant į jų pusiausvyrą, todėl ir šiame tyrime ieškoma subalansuoto socialinių tikslų įgyvendinimo mechanizmo.

Nors teisė yra normatyvinis reiškinys²⁰ ir teismų sprendimai turi normatyvinį elementą, teisėjams taikomi formalūs standartai, susiję su teismų sprendimų turiniu. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse²¹ nurodyta, kad teismas motyvuojamojoje dalyje be taikomų teisės aktų nurodo kitus *teisinius* argumentus²². Ką reiškia *teisiniai* argumentai ir ar tokiais argumentais gali būti kreipiamas pakankamas dėmesys teismo sukeliams socialiniams padariniams? Kita vertus, ką reiškia Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatyme²³ įtvirtintas draudimas administraciniams teismams vertinti administracinį aktą jo ekonominio tikslingumo aspektu?²⁴ Tyrimas gali padėti atsakyti ir į šiuos klausimus.

¹⁷ Žr. pavyzdžiui, CSERNE, P. Policy Arguments before Courts: Identifying and Evaluating Consequence-Based Judicial Reasoning. *Humanitas Journal of European Studies*, Vol. 3, No. 9, 2009, p. 14.

¹⁸ TUMONIS, V. *Judicial Decision-Making: Interdisciplinary Analysis with Special Reference to International Courts*. Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2012.

¹⁹ DWORKIN, R. *Principo reikalas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.

²⁰ Teisė galima matyti skirtingomis perspektyvomis. Vienas iš skirstymų yra apibendrinantis H. Davies ir D. Holdcroft analizėje, pagal kurią teisės paradigmos gali būti skirstomos į *analitinę jurisprudenciją*, *normatyvinę jurisprudenciją* ir *kritinę jurisprudenciją* (Žr. DAVIES, H., HOLDCROFT, D. *Jurisprudence: Texts and Commentary*. Hampshire: Butterworths, 1991, p. v–vi). Kita vertus, požiūrių į teisę specifika gali lemti kiek kitokį skirstymą. Pavyzdžiui, tuo metu, kai tam tikri prigimtinės teisės teorijos autoriai teisę mato per privalomybės prizmę (*tai, kaip turi būti*), kiti autoriai ją analizuoja vien per esamybės kategoriją (*tai, kas yra* – teisinio pozityvizmo, realizmo atstovai), o kai kurie autoriai bando rasti pusiausvyrą ir išvengti D. Hume kritikos apie esamybės ir privalomybės neatskyrimą, teigdami, kad teisė yra abiejų polių pusiasvyros paieškos (pavyzdžiui, H. Kelsenas neatmeta, kad teisės normos įtvirtina tam tikras vertybes, tačiau pabrėžia būtinybę susikoncentruoti į vertybiškai neutralų teisės aprašymą. Žr. KELSEN H. *Grynoji teisės teorija*. Vertė A. Degutis ir E. Kūris. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 97). Šiame tyrime ieškoma normatyvinių išvadų, tačiau remiamasi ir pozityviaja, analitine esamybės analize.

²¹ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 36-1340.

²² *Motyvuojamojoje sprendimo dalyje glausta forma turi būti nurodoma: <...> 4) įstatymai ir kiti teisės aktai, kuriais teismas vadovavosi, bei kiti teisiniai argumentai.*

²³ Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 13-308.

²⁴ ABTĮ 3 straipsnio 2 dalies nuostata: *[t]eismas nevertina ginčijamo administracinio akto bei veiksmų (ar neveikimo) politinio ar ekonominio tikslingumo požiūriu, o tik nustato, ar konkrečiu atveju nebuvo*

Pripažinus, kad teisė turi privalomumo savybę²⁵, teigtina, kad kiekvienas teismo sprendimas įtvirtina konkrečius asmens elgesio pasirinkimo būdus, kurie gali būti lyginami su teismo nepasirinktomis alternatyvomis. Tai, ar pasirinkta alternatyva yra optimali, gali būti analizuojama per skirtingus socialinio poveikio kriterijus: pagal kurią nors ekonominio efektyvumo (angl. *efficiency*) formą, atsižvelgiant į vieną iš paskirstomojo teisingumo (angl. *distributive justice*) variantų arba siekiant kokio nors siauresnio specifinio tikslo, pavyzdžiui, susijusio su aplinkosauga arba konkrečios verslo srities skatinimu. Tačiau tokia analizė galima, tik esant prielaidai dėl galimybės teismui priskirti instrumentalistinį vaidmenį, t. y. pripažinus, kad teismas gali siekti socialiai vertingų tikslų.

Šiame tyrime analizuojama, kokias teorines ir praktines galimybes turi teisinis argumentavimas, pagrįstas potencialių socialinių padarinių, kylančių dėl teismo sprendimo, vertinimu. Tyrimu nėra siekiama rasti optimalaus teisinio argumentavimo, kuriuo atsižvelgiama į socialinius padarinius, režimo, tačiau siekiama žengti žingsnį, atveriant teorines ir praktines tokių paieškų galimybes. Tai, koks konkretus pareigų ir įrodinėjimo naštos paskirstymas tarp šalių gali sukurti optimalų ir ekonomiškai pateisinamą teisinį režimą, yra tolesnis žingsnis.

Šio darbo tyrimo **objektas** – Lietuvos teismų, t. y. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo, bei supranacionalinių teismų, t. y. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių

pažeistas įstatymas ar kitas teisės aktas, ar administravimo subjektas neviršijo kompetencijos, taip pat ar aktas (veika) neprieštarauja tikslams bei uždaviniams, dėl kurių institucija buvo įsteigta ir gavo atitinkamus įgaliojimus. Lietuvos teisės doktrinoje šios nuostatos praktinis taikymas kvestionuojamas, čia būtina pažymėti ir vieną iš išsamesnių kritinių šios nuostatos analizių, atliktų P. Astromskio ir G. Sirbikytės, plačiau žr. ASTROMSKIS, P., SIRBIKYTĖ, G. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 3 straipsnio 2 dalis ekonominio tikslingumo požiūriu. In *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. Ats. red. G. Mesonis. Vilnius: Leidykla MES, 2013.

²⁵ Prielaida, kad aktualios teisės nuostatos yra visiškai privalomos vykdyti, t. y. aukščiausio privalomumo laipsnio. Turi būti atsižvelgta ir į skirtingus galimus privalomumo lygmenis, tačiau šiame tyrime pabrėžiamas tik vienas lygmuo – absoliutus teisės privalomumas. Plačiau žr. MACKUVIENĖ, E. *Teisinio argumentavimo korektiškumo prielaidos*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2011, p. 71.

Teismo, teisinis argumentavimas, kuriame atsispindi į socialinius padarinius nukreipti teismų sprendimų argumentai. Nurodyti teismai parinkti dėl jų ypatingo vaidmens nacionalinei teisei, galutinio sprendimo pobūdžio ir ypatingo statuso nacionalinės ar viršnacionalinės teisės aspektu. Detaliau konkrečių teismų išskyrimas pagrindžiamas įvado dalyje *Tyrimo šaltiniai*.

Tyrimo dalykas yra teismų pateikiami argumentai, kuriais teismai vertina sprendimų socialinius padarinius. Tyrime, ypač antroje – praktinio pobūdžio tyrimo dalyje, didesnis dėmesys skiriamas teismų argumentams, nurodomiems taikant procesinio pobūdžio institutus. Negalima užmiršti, kad egzistuoja teismų pateikiamo argumentavimo implicitiškumo problema, teismui pateikiant ne visus teisinius argumentus, kurie *de facto* lemia teismo sprendimą²⁶. Nors šiame tyrime ieškoma eksplicitiškai išreikštų argumentų, kuriais teismai vertina socialinius, padarinius, pripažįstama, kad sprendimo priėmimas nėra vien išoriškai matomų veiksnių išraiška, nes pateikiant teisinius argumentus, yra ir išoriškai nematoma, implicitinė sprendimų priėmimo pusė²⁷. Implicitiškumo teismų sprendimuose pripažinimas leidžia tyrimo autoriui dekonstruoti eksplicitinį argumentavimą, parodant teisinio argumentavimo socialinę reikšmę – galimus *numanamus* į socialinius padarinius nukreiptus argumentus.

Darbo **tikslas** – apibrėžti teisinio argumentavimo, kuriuo įvertinami teismo sprendimo socialiniai padariniai, taikymo teorines prielaidas ir atskleisti tokio argumentavimo teismų praktikoje galimybes.

Tyrimo **uždaviniai**:

1) Pateikti teisinio argumentavimo tipologiją ir teisinio argumentavimo įvertinus socialinius padarinius galimybes pagal pateiktą teisinio argumentavimo tipologiją.

²⁶ Kai kurių autorių išskiriamas terminas *paviršutiniškas (fasadinis) pagrindimas* (angl. *facade legitimation*), kuriuo siekiama parodyti skirtumą tarp viešai prieinamo argumentavimo ir tikrųjų sprendimo tekste nesančių implicitinių argumentų. Žr. pavyzdžiui, BANKOWSKI, Z. *et al.* On Method and Methodology. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. McCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991, p. 16–18; SUMMERS, *supra* 3, p. 713.

²⁷ SUMMERS, *supra* 3, p. 713.

2) Atskleisti teisinio argumentavimo įvertinus socialinius padarinius struktūrą.

3) Pristatyti konkrečius teisinio argumentavimo metodus, kurie sudaro teorines galimybes teismui teisinio argumentavimo procese įvertinti socialinius padarinius.

4) Identifikuoti reprezentatyvius teisės institutus, kuriuos taikydamas teismas gali pateikti argumentus, leidžiančius įvertinti sprendimo socialinius padarinius.

5) Nustatyti, ar (o jei taip, tai kaip) teismų tiesiogiai nurodomi argumentai atitinka atitinkamuose teisės institutuose glūdinčias prielaidas jų taikymą argumentuoti, įvertinus teismo sprendimo socialinius padarinius, taip pat ir nustatant, kiek įmanoma, tokių neatitikčių (jei jų yra) priežastis.

Tyrimo **hipotezė** – nepaisant teisinio argumentavimo, kuriuo teismai gali atsižvelgti į sprendimų socialinius padarinius, teorinio potencialo, teismai, ypač taikydami procesinius institutus, šį potencialą naudoja ribotai. Tyrimas grindžiamas pasaulyje pripažintų teisinio argumentavimo, teisės teorijos atstovų darbais, taip pat socialinių padarinių vertinimo teisiniame argumentavime tyrėjų išvalgomis. Be to, tyrimas atspindi ir egzistuojančią aktualią teismų jurisprudenciją. Tokia teisės tyrėjų ir teismų praktikos analizė leidžia užtikrinti tyrimo rezultatų patikimumą ir jų adekvatumą. Siekiant tyrimo aiškumo ir apibrėžtumo, po įvadinės tyrimo dalies pateikiamos kai kurių svarbesnių tyrime naudojamų sąvokų apibrėžtys²⁸.

Tyrimo tikslas lemia ir jo **struktūrą**. Pirmoje darbo dalyje analizuojamos į socialinius padarinius nukreipto argumentavimo teorinės prielaidos (ši tyrimo dalis yra sąlyginai laikoma *teorine*). Antroje tyrimo dalyje analizuojama aktuali teismų praktika (ši tyrimo dalis sąlyginai laikoma *praktine*). Pabrėžtina, kad antrosios tyrimo dalies ypatumas yra tai, jog ja siekiama ne tik rasti eksplicitinių teismų taikomų į socialinius padarinius nukreipto teisinio argumentavimo pavyzdžių, o ir parodyti esamo teisinio argumentavimo

²⁸ Žr. žemiau 1 paveiksle pateikiamas svarbesnes tyrimo sąvokas.

potencialą socialinio poveikio aspektu, atskleidžiant galimas taikomų argumentų reikšmes, aktualias socialinių padarinių prasme. Toks teismo potencialo atskleidimas gali paskatinti teismus teikti daugiau į socialinius padarinius nukreiptų teisinių argumentų.

Daugybė kriterijų, per kuriuos galima analizuoti teismų argumentus, kuriais įvertinami socialiniai padariniai, lemia būtinybę susikoncentruoti į vieną iš jų. Pasirinktas kriterijus, pagal kurį grupuojami ir išskiriami *praktinėje* dalyje tiriami atvejai, yra socialinių sąnaudų minimizavimas. Toks pasirinkimas ne tik leidžia aktualizuoti tyrimą, padaryti jį aiškesnį, bet ir padeda apibrėžti naudojamą literatūrą ir šaltinius nuo visų, kuriais vertinamas teismų sprendimų socialinis poveikis (t. y. labai plataus spektro), iki konkrečių, analizuojančių būtent socialinių sąnaudų aspektą. Toks pasirinkimas taip pat leidžia tyrimo metu vertinti tokius teisės institutus, kurie pirmiausiai yra susiję su socialinių sąnaudų minimizavimo elementu. Platesnio pobūdžio tyrimas, pagrįstas daugiau nei vienu kriterijumi, neleis aiškiai identifikuoti ryšio tarp analizuojamos teisinio argumentavimo metodologijos ir jos praktinio pritaikomumo.

Tyrimo naujumas, rezultatų patikimumas, jų ryšys su pasaulyje ir Lietuvoje atliekamais tyrimais. Diskusija dėl to, kiek teismai gali ir turi vertinti sprendimo socialinius padarinius tiek Lietuvoje, tiek pasaulyje tęsiasi ir greičiausiai niekada nebus sutarta dėl vieno teisingo atsakymo²⁹. Dalis

²⁹ Iš svarbesnių publikacijų, kuriose analizuojama, kaip teismai vertina sprendimo socialinius padarinius, ir kaip tai turėtų būti daroma, paminėtinos šios: MACCORMICK, N. On Legal Decisions and Their Consequences. *New York University Law Review*, Vol. 58, 1983, p. 251; CARBONELL, F., Reasoning by Consequences: Applying Different Argumentation Structures to the Analysis of Consequentialist Reasoning in Judicial Decisions. *Cogency*, Vol. 3, No. 2, 2011; SUMMERS, *supra* 3; CSERNE, P. Consequence-Based Arguments in Legal Reasoning: A Jurisprudential Preface to Law and Economics. In MATHIS, K. (ed.) *Efficiency, Sustainability, and Justice to Future Generations*. Springer, 2011. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=1684043>> [žiūrėta 2013 m. kovo 12 d.] ir kt. Lietuvoje teismų sprendimų argumentavimo ribos taip pat aptariamos įvairiais klausimais: LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, Nr. 19(4), 2012; MIKELĖNAS, V. Interpretacinis žaismas arba kaip kurti teisę be parlamento. *Jurisprudencija*, Nr. 2 (116), 2009; GUMBIS, J. Teisės samprata: logikos taikymo problematika. *Teisė*, 76 t., 2010; ASTROMSKIS, P., SIRBIKYTĖ, G. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 3 straipsnio 2 dalis ekonominio tikslingumo požiūriu. In *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. Ats. red. G. Mesonis. Vilnius: Leidykla MES, 2013 ir kt. Teisės socialinio poveikio aspektu tyrimus atlikusi yra R. Bakševičienė, daugiau koncentruodamasi į

teisėtyrininkų pripažįsta, kad teismų sprendimų priėmimo procesas gautų naudos, jei teiginiai dėl teismo sprendimo socialinių padarinių ir su jais susiję empiriniai duomenys būtų įtraukti į pripažinto ir taikomo teisinio argumentavimo instrumentų lauką³⁰. Kai kurie iš jų atkreipia dėmesį į tai, kad teismų daromas socialinis poveikis turi būti tiriamas ir tai turi būti daroma, pasitelkiant ekonomikos mokslo laimėjimus³¹. Tačiau tuo pat metu suvokiama, kad beatodairiškas ekonomikos mokslo teorijų taikymas gali lemti per dideles teismų veiklos sąnaudas, o teismai instituciškai tapti politinius sprendimus priimančiais subjektais.

Vis dėlto nedidelis, bet tikslus bazinių ekonomikos žinių įtraukimas į sprendimų priėmimo procesą gali būti labai naudingas, jei jis susietas ir su praktinės problemos kontekstu³². Todėl šiuo tyrimu siekiama priartinti bazines, intuityviai taikomas ekonomikos kategorijas prie aktualios teismų argumentacijos. Čia svarbus ir noras prisidėti prie kol kas gana retų bandymų teorinio pobūdžio darbams suteikti praktinį pritaikomumą nagrinėjamoje

socialinės psichologijos, teisės sociologijos klausimus (žr. pavyzdžiui, BAKŠEVIČIENĖ, R. Socialinis poveikis ir teisė. Kai kurie teisinės, psichologinės ir sociologinės analizės aspektai. *Teisė*, 40 t., 2001). Būtina atkreipti dėmesį į susijusius teisėjo vaidmens aiškinant teisę klausimus nagrinėjusios R. Latvelės darbus, kuriuose ji analizuoja ir teisėjus, pasitelkiančius turiningą teisės aiškinimą, kuris iš esmės yra šio disertacinio tyrimo objekto dalis: LATVELĖ, R. *Teisėjo vaidmuo aiškinant teisę*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2010; LATVELĖ, R. Teisėjas kaip įstatymų leidėjo partneris, arba keli požiūriai į teisėjo vaidmenį aiškinant teisę. *Parlamento studijos*, Nr. 10, 2011. Vis dėlto iki šiol bene išsamiausias teisinį argumentavimą analizuojantis tyrimas Lietuvoje yra D. Mikelėnienės ir V. Mikelėno *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai* (MIKELĖNIENĖ, *supra* 12), kuriame aptariamos ir kai kurios šioje disertacijoje gvildenamos argumentavimo problemos.

³⁰ Pavyzdžiui, F. Carbonell pateikia sudėtingą Čilės Konstitucinio Teismo sprendimą dėl socialinio draudimo nuostatų pripažinimo prieštaraujančiomis Konstitucijai. Procese šalys pateikė įvairių duomenų, kuriais tiesiogiai buvo paliečiami socialiniai vieno ar kito sprendimo padariniai. Todėl autorė pripažįsta, kad tokių duomenų įtraukimas į teismo tyrimų lauką būtų naudingas paties sprendimo pagrįstumui. Plačiau žr. CARBONELL, F., Reasoning by Consequences: Applying Different Argumentation Structures to the Analysis of Consequentialist Reasoning in Judicial Decisions. *Cogency*, Vol. 3, No. 2, 2011, p. 89.

³¹ Žr. pavyzdžiui, GRAELLS, A. S., The Importance of Assessing the Economic Impact of the Case Law of the Court of Justice of the European Union: Some Exploratory Thoughts, 2013. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=2253346>> [žiūrėta 2013 m. balandžio 18 d.]. Pabrėžtina, kad iš Lietuvos autorių atliktų teisinių tyrimų, kuriuose esminį vaidmenį vaidina ekonomikos mokslo įžvalgos ir duomenys, ypač išskirtinos R. Šimašiaus, V. Tumonio, P. Miliausko disertacijos. Plačiau žr. ŠIMAŠIUS, *supra* 6; TUMONIS, *supra* 18; MILIAUSKAS, P. *Biržinėse bendrovėse sudaromos akcininkų sutartys: bendrovių teisės aspektai*. Daktaro disertacija, Gento ir Vilniaus universitetai, 2014.

³² KLEMPERER, P. Using and Abusing Economic Theory. *Journal of the European Economic Association*, Vol. 1, 2004, Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=523943>> [žiūrėta 2013 m. balandžio 25 d.].

srityje, ypač atsižvelgiant į pripažįstamą ekonominės teisės analizės tyrimų praktinį ribotumą³³.

Tyrimų apžvalga. Teismų sprendimų argumentavimas, įvertinus socialinius padarinius, nėra plačiai tirtas reiškinys, tačiau nemažai autorių yra įvairiais aspektais ši klausimą palietę. Plačiausiai žiūrint į teismų argumentų, kuriais vertinami socialiniai padariniai, klausimą, neabejotinai išskirtini gausūs tyrimai dėl teismų politinio vaidmens, apimantys ir itin svarbų teismų aktyvizmo aspektą. Čia iš šiuolaikiniams tyrimams pagrindą klojusią galima išskirti dar prancūzo Monteskije įžvalgas apie savo specifinių funkcijų apribotą teisminę valdžią³⁴, konsensuso ir tuo pat metu deklaratyviosios sprendimų priėmimo teorijos šalininkų Anglijoje lordo Devlino, sero W. Greeno M.R. ir kitų darbus³⁵.

Vis dėlto XIX a. pab. – XX a. pr. Vakarų teisės tradicija išgyveno didelius mąstymo pokyčius. Teisėtyrininkai, kilę iš skirtingų teisės sistemų, pradeda vis labiau pabrėžti platesnes, ne vien teisės taikymu galimas apibrėžti teismų funkcijas. Čia negalima pamiršti ir XIX a. pab. – XX a. pr. austro F. Kleino tyrimų, kurie ne tik tapo naujojo Austrijos civilinio proceso kodekso idėjiniu pamatu, bet inicijavo naują socialinio proceso teoriją, kuria akcentuojamos būtent į socialinę plotmę nukreiptos teismų funkcijos³⁶. Ypatingą doktrininę reikšmę turi XX a. antroje pusėje pasirodę R. Dworkino darbai, kuriuose jis nurodo, jog teisėjai tam tikrais atvejais turi priimti vertybėmis pagrįstus sprendimus, kylančius iš individų teisių³⁷. Tuo tarpu tarpinio įstatymo leidėjo modelio pagrindu pripažįstama teismo teisė tam tikru mastu įgyvendinti konkrečius politinius, socialinius tikslus. Akcentuoti ir XX

³³ Žr. pavyzdžiui, NUSSBAUM, M. C. The Future of Law and Economics: Looking Forward. *University of Chicago Law Review*, Vol. 64, 1997, p. 1211.

³⁴ Plačiau žr. MONTESQUIEU. *Apie įstatymų dvasią*. Vilnius: Mintis, 2004, p. 161–172.

³⁵ BELL, J. *Policy Arguments in Judicial Decisions*. New York: Oxford University Press, 1983, p. 11–14.

³⁶ Žr. pavyzdžiui, NEKROŠIUS, V. Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus. *Teisė*, 33 (1) t., 1999.

³⁷ BELL, *supra* 35, p. 15. Žr. pavyzdžiui, DWORKIN, R. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.

a. pr. prancūzų teisėtyrininko F. Génų vykdyti teismų argumentavimo technikų ir teismų funkcijų tyrimai³⁸.

XX a. antroje pusėje aktyvėja diskusijos ir dėl konkrečių argumentavimo, kuriuo įvertinami socialiniai padariniai, galimybių. Čia reiktų pabrėžti didžiulę Ch. Perelmano, vieno iš argumentavimo teorijų taikymo teisėje renesanso iniciatorių, įtaką³⁹. Viena kertinių šiuolaikinių sisteminių išvalgų yra J. Stelmacho ir B. Brožeko darbas *Methods of Legal Reasoning*⁴⁰. Jų tyrimai svarbūs dėl siekio atrasti socialiniais padariniais pagrįsto argumentavimo vietą bendrame argumentavimo diskurse tarp pripažintų argumentavimo metodologijų. Aktyvioje diskusijoje dėl įvairių teisinio argumentavimo metodologijų pabrėžtini ir kiti aktyvūs tarpusavyje diskutavę autoriai, o ypač lenkas J. Wróblewski⁴¹, suomis A. Aarnio⁴², vokiečių R. Alexy⁴³, škotas N. MacCormickas⁴⁴ ir kiti.

XX a. antroje pusėje, tyrėjams ir praktikams gilinantis į argumentavimo technikų ypatumus, vis daugiau autorių pradeda kelti klausimus dėl konkrečių į socialinius padarinius nukreiptų argumentų panaudojimo galimybių. Vienas pirmųjų šį klausimą konceptualiai nagrinėjančių tyrėjų – R. S. Summersas, kuris tyrė turiningųjų arba substanyvinių argumentų teisiniame argumentavime panaudojimo klausimą, išskirdamas šiuos argumentus iš kitų argumentavimo metodologijų⁴⁵. Socialinių padarinių vertinimo teisme aspektas sistemiškai aptartas J. Bello 1983 m. apibendrinančiame tyrime *Policy Arguments in Judicial Decision*⁴⁶. Jame tyrėjas analizavo skirtingus požiūrius į teismo politines funkcijas, pagrindė savo teiginius Anglijos teismų praktikos

³⁸ Pavyzdžiui, GÉNY, F. *Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif*. 2nd edition, Paris, 1919.

³⁹ PERELMAN, *supra* 11.

⁴⁰ STELMACH, J., BROZEK, B. *Methods of Legal Reasoning*. Dordrecht: Springer, 2006.

⁴¹ WRÓBLEWSKI, J. *The Judicial Application of Law*. Ed. Z. Bankowski and N. MacCormick. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1992.

⁴² AARNIO A. *The Rational as Reasonable: A Treatise on Legal Justification*. Amsterdam: Reidel Publishing Company, 1987.

⁴³ ALEXY, R. *Teisinio argumentavimo teorija: mokymas apie racionalų diskursą, arba teisinio pagrindimo teorija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

⁴⁴ MACCORMICK, N. On Legal Decisions and Their Consequences. *New York University Law Review*, Vol. 58, 1983.

⁴⁵ SUMMERS, *supra* 3.

⁴⁶ BELL, *supra* 35.

pavyzdžiais. Tuo tarpu N. MacCormickas, tęsdamas ir R. S. Summerso mintis, išskyrė socialinius padarinius, kaip kategoriją, į kurią gali būti nukreiptas teisinis argumentavimas, be to, analizavo kriterijus, kurie gali padėti pasirinkti tinkamą socialiniais padariniais pagrįstą sprendimą⁴⁷.

Svarbu pabrėžti didelę socialiniais padariniais pagrįstam argumentavimui daromą vienos iš svarbiausių teismų sprendimų pateikiamo teisės aiškinimo analizės tyrimo – R. S. Summerso ir N. MacCormicko redaguoto lyginamojo pobūdžio tyrimo *Interpreting Statutes. A Comparative Study*⁴⁸ – įtaką. Šis darbas yra svarbus jame pateikiamu lyginamuoju įvairių teismų jurisdikcijų pūviu, kuris bene pirmą kartą leidžia pamatyti sistemiškesnę skirtingų teismų į socialinius padarinius nukreipto argumentavimo paveikslą.

Naujausi tyrimai žengia dar giliau ir arčiau disertaciniu tyrimu keliamų klausimų – konkretaus praktinio pritaikomumo, teismų praktinių galimybių taikyti iš kitų tyrimų sričių (ekonomikos, sociologijos ar kt.) pasiskolintus padarinių nustatymo metodus teisiniame argumentavime. Tarp naujausių išskirtini tokių tyrėjų kaip F. Carbonell, K. Mathiso, P. Cserne, A. S. Graellso darbai.

Štai F. Carbonell, įkvėpta Europos Sąjungos Teisingumo Teismo aktyvizmą per sprendimų socialinių padarinių prizmę tyrusio F. Bangoetxea⁴⁹, analizuoja, kaip teismai nagrinėja socialinius padarinius, aiškiai išskiria teisinių ir socialinių padarinių kategorijas, savo išvalgas aktualizuoja teismų praktikos pavyzdžiais⁵⁰. K. Mathisas pastebi socialiniais padariniais pagrįsto argumentavimo būtinybę ir analizuoja jo teorines prielaidas⁵¹. P. Cserne identifikuoja socialiniais padariniais pagrįstą teisinį argumentavimą kaip ekonominės teisės analizės paradigmoje tirtiną reiškinių bei siūlo teorinį modelį,

⁴⁷ Pavyzdžiui, MACCORMICK, *supra* 44.

⁴⁸ *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991.

⁴⁹ BANGOETXEA, J. *The Legal Reasoning of the European Court of Justice*. Oxford: Clarendon Press, 1993.

⁵⁰ CARBONELL, F., Reasoning by Consequences: Applying Different Argumentation Structures to the Analysis of Consequentialist Reasoning in Judicial Decisions. *Cogency*, Vol. 3, No. 2, 2011.

⁵¹ MATHIS, K. *Consequentialism in Law*. LawEcon Workshop, University of Bonn, 2010, Prieiga internete: <<http://www.wipol.uni-bonn.de/lehrveranstaltungen-1/lawecon-workshop/archive/paper-mathis>> [žiūrėta 2013 m. gegužės 8 d.].

pagrindžiantį teismo atliekamus veiksmus, kuriais teismas analizuoja sprendimu daromą socialinį poveikį⁵². Tuo tarpu A. S. Graellsas patvirtina padariniais pagrįsto teisinio argumentavimo būtinybę teismuose, siūlydamas tirti reguliavimo poveikio analizės metodus, kaip potencialius teismų darbo instrumentus⁵³.

Tyrimo šaltiniai. Pristatant svarbiausius tyrimo šaltinius, būtina pabrėžti, kad jie skirstytini tarp pirmosios (*teorinės*) dalies ir antrosios (*praktinės*) dalies šaltinių. Pirmosios (*teorinės*) dalies šaltiniai yra užsienio ir Lietuvos autoriai, atlikę tyrimus aktualiais klausimais, taip pat įvairių Lietuvos ir užsienio teismų jurisprudencijos išvalgos, leidžiančios pabrėžti praktinę nurodomų teiginių prasmę. Pabrėžtina, kad tarp svarbesniųjų nurodyti tyrėjai nėra vieninteliai, kuriais remiamasi tyrime, tačiau jų mintys tapo esminių šio tyrimo teiginių atskaitos tašku ir net gali būti vadinami šio tyrimo *stuburu*.

Apie teismo sprendimo sampratą ir galimus skirtingus požiūrius į ją remtasi tokių konstitucionalistų kaip A. Barakas⁵⁴ ir E. Chemerinskis⁵⁵ darbais. Pristatant teisinio argumentavimo, kaip teisinio samprotavimo, metodologiją ir teisinio argumentavimo tipologiją, daugiausiai remtasi tokių tyrėjų kaip teisinį argumentavimą tyrusių Ch. Perelmano⁵⁶, R. Alexy⁵⁷, J. Stelmacho ir B. Brožeko⁵⁸, F. Eemereno *et al.*⁵⁹, teoretikų A. Aarnio⁶⁰, J. Razo⁶¹, J.

⁵² CSERNE, P. Consequence-Based Arguments in Legal Reasoning: A Jurisprudential Preface to Law and Economics. In MATHIS, K. (ed.) *Efficiency, Sustainability, and Justice to Future Generations*. Springer, 2011. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=1684043>> [žiūrėta 2013 m. kovo 12 d.].

⁵³ GRAELLS, A. S. The Importance of Assessing the Economic Impact of the Case Law of the Court of Justice of the European Union: Some Exploratory Thoughts, 2013. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=2253346>> [žiūrėta 2013 m. balandžio 18 d.].

⁵⁴ BARAK, A. Teisėjo vaidmuo demokratinėje valstybėje. *Konstitucinė jurisprudencija*, Nr. 1, 2006, p. 292.

⁵⁵ CHEREMINSKY, E. *Constitutional law: principles and policies*. 4th ed, New York: Wolter Kluwer Law & Business, 2011.

⁵⁶ PERELMAN, *supra* 11.

⁵⁷ ALEXY, *supra* 43.

⁵⁸ STELMACH, *supra* 40.

⁵⁹ EEMEREN F. H. *et al.* *Fundamentals of Argumentation Theory: a Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments*, Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 1996.

⁶⁰ AARNIO, A. Statutory Interpretation in Finland. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991.

⁶¹ RAZ, J. *Between Authority and Interpretation*. New York: Oxford University Press, 2009.

Wróblewskio⁶², N. MacCormicko⁶³, Lietuvos tyrėjų J. Gumbio⁶⁴, D. Mikelėnienės ir V. Mikelėno⁶⁵, E. Mackuvienės⁶⁶ ir kitų tyrimais. Analizuojant teismo metodologines galimybes vertinti socialinius padarinius, analizuoti tokių autorių kaip A. Oguso⁶⁷, A. Barako⁶⁸, J. Stelmacho ir B. Brožeko⁶⁹, G. Sartoro⁷⁰, R. S. Summerso tyrimai⁷¹.

Atskleidžiant instrumentalistinio teismų vaidmens ypatumus ir tokio teismų vaidmens prielaidas tarp išskirtinių autorių paminėtini G. Sartoras⁷², A. Tverskis ir D. Kahnemanas⁷³, R. Alexy⁷⁴, Lietuvos autoriai V. Tumonis⁷⁵, E. Jarašiūnas⁷⁶, R. Latvelė⁷⁷. Analizuojant teismų aktyvizmo ir teismų politinio vaidmens klausimus, tarp kitų autorių pateikiamos J. Bello⁷⁸, E. Chemerinskio⁷⁹, C. Masey⁸⁰, A. Barako⁸¹, A. S. Millerio⁸², A. R. Brewerio-Carioso⁸³ ir Lietuvos konstitucionalistų E. Kūrio⁸⁴, E. Jarašiūno⁸⁵ ir E.

⁶² WRÓBLEWSKI, *supra* 41.

⁶³ MACCORMICK, N. *Legal reasoning and legal theory*. Oxford: Clarendon, 1997.

⁶⁴ GUMBIS J. Teisės samprata: logikos taikymo problematika. *Teisė*, 76 t., 2010.

⁶⁵ MIKELĖNIENĖ, *supra* 12.

⁶⁶ MACKUVIENĖ, E. *Teisinio argumentavimo korektiškumo prielaidos*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2011.

⁶⁷ OGUS, A. *Costs and Cautionary Tales: Economic Insights for the Law*. Oxford: Hart Publishing, 2006.

⁶⁸ BARAK A. *Purposive Interpretation of Law*. New Jersey: Princeton University Press, 2005.

⁶⁹ STELMACH, *supra* 40.

⁷⁰ SARTOR G., A Sufficientist Approach to Reasonableness in Legal Decision-Making and Judicial Review. In *Reasonableness and Law*. Ed. G. Bongiovanni, G. Sartor, Ch., Valentini. Dordrecht: Springer, 2009.

⁷¹ SUMMERS, R. Statutory Interpretation in the United States. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991.

⁷² SARTOR, *supra* 70.

⁷³ TVERSKY, A., KAHNEMAN, D. The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science, New Series*, Vol. 211, No. 4481, 1981.

⁷⁴ ALEXY, R., The Reasonableness of Law. In *Reasonableness and Law*. Ed. G. Bongiovanni, G. Sartor, Ch., Valentini. Dordrecht: Springer, 2009.

⁷⁵ TUMONIS, *supra* 18.

⁷⁶ JARAŠIŪNAS, E. *Valstybės Valdžios Institucijų Santykiai ir Konstitucinis Teismas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.

⁷⁷ LATVELĖ, R. *Teisėjo vaidmuo aiškinant teisę*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2010.

⁷⁸ BELL, *supra* 35.

⁷⁹ CHEMERINSKY, *supra* 55.

⁸⁰ *American constitutional law: powers and liberties*. Ed. by C. Massey, 4th ed. New York: Wolter Kluwer Law & Business, 2013.

⁸¹ BARAK, *supra* 68.

⁸² MILLER, A. S., In Defense of Judicial Activism. In *Supreme Court activism and restraint*. Ed. S. C. Halpern, Ch. M Lamb, Lexington: Lexington Books, 1982.

⁸³ BREWER-CARIAS, A. R. *Constitutional Courts as Positive Legislators. A Comparative Law Study*. New York: Cambridge University Press, 2011.

Šileikio⁸⁶ mintys. Teisinių ir socialinių padarinių išskyrimo problematikai kertiniai N. MacCormicko⁸⁷ ir F. Carbonell⁸⁸ teiginiai.

Pristatant įvairius padarinių vertinimo metodus ir jų pritaikomumą teismų darbe remtasi įvairių į ekonomiką ar ekonominę teisės analizę besigilinančių tyrėjų, pavyzdžiui, C. Kirkpatricko ir D. Parkerio⁸⁹, A. S. Graellso⁹⁰, S. Jacobso⁹¹, A. Rendo⁹², C. Meuwese⁹³ tyrimais. Disertaciniame tyrime identifikuojant praktinį pritaikomumą galintį turėti teismų atliekamo sprendimų padarinių vertinimo mechanizmą remtasi P. Cserne⁹⁴, D. Novako⁹⁵, K. Mathiso⁹⁶, G. Conway⁹⁷, A. Oguso⁹⁸, A. Barako⁹⁹, R. Alexy¹⁰⁰ ir Lietuvos autorių G. Lastauskienės¹⁰¹, R. Šimašiaus¹⁰², E. Leonaitės¹⁰³ ir kitų darbais. Tuo tarpu socialinių tikslų, kaip kriterijų, į kuriuos teismas gali atsižvelgti, vertindamas sprendimo padarinius, problematika atskleidžiama, daugiausiai

⁸⁴ KŪRIS, E. Konstitucija, konstitucinė doktrina ir Konstitucinio Teismo diskrecija. In *Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002.

⁸⁵ JARAŠIŪNAS, E. Konstitucija ir įstatymas: kelios interpretavimo problemos. In *Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002.

⁸⁶ ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

⁸⁷ MACCORMICK, *supra* 44.

⁸⁸ CARBONELL, *supra* 50.

⁸⁹ KIRKPATRICK, C., PARKER, D., Regulatory impact assessment: an overview. In *Regulatory Impact Assessment. Towards Better Regulation?* Chaltenham: Edward Elgar, 2007.

⁹⁰ GRAELLS, *supra* 53.

⁹¹ JACOBS, S. Regulatory Impact Assessment and the Economic Transition to Markets. *Public Money & Management*, Vol. 24 (5), 2004.

⁹² RENDA, A., *Law and Economics in the RIA world*. Daktaro disertacija, Erasmus University Rotterdam, 2011.

⁹³ MEUWESE, A. C. M. *Impact Assessment in EU Lawmaking*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2008.

⁹⁴ CSERNE, *supra* 52.

⁹⁵ NOVAK, D. Economic Activism and Restrain. In *Supreme Court activism and restraint*. Ed. S. C. Halpern, Ch. M Lamb, Lexington: Lexington Books, 1982.

⁹⁶ MATHIS, *supra* 51.

⁹⁷ CONWAY, G. *The Limits of Legal Reasoning and the European Court of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

⁹⁸ OGUS, *supra* 67.

⁹⁹ BARAK, A. *Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

¹⁰⁰ ALEXY, *supra* 74.

¹⁰¹ LASTAUSKIENĖ, G. Korektiško teisės principų taikymo prielaidos. *Teisė*, 85 t., 2012.

¹⁰² ŠIMAŠIUS, *supra* 6.

¹⁰³ LEONAITĖ, E. *Proporcingumo principas Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013.

remiantis užsienio autorių J. C. Hage¹⁰⁴, N. McCormicko¹⁰⁵, R. S. Summerso¹⁰⁶ ir Lietuvos tyrėjų G. Lastauskienės¹⁰⁷, J. Kosatyj¹⁰⁸ tyrimais.

Pažymėtini ir teisingumo teorijų, kaip pagrindo, leidžiančio formuoti teismo sprendimo socialinius padarinius, tyrėjai. Tarp jų galima išskirti kai kurių klasikinių teisingumo teorijų autorius: Platoną¹⁰⁹, Aristotelį¹¹⁰, J. Rawlsą¹¹¹, R. Nozicką¹¹², J. Benthamą¹¹³. Taip pat jų ir kitas teisingumo teorijas analizavusius A. Buchaną ir D. Mathieu¹¹⁴, B. Barry¹¹⁵ bei Lietuvos autorius V. A. Vaičaitį¹¹⁶, L. Baublį¹¹⁷.

Tarp svarbesnių Lietuvos autorių darbų būtina paminėti 2011 m. išleistą autorių kolektyvo vadovėlį *Lietuvos teisinės institucijos*¹¹⁸. Nors šiam darbui suteiktas vadovėlio statusas, kas gali suponuoti tyrimo apžvalginį, bet ne konceptualiai gilų pobūdį, kuriuo pasižymėtų monografija ar studija, šis darbas pasižymi pakankamai giliomis kritinėmis įžvalgomis į egzistuojančią institucinę sąrangą bei atskirų institucijų reguliavimą¹¹⁹.

Antrosios (*praktinės*) šaltinius galima skirstyti į tokias grupes: 1) analizuojamų teisės institutų taikymo klausimais tyrimus atlikę užsienio bei Lietuvos autoriai 2) tiriamų teismų praktiką analizuojančių lietuvių ir užsienio autorių tyrimai; 3) teismų praktika atitinkamose srityse (kartu tai yra ir tyrimo objektas).

¹⁰⁴ HAGE J. *Reasoning with rules*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1997.

¹⁰⁵ MACCORMICK, *supra* 44.

¹⁰⁶ SUMMERS, *supra* 71.

¹⁰⁷ LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, Nr. 19 (4), 2012.

¹⁰⁸ KOSATYJ, V. Dominuojantys teisės tikslai. *Teisė*, 77 t., 2010.

¹⁰⁹ PLATONAS. *Valstybė*. Vilnius: Mintis, 2000.

¹¹⁰ ARISTOTELIS. *Nikomacho etika. Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1990.

¹¹¹ RAWLS, J. *A Theory of Justice*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1971.

¹¹² NOZICK, R. *Anarchija, valstybė, utopija*. Vilnius: Eugrimas, 2003.

¹¹³ БЕНТАМ, И. *Введение в основания нравственности и законодательства*. [BENTAM, I. *Vvedeniye v osnovaniye nrastvennosti i zakonodatelstva*] Москва: РОССПЭН, 1998.

¹¹⁴ BUCHANAN, A., MATHIEU, D. *Philosophy and Justice*. In *Justice: views from the social sciences*. ed. R. L. Cohen, New York: Plenum Press, 1986.

¹¹⁵ BARRY, B. *Teisingumo teorijos. Socialinio teisingumo traktatas*. I tomas, Vilnius: Eugrimas, 2002.

¹¹⁶ VAIČAITIS, V. A. Teisingumo samprata ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*, Nr. 1(13), 2009.

¹¹⁷ BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.

¹¹⁸ *Lietuvos teisinės institucijos*. Moksl. red. E. Kūris. Vilnius: Registrų centras, 2011..

¹¹⁹ Ypač akcentuotinos vadovėlio mokslinio redaktoriaus pastabos kiekviename skyriuje prie problemiškesnių aptariamų temų elementų.

Pirmiausiai išskirtini užsienio ir Lietuvos autoriai, kurių mintys svarbios bendro pobūdžio teiginiams praktinėje tyrimo dalyje, neišskiriant atskirų teisės institutų analizės. Čia paminėtini užsienio tyrėjai (civilinio proceso tyrėjas A. A. S. Zuckermanas¹²⁰, lyginamosios teisėtyros atstovas R. Michaelsas¹²¹, ekonominės teisės analizės atstovas A. Portuese¹²² ir kiti) ir Lietuvos tyrėjai (civilinio proceso teisės tyrėjas V. Nekrošius¹²³ ir kiti).

Dėl *Locus standi* standarto teismuose tarp svarbiausių autorių yra C. H. Van Rhee¹²⁴, L. Štarienė¹²⁵, A. Limantė¹²⁶, E. Laužikas *et al.*¹²⁷ ir kiti. Laikinių apsaugos priemonių analizei tarp svarbiausių autorių yra D. Sinaniotis¹²⁸, A. A. S. Zuckermannas¹²⁹, O. De Shutteris¹³⁰, D. Pelenis¹³¹ ir kiti. Dėl teismų sprendimų poveikio laike svarbiausi autoriai yra S. Verstraelen¹³², J. M. Graetzas¹³³, L. Kaplowas¹³⁴, J. E. Fischas¹³⁵ ir kiti. Dėl *res iudicata* principo taikymo teismų praktikoje svarbiausi autoriai X. Groussotas ir T.

¹²⁰ ZUCKERMAN, A. A. S. Quality and Economy in Civil Procedure – The Case for Commuting Correct Judgments for Timely Judgments. *O.J.L.S.*, Vol 14, No. 3, 1996.

¹²¹ MICHAELS, R. The Functional Method of Comparative Law. In *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Edited by M. Reimann, R. Zimmermann, New York: Oxford University Press, 2006.

¹²² PORTUESE, A. *et al.* *The Principle of Legal Certainty as a Principle of Economic Efficiency*. University of Westminster School of Law Research Paper No. 13-13, 2013. Prieiga internete: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2332016> [žiūrėta 2013 m. lapkričio 29 d.].

¹²³ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002.

¹²⁴ VAN RHEE, C. H. *Locus Standi* in Dutch Civil Litigation in Comparative Perspective. In *Recent Trends in Economy and Efficiency of Civil Procedure*. Vilnius: Vilnius University Press, 2013.

¹²⁵ ŠTARIENĖ, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: Registrų centras, 2010.

¹²⁶ LIMANTĖ, A. *Privačių subjektų teisė kreiptis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą ginčijant Europos Sąjungos teisės aktus*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2010.

¹²⁷ LAUŽIKAS, E. *et al.* *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2003.

¹²⁸ SINANIOTIS, D. *The Interim Protection of Individuals before the European and National Courts*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2006.

¹²⁹ Pavyzdžiui, ZUCKERMAN, *supra* 120.

¹³⁰ DE SCHUTTER, O. The Binding Character of the Provisional Measures adopted by the European Court of Human Rights. *International Law FORUM du droit International*, Vol. 7, No.1, 2005.

¹³¹ PELENIS, D. Laikinosios teisinės apsaugos institutas naujajame Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse: pamatinės nuostatos. *Teisė*, 50 t., 2004.

¹³² VERSTRAELEN, S. The Temporal Limitation of Judicial Decisions: The Need for Flexibility Versus the Quest for Uniformity. *German Law Journal*, Vol. 14, No. 9, 2013.

¹³³ GRAETZ, M. J. Legal Transitions: The Case of Retroactivity in Income Tax Revisions. *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 126, 1977.

¹³⁴ KAPLOW, L. An Economic Analysis of Legal Transitions. *Harvard Law Review*, Vol. 99, 1986.

¹³⁵ FISCH, J. E. Retroactivity and Legal Change: an Equilibrium Approach. *Harvard Law Review*, Vol. 110, 1977.

Minssen¹³⁶, Y. Sinai¹³⁷ E. Krivka¹³⁸ ir kiti. Taip pat tam tikros aktualios studijos¹³⁹ bei tyrime analizuojamų teismų praktikos apibendrinimai¹⁴⁰.

Antroje grupėje yra lietuvių ir užsienio autorių darbai, kuriais analizuojama tiriamų teismų praktikos apibendrinimai ir studijos, susijusios su atskirų teismų formuojamomis nuostatomis. Čia reikėtų išskirti autorius, tiriančius Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką (tarp jų D. Harris, M. O'Boyle, E. Batesas¹⁴¹, F. G. Jacobsas, R. White, C. Ovey¹⁴², L. Štarienė¹⁴³ ir kiti). Taip pat tyrėjus, tiriančius Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktiką (tarp jų P. Craigas ir G. de Búrca¹⁴⁴, K. Lenaertsas ir D. Artsas¹⁴⁵, I. Jarukaitis¹⁴⁶ ir kiti), Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktiką (tarp jų E. Šileikis¹⁴⁷, E. Kūris¹⁴⁸, E. Jarašiūnas¹⁴⁹ ir kiti), Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką (tarp jų E. Laužikas *et al.*¹⁵⁰, A. Driukas ir V. Vakančius¹⁵¹ Ir

¹³⁶ GROUSSOT, X., MINNSEN, T. *Res Judicata* in the ECJ Case Law: Balancing Legal Certainty with Legality? *European Constitutional Law Review*, Issue 3, 2007. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=1482938>> [žiūrėta 2013 m. liepos 3 d.].

¹³⁷ SINAI, Y., *Reconsidering Res Judicata: a Comparative Perspective*. *Duke Journal of Comparative & International Law*, Vol. 21, 2011.

¹³⁸ KRIVKA, E. *Res judicata* principo įgyvendinimo grupės ieškinių procese problemos. *Jurisprudencija*, Nr. 53(45), 2004.

¹³⁹ Pavyzdžiui, ELIANTONIO, M. *et al. Standing up for your right(s) in Europe. Locus standi*. European Parliament, 2012. Prieiga internete: <<http://www.europarl.europa.eu/studies>> [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.] ir kt.

¹⁴⁰ Pavyzdžiui, *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas*. Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012 ir kt.

¹⁴¹ HARRIS, D. J. *et al. Law of the European Convention on Human Rights*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2009.

¹⁴² JACOBS, F. G. *et al. The European Convention on Human Rights*. 5th edition. New York: Oxford University Press, 2010.

¹⁴³ ŠTARIENĖ, *supra* 125.

¹⁴⁴ CRAIG, P., DE BÚRCA, G. *EU Law: Text, Cases, and Materials*. 5th ed. New York: Oxford University Press, 2011.

¹⁴⁵ LENAERTS, K., ARTS, D. *Procedural Law of the European Union*. London: Sweet and Maxwell, 1999.

¹⁴⁶ JARUKAITIS, I. *Europos Sąjunga ir Lietuvos Respublika: konstituciniai narystės pagrindai*. Vilnius: Justitia, 2011.

¹⁴⁷ ŠILEIKIS, E. Penkiolika Konstitucijos metų ir Konstitucinio Teismo naujadarai. *Justitia*, Nr. 7, 2007.

¹⁴⁸ KŪRIS, E. Konstitucijos justicijos proceso teisės klausimu. *Teisė*, 78 t., 2011.

¹⁴⁹ JARAŠIŪNAS, *supra* 85.

¹⁵⁰ LAUŽIKAS, *supra* 127.

¹⁵¹ DRIUKAS, A., VALANČIUS, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika. III tomas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.

kiti) ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktiką (tarp jų A. Andruškevičius¹⁵², A. Bakaveckas¹⁵³, V. Valančius ir R. Norkus¹⁵⁴ ir kiti).

Tyrimė taip pat pristatoma teismų, sprendžiančių civilines, administracines ir konstitucinės justicijos bylas, argumentacija. Pabrėžtina, kad nepaisant didelio potencialo, šiame tyrimė teismų argumentavimas baudžiamosiose bylose nėra sistemiškai analizuojamas. Tai yra susiję su tyrimo autoriaus pasirinkimu, siekiant, kiek pavyksta, gilintis į atskiras procesinių institutų taikymo problematikas ir išvengti per plačios klausimų apimties, galinčios lemti vien aprašomojo pobūdžio tyrimą. Baudžiamosios bylos yra ypač specifinės, čia galioja ypatingi teismo proceso standartai (teismo ir šalių procesiniai apribojimai, įrodinėjimo dalyko ypatumai, skirtingas proceso tikslas)¹⁵⁵.

Vis dėlto toks pasirinkimas nepaneigia galimybių naudoti šiuo tyrimu atliktų išvalgų ir baudžiamajame procese. Priešingai, didžiausias šio tyrimo autoriaus pasiekimas būtų paskatinimas tolesnių socialinių padarinių vertinimu pagrįsto argumentavimo galimybių tyrimus įvairiose teisės srityse. Baudžiamosiose bylose teismų atliekamas padarinių vertinimas gali būti suprantamas kaip plačios baudžiamosios politikos sampratos įgyvendinimo forma – sampratos, apimančios baudžiamųjų įstatymų taikymą¹⁵⁶ – arba baudžiamosios politikos išraiška, pripažįstant siauresnę baudžiamosios politikos sampratą¹⁵⁷. Čia matomas didžiulis tyrimų potencialas, analizuojant, kaip tam tikrose baudžiamosios politikos kryptyse slypintys kriterijai lemia (ar turėtų lemti) teisinio argumentavimo, įvertinant sprendimo socialinius padarinius, kryptis. Pavyzdžiui, konstatavus socialinę taiką arba atkuriamąjį

¹⁵² ANDRUŠKEVIČIUS, A. *Administracinė teisė. Bendrieji teorijos klausimai, valdymo aktų institutas, ginčo santykių jurisprudenciniai aspektai*. Vilnius: Registrų centras, 2008.

¹⁵³ BAKAVECKAS, A. *Administracinė teisė: teorija ir praktika. I dalis*. Vilnius: Leidykla MES, 2012.

¹⁵⁴ VALANČIUS, V. NORKUS, R. Lietuvos administracinės ir baudžiamosios justicijos sąlyčio aspektai. *Jurisprudencija*, Nr. 4, 2006.

¹⁵⁵ Žr. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą. *Valstybės žinios*, 2002, Nr.37-1341.

¹⁵⁶ Žr. pavyzdžiui, ŠVEDAS, G. Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1994–2004 metais. *Teisė*, Nr. 56, 2005., p. 17.

¹⁵⁷ SAKALAUSKAS, G. *et al.* Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Teisės institutas, 2012, p. 13.

teisingumą, kaip baudžiamosios politikos kryptį¹⁵⁸, būtų galima analizuoti, kaip (ar) teismai, skirdami sankcijas baudžiamosiose bylose, atsižvelgia į šiomis kryptimis užprogramuotus kriterijus, kurie kreipia į tam tikrus socialinius pokyčius (padarinius).

Ypatingas dėmesys tyrime skiriamas toliau nurodomiems galutinės instancijos teismams¹⁵⁹. Pabrėžtina, kad pasirinkti praktiką formuojantys teismai, nes šių teismų sprendimai įprastai nėra peržiūrimi ir jie tampa sektina doktrina, šiuose teismuose nagrinėjami daugiausiai ginčų keliantys klausimai. Be to, šie teismai privalo argumentuoti sprendimus taip, jog pagrįstų savo poziciją dėl galimo nesutikimo su žemesnės instancijos teismu¹⁶⁰. Aktualūs žemesnės instancijos teismų pavyzdžiai taip pat įtraukiami, jei jie padeda iliustruoti tinkamą taikomo argumentavimo pavyzdį. Tyrime didžiausias dėmesys skiriamas šių teismų pateikiamiems argumentams pasirinktose teisės institutų grupėse:

1) **Europos Sąjungos Teisingumo Teismas.** Šis teismas pasirinktas, nes daro didelį poveikį visų ES valstybių narių teisėkūrai ir teisės taikymui. Šis teismas yra vienintelis, kuris turi teisę pateikti oficialius ir privalomus ES teisės aiškinimus. ESTT aktyvistinis vaidmuo yra diskutuojamas įvairių autorių¹⁶¹. Be to, teismo unifikuojantis vaidmuo reiškia, kad jo sprendimai turi vienodą reikšmę skirtingų tradicijų jurisdikcijose ES.

2) **Europos Žmogaus Teisių Teismas.** Šis teismas taip pat aktualus didžiajai daliai Europos valstybių, kurioms formuoja taikytinus žmogaus teisių

¹⁵⁸ Plačiau žr., pavyzdžiui, ŪSELĖ, L. *et al.* Tyrimas siekiant parengti Atkuriamojo teisingumo sistemos Lietuvoje koncepcijos ir jos įgyvendinimo priemonių projektus. Teisės institutas, 2008; SAKALAUSKAS, *supra* 157, p. 25.

¹⁵⁹ Išimtis yra tyrimo dalyje dėl laikinųjų apsaugos priemonių pateikiama Lietuvos apeliacinio teismo praktika, nes būtent LApT formuoja praktiką šioje bylų kategorijoje.

¹⁶⁰ BANKOWSKI, Z. *et al.* On Method and Methodology. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991, p. 13–16.

¹⁶¹ Žr. pavyzdžiui, RASMUSSEN, H. *On law and policy in the European Court of Justice: a comparative study in judicial policymaking*. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1986; ALTER, K. J. *The European Court's Political Power, Selected Essays*. Oxford: Oxford University Press, 2009; GRIMMEL, A. Integration and the Context of Law: Why the European Court of Justice is not a Political Actor. *Les Cahiers européens de Sciences Po*, No 03/2011, 2011; *Judicial Activism at the European Court of Justice*. Edited by M. Dawson, B. De Witte, E. Muir. Chaltenham: Edward Elgar, 2013 ir kt.

standartus, kylančius iš Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos¹⁶². Be to, EŽTT sprendimai yra privalomi vykdyti Europos Tarybai priklausančiose valstybėse.

3) **Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas**. Šis teismas yra pasirinktas todėl, kad tai yra specifinės konstitucinės kontrolės teismas Lietuvoje. Jis yra unikalus savo prigimtimi tarp kitų teismų, o konstitucinio proceso klausimai apskritai nėra daug analizuoti Lietuvoje¹⁶³.

4) Lietuvos teismai civilinėse bylose (daugiausiai **Lietuvos apeliacinis teismas** ir **Lietuvos Aukščiausiasis Teismas**). Bendrosios kompetencijos teismų civilinėse bylose tyrimas yra susijęs su šių teismų, kaip klasikinių kontinentinės tradicijos bendrosios kompetencijos teismų proceso pavyzdžio atskleidimu. Tai vienintelė teismų grupė, kurioje nėra aiškiai pasirenkamas vienas teismas, nes ne visus procesinio pobūdžio institutus, nagrinėjamus šiame tyrime, sprendžia LAT. Pavyzdžiui, laikinųjų apsaugos priemonių klausimas sprendžiamas apygardų teismuose, kurių nutartys skundžiamos LAPT, o šio teismo nutartys minėtu klausimu yra galutinės¹⁶⁴.

5) **Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas**. LVAT formuoja praktiką administracinėse bylose ir yra vienintelis specializuotas galutinės instancijos teismas Lietuvoje. Šio teismo praktikos analizė yra įdomi, siekiant pamatyti viso Lietuvos teismų sistemoje taikomų analogiškų teisės institutų spektrą, lyginant skirtingas jurisdikcijas. Be to, LVAT yra gan klasikinis administracinis teismas, todėl jis kai kuriais klausimais lygintinas ir su ESTT, kuris sukurtas pagal Prancūzijos Valstybės Tarybos (*Conseil d'Etat*) modelį.

Be nurodytųjų, tyrime pateikiami teiginiai taip pat iliustruojami šių užsienio teismų sprendimais: JAV Aukščiausiojo Teismo (*Supreme Court of the United States*), Vokietijos Federacinio Konstitucinio Teismo (*Bundesverfassungsgericht*), Prancūzijos Valstybės Tarybos, Prancūzijos Konstitucinio Tribunolo (*Conseil constitutionnel*), Prancūzijos Kasacinio

¹⁶² Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7390.

¹⁶³ KŪRIS, *supra* 148, p. 10.

¹⁶⁴ CPK 151 straipsnio 5 dalis.

Teismo (*Cour de cassation*) ir kt. Tyrime pateikiamu teismų praktikos lyginimu siekiama išvengti neatsargių suabsoliutintų teiginių pateikimo. Konstitucinis ar kitoks institucinis lyginamų sistemų pagrindas gali turėti įtakos būdai, kuriuo teismai aiškina teisę¹⁶⁵. Todėl pavyzdžiui, lyginimas tarp Lietuvos teismų ir JAV būtų labai rizikingas, o kiekviena kitokios teisės kultūros detalė turėtų būti labai detalčiai aptarta¹⁶⁶. Vis dėlto dėl jau ne vieną šimtmetį vystomos jurisprudencijos autoriteto ir įtakos visame pasaulyje JAV Aukščiausiojo Teismo, reprezentuojančio decentralizuotos teisės aktų priežiūros funkciją, praktika yra naudojama darbe ir padeda iliustruoti nemažai tyrime pateikiamų teiginių.

Reikia pažymėti, kad analizuojant teismų praktiką gali kilti klausimas dėl pateikiamų duomenų išsamumo. Suprantama, kad vienos konkretaus teismo nutarties citavimas neleidžia daryti išvados apie šio teismo praktiką. Todėl akcentuotinos tris kartinės praktiniam tyrimui taikomos nuostatos, padedančios išvengti aukščiau minėtos problemos: 1) praktinės dalies tikslas yra daugiau iliustruoti į socialinius padarinius orientuoto argumento potencialą, bet ne apibendrinti konkretaus teismo praktiką specifiniu klausimu; 2) kiek ir kur įmanoma teismų praktikos analizė yra orientuota į tokias teismų nuostatas, kurios arba pasikartoja ne vienoje byloje (pavyzdžiui, sprendimai priimti išplėstinių atitinkamo teismo kolegijų), yra susiklosčiusi, arba aprobuotos kita forma tam skirtuose apibendrinimuose paties teismo; 3) atvejais, kai sudėtinga spręsti dėl tam tikrų tendencijų atskirais praktikos klausimais, pateikiamos kuo naujesnės atitinkamo teismo nutartys.

Tyrimo metodologija. Šiame disertaciniame tyrime derinami skirtingi metodai, leidžiantys atskleisti tiek teorinę, tiek praktinę analizuojamo klausimo problematiką. Vis dėlto būtina pastebėti, kad nepaisant analizuojamos teismų

¹⁶⁵ BANKOWSKI, *supra* 160, p. 18.

¹⁶⁶ Pavyzdžiui, nepaisant daugybės panašumų, Europos ir JAV teismuose panašiuose kontekstuose naudojamos kategorijos gali turėti labai conceptualių skirtumų, kurių neatsargus ignoravimas gali privesti prie didelių tyrimo rezultatų patikimumo problemų. Viena tokių kategorijų yra europietiškas proporcingumo testas, kuris JAV teismų praktikoje atitinka balansavimą (angl. *balancing*). Plačiau žr. COHEN, E. M., PORAT, I. American Balancing and German Proportionality: The Historical Origins. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 8, Issue 2, 2010.

jurisprudencijos, šis tyrimas yra daugiau teorinio nei empirinio pobūdžio, skirtas teorinei klausimo diskusijai, kuri iliustruojama teismų praktikos pavyzdžiais.

Disertaciniame tyrime gausiai naudotas *kalbinis (lingvistinis) metodas*. Juo remdamasis tyrimo autorius analizavo tam tikras kertines tyrimo kategorijas, atskleidė jų tekstinę reikšmę. Nemažas dėmesys tyrime skirtas ir atskirų kategorijų, sąvokų tiksliesiems apibrėžimams, jų atskleidimui. Taip pat šis metodas buvo svarbus, siekiant apibrėžti praktinėje tyrimo dalyje analizuojamų teisės institutų kalbinę reikšmę, siekiant ją įvertinti teismų jurisprudencijos šviesoje.

Kalbinė analizė nebūtų pakankama, siekiant atskleisti tiriamų reiškinių, atskleidžiamų teorijų turiningą, aktualią ir doktrinoje diskutuojamą reikšmę. Todėl kartu su kalbiniu metodu naudojama ir *konceptuali analizė*, kurios pagrindu tam tikros kartinės tyrimo kategorijos ir teisės institutai yra pateikiami per jų teorinę reikšmę, pripažintą ir diskutuojamą doktrinoje, kai kuriais atvejais taikomą ir teismų jurisprudencijoje.

Disertaciniame tyrime siekiama atskleisti argumentavimo įvertinus sprendimo socialinius padarinius galimybes teismų praktikoje. Šios galybės neatsiejamos nuo esamos teismų praktikos įvertinimo, siekiant nustatyti esamą padėtį teismų jurisprudencijoje. Todėl tyrime yra atliekama *empirinė teismų praktikos analizė*, kurios metu unifikuotais pagrindais atrenkami aktualūs ir tyrimui tinkami teismų praktikos pavyzdžiai. Tyrime teismų praktikos pavyzdžiai įvertinami teorinių įžvalgų šviesoje, t. y. analizuojama, kaip tam tikri teisės institutai taikomi teismų praktikoje ir kokia socialinė reikšmė, kuri pripažįstama teorijoje, atspindima teismų jurisprudencijoje. Tad čia svarbus ir *lyginamasis metodas*, kuris veikia dviem kryptimis: 1) lyginant teorinį tam tikro teisės instituto modelį su modeliu, atskleidžiamu teismų praktikoje ir 2) lyginant tyrime pasirinktą skirtingų teismų praktiką, taikant atitinkamus teisės institutus.

Tiriant socialinių padarinių, kuriuos gali lemti teismo sprendimas, klausimą, neatsiejamas tampa tam tikro į ateitį nukreipto spėjimo,

prognozavimo elementas. Todėl tyrime atskirais klausimais taikomas *modeliavimas* – metodas, kurio pagrindu atliekama prognostinė funkcija, identifikuojant socialinį poveikį, kurį lemia vienas ar kitas teismo sprendimas, taikant konkretų teisės institutą. Čia pasitelkiami įvairūs doktrinos darbai, remiamasi ekonominės teisės analizės tyrimus atliekančių tyrėjų išvalgomis, taip pat kitų tyrėjų, kurie vienaip ar kitaip analizavo sprendimų socialinį poveikį.

Tyrimo problematika yra pakankamai plati, aptariamas ne vienas klausimas, kuris turi didelę reikšmę tiriamų teisinio argumentavimo metodų atskleidimui. Todėl siekiant sistemišką nuoseklumą ir logišką pagrįstumą derinti su laisvu pasakojimu, kuris suteiktų tekstui lankstumo, siekiant sukurti erdvę tyrime kylantiems klausimams iškelti bei bandyti į juos atsakyti, naudojamas *naratyvo (pasakojimo) būdas ir loginis metodas*.

Nepaisant išvalgų apie ekonomikos mokslo teorijų pritaikomumą teismų veikloje, ekonomikos teorija ir jos lemiamą metodologiją nėra pagrindinis ir vienintelis šio tyrimo variklis. Dalis ekonominės teisės analizės, ypač pagrįstos normatyvine jos dalimi (t. y. siekiančia atsakyti, kokia teisė turi būti), yra problemiška ją taikant. Ekonomika pastatyta ant modeliavimo ir prielaidų, o teisė taikoma tiesiogiai, realiame gyvenime. Ekonomika pagrįstas modeliavimas labai įdomus, tačiau jis nesiekia tokio realumo laipsnio, kokio konkretaus atveju taikymo metu reikalauja teisė. Čia verta prisiminti ekonominės teisės analizės atstovo R. Posnerio teiginius, kuriais jis gina ekonomikos taikymo teisėje naudą, pabrėždamas ir abstrakcijų bei teorijų, kaip neatsiejamų visų mokslų sričių elementų, būdingumą ekonomikai¹⁶⁷.

Sutiktina, kad ekonomikos metodai, tyrimų rezultatai taikytini teisėje, tačiau būtina rasti tokią šių žinių ir teisės simbiozę, kuri leistų pasiekti apčiuopiamą, abiem sritims aktualų rezultatą. Šiame tyrime didžiausias dėmesys skiriamas teismų argumentacinėms technikoms, todėl ekonomikos ir ekonominės teisės analizės žinios bei mąstymo schemas taikomos tiek, kiek jos

¹⁶⁷ POSNER, R. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004, p. 307–308.

leidžia neužgožti esminių teisme taikomos teisės ypatumų – būtinybės atsižvelgti į visas bylai aktualias aplinkybes, vertinti situaciją sistemiškai.

Neretai ekonominio pobūdžio tyrimai yra pagrįsti ekonominiu modeliavimu. Vis dėlto siekiant teisės praktikai aktualaus darbo, būtina išvengti kompleksiško ekonominio modeliavimo, nes būtent taip galima priartėti prie faktiškai taikomos teisės turinio¹⁶⁸. Todėl šiame tyrime atsisakoma ekonomistams būdingo tikslumo ir modeliavimo, orientuojamasi į tikėtino, bet ne būtino žmonių elgesio tyrimą, egzistuojant vienai ar kitai teisės nuostatai. Kartu pabrėžtina, kad ekonomikos žinios nėra atmetamos ir formuoja svarbias tyrimo metodologines prielaidas¹⁶⁹.

Tyrime vartojamų sąvokų reikšmės

Sąvoka	Apibrėžtis
Euristika	Dėl riboto racionalumo esantis individų sprendimų priėmimo būdas, pagrįstas intuityviu mąstymu, taikant analogijas pagal praeityje spęstų problemų patirtį ¹⁷⁰
Ekonominė teisės analizė	Su Čikagos teisės mokykla siejama XX a. viduryje susiformavusi teisės paradigma, kurios idėja yra ekonomikos mokslo taikymas, siekiant paaiškinti teisės reiškinius ir kuriant optimalią teisę ¹⁷¹
Instrumentalizmas	Etinė, mokslo filosofijos teorija, pagal kurią didžiausia bet kurios idėjos vertė yra galimybė ją panaudoti kaip priemonę (angl. <i>means</i>) pasiekti tam

¹⁶⁸ FAUST, F., Comparative Law and Economic Analysis of Law. In *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Edited by M. Reimann, R. Zimmermann, New York: Oxford University Press, 2006, p. 849–850.

¹⁶⁹ Tarp jų yra bendro pobūdžio prielaida, kad individai reaguoja į paskatas, taip pat prielaidos, suponuojančios tyrime atliekamą socialinio poveikio identifikavimą teismų argumentuose, kuriuose eksplicitiškai nurodomi teisiniai sprendimo padariniai.

¹⁷⁰ Žr. pavyzdžiui, GILOVICH, T., GRIFFIN, D. Introduction - Heuristics and Biases: Then and Now. In *Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment*. Edited by T. Gilovich, D. Griffin and D. Kahneman. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

¹⁷¹ Plačiau žr. MURAUŠKAS, D. Ekonominė teisės analizė (Susiformavimas). *Teisė*, 83 t., 2012.

	tikram iš anksto nustatytam vertingam rezultatui (angl. <i>end</i>) ¹⁷²
Instrumentinis teismo vaidmuo	Samprata, apibūdinanti teismą, kaip formalų įstatymų leidėjo valios vykdytoją ¹⁷³
Išorinis poveikis	Dėl kokio nors veiksmo ar proceso atsirandanti su šiuo veiksmu ar procesu nesusijusių dalyvių nauda ar nuostolis. Gali būti neigiamas išorinis poveikis (pavyzdžiui, automobilių tarša) arba teigiamas išorinis poveikis (pavyzdžiui, sutvarkyta privati valda) ¹⁷⁴
Materialioji teisė	Teisinių santykių subjektų teises ir pareigas, t. y. galimo ir leistino elgesio ribas ir atsakomybę už pareigų nevykdymą nustatanti teisės dalis ¹⁷⁵
Mažiausių sąnaudų išvengti galintysis	Ekonominės teisės analizės paradigmos doktrina, pagal kurią atsakomybė už padarytą žalą (nuostolius) turi būti perkeliama tam asmeniui, kuris gali jos išvengti mažiausiomis sąnaudomis (angl. <i>the cheapest cost avoider</i>) ¹⁷⁶
Politinė judicializacija, politinio proceso juridizacija	Procesas, kai teismai, vykdydami savo funkcijas, pradeda kištis į politinių valdžių kompetencijos sritis ¹⁷⁷
Pozityvioji teisė	Iš romanų-germanų (civilinės) teisės tradicijos kylanti teisės sistemos samprata, kuri išreiškiama per

¹⁷² Žr. pavyzdžiui, GREEN, L. Law as a Means. In *Hart-Fuller at 50*. P. Cane, ed. Oxford: Hart Publishing, 2010. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=1351304>> [žiūrėta 2013 m. kovo 6 d.].

¹⁷³ Plačiau žr. *Lietuvos teisinės institucijos*, supra 118, p. 39.

¹⁷⁴ VAINIENĖ, R. *Ekonomikos terminų žodynas*. Vilnius: Tyto alba, 2008, p. 118.

¹⁷⁵ Plačiau žr. LAUŽIKAS, supra 127, p. 22.

¹⁷⁶ Plačiau VAN DEN BERG, R. Introduction: the Impact of Guido Calabresi on Law and Economics Scholarship. *Erasmus Law Review*, Vol. 1, 2008; CALABRESI, G. Some Thoughts on Risk Distribution and the Law of Torts. *Yale Law Journal*, Vol. 70, 1961.

¹⁷⁷ Plačiau žr. JARAŠIŪNAS, supra 76, p. 83–92; ŠILEIKIS, supra 86, p. 99–100; *Lietuvos teisinės institucijos*, supra 118, p. 43; MIKELĖNAS, V. Kokių teismų reikia Lietuvai? *Justitia*, Nr. 3, 2006, p. 2-3.

	teisės normas, sureikšminant formalias teisės savybes ¹⁷⁸
Proceso teisė	Teisinius santykius, atsirandančius ginant pažeistas materialiąsias teises, nustatanti teisės dalis ¹⁷⁹
Reguliavimas	Socialinės normos, kurios skatina individą pasirinkti tokį elgesio būdą, kuris nebūtinai atitinka individo tikslus ir pasirinktinai priemonės tokiems tikslams siekti ¹⁸⁰
Silogizmas	Dedukcinis samprotavimas, susidedantis iš trijų elementų: galiojančios taisyklės (didžioji premisa), šią taisyklę atitinkančios faktinės situacijos (mažoji premisa) ir teisingos išvados, kuri gaunama tuomet, kai mažoji premisa atitinka didžiąją premisą ¹⁸¹
Socialiniai padariniai	Poveikis už pozityviosios teisės ribų, apimantis individams ir jų grupėms, valstybei daromą poveikį, lemiantį faktinį individų ar jų grupių elgesį, jų socialinės situacijos pokyčius ¹⁸²
Subsumcija	Vienos sąvokos reikšmės priskyrimas kitai sąvokai, t. y. konstatavimas, kad faktinė situacija atitinka teisės normą ¹⁸³
Teisės normatyvumas	Vertybinių, ideologinių turinį, siektiną tikslą atspindinti teisės savybė ¹⁸⁴
Teisės privalomumas	Formą išreiškianti teisės savybė, nuo kurios priklauso reiškinio formali atitiktis teisei keliamiems reikalavimams ¹⁸⁵

¹⁷⁸ Plačiau žr. *ibid*, p. 33–34.

¹⁷⁹ Plačiau žr. LAUŽIKAS, *supra* 127, p. 22.

¹⁸⁰ ŠIMAŠIUS, *supra* 6, p. 22.

¹⁸¹ Plačiau žr. MACKUVIENĖ, E. Loginis metodas teisėje: sampratos problema. *Teisė*, 77 t., 2010, p. 135.

¹⁸² Plačiau žr. CARBONELL, *supra* 50. Pabrėžtina, kad šiame tyrime sąvoka *socialiniai padariniai* vartojama kaip sinonimas sąvokai *socialinis poveikis*.

¹⁸³ Plačiau žr. LASTAUSKIENĖ, G. Teisinis kvalifikavimas formaliosios logikos požiūriu. *Teisė*, 73 t., 2009, p. 42; MACKUVIENĖ, *supra* 66, p. 124.

¹⁸⁴ Plačiau žr. MACKUVIENĖ, *supra* 66, p. 14.

Teisės retroaktyvumas	Teisės galiojimas nukreiptas į praeitį, teisės taikymas aplinkybėms, kurios įvyko anksčiau nei buvo priimta teisė ¹⁸⁶
Teisės sistema, teisinė sistema	Teisės, kaip visuomenės gyvenimo fakto, išraiška, apimanti ne tik pozityviąją teisę, bet ir reflektuojanti visuomenę bei atspindinti visuomenės dinamiškumą ¹⁸⁷
Teisiniai padariniai	Poveikis pozityviosios teisės sistemos viduje, darantis įtaką pozityviosios teisės kategorijoms, teisės koherentiškumui ir nuoseklumui ¹⁸⁸
Teisinis argumentavimas	Eksplacitiškai išreikšta teisinio samprotavimo dalis, kuri nors ir apimdama teisės interpretavimo ir teisės taikymo elementus, pirmiausia yra argumentacinio pobūdžio praktika ¹⁸⁹
Teisinis samprotavimas	Žmogaus veikla, kurios pagalba ir kurios metu identifikuojama, kas yra teisė. Tai teisinių sprendimų priėmimo procesas, apimantis tiek implicitinę, tiek eksplicitinę samprotavimo dimensijas ¹⁹⁰
Teismų aktyvizmas	Teismo savybė, polinkis priimti sprendimus, kurie yra už pozityviosios teisės ribų, pagrįsti sprendimus ne tik pozityviąja teise, bet ir turiningaisiais, substantyviniais argumentais, kurie gali lemti net ir sprendimą <i>contra legem</i> ¹⁹¹

¹⁸⁵ Plačiau žr. *Ibid.*, p. 14–15.

¹⁸⁶ Plačiau žr. VERSTRAELEN, *supra* 132.

¹⁸⁷ Plačiau žr. GALGINAITIS J. Teisinė sistema ir jos pagrindinės sistemos kaip lyginamosios teisėtyros objektas. *Teisė*, 44 t., 2002, p. 34–35.

¹⁸⁸ Plačiau žr. CARBONELL, *supra* 50.

¹⁸⁹ Plačiau žr. MACKUVIENĖ, *supra* 66, p. 12. Pabrėžtina, kad tyrime terminas *motyvavimas* (*motyvai*) yra vartojamas kaip sinonimas terminui *argumentavimas* (*argumentai*).

¹⁹⁰ Plačiau žr. MACKUVIENĖ, *supra* 66, p. 12.

¹⁹¹ Plačiau žr. CHEMERINSKY, *supra* 55, p. 17; *American constitutional law*, *supra* 80, p. 40; KŪRIS, *supra* 84, p. 19; MESONIS, G. *Konstitucijos interpretavimo metodologiniai pagrindai*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 102.

Teismų aktyvumas Procesinio pobūdžio reikalavimų nulemtas teismo aktyvus dalyvavimas teismo procese. Aktyvumas būdingas tais proceso atvejais, kai apribojamas šalių dispozityvumas procese, pavyzdžiui, siekiant apsaugoti asmens teisę kreiptis į teismą, teismui kyla pareiga išaiškinti šalims jų teises ir pareigas¹⁹².

1 lentelė. *Tyrime vartojamos kai kurios svarbesnės sąvokos*

Šis tyrimas gali būti atskaitos tašku, siekiant analizuoti atskirų sričių teisinio argumentavimo, kuriuo įvertinami sprendimo socialiai padariniai, atvejus. Šiuo tyrimu didesnis dėmesys skiriamas atskiriems procesinio pobūdžio institutams, tačiau sistemiskai nėra analizuojami platūs tiek ekonominės teisės analizės atstovų darbuose dėmesio sulaukiantys kiti procesiniai ar materialiosios teisės taikymo socialinių padarinių aspektai¹⁹³. Taip pat tyrimo teiginiai gali būti panaudoti analizuojant platesnio pobūdžio socialinių tyrimų klausimus: politinio proceso juridizacijos procesą, ekonominės teisės analizės metodų taikymą teisėkūroje ir teismų praktikoje¹⁹⁴, teismų proceso optimizavimo procesą, siekiant teismų, dar geriau atsižvelgiančių į sprendimų socialinius padarinius. Tad šis nedidelis žingsnis, siekiant atkreipti daugiau dėmesio į teismų sprendimų socialinį poveikį, gali turėti daug vystymo krypčių, kuriomis būtų aptariamai klausimai, leidžiantys teisę pagrįstai identifikuoti socialiniu, bet ne tik humanitariniu mokslu.

¹⁹² Žr. pavyzdžiui, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. rugsėjo 26 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A⁵²⁰-2896/2012.

¹⁹³ Plačiau žr. COOTER, R., ULEN, T. *Law and economics*. 6th ed., Addison-Wesley, 2011.

¹⁹⁴ Tokius poreikius yra išreiškę ir Lietuvos tyrėjai, žr. pavyzdžiui, ŠIMAŠIUS, *supra* 6, p. 18; ASTROMSKIS, P., SIRBIKYTĖ, G. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 3 straipsnio 2 dalis ekonominio tikslingumo požiūriu. In *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. Ats. red. G. Mesonis. Vilnius: Leidykla MES, 2013.

1. Teismų sprendimų socialinių padarinių vertinimo teisiniame argumentavime teoriniai pagrindai

1.1. Teismo pateikiamo teisinio argumentavimo samprata ir tipologija

Atlikto disertacinio tyrimo pristatymas pradedamas nuo kertinių kategorijų aptarimo, jų tipologijos pristatymo: tai teismo sprendimas ir teisinis argumentavimas. Teisinio argumentavimo kategorija plėtojama, pristatant teisinio argumentavimo vietą tarp teisės samprotavimo tipų, taip pat nurodomos klasikinės procedūrinę bei topikos-retorikos argumentavimo formas apjungiančios teisinio argumentavimo metodologijos prielaidos.

Pristačius taikomą teisinio argumentavimo metodologiją, toliau analizuojamos galimybės tarp konvencinių teisinio argumentavimo metodų rasti tokius, kurie suteiktų galimybę teismams atsižvelgti į sprendimų socialinius padarinius. Šiais metodais identifikuojami teleologinis ir ekonominis argumentai. Toliau analizuojamos socialiniais padariniais pagrįsto argumentavimo prielaidos, t. y. 1) bendrosios: universali [argumentavimo] auditorija, kurią lemia argumento racionalumas ir praktinis pritaikomumas, ir 2) specialiosios: teismų aktyvizmo ir instrumentalizmo teorijos akceptavimas. Skyrius pabaigiamas teisinių ir socialinių padarinių atskyrimo analize.

1.1.1. Teismo sprendimas

Prieš pradėdant teisinių argumentų teismo procese analizę, reikėtų glaustai aptarti kertines kategorijas, kurių suvokimas leidžia toliau diskutuoti tyrimo klausimais ir išsamiau atskleidžia tyrimo autoriaus poziciją. Tyrimo objektas yra teisinis argumentavimas, pasireiškiantis būtent *teismų sprendimuose*. Teismo sprendimas šiuo atveju yra pakankamai ribota kategorija, apibrėžianti tyrimą.

Pradėkime nuo sąvokos *teismas*. Čia diskusijos gali būti labai plataus pobūdžio, apimti klausimus nuo teisingumo sampratos ir pasibaigti skirtingų elementų, priskirtinų teismui, apibrėžimu. Šiame tyrime teismu laikoma institucine, procesine ir funkcinė prasme teisingumą vykdanči valstybės valdžios institucija¹⁹⁵. Tyrime dėmesys nėra skiriamas kvaziteisminėms institucijoms, kurias pagal tam tikrus kriterijus kai kuriais atvejais galima būtų priskirti prie teisminių institucijų. Vienas iš tokių priskyrimo pavyzdžių yra Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencijoje vystoma plati teismo samprata, susijusi su tokio pobūdžio nacionalinių institucijų statuso įtvirtinimu¹⁹⁶. Tad šiuo tyrimu, siekiant išvengti rizikingo jo išplėtimo iki neaprepiamos visų tam tikru aspektu teismo ar susijusias funkcijas vykdančių institucijų, apsiribojama klasikine teismo, vykdančio teisingumą institucine, procesine ir funkcinė prasme, samprata¹⁹⁷.

Teismo sprendimas (angl. *judgment*) gali būti suprantamas kaip teismo padaryta išvada dėl teisme iškelta klausimo¹⁹⁸. Kaip pažymi P. Kuconis ir V. Nekrošius, teismui išsprendus bylą iš esmės, atsakius į klausimą, kas teismus konkrečioje situacijoje, ji baigiama nagrinėti *teisingumo vykdymo aktu*¹⁹⁹. Civilinio proceso tyrėjų A. Driuko ir V. Valančiaus nuomone, teismo sprendimą galima apibrėžti kaip teisminės valdžios priimtą motyvuotą individualaus pobūdžio privalomą teisės taikymo aktą, kuriuo aiškinant ir

¹⁹⁵ Plačiau *Lietuvos teisinės institucijos, supra* 118, p. 28–38.

¹⁹⁶ Žr. pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. spalio 21 d. sprendimą byloje *Handelscompagnie B. V.*, C-385/09. Taip pat *Lietuvos teisinės institucijos, supra* 118, p. 31; PRAPIESTYTĖ, D. *Prejudicinio sprendimo priėmimo Europos Sąjungos Teisingumo Teisme proceso aiškumas kaip vienodos Europos Sąjungos teisės aiškinimo ir taikymo garantija*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2012, p. 28–31.

¹⁹⁷ Nors teismas laikomas institucija, tačiau jo nereikėtų tapatinti vien su visos sudėties tam tikru teismu. Šiame darbe sąvoka *teismas* ir sąvoka *teisėjas* yra sinonimai. Būtina pabrėžti, kad konkretaus sprendimo byloje priėmimo aspektu konkrečių teisėjų teiginiai gali turėti didelę reikšmę, net ir tuomet, jei ji nesutampa su sprendimą priėmusios daugumos nuomone. Čia dideli skirtumai yra tarp kontinentinės Europos (pavyzdžiui, Prancūzijos) vieningo teismo sprendimo priėmimo modelio ir anglosaksų (pavyzdžiui, JAV) modelio, kai sprendimo esmę išdėsto vienas teisėjas, o kiti arba pritaria, arba ne, motyvuodami įprastai abu galimus pasirinkimus, sprendimą struktūruodami dialogo forma. Žr. pavyzdžiui, JACKSON, V. C., GREENE, J. *Constitutional interpretation in comparative perspective: comparing judges or courts?* In *Comparative Constitutional Law*. Ed by T. Ginsburg and R. Dixon. Chaltenham: Edward Elgar, 2011.

¹⁹⁸ Angl. [a] *decision made by a court in respect of the matter before it*. Žr. *A Dictionary of Law*. 7th ed., editors J. Law, E. A. Martin, Oxford: Oxford University Press, 2009.

¹⁹⁹ KUCONIS, P., NEKROŠIUS, V. *Teisės saugos institucijos*. 2-asis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 34.

taikant teisės normas konkrečioms šalių santykiams iš esmės ir galutinai išsprendžiamas ginčas dėl teisės: nustatomi, pakeičiami ir nutraukiami materialieji teisiniai šalių santykiai²⁰⁰. Tuo tarpu E. Laužikas *et al.* teismo sprendimą apibrėžia kaip motyvuotą teismo valdžios aktą, kuriuo aiškinant ir taikant teisės normas konkrečioms šalių santykiams ir nustatytiems faktams iš esmės ir galutinai išsprendžiamas ginčas dėl teisės²⁰¹. Vis dėlto bendriausia prasme, atsižvelgiant į galimų sprendimų įvairovę, teismas sprendimu gali išspręsti klausimą ir dėl fakto – pavyzdžiui, bendrosios kompetencijos teismas, priimdamas sprendimą dėl juridinio fakto, ar Konstitucinis Teismas, priimdamas išvadą vienu iš šio teismo kompetencijoje esančių klausimų.

Akivaizdu, kad teismo sprendimu teisėjas sprendžia tam tikrą byloje iškeltą klausimą, t. y. atlieka iškkelto klausimo vertinimą. Vienas pagrindinių klausimų, kurie kyla, analizuojant teismo sprendimo kategoriją, yra kriterijų, kurie lemia vieną ar kitą sprendimą, identifikavimas. Būtent šie kriterijai lemia, kokį sprendimą priims teisėjas konkrečioje byloje. Kriterijai, lemiantys teismo sprendimo turinį, yra tiesiogiai susiję su teisėjo vaidmens, aiškinant teisę, identifikavimu. Čia galima prisiminti ir ne vieno tyrėjo analizuotus pozityvistinio ar kūrybiško (turiningo) teisėjo vaidmens aiškinant teisę modelių išskyrimą²⁰².

Teismo sprendimas gali priklausyti nuo aiškinamo teisės teksto. Čia svarbus tampa kai kurių autorių pripažinimas, kad teismas neturi teisės suteikti interpretuojamam tekstui tokios reikšmės, kuri nebuvo jam suteikta teksto kūrėjų²⁰³. Štai JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjas A. Scalia, būdamas bene garsiausias teisinio tekstualizmo atstovas, siūlo tikrosios interpretuojamo teksto reikšmės ieškoti istorinėje praktikoje nagrinėjamu klausimu ir interpretuojamo

²⁰⁰ DRIUKAS, *supra* 151, p. 572.

²⁰¹ LAUŽIKAS, E. *et al.* *Civilinio proceso teisė. II tomas*. Vilnius: Justitia, 2005, p. 146.

²⁰² Plačiau žr. LATVELĖ, R. *supra* 77.; LATVELĖ, R. Teisėjas kaip įstatymų leidėjo partneris, arba keli požiūriai į teisėjo vaidmenį aiškinant teisę. *Parlamento studijos*, Nr. 10, 2011.

²⁰³ CHEMERINSKY, *supra* 55, p. 19.

teksto supratime jo priėmimo metu. Tuo tarpu teksto reikšmės pasikeitimą jis sieja su paties teksto (JAV Konstitucijos) keitimu²⁰⁴.

Tačiau gali būti taip, kad net ir išanalizavus teisės tekstą ir jame slypinčius teiginius negalima išspręsti kilusios problemos. Todėl reikia rasti alternatyvą kalbinei teksto reikšmei. Šia alternatyva gali būti visuomenėje pripažintos vertybės. Tačiau ar būtina vertybę įtvirtinti tekste, kad ji būtų pripažinta? Štai buvęs JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjas J. Jacksonas yra pabrėžęs, kad neįmanoma numatyti, kaip JAV Konstitucijos kūrėjai būtų matę Konstitucijos prasmę šiomis dienomis²⁰⁵. Tad galima sutikti su J. Shamano mintimi, jog Konstitucijos kūrėjų ketinimai nėra nei visapusiški, nei tikslūs²⁰⁶ ir ieškoti teisės šaltinio interpretavimo pagalbos už šio šaltinio ribų, pavyzdžiui, pasitelkiant šiandien pripažįstamas vertybes²⁰⁷. Tuo tarpu vienas garsiausių ekonominės teisės analizės atstovų R. Posneris apskritai pripažįsta teisę kaip veiklą, procesą, bet ne iš anksto apibrėžtą realybę²⁰⁸.

Buvęs Izraelio Aukščiausiojo Teismo pirmininkas A. Barakas mano, kad teisingo atsakymo reikėtų ieškoti tarp oponuojančias mintis atstovaujančių stovyklų, t. y. tarp teisės radimo (angl. *declaring law*) ir teisės kūrimo (angl. *creating law*) procesų²⁰⁹. Tam tikro konsensuso radimas gali neapsiriboti visuotinai pripažįstamų ginamų vertybių konstatavimu. Juk teisėjo funkcijos gali būti suprantamos skirtingai. Viena iš jų yra *suprasti teisės paskirtį visuomenėje ir padėti teisei atitikti savo paskirtį*²¹⁰. Teisėjas savo veikloje tampa tam tikra jungtimi tarp teisės ir visuomenės²¹¹. Vykdydami savo funkcijas teisėjai turi atskleisti visuomenės konsensumą, tačiau tai nebūtinai turi reikšti daugumos nuomonę atspindinčias vertybes – tai turi būti tokie

²⁰⁴ Žr. SCALIA, A. A Matter of Interpretation: Federal Courts and the Law. In CHEMERINSKY, *supra* 55, p. 19.

²⁰⁵ CHEMERINSKY, *supra* 55, p. 25.

²⁰⁶ *Ibid.*, p. 25.

²⁰⁷ *Ibid.*, p. 24.

²⁰⁸ POSNER, *supra* 167, p. 384.

²⁰⁹ BARAK, *supra* 68, p. 53.

²¹⁰ BARAK, *supra* 54, p. 292.

²¹¹ *Ibid.*, p. 292.

visuomenės veiklos rėmai, kurie atspindi nuolatinius visuomenės veikimo principus ir dogmas²¹². Taip teisėjas tampa teisės tikslų ieškotoju.

Skirtingas požiūris į teismo sprendimą ir teisėjo funkciją lemia teismo taikomų instrumentų įvairovę. Teismo sprendimas visuomet turi savo eksplicitinę pusę, kuri leidžia stebėtojai iš išorės identifikuoti teisėjo vertybinį pasirinkimą. Ši eksplicitinė pusė yra teismo sprendimo motyvai, kuriais remiantis daromas vienas ar kitas pasirinkimas. Todėl šios teismo sprendimo struktūrinės dalies analizė gali padėti suprasti, kaip socialiniai padariniai gali atsidurti tarp sprendimą lemiančių veiksnių ir kokios yra alternatyvos, atsižvelgiant į teisinio argumentavimo teorijos ribas.

Vis dėlto didelę reikšmę teismo procese turi implicitinė sprendimo priėmimo dalis, nes teismas nepateikia visų realiai sprendimo priėmimą lėmusių argumentų²¹³. Priežastys gali būti tiek psichologinės, tiek organizacinio pobūdžio. Implicitiniai teismo sprendimo motyvai gali būti ne tik dėl psichologinio pobūdžio žmogaus ribotumo²¹⁴, ydingos argumentavimo technikos, situacijos neišmanymo (ekspertinių žinių trūkumo), bet ir dėl organizacinių, institucinių priežasčių. Pavyzdžiui, visapusiškai argumentuoti sprendimą kartais sudėtinga dėl skirtingo sprendimą priimančių teisėjų požiūrio į ginčą, nevienodos jų patirties, kvalifikacijos. Be to, toks kolegialiai priimtas sprendimas neretai yra tam tikro kompromiso tarp teisėjų išraiška²¹⁵. Taip pat galimos ir skirtingos sprendimą priimančių teisėjų nuomonės dėl sprendimu pasirinktos vertybinės krypties.

Čia galima pateikti ne vieno garsaus teisėjo ar tyrėjo samprotavimus apie tai, kiek iš tiesų skiriasi sprendimo priėmimo ir eksplicitinių argumentų pateikimo procesai – prie šių klausimų tyrimo ypač prisidėjo teisinio realizmo ir kritinių teisės studijų (CLS) atstovai²¹⁶. Vis dėlto nors implicitinė pusė gali būti ne mažiau svarbi už eksplicitinę, būtent iš pastarosios mes galime spręsti apie teismo sprendimo argumentus, o implicitinių argumentų buvimas leidžia

²¹² *Ibid.*, p. 298.

²¹³ BANKOWSKI, *supra* 160, p. 16–18; SUMMERS, *supra* 3, p. 713.

²¹⁴ Žr. TVERSKY, *supra* 73.

²¹⁵ LAUŽIKAS, *supra* 201, p. 159.

²¹⁶ TUMONIS, *supra* 18, p. 35.

tik spėlioti apie galimas konkrečiau sprendimo kitas ar papildomas priežastis. Štai Prancūzijos Konstitucinė Taryba, kaip ir Prancūzijos kasacinis teismas bei Valstybės taryba, nepateikia daug argumentų savo sprendimuose. Šių teismų sprendimai yra lakoniški, grindžiami silogizmais. Todėl jie tampa doktrinos atstovų komentarų objektu²¹⁷. Ar toks teismo argumentavimas gali būti laikomas pakankamu – didelis klausimas. Ypač jei esminiu šaltiniu dėl priimtų sprendimų tampa ne jų pačių motyvai, bet antriniai šaltiniai – doktrinos atstovų komentarai.

Teisinis argumentavimas bendriausia prasme yra sprendimo pagrindimas, jo motyvai. Tai ir yra ta eksplicitinė teisėjo mąstymo dalis, kuri yra lengviau prieinama išorės stebėtojų. Nuo teisėjo vaidmens, aiškinant teisę, priklauso teisinio argumentavimo turinys. Jei teisėjas suprantamas kaip pozityvistinis teisės taikytojas, jo dispozicijoje bus gan ribotas teisinio argumentavimo instrumentų rinkinys, tuo tarpu jei pripažįstamas pozityvistinio požiūrio ribotumas, tai išplečia teisinio argumentavimo galimybes. Tačiau gali kilti klausimas dėl argumentų tinkamumo, jei pripažįstama, kad teisėjai ideologine prasme gali būti skirtingi. O čia būtina ieškoti korektiško teisinio argumentavimo prielaidų – jis bus tinkamas, jei bus pripažintas, o pripažintas tada, kai remsis pripažintais argumentavimo būdais, metodais, argumentavimo taisyklėmis²¹⁸.

1.1.2. Teisinis argumentavimas

Teisinis argumentavimas nėra kiekvieno teisininko veiklą apimanti kategorija. Galima aptikti įvairių teisinio argumentavimo sampratų, tačiau pirmiausiai reikėtų pradėti nuo to, kas apskritai yra argumentavimas ir kokią vietą jis užima tarp teisinio samprotavimo būdų. Bendriausia prasme sąvoka *argumentacija* (lot. *argumentatio*) suvokiama kaip teiginio teisingumo

²¹⁷ JACKSON, V. C., GREENE, J. Constitutional interpretation in comparative perspective: comparing judges or courts? In *Comparative Constitutional Law*. Ed by T. Ginsburg and R. Dixon. Chaltenham: Edward Elgar, 2011.

²¹⁸ MACKUVIENĖ, *supra* 66, p. 160, 162–163.

pagrindimas kitais teiginiais²¹⁹. Iš šio bendriausio pobūdžio apibrėžimo matyti, kad argumentavimas yra tam tikra specifinė veikla, technika, kuri panaudojama, siekiant pagrįsti teiginius. Vis dėlto reikėtų detalesnio šios kategorijos apibrėžimo, leidžiančio išvėlgti konceptualius šio proceso ypatumus.

Galima prisiminti ir J. Razo teiginius apie teisinio samprotavimo teisiškumą. Pasak jo, trys teisinio samprotavimo ypatumai lemia jo priskyrimą teisiniam samprotavimui: sisteminė teisės prigimtis, teisės priklausomybė nuo taisyklių (teisės normų) ir teisės aiškinimo būtinybė²²⁰. Tuo tarpu teisinį argumentavimą galima identifikuoti kaip vieną iš teisinio samprotavimo metodų grupių, turinčių tam tikrą tik jam būdingą argumentacinį (argumentų lyginimo) aspektą.

Pasak J. Stelmacho ir B. Brožeko, teisinis argumentavimas patenka tarp keturių ryškiausių teisinio samprotavimo metodologijų kartu su logika, analize ir hermeneutika²²¹. Ribos tarp šių metodologijų nėra įtvirtintos ir jos nėra izoliuotos. Hermeneutika, kaip ir kitos teisinio samprotavimo metodologijos, savais būdais siekia taip pat ir pateikti labiau tikėtiną teisės esmę²²². Štai G. Mesonis teigia, kad konstitucijos normų prieštaringumų, formuluočių abstraktumo panaikinimas – oficialaus konstitucijos interpretuotojo (konstitucinio teismo) hermeneutinis uždavinys²²³. Tuo tarpu tam tikros analizės rūšys (pavyzdžiui, rekonstrukcinė analizė) padeda keisti įprastą kalbą, panaudojant logiką, kai kurios teisinio argumentavimo teorijos logiką laiko sudėtine argumentavimo dalimi, o dalis hermeneutikos atstovų pripažįsta analizės svarbą hermeneutikoje ir kt.²²⁴

²¹⁹ BUBELIS R., JAKIMENKO V. *Logika, I dalis. Dvireikšmė teiginių logika, argumentacijos teorija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 96.

²²⁰ Angl. *The systematic nature of law, its dependence on rules and on interpretation: these three features of the law are closely interrelated and, being structural features, they can rightly be said to affect modes of reasoning common to legal reasoning*. RAZ, *supra* 60, p. 204.

²²¹ STELMACH, *supra* 40, p. 12.

²²² Žr. pavyzdžiui, VAIČAITIS V. A. *Hermeneutinė teisės samprata ir konstitucija*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 37–40.

²²³ MESONIS G. Konstitucijos hermeneutika: teisės ir filosofijos sintezė. *Logos*, Nr. 58, 2009, p. 41.

²²⁴ STELMACH, *supra* 40, p. 12–14.

Lietuvos teisės doktrinoje teismų sprendimų argumentavimo metodai kartais skirstomi į 1) pseudoargumentacijos; 2) paprasto silogizmo; 3) faktų konstatavimo; 4) dialogo; 5) sudėtingo silogizmo arba mokslinio metodų²²⁵. Nepaneigiant tokio skirstymo aktualumo ir svarbos, manytina, kad jis daugiau identifikuoja ne skirtingus teismų taikomus teisinio argumentavimo metodus, bet teismų sprendimų teisinio argumentavimo kokybę, t. y. pateikiamų argumentų tvirtumą, korektiškumą ir pagrįstumą. Juk pseudoargumentacijos terminas tiesiogiai apeliuoja į ydingo argumentavimo atvejį, kai teismas *de facto* nepateikia realių argumentų, tačiau parašo subjektyvius vertinimus, jų nepagrįsdamas.

Šiame tyrime į teisėjų priimamus sprendimus žiūrима, darant prielaidą dėl ekonominės teisės analizės paradigmos priimtumo teisėje. Šiuo aspektu gali kilti natūralus klausimas, kodėl tyrimas nukreiptas į teisinį *argumentavimą*, bet ne *analizę*, kaip teisinio samprotavimo formą, kai pati ekonominės teisės *analizės* paradigma tiesiogiai indikuoja analizės metodų taikymą. Čia reikia aiškiai apibrėžti analizės ir argumentavimo ypatumus.

Analizės esmė slypi teiginių dekonstravime į smulkesnius elementus ir jų pateikimą per tam tikrą konceptualią metodologiją²²⁶. Galima prisiminti ne tik ekonominės teisės analizės taikymo galimybes²²⁷, bet ir kitas analizės formas, pavyzdžiui, lingvistinę analizę. Analizės taikymo stiprybė ir kartu problema, pasak J. Stelmacho ir B. Brožeko, yra konkrečios konceptualios tyrimo schemos tiriamam atvejui panaudojimas. Analizė išverčia teisinę problemą į reiškinį, kuris gali būti tiriamas per vienaarūšę ir nuoseklią metodologiją, t. y. pakeičia požiūrio į kylantį klausimą atskaitos tašką. Analizės stiprybė slypi naudojamos tyrimo schemos aiškume, jos prielaidos aiškiai identifikuojamos, o rezultatai taip pat gan nesunkiai išvedami. Tačiau silpnoji analizės vieta yra tai, kad pasirinkimas dėl konceptualios tyrimo schemos gali būti šališkas²²⁸.

²²⁵ LAUŽIKAS, *supra* 201, p. 156–158; taip pat MIKELĖNIENĖ, *supra* 12, p. 81–86.

²²⁶ STELMACH, *supra* 40, p. 105.

²²⁷ Plačiau apie ekonominę teisės analizę ir jos taikymą: MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė: metodologinės prielaidos ir tyrimų kryptys. *Teisė*, 84 t., 2012; MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė (Susiformavimas). *Teisė*, 83 t., 2012.

²²⁸ STELMACH, *supra* 40, p. 105.

Analizė, nors ir būdama potencialiai stipria teisinio samprotavimo metodologija, sukelia sunkiai išsprendžiamą problemą – klausimą, kodėl teisinė problema yra sprendžiama, remiantis būtent viena tyrimo schema (ekonomine teisės analize, lingvistine analize), bet ne kita. Čia galima prisiminti ir ne vieno autoriaus akcentuotą, pavyzdžiui, ekonomikos mokslo metodų taikymo teisėje ribotumą, kylanti ir iš metodų prielaidomis sukuriamos terpės (modelio) ribotumo faktinės situacijos kompleksiskumo prasme²²⁹.

Atsižvelgiant į tai, kad teisėjo darbui taikomi nešališkumo ir objektyvumo kriterijai, analizės taikymas pats savaime yra problemiškas dėl vienos tyrimo schemos prioretizavimo. Todėl šiame darbe pritariama J. Stelmacho ir B. Brožeko pozicijai, kad teisinis argumentavimas, nors ir būdamas ne tokia griežta ir nuoseklia teisinio samprotavimo metodologija kaip analizė, įtraukdamas galimybę panaudoti konkrečios analizės privalumus, konstruojant argumentus, kartu neatmesdamas kitų pripažįstamų tyrimo schemų, gali padėti įveikti įvardytą analizės teorinę problemą²³⁰.

Argumentavimas yra ypatinga teisinio samprotavimo metodų grupė, leidžianti taikyti logikai, analizei ir hermeneutikai priskiriamus metodus²³¹. Argumentavimu pagrindžiami norminio pobūdžio teiginiai, panaudojant tam tikrus iš argumentavime plačiai taikomų kriterijų: sąžiningumo (angl. *fairness*), nešališkumo (angl. *equity*), galiojimo (angl. *validity*), patikimumo (angl. *reliability*), efektyvumo (angl. *efficiency*) ar tiesos (angl. *truth*), kuris yra kiek daugiau teorinio, bet ne praktinio argumentavimo diskurso dalis²³². Istoriskai argumentavimas buvo arba nulemtas tam tikros teisės sampratos, arba pirmiausiai taikytas teisėje, todėl šią metodologiją galima vadinti *teisine*²³³.

Plačiausia prasme argumentavimu nėra galimybės rasti vienintelio teisingo atsakymo, tokios galimybės atsiranda siaurinant ginčą, pavyzdžiui, įvedant tam tikrus diskusijos ribas identifikuojančius ribojimus (jie teisei yra būdingi). Vertinant skirtingus argumentus svarbus argumentų stiprumo

²²⁹ Žr. pavyzdžiui, KLEMPERER, *supra* 29.

²³⁰ STELMACH, *supra* 40, p. 106.

²³¹ *Ibid.*, p. 111.

²³² *Ibid.*, p. 111, 126–127.

²³³ *Ibid.*, p. 111.

elementas: stipresnis argumentas geriau (atsižvelgiant į taikomą kriterijų) pagrindžia tam tikrą teiginį²³⁴. Argumentavime nėra aiškaus baigtinio argumentų skaičiaus. Toks skaičius būtų įmanomas tik tuo atveju, jei galėtume identifikuoti baigtinį argumentavime naudojamų taisyklių, teisių, principų ir kitų teisės nuostatų bei faktų, kurie gali padėti apibrėžti nagrinėjamą situaciją, sąrašą²³⁵. Tačiau tokių prielaidų konstatuoti nepavyktų, nes būtų sunku suformuluoti galutinį kiekvienos situacijos teisės nuostatų ir aktualių faktinių aplinkybių sąrašus.

Argumentavimas nėra tokia griežta teisinio samprotavimo metodologija, kaip logika ar analizė, nes iš esmės bet koks argumentavimo metu pateikiamas teiginys savaime nepaneigia priešingo teiginio, jis gali būti *stipresnis*, čia nėra logikai būdingo absoliutaus paneigimo²³⁶. Pripažįstama, kad aklas logikos taikymas sumažina galimybes sprendimo priėmimo metu atsižvelgti į visas svarbiausias aplinkybes, tinkamai pasverti taikomas vertybes²³⁷.

Reikia pabrėžti, kad šiam tyrimui aktualus yra būtent praktinis argumentavimo diskursas, nes tyrimo objektas yra teisėjų taikomas teisinis argumentavimas. Todėl teorinio lygmens argumentavimas ir su juo susijusi teorinė diskusija nėra pateikiama. Praktinio argumentavimo diskurse esminės ir didžiausią įtaką padariusios yra dvi teorijos: procedūrinė ir topikos-retorikos²³⁸. Atsižvelgiant į tai, kad darbe nėra prioretizuojama kuri nors, trumpai aptariamos jos abi ir pateikiama praktinio argumentavimo samprata, kuri sudaro prielaidas taikyti šio darbo objektu esantį teisinį argumentavimą, kuriuo įvertinami socialiniai padariniai.

Procedūrinės teisinio argumentavimo teorijos tikslu gali būti įvardijamas siekis sukurti idealų argumentavimo modelį, nustatant formalias sąlygas, kurios turi būti tenkinamos, siekiant, kad argumentavimas būtų tinkamas ir

²³⁴ RAZ, J. *Practical Reason and Norms*. 2nd edition, New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 25–27.

²³⁵ HAGE, J., Construction or Reconstruction? On the Function of Argumentation in the Law. In *Legal Argumentation Theory: Cross-Disciplinary Perspectives. Law and Philosophy Library*. Edited by C. Dahlman and E. Feteris. Dordrecht: Springer Science+Business Media, 2013, p. 135.

²³⁶ Žr. pavyzdžiui, PERELMAN, *supra* 11, p. 150.

²³⁷ GUMBIS, *supra* 64, p. 48–50.

²³⁸ STELMACH, *supra* 40, p. 131.

racionalus²³⁹. Iš esmės procedūrinio tipo argumentavimu siekiama universalaus argumentavimo modelio, kuris galėtų būti taikomas kiekvienoje praktinėje situacijoje, įtvirtinimo.

Procedūrinės argumentavimo teorijos esmė slypi diskurso perspektyvoje, pagal kurią tam tikro teiginio pagrindimas vyksta, pirmiausiai, jį pagrindžiant bendromis praktinio diskurso taisyklėmis ir teisinio diskurso taisyklėmis. Kitaip tariant, pirmiausiai yra užtikrinamas tam tikras formalus racionalumo ir tinkamumo minimumas²⁴⁰. Štai R. Alexy išskiriamas dviejų lygių pagrindimas, iš kurių pirmasis dažniausiai įvardijamas kaip klasikine logika paremtas argumentavimas (pirmiausiai, silogizmas), o jo nepakankamumas lemia antrojo lygmens argumentų naudojimą²⁴¹. Šiuo aspektu N. MacCormickas taip pat identifikuoja pirmąjį lygmenį kaip silogizmą, o antrojo lygmens taikymą sieja su pirmo lygmens pagrindimo nepakankamumu *sunkiose* bylose arba kai kyla problemų dėl teisės aiškinimo, relevantiškumo, įrodymų ar klasifikavimo, taikant pirmąjį argumentavimo lygį²⁴². N. MacCormickas akcentuoja, kad visais atvejais būtinos prielaidos tinkamam argumentui yra tam tikrų sąlygų tenkinimas, t. y. sprendimo nuoseklumas, koherentiškumas ir universalizavimo galimybė²⁴³.

Tuo tarpu J. Wróblewski pažymi, kad teisės taikymas apima tam tikrus elementus, kurie patenka į jo deskriptyvųjį modelį: 1) taikytinos normos galiojimo ir pritaikomumo sprendžiamoje byloje nustatymas; 2) taikytinos normos reikšmės nustatymas tiek, kad būtų pakankama, siekiant ją taikyti sprendžiant bylą; 3) byloje nustatytų faktų patvirtinimas ir jų aprašymas tokia kalba, kuri atitinka taikytinos normos kalbą; 4) bylos faktų subsumcija pagal byloje taikytiną normą; 5) teisinių padarinių, taikant normą pagal nustatytus byloje faktus, identifikavimas; 6) galutinio teisės taikymo sprendimo formulavimas²⁴⁴. Tad procedūrinio argumentavimo teorijos mąstymo schema

²³⁹ *Ibid.*, p. 139.

²⁴⁰ *Ibid.*, p. 144.

²⁴¹ ANZENBACHER, A. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992, p. 190.

²⁴² MACCORMICK, *supra* 63, p. 132

²⁴³ CARBONELL, *supra* 50, p. 89.

²⁴⁴ WRÓBLEWSKI, *supra* 41, p. 31.

yra nuo bendro (bendrų taisyklių užtikrinimo) einant prie konkretaus (konkreto atvejo, specialių taisyklių, kurios padeda, kai nepakanka bendrųjų ir pan.). Procedūrinio argumentavimo teorijos atveju galima išvelgti dedukcinį mąstymo tipą.

Tuo tarpu topikos-retorikos argumentavimo teorija veikia pagal priešingą – indukcinį – mąstymo tipą. Šiuolaikinė topika ir retorika turi tiesioginį ryšį su senovės Antikoje susiformavusiomis šiomis argumentavimo sritimis. Jos atgaivintos po II pasaulinio karo ir pirmiausiai sietinos su Ch. Perelmano vardu²⁴⁵. Topika susijusi su specialiomis normatyvinį krūvį turinčiomis argumentavimo taisyklėmis, kurios skirstomos į dvi rūšis: bendros [raiškos] vietos (lot. *loci communes*) ir specialios [raiškos] vietos (lot. *loci specifici*). Bendros vietos yra teiginiai, kurie turi būti turimi omenyje kiekvienoje diskusijoje, tai savotiškos argumentavimo aksiomos²⁴⁶. Specialios vietos apima teiginius, kurie tinka tam tikrų specialių klausimų sprendimo atvejais²⁴⁷. Svarbu akcentuoti, kad būtent per *loci specifici* taisykles argumentavimo teorija suteikia galimybę išspręsti specifinėje situacijoje kilusį vertybių konfliktą, pasirenkant ir argumentuojant vieną iš galimų variantų, tačiau neliekant prie ypač bendro principo, kuris nesuteikia galimybės diferencijuoti situacijų²⁴⁸.

Topika pagrįstas mąstymo tipas yra nukreiptas į problemos sprendimą. Topika siekiama išvengti formalaus požiūrio, atskaitos tašku yra laikoma problema, kuri sprendžiama, naudojant bendras ir specialias problemai spręsti tinkamas taisykles (*vietas*), kurios neturi griežtos, formalizuotos taikymo tvarkos. Tad topiką galima apibendrintai vadinti į problemą orientuota argumentavimo teorija²⁴⁹.

Pasak J. Stelmacho ir B. Brožeko, nepaisant skirtingo turinio, minėtos argumentavimo teorijos (procedūrinė bei topikos-retorikos) viena kitos

²⁴⁵ STELMACH, *supra* 40, p. 133.

²⁴⁶ *Ibid.*, p. 132.

²⁴⁷ *Ibid.*, p. 133.

²⁴⁸ PERELMAN, *supra* 11, p. 155.

²⁴⁹ STELMACH, *supra* 40, p. 144.

nepaneigia ir galima kalbėti apie jų apjungimą²⁵⁰. Argumentavimas nepraranda abiejų teorijų stipriųjų pusių ir leidžia argumentavimą išdėstyti per bendrus ar vienas kitam iš esmės neprieštaraujančius abiejų teorijų elementus. Esminiais teisinio argumentavimo elementais tokiu atveju tampa 1) bendrosios praktinio diskurso taisyklės (iš esmės paimamos iš procedūrinės teorijos), 2) perėjimo taisyklės (angl. *rules of passage*), kurios padeda apjungti bendrąsias praktinio diskurso taisykles ir specialųjį teisinį diskursą (čia galima įžvelgti R. Alexy įtaką)²⁵¹ bei 3) teisės topikos (specialūs teisinio diskurso argumentai, kylantys iš topikos-retorikos teorijos ir teisės principai)²⁵². Išsamus, nors ir nebaigtinis J. Stelmacho ir B. Brožeko teisinio argumentavimo taisyklių sąrašas pateikiamas jų pačių darbe²⁵³, o lietuvių kalba šį sąrašą galima rasti E. Mackuvienės straipsnyje *Teisinis samprotavimas: argumentacinis metodologinis požiūris*²⁵⁴.

Šiame tyrime ypatingas dėmesys argumentavimo metodologijai yra teikiamas ne tik dėl argumentavimo ypatybių, bet ir dėl to, jog šiandien teismai vis labiau pripažįsta būtent argumentacinį, bet ne griežtai loginį, sistemiškai griežtai apibrėžtą diskursą. Kaip yra pažymėjęs E. Kūris, kalbėdamas apie Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, konstitucinė doktrina yra ne apreiškimas, bet būtent konstitucinio argumentavimo rezultatas²⁵⁵.

Pasak Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, pareiga motyvuoti teismo sprendimus kyla iš konstitucinių imperatyvų, kad teisingumą vykdo tik teismai, kad teisė negali būti nevieša, taip pat iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos²⁵⁶ kylantis reikalavimas teisingai išnagrinėti bylą²⁵⁷. Europos

²⁵⁰ *Ibid.*, p. 146.

²⁵¹ Plačiau žr. ALEXY, *supra* 43.

²⁵² STELMACH, *supra* 40, p. 149.

²⁵³ *Ibid.*, p. 149–163.

²⁵⁴ Pateikiamos procedūriniam teisinio argumentavimo lygiui svarbios taisyklės (pavyzdžiui, teisinis argumentavimas turi būti nuoseklus kalbos ir komunikavimo aspektu), taip pat bendrojo ir teisinio argumentavimo santykį apibrėžiančios taisyklės, nurodomi topikos-retorikos teisinio argumentavimo lygiui priskirtini argumentai (pavyzdžiui, argumentavimas remiantis panašiu, analogija (lot. *argument a simili*), argumentavimas remiantis priešingu, skirtingu (lot. *argument a contrario*) ir kt.). Plačiau žr. MACKUVIENĖ, E. Teisinis samprotavimas: argumentacinis metodologinis požiūris. *Teisė*, 70 t., 2009, p. 111–114.

²⁵⁵ KŪRIS, *supra* 84, p. 27.

²⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucija, priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

²⁵⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

Sąjungos Teisingumo Teismas byloje *Atlantic Container Line*²⁵⁸ nurodė, kad jis yra laisvas vertinti įvairias šalių pateiktas aplinkybes, o sprendimą turi lemti labiau pagrindžiančios aplinkybės. Iš esmės sąmoningas argumentų visumos prioretizavimas prieš tam tikrą hierarchinę būtinų elementų struktūrą atspindi argumentacinio metodologinio požiūrio akceptavimą šiuolaikinių teismų jurisprudencijoje.

1.1.3. Galimybės vertinti socialinius padarinius teisiniame argumentavime

Pripažinus, kad teisiniame argumentavime svarbus yra argumento stiprumas, reikia nustatyti, kokią vietą teisiniame argumentavime užima socialinių padarinių klausimas. Bendriausia prasme diskutuojant dėl esminių teismo funkcijų – spręsti teisės ir (ar) fakto klausimus – socialiniai padariniai greičiausiai pakliūtų tarp faktų. Vis dėlto net ir toks socialinių padarinių priskyrimas neužkerta kelio ieškoti *teisinės* technikos, siekiant pagrįsti *faktinio* pobūdžio į socialinius padarinius nukreiptus teiginius. Juk teisė neatsiejama susijusi su faktinėmis aplinkybėmis, o teismas vertina ne tik normas, bet ir žmonių poelgius²⁵⁹. Šiandien kalbėti apie teisę, kurioje nėra vertybinio pasirinkimo ir neatspindimi išorės veiksniai – faktai, būtų ypač sudėtinga²⁶⁰. Be to, teisė šiandien nemaža dalimi yra socialinio kooperavimosi, socialinės taikos ir interesų pusiausvyros užtikrinimo priemonė, tad greičiausiai sudėtinga būtų kalbėti apie teisę, kuri neveikia išorės – socialinės aplinkos²⁶¹.

Praktikoje gali būti įvairių pavyzdžių, kai teismai argumentuose įtraukia faktinio pobūdžio teiginius. Prancūzijos Kasacinis Teismas net ir tais atvejais, kai priima sprendimą *contra legem*, dažniausiai randa argumentų būtent teisės

²⁵⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1995 m. liepos 19 d. sprendimas byloje *Atlantic Container Line*, C-149/95.

²⁵⁹ Žr. pavyzdžiui, SMITH, E. Teismai žmonėms, o ne normoms? Teisė ir faktas bendrosios arba administracijos jurisdikcijos teismams vykdant konstitucinę kontrolę. In *Teisės ir faktas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Tarptautinė konferencija. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2005, p. 55.

²⁶⁰ SPRUOGIS E. Teisės aiškinimo probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*, Nr. 8 (86), 2006, p. 57–58.

²⁶¹ Žr. pavyzdžiui, VALANČIUS, V. Viešojo intereso gynimas Lietuvos civiliniame procese. In *Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Moksl. red. V. Nekrošius. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 201.

tekste²⁶². Vis dėlto jau ir seniau buvo retų pavyzdžių, kai šis teismas, priimdamas sprendimus, remdavosi funkcinio ar vertybinio pobūdžio argumentais²⁶³. Tuo tarpu Vokietijos aukščiausieji teismai motyvuose tradiciškai taiko argumentus, kurie yra už pozityviosios teisės ribų: remiamasi tiek *geru papročiu* (vok. *Gute Sitten*), tiek *gera valia* (vok. *Treu und Gleuben*), tiek *protingais argumentais* (vok. *Vernünftiger Grund*)²⁶⁴.

Ieškant argumentavimo schemas, kuri legitimuotų eksplicitinį teisėjo bandymą pagrįsti sprendimą socialiniais padariniais, būtina ne tik rasti konkrečias pripažintas argumentavimo formas, bet ir išgryninti reikalavimus tokiems argumentams teisinio argumentavimo diskurse. Tad šiame poskyryje atskleidžiami bendri reikalavimai argumentavimo metodologijoms, kurias naudoja teisėjai, bei ieškoma konkrečių argumentų, kurie ne tik tenkintų bendrąsias argumentavimo struktūros gaires, bet ir leistų spręsti socialinių padarinių klausimą iš esmės.

Poveikis socialinėje plotmėje *ex post*, kaip sprendimo argumentas, implikuoja argumentavimo metodologijos, kuri būtų nukreipta į žmogaus elgesio poveikį po sprendimo priėmimo, paiešką. Nors teisė gali ir tampa įrankiu siekti tam tikrų socialiai vertingų tikslų, tai, kaip ji atsispindi realiam žmonių elgesyje, neretai lieka pamirštas klausimas. Šiuo klausimu galima pasitelkti pagalbą iš srities, kuri tiesiogiai tiria žmonių elgesį ir jų daromus pasirinkimus, atsižvelgiant į alternatyvių pasirinkimų sąnaudas. Tokia sritis yra ekonomika, kuri leidžia matyti teisę kaip paskatų (angl. *incentives*) mechanizmą ir instrumentą, galintį padėti įgyvendinti tam tikrus pasirinktus socialiai vertingus tikslus (pavyzdžiui, efektyvumą ar tinkamą gėrybių paskirstymą visuomenėje)²⁶⁵. Padedant ekonomikoje esančioms įžvalgoms, galima bandyti papildyti teisę ir tam tikrus teisėje taikomas technikas

²⁶² TROPER, M. et al. Statutory Interpretation in France. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991, p. 192.

²⁶³ Pavyzdžiui, Prancūzijos Kasacinio Teismo 1950 m. vasario 17 d. sprendimas byloje *Dame Lamotte*, Rec. 110. Plačiau žr. TROPER, *supra* 262, p. 192.

²⁶⁴ ALEXY, R., DREIER, R. Statutory Interpretation in the Federal Republic of Germany. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991, p. 85.

²⁶⁵ COOTER, *supra* 193, p. 9.

elementus (pavyzdžiui, teisinį argumentavimą) išvalgomis apie kuriamų (konstatuojamų) normatyvinių teiginių poveikį socialinėje plotmėje – žmonių elgesyje.

Nors argumentavimas gali būti pripažįstamas lanksčia metodologija, jis turi ir savo struktūrą bei pavyzdinius elementų sąrašus. Ypatingą reikšmę šio tyrimo rėmuose turi vienas iš teisės topikos (specialaus teisinio diskurso) elementų – **ekonominis argumentas**²⁶⁶. Nors J. Stelmachas ir B. Brožekas nurodo, kad ekonominis argumentas reiškia, kad teisės diskursas turi būti kiek įmanoma labiau ekonomiškai efektyvus, reikalaujantis kuo mažiau pastangų bei lemiantis racionalų bei sąžiningą sprendimą, kuris atsižvelgiant į kitas sąlygas, yra naudingiausias²⁶⁷, manytina, jog ekonominis argumentas yra platesnio pobūdžio. Jis apima bet kokių individų elgesio pokyčių įvertinimą, atsižvelgiant į ekonomikos analizuojamą individų elgesio perspektyvą per jo daromus pasirinkimus ir šių pasirinkimų [racionalias arba ne²⁶⁸] priežastis, atsižvelgiant į ribotus išteklius elgesio pasirinkimo darymo momentu.

Ekonominis argumentas pats savaime nesuponuoja kokio nors ekonomiškai vertingo ar pripažinto tikslo argumentavimo procesu siekimo (pavyzdžiui, ekonominio efektyvumo (angl. *efficiency*)) – juo sukuriamas potencialas taikyti ekonominį mąstymą apie žmonių reakcijas į teisės nuostatas teisinėje plotmėje. Priešingu atveju, ekonominį argumentą suprantant kaip ekonominio efektyvumo kriterijaus įgyvendinimo pagrindą, prasmės netektų kiti ekonominiu mąstymu pagrįsti teiginiai apie žmonių elgesį.

Ekonomika leidžia kalbėti apie žmonių konfliktus, nulemtus nesutapimo tarp jų poreikių ir išteklių ribotumo²⁶⁹. Net ir nesiekiant konkrečių ekonomikoje išskiriamų tikslų, ekonomikos mokslu pagrįstas požiūris leidžia matyti teisės poveikį žmonių elgesiui ir analizuoti šį poveikį kitų socialinių

²⁶⁶ STELMACH, *supra* 40, p. 160; MACKUVIENĖ, *supra* 254, p. 160.

²⁶⁷ STELMACH, *supra* 40, p. 160.

²⁶⁸ Šiuo tyrimu stengiamasi be išlygų nesiremti neoklasikinės ekonomikos postulatais (pavyzdžiui, racionalumu), tačiau ekonominė teisės analizė šiandien vis dar daugiausiai nulemta būtent šios ekonomikos krypties.

²⁶⁹ ŠIMAŠIUS, *supra* 6, p. 29.

reguliavimo tikslų šviesoje²⁷⁰. Esminė ekonomikos nauda teisei yra alternatyvaus teisės tyrimo atskaitos taško įtvirtinimas ne, pavyzdžiui, per pozityviąją teisę, teisės vidinius kriterijus (teisėtumą, atitiktį teisės principams), tačiau per tai, kaip teisė paveikia aktualų žmogaus elgesį ar gali jį paveikti, bandant suderinti asmenų norus ir jų norus galinčių materializuoti išteklių ribotumą²⁷¹. Esminis žingsnis, leidžiantis kalbėti apie į socialinį poveikį nukreipto argumento taikymą teisėje – teisės poveikio visuomeniniams santykiams, visuomenės pokyčiams, žmonių sąmonei, įstatymų kūrėjams ir kt. matymas²⁷². Ekonominis argumentas prideda tam tikrą matymo prizmę: įneša ekonomines išvalgas ir ribotų išteklių doktriną.

Ekonominis argumentas gali apimti reikalavimą, kad teisę taikantys subjektai (tarp jų ir teisėjai) atliktų sprendimo sąnaudų ekonominį apskaičiavimą, kiek jiems tai yra įmanoma atlikti²⁷³. Tai gali būti ekonominio efektyvumo siekimas, kuriant tokią taisyklę, kuri sukurs daugiau naudos nei pareikalaus sąnaudų²⁷⁴. Tačiau kartu toks argumentas apima ir situaciją, kai priimamas sąžiningą gėrybių paskirstymą užtikrinantis sprendimas²⁷⁵, jei jis lemia individų padėties pasikeitimą po sprendimo taip, kad pakeičiamas ir jų faktinės situacijos ekonominis (galimybių, atsižvelgiant į ribotus resursus) vertinimas. Kitaip tariant, ekonominis argumentas iš esmės leidžia susikoncentruoti į tam tikrą socialinį pokytį, atsižvelgiant į konkrečius pasirinktus kriterijus, tačiau pats savaime jis neužkerta kelio kriterijų pasirinkimui ir jų taikymui.

Ekonominiam argumentui svarbi jo taikymo esmė – individas, reaguojantis į tam tikrus teise kuriamus paskatinimus ir matantis alternatyvaus elgesio pasirinkimų galimybes, kurių vienas iš pasirinkimų, atsižvelgiant į

²⁷⁰ OGUS, *supra* 67, p. 306.

²⁷¹ Žr. pavyzdžiui, GORDON, *supra* 7, p. 30.

²⁷² BAKŠEVIČIENĖ, R. Socialinis poveikis ir teisė. Kai kurie teisinės, psichologinės ir sociologinės analizės aspektai. *Teisė*, 40 t., 2001, p. 29.

²⁷³ STELMACH, *supra* 40, p. 160.

²⁷⁴ MIKELĖNAS, V. Efficiency in Civil Procedure: Mission (Im)Possible? In *Recent Trends in Economy and Efficiency of Civil Procedure*. Vilnius: Vilnius University Press, 2013, p. 142–143.

²⁷⁵ STELMACH, *supra* 40, p. 160.

ribotus išteklius, lemia kito praradimą²⁷⁶. Pasak R. Šimašiaus, būtent išteklių ribotumas lemia konfliktų tarp visuomenės narių atsiradimą²⁷⁷. Todėl šio elemento įtraukimas į teismo atliekamą sprendimo padarinių vertinimą yra tiesioginis prisilietimas prie pačių sprendžiamo konflikto teorinių ištakų.

Sąvoka *ekonominis argumentas* gali klaidinti dėl savo pavadinimo, nes iš esmės yra svarbi būtent jo struktūrinė idėja – socialinio poveikio vertinimas, analizuojant galimus žmogaus pasirinkimus, kuriais jis, viena vertus siekia patenkinti savo poreikius (naudą ar kt.), kita vertus, privalo atsižvelgti į ribotus išteklius. Tad nors ir liekant prie šio termino, pripažįstami visi socialinėje tikrovėje aktualūs pasirinkimai, kurie daro poveikį individams, keičia jų padėtį galimų alternatyvių elgesio pasirinkimų prasme. Kitaip tariant, ekonominiu argumentu pripažintinas ne tam tikrų *monetarinė prasme išreikštų* teiginių taikymas teisiniame argumentavime, bet potencialios ar realios (empiriškai pagrįstos) individų reakcijos į teisės pokyčius, kaip sprendimą pagrindžiantys teiginiai.

J. Stelmachas ir B. Brožekas ekonominių argumentą sieja ir su bendrojo praktinio diskurso taisykle – teisinis argumentavimas turi būti kryptingas, ekonomišką²⁷⁸. Vis dėlto tokia sąsaja jau įtraukia konkretų kriterijaus pasirinkimą teisinio argumentavimo metu. Pripažintina, kad ekonomiškumas gali būti vienas iš siekiamų tikslų, kaip sprendimo socialinių pokyčių, tačiau jis nėra vienintelis. Be to, ekonomikos, kaip individų daromų pasirinkimų tyrimas, teisėje gali apimti tiek materialiosios, tiek procesinės teisės klausimus²⁷⁹. Šiuo atveju nurodyta bendrojo praktinio argumentavimo taisyklė iš esmės nukreipta į proceso ekonomiškumo klausimus ir suteikia galimybę įtraukti ekonomika pagrįstą argumentą, sprendžiant proceso klausimus. Tuo tarpu speciali teisinio diskurso taisyklė suteikia galimybę įtraukti ekonomika pagrįstą argumentą, sprendžiant ir materialiosios teisės klausimą.

²⁷⁶ Čia svarbu pabrėžti vieną kertinių ekonomikos kategorijų alternatyviosios sąnaudos (angl. *opportunity cost*), kuri reiškia tam tikro elgesio pasirinkimo metu nepasirinktų elgesio variantų nulemtas sąnaudas. Racionalus žmogus, atsižvelgdamas į išteklių ribotumą, turėtų pasirinkti mažiausiai sąnaudų lemiantį elgesio variantą.

²⁷⁷ ŠIMAŠIUS, *supra* 6, p. 144.

²⁷⁸ Žr. STELMACH, *supra* 40, p. 152–153; MACKUVIENĖ, *supra* 254, p. 112.

²⁷⁹ Žr. pavyzdžiui, COOTER, *supra* 193, p. 70–112, 382–418.

Nepaisant stipraus, realistiško teorinio prado (išteklių ribotumo ir žmogaus poreikių įtraukimo į teisinio argumentavimo diskursą), ekonominio argumento silpnybė yra tai, kad šis argumentas pats savaime nepadedą identifikuoti aiškaus kriterijaus, per kurį tiriamas individo potencialus elgesys²⁸⁰. Taip teisėjui perkeliama teisė spręsti individų elgesiui daromo poveikio klausimą iš esmės visais klausimais. Tai gali sukelti problemų ne tik dėl teisėjo diskrecijos apimties, bet ir kalbant apie teisėjo galimybes imtis tokių funkcijų, pripažįstant įvairius jį ribojančius veiksnius: laiką, bylos apimtį, šališkumą, ekspertinių žinių nebuvimą, psichologines ribas ir pan.

Ekonominis argumentas yra tik iš pirmo žvilgsnio nedidele atrodanti terpė, per kurią teisiniame argumentavime atsiranda ekonominė teisės analizė ir apskritai iš ekonomikos keliamos žinios apie individų daromų pasirinkimų priežastis. Tačiau ekonominis argumentas nėra vienintelis kelias, per kurį ekonominis mąstymas atsiranda teisiniame argumentavime. Atsižvelgiant į tai, kad ekonominis argumentas iš esmės įmanomas tais atvejais, kai galima identifikuoti aktualaus kriterijaus sprendimo priėmimo buvimą, būtina sąlyga tampa tokio kriterijaus radimas. Ir čia į pagalbą galima pasitelkti **teleologinį argumentą**. Šis argumentas pasireiškia, kai juo besiremiantis asmuo identifikuoja argumentavimu siekiamą tikslą ir pagal šį tikslą konstruoja bei tikrina galimus būdus pasiekti tikslą, tuomet patvirtina planą, kaip tikslas turi būti pasiekiamas, jei toks planas pagal sprendimą priimančią asmenį tenkina jo siekiamą tikslą²⁸¹.

Teleologinis argumentas taip pat yra vienas iš specialaus teisinio diskurso argumentų²⁸². Jis tiesiogiai sietinas su teisės diskurso tikslu. Pagal šį specialaus teisės diskurso argumentą būtina kreipti dėmesį į teisės diskurso realizavimą. Teleologinis argumentas tiesiogiai sietinas su teleologiniu teisės aiškinimo

²⁸⁰ Normatyvine prasme ekonomikoje taikomi kriterijai yra labai skirtingi ir priklauso nuo konkrečių atvejų. Ekonomistai kai kurias kategorijas tiria labiau, kitas – mažiau. Tačiau ekonomikos tikslas nėra atsakyti į visus klausimus, ekonomika padeda suvokti individų daromų elgesio pasirinkimų priežastis ir padarinius.

²⁸¹ SARTOR *supra* 70, p. 29.

²⁸² STELMACH, *supra* 40, p. 159; MACKUVIENĖ, *supra* 254, p. 113.

metodu²⁸³. Pasak A. Barako, būtent teleologinis metodas yra kontinentinės teisės tradicijoje po Savigny ir Jheringo įsivyravęs anglosaksų tradicijoje paplitęs tikslu pagrįsto aiškinimo metodas (angl. *purposive interpretation*)²⁸⁴. Analizuojant metodą, skirtinas subjektyvus ir objektyvus aiškinamo teksto tikslai: subjektyvus yra originalus teksto autoriaus ketinimas, objektyvus – aiškinamo teksto objektyvizuota funkcija, atitinkanti interpretavimo momentą, taip pat demokratijos kriterijų interpretavimo metu²⁸⁵. Subjektyvus tikslas yra statiškas, fiksuotas tam tikrame momente laike (nuostatos atsiradimo momentas), tuo tarpu objektyvus tikslas keičiasi bėgant laikui²⁸⁶. Aiškinamos nuostatos objektyvaus ir subjektyvaus tikslų sintezė atskleidžia galutinį šios nuostatos tikslą (angl. *ultimate purpose*)²⁸⁷.

Būtent ekonominio (ar kito, empiriškai orientuoto) argumento idėja legitimuoja vertybinį *protingo* tikslo identifikavimą arba tikslo *objektyvios* (per ekonominio mąstymo prizmę) prasmės atskleidimą. A. Barakas pažymi, kad tikslu pagrįstas argumentavimas dažniau remiasi objektyvia teisės teksto samprata, jei abstraktesnis aiškinamas teisės tekstas, t. y. dažniau teisės aktų ar Konstitucijos atveju²⁸⁸. Tai suteikia galimybę teismui pritaikyti šiai dienai aktualesnę analizuojamo teksto prasmę, pritaikant ekonominiu argumentu pagrįstą požiūrį į teisės nuostatą, institutą per jo ekonominę reikšmę. Teleologinis argumentas šiuo atveju padeda ekonominiu argumentu pateikiamai mąstymo schemai rasti atskaitos tašką taikomos teisės tiksluose. Kartu ekonominis ir teleologinis argumentai leidžia ne tik teisinį argumentavimą pateiktį per ekonomikos prizmę, bet ir jį sukcentruoti į tam tikrus teleologiniu metodu išskiriamus taikomos teisės tikslus. Taip išvengiama klaidos, kai naudojant ekonominį argumentą tikslai pasirenkami selektyviai.

²⁸³ Primintina, kad teisės aiškinimo metodologijos elementų taikymas teisiniame argumentavime, atsižvelgiant į teisinio argumentavimo metodologijos lankstumą, yra leistinas tol, kol leidžia pasiekti argumentavimo tikslą – stipresnio argumento pateikimą.

²⁸⁴ BARAK, *supra* 68, p. 86.

²⁸⁵ *Ibid.*, p. 89–90.

²⁸⁶ *Ibid.*, p. 154.

²⁸⁷ *Ibid.*, p. 91.

²⁸⁸ BARAK, *supra* 68, p. 188–191.

Panašiai Suomijos teismuose pateikiamo teleologinio argumento struktūrą konstruoja A. Aarnio: teismas turi identifikuoti aiškinamos teisės protingus tikslus (angl. *reasonable goals*) arba socialinius padarinius. Tai jis vadina objektyviu teleologiniu argumentu²⁸⁹. Tuo tarpu Z. Bankowskis ir N. MacCormickas, analizuodami Jungtinės Karalystės teismų argumentavimą, išskiria teleologinių-vertinamųjų argumentų (angl. *teleological/evaluative arguments*) grupę²⁹⁰, kuri atspindi ir disertacinio tyrimo autoriaus pasirinkimą. Vis dėlto autoriai atkreipia dėmesį, kad teleologiniai-vertinamieji argumentai nėra lengvai išskiriami²⁹¹. Šios argumentų grupės esmė yra pritaikyti vertybes, išreikštas interpretuojamo teksto tiksluose taip, kad galimos alternatyvios aiškinimo galimybės būtų patikrinamos pagal jų tikėtiną (angl. *probable*) pritaikymo rezultata²⁹².

Štai R. Alexy ir R. Dreieris, analizuodami Vokietijos teismuose taikomus teisės aiškinimo standartus, atkreipia dėmesį į objektyvų teleologinį aiškinimą, kuriuo remiantis atliekamas protingų aiškinamos taisyklės tikslų identifikavimas ir (ar) šios taisyklės socialinės funkcijos nustatymas²⁹³. R. S. Summersas, atskleisdamas JAV teismų teisinio argumentavimo metodus, pažymi ir pripažįstamą argumentą, kildinamą iš galutinio teisės akto tikslo (angl. *ultimate purpose of the statute*)²⁹⁴.

Ekonominio ir teleologinio argumentų teisiniame argumentavime išskyrimas gali provokuoti klausimus dėl to, ar tai yra vienintelės teisinio argumentavimo metodologijos, kuriomis argumentas yra nukreipiamas į socialinių padarinių valdymą. Taip nėra teigiama, nes mažų mažiausiai lieka nepaliesti sociologinis ir psichologinis argumentai²⁹⁵, kurie aiškiai implikuoja empirinio pobūdžio žmonių elgesio tyrimą, kaip sprendimo priėmimo

²⁸⁹ AARNIO, *supra* 60, p. 141.

²⁹⁰ BANKOWSKI, Z., MACCORMICK, D. N. Statutory Interpretation in the United Kingdom. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991, p. 370–373.

²⁹¹ *Ibid.*, p. 371.

²⁹² Angl. *These arguments deal with values expressed in or purposes pursued through the text that is to be interpreted, rival possible interpretations often being tested in the light of the probable consequences of their adoption*. Žr. BANKOWSKI, *supra* 290, p. 370.

²⁹³ ALEXY, *supra* 264, p. 88.

²⁹⁴ SUMMERS, *supra* 71, p. 415.

²⁹⁵ STELMACH, *supra* 40, p. 159.

kriterijus. Tačiau ekonominio ir teleologinio argumentų sisteminis taikymas pasirenkamas dėl siekio rasti tokią teismo sprendimo socialinių padarinių tyrimo schemą, kuri leistų matyti ryšį tarp sprendimo teisinio turinio ir žmonių elgesio pasirinkimų, atsižvelgiant į tam tikrą įtvirtintą kriterijų. Individų pasirinkimų tyrimas matomas būtent per ekonomikos prizmę. Sociologinė ar kito pobūdžio metodologija, kaip argumentavimo įrankis, nėra paneigiama, bet tiesiog turi kito pobūdžio tikslus ir turinį, kurie nors ir susiję, bet nepatenka į šio tyrimo ribas.

1.1.4. Bendrieji ir specialieji reikalavimai teisiniam argumentavimui

Potencialą socialinių padarinių vertinimui teisiniame argumentavime turinčios metodologijos identifikavimas nereiškia jos pagrįstumo argumentavimo diskurse, kuris kelia įvairius specifinius reikalavimus bet kuriai metodologijai. Todėl būtina analizuoti, kokie argumentavimo struktūroje pateikiami ribojimai keliami į socialinius padarinius nukreiptam teisiniam argumentavimui, išreikštam per ekonominį ir teleologinį argumentus.

Pirmiausiai akcentuotina, kad bendrojo argumentacinio diskurso taisyklėmis dedukciniu būdu nustatomos gairės atvejo sprendimui, tačiau vėliau pats atvejis žiūrimas iš topikos ir teisės principų perspektyvos pagal indukcinę mąstymo schemą. Tai reiškia, kad iš esmės naudojamų specialaus teisinio diskurso argumentų apimtį lemia ir sprendžiama teisės problema (atvejis). Tam tikrais atvejais galiojančios teisės taisyklės gali imperatyviai nurodyti, kad specialaus teisinio diskurso argumentas arba teisės principas yra taikomas, todėl tokiais atvejais šios taisyklės argumentų visumoje tampa taikytinomis teisės normomis.

Argumentavimas yra daugialypė kategorija, savyje talpinanti įvairius elementus. Argumentavimas yra sociali veikla, nukreipta į kitus asmenis²⁹⁶. Atskaitos tašku argumentavime yra tam tikra nuomonė, pozicija dėl tam tikro objekto, o argumentavimo reikalingumas atsiranda tuo atveju, jei nuomonės,

²⁹⁶ EEMEREN, *supra* 59, p. 2.

pozicijos dėl to paties objekto skiriasi ar gali skirtis²⁹⁷. Argumentuojant siekiama pagrįsti argumentuojančio asmens nuomonę, poziciją arba paneigti kito asmens nuomonę, poziciją²⁹⁸. Argumentavimu yra ginama pozicija, vertinant ją per racionalumo kriterijų²⁹⁹.

Kai kurie autoriai skiria du argumentavimo tikslus: įtikinti (angl. *convince*, pranc. *convaincre*) ir palenkinti (angl. *persuade*, pranc. *persuader*)³⁰⁰. Šio skirstymo autorius Ch. Perelmanas teigia, kad pirmasis tikslas yra susijęs su formaliais argumentų galiojimo kriterijais ir universalia auditorija. Tuo tarpu antrasis – su efektyvumo kriterijumi ir specialia auditorija³⁰¹. Jis pabrėžia, kad argumentavimas turi būti toks, kad būtų panaudoti racionalūs argumentai, pritaikyti I. Kanto kategoriniam imperatyvui³⁰², o teiginiai turi atrodyti pagrįsti visuomenėje.

Atkreiptinas dėmesys į santykį tarp reikalavimo sieti argumentų įtikinamumą ir palenkimą universalioje auditorijoje ir specialioje auditorijoje. Šiuo atveju klausimas galėtų būti toks: jei mes pripažįstame teisinį argumentavimą kaip tinkamą metodologiją, siekiant pagrįsti teismų sprendimus, kokios auditorijos atžvilgiu turi būti formuluojamas specialaus teisinio diskurso argumentas – universalios ar specialios (specifinių žinių, patirties, t. y. teisininkų profesionalų, dalyvaujančių teismo procese)? Šiuo atveju atsakymą diktuoja viena iš kertinių perėjimo taisyklių, padedančių apjungti bendrąsias praktinio diskurso taisykles ir specialųjį teisinį diskursą – teisinis argumentavimas turi vykti kuo labiau atsižvelgiant į galiojančią teisę³⁰³. Jau iš pačios procedūrinio teisingumo sampratos kyla bendro pobūdžio

²⁹⁷ *Ibid.*, p. 2.

²⁹⁸ *Ibid.*, p. 3.

²⁹⁹ *Ibid.*, p. 4.

³⁰⁰ Žr. pavyzdžiui, EEMEREN, *supra* 59, p. 99.

³⁰¹ STELMACH, *supra* 40, p. 140.

³⁰² I. Kanto kategoriniame imperatyve slypi moralaus elgesio principas, pagal kurį elgesys laikomas moraliu tuomet, kai žmogaus valios maksima galėtų būti ir visuotinio įstatymų leidimo principas. Kitaip tariant, žmogus turi elgtis ne taip, kad jo elgesys duotų kuo daugiau naudos kuo didesniai kiekiui žmonių šio besielgiančio žmogaus požiūriu (problema ir pažinimo, kas yra naudinga visuotinai, ribotume), bet taip, kad jo elgesys galėtų tapti visuotinai pripažinta elgesio taisykle. Plačiau žr. NEKRAŠAS E. *Filosofijos įvadas*. 2-asis leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 71.

³⁰³ STELMACH, *supra* 40, p. 154; MACKUVIENĖ, *supra* 254, p. 112.

reikalavimas teismams motyvuoti sprendimus³⁰⁴. Todėl atsakymo į pateiktą klausimą galima ieškoti galiojančioje teisėje, apibrėžiančioje egzistuojančias taisykles, susijusias su motyvų teismo sprendimuose pateikimu.

Tiek Lietuvos teisei, tiek didžiajai Europos valstybių teisei aktualus požiūris formuojamas Europos Žmogaus Teisių Teismo, aiškinančio ir taikančio Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. Teisinio argumentavimo turinio klausimas Europos žmogaus teisių teismo jurisdikcijoje kildintinas iš Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies nuostatos³⁰⁵. Tai, kad EŽTK 6 straipsnio 1 dalyje nėra eksplicitiškai nustatomi reikalavimai nacionalinių teismų teisiniam argumentavimui nėra kuo nors ypatingas atvejis, nes kaip ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos atveju, teismų sprendimų motyvavimo elementas protingai paliekamas doktrinai (teisėtyrininkams tirti ir analizuoti visa apimtimi) bei teismų jurisprudencijai (mažesne apimtimi, daugiausiai orientuojantis į aiškiai visuotinai pripažintus argumentavimo standartus, juos legitimuojant)³⁰⁶.

Vertindamas argumentavimo standartą, kurio privalo laikytis Konvencijos narių teismai, EŽTT yra pažymėjęs, kad teismai turi tinkamai (angl. *adequately*) nurodyti motyvus, pagrindžiančius sprendimą. Šio reikalavimo apimtis gali skirtis, atsižvelgiant į sprendimo esmę, jis turi būti nulemtas individualios bylos aplinkybių³⁰⁷. Teismo pareiga motyvuoti priimtą

³⁰⁴ DEREŠKEVIČIŪTĖ, M. Procedūrinio teisingumo elementai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Teisė*, 87 t., 2013, p. 120.

³⁰⁵ **Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis.** *Kai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų ar jam pareikšto kokio nors baudžiamojo kaltinimo klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per įmanomai trumpiausią laiką viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir bešališkas teismas. Teismo sprendimas paskelbiamas viešai, tačiau demokratinėje visuomenėje moralės, viešos tvarkos ar valstybės saugumo interesais spaudos atstovams ar visuomenei gali būti neleidžiama dalyvauti per visą procesą ar jo dalį, kai tai reikalinga dėl nepilnamečių ar bylos šalių privataus gyvenimo apsaugos, arba tiek, kiek, teismo nuomone, yra būtina dėl ypatingų aplinkybių, dėl kurių viešumas pakenktų teisingumo interesams.*

³⁰⁶ Akcentuotina, kad šiuo atveju turimi omenyje būtent universalūs ir visais atvejais taikomi principai. Reikalavimai atskirų teismų procesą reglamentuojančiuose teisės aktuose šioje tyrimo dalyje nėra nurodomi, nes jie susiję su atskiromis jurisdikcijomis ir teismais. Čia nurodomi universalūs reikalavimai, kurie koreliuotų su argumentavimo teorija, kaip universaliai pritaikomu reiškiniu. Atskiros teisėje nustatytos nuostatos (pavyzdžiui, reikalavimai Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų sprendimų turiniui civilinėse bylose pagal CPK 270 straipsnį yra analizuojami vėlesnėse tyrimą apibendrinančio darbo dalyje, kurioje pateikiami atskirose jurisdikcijose ir teismuose specialių procesinių institutų atvejų taikomi argumentavimo metodai.

³⁰⁷ Europos žmogaus teisių teismo sprendimai bylose *García Ruiz prieš Ispaniją*, 30544/96; *Ruiz Torija prieš Ispaniją*, 18390/91; *Higgins ir kiti prieš Prancūziją*, 20124/92.

sprendimą neturi būti suprantama kaip reikalavimas detaliam atsakymui į kiekvieną pareiškėjo argumentą. Todėl teismas gali tiesiog pritarti žemesnės instancijos teismo priimto sprendimo motyvams³⁰⁸. Be to, teismų sprendimų pagrindimas yra būtinas, siekiant parodyti šalims, kad jų argumentai buvo išgirsti. Tik motyvuoti sprendimai suteikia galimybę pateikti apeliaciją dėl jų, o apeliaciniame teisme tokį sprendimą spręsti³⁰⁹. EŽTT nagrinėja daug bylų, kuriose vertinamas nacionalinių teismų argumentavimo pakankamumas, tačiau šis teismas nenustato detalesnio bendro standarto, akcentuodamas individualių bylų aplinkybių svarbą. Nuostatos dėl *tinkamo* sprendimų motyvavimo gali referuoti į tam tikrą racionalumo standartą. Tuo tarpu nuostatos dėl būtinybės bylos šalims suprasti sprendimo motyvus, kad būtų galimybė pateikti apeliaciją, atrodytų, referuoja į specialią auditoriją (reikalavimas atsakyti į *šalių* argumentus), nors tokios išvados vienareikšmiškai daryti negalima.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismas taip pat yra tarp teismų, kurie analizuojami šiame tyrime. Teisinio argumentavimo turinio klausimas eksplicitiškai nurodomas vienoje ESTT statuto nuostatoje – 36 straipsnyje nurodyta, kad teismo sprendimuose nurodomos priežastys, kuriomis jie yra grindžiami³¹⁰. Ši nuostata iš esmės nieko nesako apie argumentų turinį, ja pažymimas reikalavimas pagrįsti teismo sprendimus apskritai. ESTT byloje *Komisija prieš Atlantic Container Line ir kitus*³¹¹ Komisijos buvo paprašytas taikyti vieną iš savo praktikoje įvardytų sąlygų laikinosioms apsaugoms priemonėms, t. y. konstatuoti priežastinio ryšio tarp ginčijamo akto ir asmeniui padarytos žalos buvimo tikėtinumą. Teismas, argumentuodamas kodėl šiuo atveju ši sąlyga nėra lemianti, aiškiai nurodė, kad jis yra laisvas vertinti įvairias šalių pateiktas aplinkybes, o sprendimą turi lemti labiau pagrindžiančios aplinkybės – teismas taip aiškiai nurodė, kad jį įpareigoja ne konkretūs

³⁰⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Helle prieš Suomiją*, 20772/92; sprendimas byloje *García Ruiz prieš Ispaniją*, 30544/96.

³⁰⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. vasario 22 d. sprendimas byloje *Tatishvili prieš Rusiją*, 1509/02; 2001 m. rugsėjo 27 d. sprendimas byloje *Hirvisaari prieš Suomiją*, 49684/99.

³¹⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo statutas. Protokolas Nr. 3 dėl Europos Sąjungos Teisingumo Teismo statuto, iš dalies pakeistas 2012 m. rugpjūčio 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (ES, Euratomas) Nr. 741/2012 (OL L 228)..

³¹¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1995 m. liepos 19 d. sprendimas byloje *Atlantic Container Line*, C-149/95.

nuostatos taikymo būtini elementai, bet argumentų dėl nuostatos taikymo visuma. Nors konkretūs reikalavimai argumentų turiniui teismo nepatvirtinti, bet pati argumentacinės metodologijos idėja (labiau pagrindžiančio argumento pateikimas) yra akivaizdi.

Lietuvoje pareiga motyvuoti teismo sprendimus kyla iš konstitucinių imperatyvų, kad teisingumą vykdo tik teismai, kad teisė negali būti nevieša, taip pat iš Konstitucijos kylantis reikalavimas teisingai išnagrinėti bylą³¹². Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nustato aktualias teismų pateikiamo sprendimų motyvavimo gaires. Pirmiausiai, teismo praktikoje pažymima, kad teismų sprendimų argumentavimas turi būti racionalus, t. y. baigiamajame teismo akte turi būti tiek argumentų, kad jų pakaktų šiam baigiamajam teismo aktui pagrįsti. Taip pat pabrėžiama, kad iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantis teisinio aiškumo reikalavimas taip pat reiškia, jog baigiamajame teismo akte negali būti ir nutylėtų argumentų, nenurodytų aplinkybių, turinčių reikšmės teisingo baigiamojo teismo akto priėmimui. Baigiamieji teismo aktai turi būti aiškūs byloje dalyvaujantiems ir kitiems asmenims³¹³. Iš LRKT nuostatų galima matyti, kad konstitucinėje jurisprudencijoje iš esmės atspindimas argumentavimo modelis, kuris neprieštarauja teorinei argumentavimo schemai. Konstitucinėje jurisprudencijoje įtvirtinamo argumentavimo standarto pagrindiniai elementai yra racionalumas, būtinybė motyvuoti kiekvieną sprendimui reikšmingą teiginį, argumentavimą turi suprasti universali auditorija (byloje dalyvaujantys ir kiti asmenys).

Iš pateiktų įžvalgų matyti, kad siekiant nerizikuoti, kad sprendimas bus suprantamas tik specialiai auditorijai, argumentavimo įtikinamumas ir palenkimas turi būti vertinamas **universalios auditorijos** atžvilgiu. Todėl toliau reikia užduoti klausimą dėl to, koku pagrindu tokia auditorija turi būti

³¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

³¹³ *Ibid.*; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957, atitaisymas – 2006, Nr. 127, atitaisymas – 2006, Nr. 137.

įtikinta. Čia galiojanti teisė, kaip matyti ir iš aukščiau pateiktos praktikos, daug konkretumo neįneša.

Iš esmės teismų praktikoje vieningai sutariama, kad argumentai turi būti racionalūs. Tuo tarpu iš argumentavimo teorijos kyla reikalavimas jiems atitikti efektyvumo kriterijų³¹⁴. Racionalumas vertintinas kaip gebėjimas suvokti teiginį protu (atitinka sveiko proto kriterijų), o efektyvumas, kaip pagrindas pripažinti, jog teiginys yra pritaikomas praktikoje, t. y. empiriškai įgyvendinamas³¹⁵. Tad universalios auditorijos įtikinamumas sietinas su galimybėmis priimti argumento **racionalumą** ir **praktinį pritaikomumą**. Šie elementai teisiniame argumentavime tiesiogiai priklauso nuo dviejų prielaidų tenkinimo: instrumentalistinio teismo vaidmens ir aktyvistinio teismo vaidmens pripažinimo.

Instrumentalizmas, kaip teisinio argumentavimo teorijos prielaida

Kas gali labiausiai padėti įtikinti universalią auditoriją teiginio racionalumu ir pritaikomumu praktikoje? Atsižvelgiant į tai, kad klausimas implikuoja tam tikrų normatyvinio pobūdžio teiginių konstatavimą, atsakymas į šį klausimą priklauso nuo vertybinio pasirinkimo³¹⁶. Toks pasirinkimas šio tyrimo ribose reiškia teisėjų turimo pasirinkimo dėl naudojamų teisės instrumentų buvimo identifikavimą. Argumento įtikinamumas priklauso nuo vertybinio pasirinkimo, kurį pripažįsta arba nepripažįsta argumento auditorija. Jeigu teisinis argumentavimas yra teorinė, metodologinė tiriamų teismų sprendimų pusė, tai pasirinkta vertybė (ideologija) yra empirinio, ne teorinio pobūdžio klausimas³¹⁷.

³¹⁴ STELMACH, *supra* 40, p. 129.

³¹⁵ STELMACH, *supra* 40, p. 129.

³¹⁶ Pabrėžtina, kad vertybinis pasirinkimas šiuo atveju nereiškia šališkumo tyrime atsiradimo. Priešingai, toks pasirinkimas teisėje yra visuotinai priimtinas ir vykdomas daugumoje tyrimų, tačiau tai dažnai nėra akcentuojama. Vertybinis pasirinkimas gali apimti tam tikrą paradigmos, kurios kontekste vykdomas tyrimas, pasirinkimą (pavyzdžiui, prigimtinės teisės teorija, teisinis pozityvizmas, teisinis realizmas ir kt.). Kitu atveju tai gali būti tam tikros politinės ar etinės teorijos, kaip pagrindo analizei, identifikavimas (pavyzdžiui, libertarizmas, marksizmas, utilitarizmas ar kt.).

³¹⁷ WRÓBLEWSKI, *supra* 41, p. 305.

Teisė, kaip ir filosofija, tiesiogiai sietina su istoriškai kintančiomis vertybėmis, jų vertinimu, samprotavimu apie jas³¹⁸. Teisininkas, ar jis būtų teisėtyrininkas, privačia praktika užsiimantis teisininkas, ar teisėjas, negali būti visiškai objektyvus³¹⁹. Pirmiausiai, teisė visuomet veikė dėl jos turinio. Teisės analizė, atmetus turinį, yra beprasmiška, nes mes ir analizuojame, remiamės, aiškiname teisę dėl to, kad ja nustatomos tam tikros elgesio taisyklės, normos, principai. Kita vertus, akivaizdu, kad teisė yra veikiamą politikos ir ją veikia, teismų sprendimai lemia politikos pokyčius³²⁰. Tad ir teisėjai renkasi tarp konfliktuojančių vertybių sprendžiamame ginče, remdamiesi savo vertybių sistema, kuri jiems padeda identifikuoti ir pasiekti rezultatą, sudaranti prielaidas išspręsti vertybių konfliktą³²¹.

Sprendimo priėmimas yra sprendimą priimančio asmens vertybinis pasirinkimas, kurį atskiri metodai (pavyzdžiui, logika) gali padėti priimti, tačiau jo nelemia³²². Teigimas, kad ginčo sprendimas yra objektyvus ir neutralus procesas irgi gali būti tiesa (taip pat galimas požiūrio taškas (vertybinis pasirinkimas) į sprendimų priėmimo procesą), tačiau toks sprendimo būdas implikuoja, kad vertybinis pasirinkimas byloje nėra daromas, o viskas sąmoningai paliekama nekontroliuojamai eigai – tariamai objektyviai teisės sistemai. Tačiau čia gali kilti klausimas dėl to, ar geriau sprendimą palikti aplinkai nejautrioms normoms, ar spręsti, siekiant kokio nors sąmoningai suvokiamo rezultato? Ar neutraliai, objektyviai sprendimus priimantis teisėjas netampa Monteskjė nurodomomis *lūpomis, tariančiomis įstatymo žodžius*, referuojant į mechanišką, formalų rėmimąsi vien pozityviaja teise³²³?

³¹⁸ PERELMAN, *supra* 11, p. 146.

³¹⁹ Nors dėl to galima diskutuoti: [i]šskirtinis teisminės valdžios požymis – jos politinis ir socialinis neutralumas, plačiau žr. VAITIEKIENĖ, E. Teisminės valdžios ypatumai. In *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 772.

³²⁰ Plačiau žr. pavyzdžiui, MILLER, A. S., The Myth of Objectivity in Legal Research and Writing. *Catholic University Law Review*, 18, no. 3, 1969, p. 290–307; CRAVEN, J. B. Jr., Paeon to Pragmatism. *North Carolina Law Review*, Vol. 50, 1972, p. 977–1015.

³²¹ CRAVEN, *supra* 320, p. 977.

³²² MACKUVIENĖ, *supra* 190, p. 141.

³²³ MONTESQUIEU, *supra* 34, p. 169. Taip pat žr. ŠINKŪNAS, H. Valdžių padalijimo principas ir teisminės valdžios vieta valdžių padalijimo sistemoje. *Teisė*, 49 t., 2003, p. 115; MIKELĖNAS, V. Interpretacinis žaismas arba kaip kurti teisę be parlamento. *Jurisprudencija*, Nr. 2 (116), 2009, p. 81.

Manytina, kad gera, pagrįstai taikoma teisė be vertybinio, turiningojo pasirinkimo apskritai yra tik iliuzija. D. Mikelėnienė ir V. Mikelėnas siūlo kalbėti apie teisėjo laisvės principą, galintį padėti išvengti mechaniško teismo proceso³²⁴. Pozityvistinio teisėjo vaidmens ribotumas yra nulemtas ne vienos šios doktrinos postuluojamų teisėjo vaidmens prielaidų: kalbos, kaip teisės taisyklės formuojančio įrankio ribotumo; teisinio teksto kūrėjo ribotumo; būtinybės atsižvelgti į visuomeninių santykių raidą; pozityvizme atskiriamų teisės ir moralės sferų ir t. t.³²⁵

Per mokslo įtaką vyraujančia tapusi teisinio pozityvizmo paradigma nors ir turėjo objektyvumo pretenziją, tačiau taip pat išreiškė sąmoningą ideologinį pasirinkimą dėl sistemiškumo, normos struktūros, kitaip nei kitos teisės paradigmos. Pavyzdžiui, prigimtinės teisės teorija ir ja ginamos vertybės ar ekonominė teisės analizė ir nauda, efektyvumas. Kaip pažymi R. Posneris, teisės objektyviosios prasmės paieškos susijusios su teisės, kaip veiklos, procesu, bet ne su pozityviosios teisės šaltinių aiškinimu – čia svarbus teisėjo kūrybos momentas, o teisėjo šaltiniai apima tiek pozityviają teisę, tiek pačių teisėjų vertybinius pasirinkimus³²⁶.

Vertybinis pasirinkimas parodo teisėjo vaidmens sprendimų priėmimo procese supratimą. R. Dworkinas teigia, kad *teisėjo interpretacinės teorijos yra pagrįstos jo įsitikinimais dėl teisinės praktikos kaip visumos „prasmės“ – pateisinančio tikslo ar siekio, ar principo – ir šie įsitikinimai neišvengiamai skirsis, bent jau detalėmis, nuo kitų teisėjų įsitikinimų*³²⁷. A. Marmoras akcentuoja, kad egzistuoja skirtumas tarp požiūrio į vertybes, kurios kyla iš teisės, kaip socialinio reiškinių, identifikavimo, ir vertybinio pasirinkimo dėl galimų alternatyvių požiūrių³²⁸. Kitaip tariant, tam tikro požiūrio, kaip geriausiai atspindinčio teisės tikslą, identifikavimas, nereiškia vertybinio, moralinio pasirinkimo darymo. Čia autorius seka H. L. A. Harto mintimi apie

³²⁴ MIKELĖNIENĖ, *supra* 12, p. 64.

³²⁵ Plačiau žr. LATVELĖ, R. Teisėjas kaip įstatymų leidėjo partneris, arba keli požiūriai į teisėjo vaidmenį aiškinant teisę. *Parlamento studijos*, Nr. 10, 2011.

³²⁶ POSNER, *supra* 167, p. 382.

³²⁷ DWORKIN, R. *Teisės imperija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos biblioteka, 2005, p. 99–100.

³²⁸ MARMOR, A. *Interpretation and Legal Theory*. 2nd ed. Portland: Hart Publishing, 2005, p. 42.

teisės neutralumą. Vis dėlto, kaip pripažįsta ir pats A. Marmoras, praktinio teisės taikymo aspektu teisės reikšmės atskleidimas iš dalies yra ir vertybinio pasirinkimo darymas³²⁹.

Tad net ir sutinkant su teisės neutralumo hipoteze, teismų daromo praktinio teisės pasirinkimo per teisinį argumentavimą tyrimas jos nepaneigia, o vertybinis teisę taikančio subjekto pasirinkimas lieka pripažintas ir teisės bei moralės atskyrimą akcentuojančių tyrėjų. Pasak R. Posnerio, vertybinis, ideologinis pasirinkimas savaime nereiškia teisėjo priskyrimo tam tikros politinės partijos ideologijai. Čia svarbus skirtumas tarp teisėjo tapatinimo su tam tikra politine partija ir jos dažnai kompromisais pagrįsta, daug elementų apimančia politine ideologija, ir teisėjo, kuris konkrečiais teisės taikymo atvejais atspindi vieną ar kitą politinio spektro požiūrį, pavyzdžiui, liberalesnę ar konservatyvesnę poziciją³³⁰. Būtent šiuo aspektu ir turimas omenyje teisėjo vertybinio, ideologinio pasirinkimo darymas, kaip viena iš teisinio argumentavimo, kuriuo įvertinami sprendimo socialiniai padariniai, prielaida. D. Mikelėnienė ir V. Mikelėnas pabrėžia, kad reikalauti iš teisėjų visiško neutralumo ir apolitiškumo yra naivu, o teismas negali priimti sprendimo, neieškodamas atitinkamų vertybių pusiausvyros³³¹.

Bendriausia prasme galima matyti ribotą teisės taikymo modelį, sietiną su griežtu pozityvistiniu teisėjo vaidmens matymu, ir tokius neformalius modelius kaip teisinį realizmą. Štai J. Wróblewski, iš esmės pritardamas griežtesniam formalistiniam požiūriui į teisėjo funkcijas, konstatuoja esminius teisėjo veiklą ribojančius elementus: teisėtumą (angl. *legality*) ir racionalumą (angl. *rationality*)³³². Disertacinio tyrimo autoriaus išėities taškas yra platus požiūris į teisėjo vaidmenį, pripažįstant teisėjo pareigą daryti instrumentalistinius arba funkcinus sprendimus.

Sunku būtų paneigti teiginį, kad teisėjas *de facto* daro įtaką socialinei aplinkai, tačiau reikia sutikti, kad ši teisėjo veikla turi apimti ne tik

³²⁹ *Ibid.*, p. 43.

³³⁰ POSNER, R. *How Judges Think*. Cambridge: Harvard University Press, 2008, p. 93–94.

³³¹ MIKELĖNIENĖ, *supra* 12, p. 66.

³³² WRÓBLEWSKI, *supra* 41, p. 306.

pozityviosios teisės sistemą³³³, bet ir valdyti sprendimo padarinius už galiojančios pozityviosios teisės ribų. Šioje vietoje gali kilti klausimas, koku būdu toks vertybinis pasirinkimas leidžia teisiniame argumentavime naudoti į socialinius padarinius (sąnaudų minimizavimo ar kitu aspektu) nukreiptą argumentavimą (t. y. ekonominį ir teleologinį argumentus)? Atsakant į šį klausimą būtina grįžti prie pristatytų argumento taikymo prielaidų: universalios auditorijos įtikinimo teiginio racionalumu ir pritaikomumu praktikoje.

Auditorijos įtikinimas gali kilti iš vertybių statuso ir pripažįstamos vertės. Kitaip tariant, jeigu tam tikra vertybė yra pakankamai tvirta ir pripažinta visuomenėje, tai ir jos pasirinkimas teisėjo veikloje yra pateisinamas. Pritaikomumas praktikoje, kaip kitas argumentavimo elementas, kuriuo įtikinama universali auditorija, yra empirinio pobūdžio klausimas. Čia taip pat gali būti taikomas racionalumo kriterijus, t. y. sveiku protu pagrįstas supratimas, ar specifinis teiginys yra įmanomas įgyvendinti praktikoje. Tad būtina atidžiau pažvelgti į racionalumo kategorijos sampratą.

Bendriausia prasme argumentavimo racionalumas priklauso nuo auditorijos, kuri argumentavimą vertina kaip racionalus arbitras³³⁴. Ch. Perelmanas ir L. Olbrechts-Tyteca, būdami vieni iš pagrindinių retorikos šiuolaikiniame argumentavimo diskurse gaivinimo autorių, pabrėžė, jog universali yra ne bet kokia auditorija, o susidedanti iš visų asmenų, kurie gali būti laikomi protingais (angl. *reasonable person*)³³⁵. J. Razo žodžiais, jei siekiama identifikuoti konkrečią politinę bendruomenę, kuri akceptuotų teise išreiškiamą standartą, būtina prielaida, kad pati politinė bendruomenė būtų vertybiškai teigiama (angl. *morally decent*)³³⁶. Visuomenės narių racionalumo elementas gali būti siejamas ir su socialinėje psichologijoje identifikuojamu žmogaus polinkiu *kontroliuoti situaciją* – todėl ir labiau linkusiu pasitikėti ne

³³³ Žr. pavyzdžiui, WRÓBLEWSKI, *supra* 41, p. 47–48.

³³⁴ EEMEREN, *supra* 59, p. 4.

³³⁵ PERELMAN, CH., OLBRECHT-TYTECA, L. The new rhetoric. A treatise on argumentation. In EEMEREN, *supra* 58, p. 99.

³³⁶ RAZ, *supra* 61, p. 106.

keistais, bet suprantamais, paaiškinamais (racionaliais) teisės brėžiamais elgesio modeliais³³⁷.

Universali auditorija neturi būti laikoma tokia, kuri vertina argumentavimą, remdamasi tik tradicija, prielaidomis ar nevaldomais sentimentais³³⁸. Racionalumas, vertinant argumentus, emocijas įtraukia tik tiek, kiek jos gali būti racionalizuojamos ir tampa atviros kritikai³³⁹. Ch. Perelmanas pastebi, kad konstatavimas, jog sprendimas yra teisingas (angl. *just*) ar neteisingas (angl. *unjust*) leidžia manyti, kad referuojama į tam tikrus įtvirtintus standartus, bet ne į aiškiai nepagrįstas prielaidas³⁴⁰.

Svarbu nepamiršti, kad kategorijos protingumas (angl. *reasonableness*) ir racionalumas (angl. *rationality*) ne visais atvejais yra tapačios³⁴¹. R. Alexy, remdamasis G. H. von Wrightu, pažymi, kad racionalumas yra nukreiptas į tikslo pasiekimą (angl. *goal-oriented*), o protingumas į vertybių įgyvendinimą (angl. *value-oriented*). Racionalumas, lyginant jį su protingumu, pirmiausiai sietinas su efektyvumo (angl. *efficiency*) sąvoka. Tuo tarpu protingumas yra susijęs su gyvenimo būdo pasirinkimu, t. y. gero arba blogo elgesio išskyrimu. Todėl jis sietinas su gėrio (angl. *good*) ir teisingumo (angl. *right*) kategorijoms³⁴². G. Sartoras pabrėžia, kad protingas sprendimas apima tiek racionalumo, tiek moralės kriterijus³⁴³. Todėl pritariant tokiam šių kategorijų suvokimui, galima identifikuoti, kad racionalumas iš esmės yra instrumentalistinė, į veiksmingą tikslų įgyvendinimą nukreipta platesnės kategorijos – protingumo – dalis³⁴⁴.

Racionalumo (analogiškai ir protingumo) teismo sprendime reikalavimas provokuoja klausimą dėl šios kategorijos intensyvumo laipsnio. Kitaip tariant, būtų naivu tikėtis, kad racionalumas visais atvejais reiškia absoliutų racionalumą, nes toks absoliutumas savaime negali būti pasiekiamas. Todėl

³³⁷ BAKŠEVIČIENĖ, *supra* 272, p. 33.

³³⁸ EEMEREN, *supra* 59, p. 4.

³³⁹ *Ibid.*, p. 2.

³⁴⁰ PERELMAN, *supra* 11, p. 76.

³⁴¹ Protingumas nereiškia tik racionalumo, žr. BARAK, *supra* 68, p. 199. Nors tam tikruose kontekstuose ir teorijose jos yra laikomos tapačiomis, žr. ALEXY, *supra* 74, p. 6.

³⁴² ALEXY, *supra* 74, p. 5–6.

³⁴³ SARTOR G., *supra* 70, p. 17.

³⁴⁴ ALEXY, *supra* 74, p. 6.

verta išskirti optimalaus (angl. *optimal*) ir pakankamo (angl. *sufficient*) racionalumo kategorijas. Ir čia reikėtų sutikti su taiklia G. Sartoro įžvalga: jeigu protingumo reikalavimas neapima optimalaus protingumo laipsnio, tai kartu reiškia ir jo sudėtinių dalių – racionalumo bei moralės – pakankamą, bet ne optimalų laipsnį³⁴⁵.

Tad racionalumo (kartu ir protingumo) reikalavimas teismo sprendimuose neapima būtinybės kiekvienu atveju įgyvendinti optimalų variantą konkrečioje byloje. Šioje vietoje bendrų teismo sprendimais siektinų kriterijų reliatyvumas sietinas ir su ekonomikos analizuojama riboto racionalumo (angl. *bounded rationality*) kategorija. Teisėjai, kaip ir kiti žmonės, negali būti racionalūs absoliučia prasme. Šiuo aspektu racionalumas sietinas su galimybėmis sprendimo priėmimo procese pasirinkti geriausią metodą, padedantį pasiekti tam tikrą tikslą³⁴⁶. Tačiau bet koks racionalumo standarto įvedimas reiškia tam tikrų prielaidų, kurios paneigia visapusišką realaus paveikslo vaizdą, nustatymą³⁴⁷.

Racionalumo ribotumas slypi daugelyje veiksnių, pirmiausiai, žmogaus psichologijoje³⁴⁸. Todėl reikalavimas teisėjui rasti optimalų sprendimą kiekvienu atveju pats savaime nėra labai racionalus, nes jis ignoruoja žmogaus racionalumo ribas. Ko turi siekti teisėjas – greičiausiai kiek įmanoma racialesnio sprendimo, kurį galėtų suvokti ir universali auditorija, tačiau ne idealaus, objektyvaus sprendimo, kurio galbūt dėl tų pačių žmogaus pažinimo ribų negalės suvokti net ir racionalumo standartą atitinkanti universali auditorija.

Konkretizuojant racionalumo standarto turinį, pagalba gali būti Ch. Perelmano įžvalgos, kuriomis pabrėžiama, jog teismų sprendimų argumentavimas turi apimti tokius teisės aiškinimo elementus: 1) statinį (teisės aiškinimas turi apimti įstatymų leidėjo valią) ir 2) dinaminį (aiškinant teisę turi

³⁴⁵ SARTOR, *supra* 70, p. 18.

³⁴⁶ CHORVAT, T. R., MCCABE, K. A. A. Neuroeconomics and Rationality. *Chicago-Kent Law Review*, Vol. 80, 2005, p. 102. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=748264>> [žiūrėta 2011 m. spalio 16 d.].

³⁴⁷ MURAUŠKAS, D. Ekonominė teisės analizė: metodologinės prielaidos ir tyrimų kryptys. *Teisė*, 84 t., 2012, p. 147.

³⁴⁸ Žr. pavyzdžiui, TVERSKY, *supra* 73.

būti atsižvelgiama į viešąjį interesą). Kitaip tariant, sprendimas turi būti toks, kad neprieštarautų įstatymo leidėjo valiai, kokia ji hipotetiškai būtų sprendimo priėmimo metu, darant prielaidą, kad įprastai įstatymų leidėjas atsižvelgia į viešąjį interesą ir gali reaguoti, jei teismo požiūris yra priešingas įstatymų leidėjo interesams³⁴⁹. Iš čia matyti, kad tokiu argumentavimu yra patenkinami ne tik auditorijos, bet ir įstatymų leidėjo valios elementai: teismas pateikia argumentą, kuriuo atsižvelgia į teisę, kaip ją šiandien suprastų įstatymų leidėjas, tačiau turi įtikinti ir universalią auditoriją.

Žiūrėjimas į įstatymų leidėjo valią iš esmės atspindi instrumentalistinę dviasią teismo sprendimų priėmimo procese: teismas neturi aiškinti teisės paraidžiui, tačiau turi suvokti jos esmę, atsiradimo priežastis ir tikslus šiandienos kontekste. Būtent toks argumentavimas bus pripažintas universalios auditorijos ir atitiks keliamą racionalumo standartą. Pasak J. Razo, kuriamos teisės taisyklės bus legitimios visuomenės akyse, jei jos skatins individus elgtis protingai, sieks moralaus, išmintingo tikslo³⁵⁰. Tokio legitimumo siekis suponuoja ir atitinkamo argumentavimo, kuriuo atsižvelgiama į visuomenės (auditorijos) pripažįstamus tikslus, būtinybę. Teismas teisėje turi ieškoti racionalumo arba, D. Mikelėnienės ir V. Mikelėno žodžiais, *gludinti aštrias įstatymo briaunas*³⁵¹. Tad instrumentalizmas teisėje gali padėti užtikrinti priimamų sprendimų legitimumą per nurodytus teisinio argumentavimo reikalavimus, leidžiančius įtikinti universalią auditoriją, kurios vaidmenyje yra protingus politinius, vertybinius tikslus suprantantys ir pripažįstantys visuomenės nariai.

Pats instrumentalizmas yra pirmiausiai viena iš mokslo filosofijų, pagal kurią moksle tiriamos teorijos yra nukreiptos ne į objektyvios tiesos paieškas, bet į siekį patvirtinti tyrimo tikslą – čia instrumentalizmas aiškiai lygintinas su priešingai teigiančių realizmo mokslo filosofijos atstovais³⁵². Kalbant apie

³⁴⁹ PERELMAN, *supra* 11, p. 151.

³⁵⁰ RAZ, *supra* 61, p. 104.

³⁵¹ MIKELĖNIENĖ, *supra* 12, p. 68.

³⁵² NIINILUOTO, I. Scientific Progress. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.), 2011. Prieiga internete: <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/scientific-progress>> [žiūrėta 2013 m. liepos 24 d.].

instrumentalizmo teorijos įgyvendinimo teisėje idėjas, prisimintini tokių klasikų kaip ir pragmatistams priskiriamo C. S. Peirce³⁵³, utilitarizmo kūrėjo J. Benthamo³⁵⁴, ekonominės teisės analizės atstovo, ne sykį teisinio pragmatizmo atstovu identifikuoto R. Posnerio³⁵⁵ ar vieno iš garsiausių teisės teorijos tyrėjų šiandien J. Razo³⁵⁶ darbai. Kertinės instrumentalizmo idėjos kyla iš J. Dewey darbų ir jo formuotos instrumentinės vertės teorijos³⁵⁷.

Instrumentalizmo teorijos atstovai akcentuoja ryšį tarp priemonių (angl. *means*) ir rezultato (angl. *end*). Teisinio argumentavimo procese šis ryšys atspindimas ir tikslu pagrįsto aiškinimo arba teleologinio argumento struktūroje. Pasak A. Barako, aiškinant tekstą, siekiamas rezultatas identifikuojamas iš priemonių, kuriomis jo siekiama, t. y. aiškinamos teisės nuostatos turinio³⁵⁸. Teisinis tekstas yra priemonės (angl. *means*), o šio teksto tikslas yra siekiamas rezultatas (angl. *end*)³⁵⁹. Nereikėtų pamiršti, kad atskirai aptartini teisėjo diskrecijos ribojimai, susiję su būtinybe neperžengti aiškinamo teksto semantinių reikšmių³⁶⁰, tačiau pačios priemonių ir rezultato ryšio idėjos tai nepaneigia.

Instrumentalizmo teismų veikloje nereikia painioti su *instrumentiniu* teisėjų vaidmeniu, kuris buvo ypač būdingas sovietinėje teismų sistemoje³⁶¹, o dėl daugelio tarpusavyje susijusių išorinių (institucinių, administracinių) ir vidinių (psichologinių, vertybinių) veiksnių toks teisėjų vaidmuo yra labai paplitęs ir šiandien, ypač buvusiose Rytų bloko šalyse³⁶². Štai M. Bobekas

³⁵³ Žr. pavyzdžiui, COLAPIETRO, V. Charles Sanders Peirce, 1903 Harvard Lectures on Pragmatism. The Practice of Inquiry. In *The Classics of Western Philosophy*. Edited by J. J. E. Garcia, G. M. Reichberg, B. N. Schumacher. Malden: Blackwell Publishing, 2003; taip pat PEIRCE, C. S. *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce, vol. 5: Pragmatism and Pragmaticism*. Ed. Paul Weiss and Charles Hartshorne. Cambridge: Harvard University Press, 1934.

³⁵⁴ Žr. pavyzdžiui, BEHTAM, *supra* 113.

³⁵⁵ Žr. pavyzdžiui, POSNER, *supra* 167.

³⁵⁶ Žr. pavyzdžiui, RAZ, *supra* 61.

³⁵⁷ Žr. pavyzdžiui, DEWEY, J. *The Later Works, 1925–1953*. J. A. Boydston (ed.). Carbondale: Southern Illinois University Press, 1981. Taip pat žr. ANDERSON, E. Dewey's Moral Philosophy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Edward N. Zalta (ed.), 2014. Prieiga internete: <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/dewey-moral/>> [žiūrėta 2014 m. birželio 8 d.].

³⁵⁸ BARAK, *supra* 68, p. 92.

³⁵⁹ *Ibid.*, p. 92.

³⁶⁰ *Ibid.*, p. 92.

³⁶¹ *Lietuvos teisinės institucijos, supra* 118, p. 39.

³⁶² Žr. pavyzdžiui, BOBEK, M. The Fortress of Judicial Independence and the Mental Transitions of the Central European Judiciaries. *European Public Law*, Vol. 14, No. 1, 2008, p. 8. Prieiga internete:

išskiria esminius vidinį (psichologinį) teisėjų nepriklausomumą lemiančius veiksnius, kurių, jo nuomone, dėl sovietinio mąstymo palikimo pritrūksta kai kuriems Rytų Europos teisėjams ir lemia mechaninį, formalizuotą teisės taikymą: drąsa, moralė, žinios ir atsakomybė³⁶³.

Kalbant apie instrumentinį teisėjo vaidmenį, galima referuoti į jau minėtą Monteskjė *lūpų, tariančių įstatymo žodžius*, kategoriją, kaip aliuziją į mechanišku teisės taikymu pasižyminčius teisėjus³⁶⁴. Toks teisėjas yra kraštutinis pavyzdys įstatymų leidėjo valios vykdytojo, kuris nekūrybiškai taiko statutinę teisę, taip pavirsdamas politinės valdžios įrankiu³⁶⁵. Vis dėlto instrumentalizmas nereiškia ir teisėjo, kaip aktyvaus politinio proceso dalyvio, kuris nederėtų su visuotinai priimtais nešališkumo ir politinio neutralumo standartais³⁶⁶. Instrumentalizmas teismų veikloje yra protingas įsiklausymas į taikomos teisės tikslą, siekiant paversti teisę į jos politinį tikslą atspindinčią priemonę, tačiau nedarant to aklai, vadovaujantis teisėje nustatytais ribojimais, nepiktnaudžiaujant suteiktais įgaliojimais.

Nors instrumentalizmas teisėje suponuoja diskusiją dėl politinio pobūdžio nuostatų legitimumo teisės diskurse, reikia prisiminti fundamentalų teisės ir politikos atskyrimą. Itin sudėtinga nubrėžti ribą tarp šių dviejų kategorijų. Tik pavienės teisės teorijos šiuo klausimu pasiekia kraštutinumus: teisė neturi nieko bendro su politika arba teisė yra visiškai priklausoma nuo politikos³⁶⁷. Tačiau šiai dienai teisė tiek Lietuvoje, tiek pasaulyje yra mažiau nei anksčiau autonominis reiškiny³⁶⁸.

Net politikos juridizacijos procesas vis dėlto reiškia teisiškumo socialiniame gyvenime stiprinimą, kuris susijęs ir su konstitucinės teisės reikšmės didėjimu, konstitucinės justicijos tapimo šalies politinės sistemos

<<http://ssrn.com/abstract=995220>> [žiūrėta 2014 m. sausio 20 d.]; KÜHN, Z. Worlds Apart: Western and Central European Judicial Culture at the Onset of the European Enlargement. *American Journal of Comparative Law*, Vol. 52, 2004, p. 531.

³⁶³ BOBEK, *supra* 362, p. 8.

³⁶⁴ MONTESQUIEU, *supra* 34, p. 169.

³⁶⁵ Lietuvos teisinės institucijos, *supra* 118, p. 39.

³⁶⁶ *Ibid.*, p. 40.

³⁶⁷ MIEŽANSKIENĖ, R., ŠLAPKAUSKAS, V. Teisės ir politikos santykio jurisprudenciniai modeliai. *Jurisprudencija*, Nr. 20(2), 2013, p. 434.

³⁶⁸ *Ibid.*, p. 429–450.

savastimi³⁶⁹. Politikos analizė gali padėti identifikuoti ir įstatymų leidėjo ketinimus, priimant tam tikras teisės nuostatas. Tačiau tokia ketinimų analizė įveda į sudėtingą diskusiją dėl teismo aktyvizmo apimties – laisvės interpretuoti teisės kūrėjo siekius, kuri gali kartais atvesti į gan kontroversiškus rezultatus³⁷⁰. Todėl instrumentalistinės minties teismų veikloje pripažinimas yra neatsiejamas nuo teismo laisvės veikti savarankiškai ir žengti už aiškinamame tekste eksplicitiškai išreikštų teiginių ribų.

Teismo aktyvizmas kaip teisinio argumentavimo teorijos prielaida

Prieš pradėdant aptarti teismo aktyvizmo, kaip tyrime postuluojamos prielaidos, ypatumus, būtina atskirti kalbiniu požiūriu panašias, bet turiniu skirtingas kategorijas: *teismo aktyvumas* ir *teismo aktyvizmas*. Teismo aktyvumas yra teismo vaidmenį bylos nagrinėjimo metu apibrėžianti kategorija. Teismo aktyvumas gali būti skirtingo laipsnio, atsižvelgiant į reguliavimu keliamus ypatumus įrodymų tyrimo teisme aspektu, atskirų bylų specifiką. Pavyzdžiui, Lietuvos administracinės justicijos bylose teismams keliamas reikalavimas aktyviai dalyvauti, tiriant įrodymus³⁷¹. Toks reikalavimas dėl didesnio teismo aktyvumo susijęs ir su tuo, kad administraciniame procese bylos šalys įprastai nėra lygiaverčiai subjektai, t. y. asmuo prieš valstybės instituciją³⁷². Atitinkamai ir civiliniame procese, siekiant surasti pusiausvyrą tarp šalių, tam tikrų bylų kategorijose, konstatuojama teismo aktyvaus vaidmens būtinybė³⁷³.

Aktyviam teismo vaidmeniui procese apibrėžti svarbios dvi kraštutinius identifikuojančios kategorijos, apibrėžiančios teismo galią proceso metu: 1) inkvizicinis (tardomojo) teismo proceso modelis ir 2)

³⁶⁹ JARAŠIŪNAS, *supra* 76, p. 99.

³⁷⁰ LASTAUSKIENĖ, *supra* 107, p. 1346.

³⁷¹ Žr. ABTĮ 81 straipsnį. Taip pat žr. VALANČIUS, V., NORKUS, Z. Nacionalinis teisinis diskursas dėl administracinio proceso. *Jurisprudencija*, Nr. 3 (81), 2006, p. 93.

³⁷² VALANČIUS, *supra* 371, p. 93.

³⁷³ Pavyzdžiui, bylose dėl viešųjų pirkimų teisėtumo, atsižvelgiant į viešąjį interesą bei potencialių tiekėjų galimus teisių pažeidimus. Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 12 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-32/2013, Teismų praktika Nr. 39, 2013.

liberalus rungimosi teismo procesas³⁷⁴. Tuo tarpu teismo aktyvizmas yra ne teismo proceso metu teismo galias apibrėžianti, bet teismo atvirumą skirtingų apimčių teisės paradigmoms nurodanti kategorija. Čia esminis klausimas yra tai, kiek socialinės realybės elementų teismas linkęs įtraukti, nagrinėdamas bylą.

Diskusija dėl galimo teismų aktyvizmo yra viena iš *amžinų* teisiniame diskurse³⁷⁵. Būtent nuo to, kaip mes suprantame teismą – kaip griežtą įstatymo raidės taikytoją ar kūrybišką socialiai vertingų tikslų sergėtoją – priklauso ir galimybės teismo veiklą vertinti per instrumentalizmo prizmę. Net ir tos pačios kompetencijos teismai gali ypač skirtis šiuo aspektu: tradiciškai galbūt formaliai griežtesnių Prancūzijos ir Ispanijos konstitucinių teismų kūrybiškumo intensyvumas skiriasi nuo JAV Aukščiausiojo Teismo ar gal ir ne tokio kraštutinio pavyzdžio – Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo – aktyvizmo³⁷⁶.

Teismo vaidmuo priklauso nuo daugelio institucinių veiksnių, tradicijos. Pavyzdžiui, Jungtinės Karalystės teismai neturi tokio teisę lemiančio vaidmens, kaip JAV ar Vokietijos teismai, tačiau tai yra susiję ir su itin svarbiu parlamento vaidmeniu³⁷⁷. Kita vertus, būtina nepamiršti ir skirtingo teismo aktyvizmo kategorijos suvokimo skirtingose tradicijose. Pavyzdžiui, kontinentinės teisės tradicijai ilgą laiką buvo būdinga teismų sprendimų nevadinti teisėkūra dėl valdžių padalijimo principo, nors analogiško turinio teisėkūros institucijų sprendimai neabejotinai būtų pripažinti teisėkūra³⁷⁸.

Tokiam požiūriui didelę įtaką padarė XVIII a. pab. įvykusi Prancūzijos Revoliucija, nulėmusi tiek Prancūzijos, tiek daugelio kitų kontinentinės Europos šalių institucinių sistemų koncentravimąsi į griežtą valdžių padalijimo principo įgyvendinimą, netiesiogiai prioretizuojant įstatymų leidžiamosios

³⁷⁴ NEKROŠIUS V. Naujasis civilinio proceso kodeksas ir bendrojo proceso pirmosios instancijos teisme pagrindiniai bruožai. *Teisė*, 44 t., 2002, p.104; LAUŽIKAS, *supra* 127, p. 184.

³⁷⁵ LASTAUSKIENĖ, *supra* 107, p. 1346; BERKMANAS, T. Teismo aktyvumo kuriant ir aiškinant teisę plėtros tendencija, motyvai ir problemos. *Teisės problemos*, Nr. 2 (44), 2004 ir kt.

³⁷⁶ SMITH, *supra* 259, p. 65–66.

³⁷⁷ BANKOWSKI, *supra* 290, p. 395.

³⁷⁸ ZWEIGERT, K., PUTFARKEN, H. J. Statutory Interpretation – Civilian Style. *Tulane Law Review*, Vol. 44, 1970, p. 715.

valdžios (parlamento) galią priimti teismuose vėliau nekvestionuotinus sprendimus. G. Mesonis taip pat pažymi Monteskjė akcentuotą įstatymų leidžiamosios valdžios galią tarp trijų jo išskirtų valstybės valdžių³⁷⁹. Atitinkamai įstatymų leidžiamąją prioretizavo ir kiti Apšvietos laikotarpio mąstytojai, kėlę klausimus dėl valdžios funkcijų ir valstybės valdymo principų, pavyzdžiui, garsusis anglas D. Lokas³⁸⁰.

Dar vienu diskutuojamu valdžių santykio klausimu buvo vykdomosios valdžios stiprinimo idėjos. Čia galima prisiminti ir XVI a. Lietuvos mąstytoją A. Volaną, pabrėžusį vykdomosios valdžios stiprinimo būtinybę³⁸¹ – idėja, kuri tapo ypač aktuali įstatymo leidžiamosios valdžios dominuojamos bendros Lietuvos ir Lenkijos valstybės griūties XVIII a. šviesoje. Įdomu, kad šiuolaikinio administracinio teismo prototipas prancūziškoji Valstybės taryba (pranc. *Conseil d'État*) iš pradžių buvo laikoma ne teisminė, bet vykdomosios valdžios dalimi³⁸², o Konstitucinė taryba laikyta institucija, skirta apriboti parlamento darbą ir sustiprinti prezidento galias³⁸³. Tad taikliai vienas garsiausių anglosaksų konstitucionalistų A. V. Dicey dar XIX a. pab. pabrėžė Prancūzijos teismų modelio ribotumą valdžios veiksmų kontrolei³⁸⁴.

Tiek iš istorinių pavyzdžių, tiek iš doktrinos matyti, kad teismo aktyvistinis vaidmuo teisės doktrinoje neatsiejamas nuo klausimo apie politinę teismo funkciją ir gali būti plačiausia prasme siejamas su trimis teismo vaidmens modeliais, kuriuos yra išskyręs J. Bellas: 1) konsensuso, 2) R. Dworkino teisių ir 3) tarpinio įstatymo leidėjo (angl. *interstitial legislator*)³⁸⁵. Visi trys modeliai laikytini gan sąlyginiais, nors ir padedančiais matyti bendras mąstymo kryptis teisės doktrinoje.

³⁷⁹ MESONIS, G. *Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublikos Vidurio ir Rytų Europos kontekste*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003, p. 35.

³⁸⁰ *Ibid.*, p. 35.

³⁸¹ *Ibid.*, p. 125.

³⁸² MERRYMAN, J. H. The French Deviation. *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 44, No. 1, 1996, p. 111.

³⁸³ KROTOSZYNSKI, R. Jr. The separation of legislative and executive powers. In *Comparative Constitutional Law*. Ed by T. Ginsburg and R. Dixon. Chaltenham: Edward Elgar, 2011, p. 247.

³⁸⁴ DICEY, A. V. *Konstitucinės teisės studijų įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 230–231.

³⁸⁵ BELL, *supra* 35, p. 9–21.

Konsensuso modelio šalininkų nuomone, teisėjas kalba visos visuomenės vardu, akcentuojami įstatymų leidžiamosios ir teisminės valdžių skirtumai ir funkcijos, pabrėžiamas teisėjo nepriklausomumo standartas, neleidžiantis teisėjui dalyvauti politinių klausimų sprendime. Šios teorijos šalininkais buvo tokie garsūs anglosaksų teisėjai kaip lordas Devlinas, seras W. Greenas M.R. ir kiti³⁸⁶. R. Dworkino teorija pagrįsta teiginiu, kad teisėjai tam tikrais atvejais turi priimti vertybėmis pagrįstus sprendimus, kurie kyla iš individų teisių, bet ne bendro, visuotinai siektino gėrio³⁸⁷.

Tarpinio įstatymo leidėjo modelio pagrindu pripažįstama teismo teisė tam tikru mastu įgyvendinti konkrečius politinius, socialinius tikslus. Čia svarbūs praktikoje ir doktrinoje vykę mąstymo pokyčiai XIX a. pab. – XX a. pradžioje, sietini ir su tokių korifėjų kaip prancūzo F. Gény tyrimais³⁸⁸, austro F. Kleino idėjomis dėl socialinių teismo proceso tikslų³⁸⁹ bei teiginiais dėl teismų diskrecijos veikti taip, kaip jie mano esant būtina, atsižvelgiant į jų asmeninį kolektyvinių interesų identifikavimą³⁹⁰. Tad kontinentinėje Europoje ilgai vyravusi institucinė, griežtu valdžių padalijimo suvokimu pagrįsta teismo samprata, suvokus jos ydingumą, tai, kad teismas dažnai turi geresnes galimybes nei įstatymų leidėjas reaguoti į socialinę realybę, pradėjo keistis³⁹¹.

Istoriškai doktrinoje teismo aktyvizmo klausimas bene anksčiausiai konceptualiai pradėtas nagrinėti, analizuojant JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimus. Pripažįstama, kad svarbiausių JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimų retrospektyva atskleidžia šio teismo aktyvų vaidmenį JAV politinėje erdvėje³⁹², siekį orientuotis į rezultatą, o ne tik formaliai spręsti ginčą³⁹³. Aktyvistinis JAV teismų vaidmuo teisės sistemoje kartu pagrindžia ir jų polinkį taikyti turiningąjį (angl. *substantive*) argumentavimą, t. y. pagrįstą

³⁸⁶ *Ibid.*, p. 11–14.

³⁸⁷ *Ibid.*, p. 15. Taip pat žr. DWORKIN, R. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.

³⁸⁸ Pavyzdžiui, GÉNY, *supra* 38.

³⁸⁹ NEKROŠIUS, *supra* 36.

³⁹⁰ BELL, *supra* 35, p.18.

³⁹¹ *Lietuvos teisinės institucijos*, *supra* 118, p. 28.

³⁹² CROSS, F. B., LINDQUIST, S. A. The Scientific Study of Judicial Activism. *Minnesota Law Review*, Vol. 91(6), 2007, p. 1752–1784.

³⁹³ NOVAK, *supra* 95, p. 77–78.

teiginiais už pozityviosios teisės ribų³⁹⁴. Vis dėlto diskusija dėl teismo interpretacinių galių nėra vienareikšmė, o nuomonių įvairovė atspindi ir ideologinio požiūrio skirtynes.

Bendriausia prasme doktrinoje egzistuoja skirstymas tarp originalistų (angl. *originalists*) arba interpretivistų (angl. *interpretivists*) ir neoriginalistų (angl. *nonoriginalists*) arba neinterpretivistų (angl. *noninterpretivists*). Pirmieji teigia, kad vienintelis legitimus sprendimų šaltinis yra rašytinio Konstitucijos teksto interpretacija, antrieji siūlo žiūrėti į už teksto ribų esantį dabartinį mūsų požiūrį į teisingumo sampratą³⁹⁵. Nors net ir interpretivistai pritaria, kad kai kurie tiesiogiai interpretuojami teiginiai Konstitucijos tekste nėra savaime aiškūs, todėl galima ieškoti ir interpretacijai padedančių šaltinių už interpretuojamo teksto ribų, diskusija vyksta būtent dėl to, kiek galima nukrypti nuo originalaus teksto ir kiek reikšmės tokiems šaltiniams galima suteikti³⁹⁶. Kaip nurodo JAV konstitucionalistas E. Chemerinskis, originalistai akcentuoja būtinybę interpretuojamame tekste nesančių elementų įtvirtinimą palikti politiniam apsisprendimui, o ne kurti teksto priėmimo metu nebuvousių prasmų, aiškinant šį tekstą³⁹⁷.

Štai buvęs JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjas F. Frankfurteris, kartu būdamas vienas ryškiausių riboto teismo (angl. *judicial restraint*) pozicijos šalininkų, vienoje iš savo konkuruojančių nuomonių yra pareiškęs, jog sutarimas dėl visuomenės standarto įtvirtina tai, ką gina Konstitucija³⁹⁸. Tokia pozicija neturėtų būti painiojama su pritarimu aktyvistinio teismo modeliui, nes susitarimas gali būti suprantamas ir kaip eksplisitinis naujos konstitucinės nuostatos įtvirtinimas. Tačiau didesnio teismo aktyvizmo šalininkai turbūt labiau pritarė, kad Konstitucijoje įtvirtintos vertybės turi būti tiesiog

³⁹⁴ SUMMERS, *supra* 71, p. 449–450.

³⁹⁵ Plačiau žr. CHEMERINSKY, *supra* 55, p. 17; *American constitutional law*, *supra* 80, p. 40; MESONIS, G. *Konstitucijos interpretavimo metodologiniai pagrindai*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 102; KŪRIS, *supra* 84, p. 19.

³⁹⁶ *American constitutional law*, *supra* 80, p. 42.

³⁹⁷ CHEMERINSKY, *supra* 55, p. 25.

³⁹⁸ ELY, J. H. Foreword: On Discovering Fundamental Values. *Harvard Law Review*, Vol. 92, 1978, p. 43.

aiškinamos šios dienos šviesoje, gerbiant ir atsižvelgiant į tradiciją³⁹⁹. Pripažindamas teiginio kontroversiškumą, buvęs Izraelio Aukščiausiojo Teismo pirmininkas A. Barakas pritaria, kad konstitucija yra gyvas dokumentas, prilygintinas augančiam medžiui⁴⁰⁰. Kaip pažymi E. Kūris, *konstitucijos aiškinimą traktuojant tik kaip aiškinimą sensu stricto esama pavojaus, jog ji liks įkalinta negyvame, sustingusiame tekste ir negalės teisinių procesų dalyviams teikti gairių įvairiose, visose (net konstitucijos autorių nenumatytoje) situacijose, taigi neatliks jai skirtos funkcijos*⁴⁰¹.

Konstitucionalisto A. S. Millerio žodžiais, *kiekviena amerikiečių karta rašo savo Konstituciją*⁴⁰². Ir čia kyla šio tyrimo riboms svarbus klausimas: kas yra tokio rašymo autorius? Šis klausimas jau gali būti išplėstas į bet kokios jurisdikcijos teisės tekstų ir juose įtvirtintų esminių siekių, laisvių ir asmenų garantijų užtikrinimą. Juk tai visuotinai pripažįstama tiesa, kad bet kokia teisė, rašytinė ar nerašytinė – turi būti aiškinama⁴⁰³. Klausimas yra tik kiek to aiškinimo turi būti ir kas jį turi teisę daryti. Aktyvizmas turi būti vertinamas per tai, kad apskritai yra gerai, jei institucijų sistemoje egzistuoja išorinis nepriklausomas arbitras, kuris turi kompetenciją, gali priimti socialine prasme išmintingus sprendimus ir geba tai daryti profesionaliai⁴⁰⁴.

Būtent teismas ir turi užimti tą visuomenės vertybių ir principų identifikavimo vaidmenį⁴⁰⁵. Žiūrint iš konstitucinių teismų perspektyvos, konstitucija politiniu požiūriu paprastai yra kompromiso rezultatas, todėl jos nuostatų negalima aiškinti tik vienos iš kompromisą sudariusių šalių naudai. Dėl to, pasak E. Kūrio, *konstituciniai teismai (net ir tie, kurie susideda tik iš prisiekusių originalistų) visuomet būna bent nuosaikiai aktyvistiniai*⁴⁰⁶. Tuo tarpu E. Jarašiūnas yra nurodęs, kad interpretuodamas teisės aktus

³⁹⁹ *Ibid.*, p. 43.

⁴⁰⁰ BARAK, *supra* 68, p. 155.

⁴⁰¹ KŪRIS, E. Konstitucijos aiškinimas, konstitucinės teisės šaltiniai ir besikeičianti konstitucinės teisės paradigma. *Teisės problemos*, Nr. 3(41), 2003, p. 10.

⁴⁰² MILLER, *supra* 82, p. 170.

⁴⁰³ *Ibid.*, p. 170.

⁴⁰⁴ *Ibid.*, p. 172.

⁴⁰⁵ *Ibid.*, p. 173.

⁴⁰⁶ KŪRIS, E. *supra* 84, p. 20.

Konstitucinis Teismas privalo būti kūrybiškas, o *teisinio reguliavimo išsiaiškinimas – visuomet aktyvi paieška*⁴⁰⁷.

Objektyvumas teisėje yra dirbtinis, todėl teismams vykdant jų tiesiogines funkcijas, susijusias su teisingumu, turi būti aiškus vertybinis, ideologinis apsisprendimas ir to apsisprendimo įgyvendinimas, sprendžiant bylas. Teismas dėl savo funkcijos valdžios sistemoje ypatumo ir galimybės spręsti svarbias visuomenėje problemas turi identifikuoti ginamas vertybes, siektinus tikslus, juos apginti. Perdėtas dėmesys sprendimo pagrindimui, kaip sprendimo objektyvumo užtikrinimui, yra klaida⁴⁰⁸.

Istoriškai žiūrinti, JAV Aukščiausiasis Teismas reagavo į socialinę realybę, vykdomas reformas ir neskaitė JAV Konstitucijos tik taip, kaip ją galbūt įsivaizdavo jos kūrėjai⁴⁰⁹. Vargu, ar toks teismo aktyvizmas gali būti konstatuojamas kaip jo trūkumas. Iš čia matyti, kad ir bet kuris teismas savo kompetencijos ribose turi vykdyti tokią teisingumo misiją, kuri būtų adekvati visuomenėje, kalbėtų šia diena, jaustų socialinį visuomenės pulsą. Todėl teismas gali ir privalo tose situacijose, kai tam yra prielaidos⁴¹⁰, ne tik identifikuoti siektinus socialinius tikslus, bet ir juos įgyvendinti, spręsdamas bylas. Darydamas tokį socialinių tikslų identifikavimą ir bandydamas juos įgyvendinti teisėjas tampa ir instrumentalistu, kuriam įdomu ir kuriam rūpi kai kas daugiau nei vien kaip logiškai tvarkingai atlikti subsumciją.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nors dėl objektyvių priešasčių sunkiai gali lygintis su ne pirmą šimtą metų skaičiuojančio JAV Aukščiausiojo Teismo istorija, tačiau taip pat ne kartą patvirtino aktyvistinio teismo statusą. Jei netrukus po įsteigimo 1993–1994 m. teismas kai kuriais klausimais dar buvo linkęs nesiimti iniciatyvos klausimais, kurie gali būti sprendžiami teisėkūros lygmeniu – pavyzdžiui, teismui 1994 m. liepos 11 d. sprendimu⁴¹¹ nutraukus teiseną, nes pagal tuometinę doktriną teismas neturėjo

⁴⁰⁷ JARAŠIŪNAS, *supra* 85, p. 249.

⁴⁰⁸ MILLER, *supra* 82, p. 176.

⁴⁰⁹ *Ibid.*, p. 191.

⁴¹⁰ Apie tokias prielaidas kalbama tolesnėse tyrimą pristatančio darbo dalyse.

⁴¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 11 d. sprendimas (dėl bylos nutraukimo). *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 54-1033.

kompetencijos užpildyti teisės spragų, toliau doktrina buvo formuojama kita linkme⁴¹², pripažįstant, kad tam tikro reguliavimo spraga gali būti traktuojama kaip priešingas teisei reguliavimas⁴¹³. LRKT taip pat ne sykį identifikavo iš Konstitucijos kylančio reguliavimo tikslus, taip pagrįsdamas savo neformalistinį veiksma. Štai 2000 m. balandžio 5 d. nutarime⁴¹⁴ teismas žmogaus teisių ir laisvių apsaugos siekiu pagrindė kompetenciją priimti viešą nutarimą dėl slaptumo žyma pažymėto Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimo⁴¹⁵.

Rėmimasis socialiniais padariniais yra galimas iš esmės tik tuo atveju, jei mes pripažįstame aktyvistinio teismo modelį, t. y. teismo, kuris gali, esant tam tikroms sąlygoms, net priimti sprendimą *contra legem*, jei jis prieštarautų tam tikriems hierarchiškai aukštesniems socialiniams tikslams. Teismo aktyvizmo akceptavimo nereikėtų suprasti kaip politikos judicializacijos ar juridizacijos pripažinimo, kas labiau susiję su aiškiai nepamatuotu politinių nuostatų įtraukimu į teismų veiklą. Nors, kaip pažymi E. Šileikis, kalbėdamas apie konstitucinę jurisprudenciją, teismas neturi būti abejingas praktinėms Konstitucijos taikymo ar įgyvendinimo problemoms, tačiau teisės analizavimas bet kuriuo atveju yra *juridinė konstrukcija*⁴¹⁶.

Vis dėlto požiūris į aktyvizmą neretai yra subjektyvaus vertinimo momentas, nes tai, kas vienam yra aktyvizmas, kitam tokia pat teismo veikla atrodo visiškai įprasta⁴¹⁷. Siekis griežtai atriboti teisę nuo politinio pobūdžio sprendimų gali lemti teismo (pirmiausiai reikėtų prisiminti konstitucinį teismą) kaip apolitinės institucijos įtvirtinimą, teisei tampant politikos valdoma priemone⁴¹⁸. Vis dėlto šio tyrimo tikslas yra ne tiek vertinti, gerai ar blogai yra aktyvistinis teismo vaidmuo ir kas tai iš tiesų yra⁴¹⁹, bet aktyvistinio teismo

⁴¹² Žr. pvz., 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas, 2002 m. sausio 14 d. nutarimas.

⁴¹³ KŪRIS, *supra* 84, p. 21.

⁴¹⁴ 2000 m. balandžio 5 d. nutarimas.

⁴¹⁵ KŪRIS, *supra* 84, p. 22.

⁴¹⁶ ŠILEIKIS, *supra* 86, p. 100.

⁴¹⁷ CONWAY, *supra* 97, p. 18.

⁴¹⁸ JARAŠIŪNAS, *supra* 76, p. 93.

⁴¹⁹ Žr. pavyzdžiui, CROSS, *supra* 391; YOUNG, E. A., Judicial Activism and Conservative Politics. *University of Colorado Law Review*, Vol. 73(4), 2002.

modelio priėmimas kaip prielaidos, leidžiančios toliau gilintis į argumentavimo, remiantis socialiniais padariniais, problematiką.

Apibendrinant galima teigti, kad **instrumentalizmas** ir **teismų aktyvistinis vaidmuo** yra esminės teorinės prielaidos, kurios leidžia patenkinti visus bendrojo argumentavimo diskurso reikalavimus, siekiant praktikoje taikyti ekonominį ir teleologinį argumentus. Šiai dienai tokios prielaidos kaip požiūris į teisėjo funkcijas išlieka stipria alternatyva kitiems požiūriams: pavyzdžiui, išskirtinai pozityvistiniu požiūriu besivadovaujančiam teisėjui ar vien prigimtines teisės teorijos šalininkui, atmetančiam statutinėje teisėje įtvirtintas nuostatas. Būtent taip galima pagrįsti teismo teorines galimybes per teisinio argumentavimo metodologiją vertinti teismo sprendimo socialinius padarinius bei taikyti ekonominį ir teleologinį argumentus.

1.1.5. Teisiniai ir socialiniai padariniai teisiniame argumentavime

Prieš pradėdant analizuoti į socialinius padarinius nukreiptų ekonominio ir teleologinio argumentų pritaikomumą, būtina atkreipti dėmesį į teisėtyrininkų daromą išskyrimą tarp *teisinių* ir *socialinių* [sprendimo] padarinių⁴²⁰. Abiem atvejais priimtina kalbėti apie teisinį argumentavimą, kaip į ateityje tam tikrus padarinius lemiantį reiškinį. Tačiau konceptualia prasme būtina šiuos du atvejus išskirti, nes pirmasis nepatenka į instrumentalistinio argumentavimo *už teisės ribų* grupę.

Teisiniai teismo sprendimo padariniai yra sprendimo rezultatas teisinėje sistemoje, darantis tiesioginę įtaką teisės taisyklių taikymui ateityje⁴²¹. Teisiniai padariniai nukreipia mus į supratimą to, kokį asmens elgesį konkrečiu sprendimu sukuriama (išaiškinama) nuostata ateityje leis, draus ar lieps⁴²². Jeigu teisinis argumentavimas nagrinėjamas per teisinių padarinių kategoriją,

⁴²⁰ Galimi įvairūs sąvokos *socialiniai padariniai* vertimo anglų kalboje variantai. Pavyzdžiui, *social consequences*, *extra-legal consequences* (išskiriami F. Carbonell), *behavioural consequences* (išskiriami N. McCormicko), *factual consequences* (išskiriami J. Wróblewskio).

⁴²¹ MACCORMICK, *supra* 44.

⁴²² Angl. *Judicial consequences refer to 'what sorts of conduct the rule would authorise or proscribe'*. Žr. BACKHAUS, J. Towards an ideal economic analysis of a legal problem. In *The Elgar Companion to Law and Economics*, 2nd ed., J. G. Backhaus (ed), Edward Elgar Publishing, 2005, p. 15.

aktualumą įgyja klausimai, kurie skiriasi nuo keliamų socialinių padarinių atveju. Pavyzdžiui, analizuotini tokie aspektai kaip teismo sprendimo nuoseklumas (angl. *consistency*) ir jo koherentiškumas (angl. *coherence*) su pozityviosios teisės sistemos elementais, taip pat klausimas, ar nesukuriama teisės spraga, nepaneigiamas teisėtų lūkesčių principas⁴²³.

Socialiniai padariniai yra kito tipo teisinio argumentavimo elementas, priklausantis kitai teisinio argumentavimo grupei – teisiniam argumentavimui, nukreiptam į socialine prasme aktualius tikrovės pokyčius. Socialinių padarinių atveju analizuojama, kokią įtaką už teisinės sistemos ribų turi teismo sprendimas⁴²⁴, t. y. kokį asmens elgesį lems (skatins) konkretus sprendimas⁴²⁵. Socialinių padarinių atveju svarbu yra tai, kaip sprendimo veikimo ribose veikiantys asmenys elgsis. Teismo sprendimas vertinamas per šį potencialų elgesio pokytį.

Teisinių ir socialinių padarinių teisiniame argumentavime išskyrimo būtinybė atskleidžia ir šiame tyrime analizuojamos socialinių padarinių problematikos dalį. Argumentavimas įvertinus teisinius padarinius daugeliu atvejų yra mažiau prieštaringas teisinio argumentavimo būdas nei motyvavimas socialiniais padariniais⁴²⁶. Taip yra dėl to, kad argumentavimas remiantis teisiniais padariniais teisinio pozityvizmo požiūriu neišaina už teisės ribų, o ginčų sprendimo procese teisiniai padariniai yra labai paplitusi ir dažnai naudojama kategorija⁴²⁷. Tuo tarpu neigiami socialiniai padariniai, įprasta manyti, turi mažesnę svorį, todėl jie neretai verčiami būti kartu ir teisiniais padariniais, vien siekiant suteikti tokiems argumentams daugiau svorio.

Praktikoje gali būti įvairių situacijų. Pavyzdžiui, teismui svarstant klausimą dėl to, taikyti ar netaikyti teisės normos, įpareigojančios didelę asmenų grupę sumokėti tam tikrą pinigų sumą į valstybės biudžetą, vien argumentas dėl neigiamos tokio normos aiškinimo įtakos asmenims

⁴²³ Žr. pavyzdžiui, CARBONELL, *supra* 50, p. 85.

⁴²⁴ CARBONELL, *supra* 50, p. 85–86.

⁴²⁵ Angl. *Behavioural consequences refer to 'what human behaviour the rule will induce or discourage'*. Žr. BACKHAUS, *supra* 421, p. 15.

⁴²⁶ CARBONELL, *supra* 50, p. 86.

⁴²⁷ *Ibid.*, p. 86.

(kiekvienam atskirai), lyginant su nedideliu visuminiu valstybės biudžeto padidėjimu, neretai gali atrodyti kaip nepakankamas. Todėl stengiamasi parodyti, kad priešingas sprendimas turės neigiamus teisinius padarinius, t. y. bus pažeisti teisėtų lūkesčių, teisingumo principai. Nors iš esmės argumentas randasi iš socialinės įtakos individams, tačiau dėl didesnio autoritetingumo pasitelkiami, tyrimo autoriaus nuomone, ne visuomet pirminiai, su socialiniais padariniais nesusiję argumentai.

Neretai teismą toks dėmesio perkėlimas į pozityvios teisės sistemos vertybes išgelbėja nuo būtino detalizavimo, kas konkrečiai ir kodėl ateityje bus blogai dėl kitokio sprendimo socialine prasme, nes abejoti tokio svorio teisinėmis vertybėmis kaip teisėti lūkesčiai, teisinis saugumas, teisingumas, teisinės valstybės principas, nėra laikoma korektiška. Šioje vietoje pabrėžtinai siekis parodyti, kad socialiniai padariniai, nors ir yra sunkiau pamatuojami, reikalauja daugiau pastangų, tačiau nemažai situacijų būtent jie yra labiau tiesiogiai susiję su daromais pasirinkimais nei pasitelkiami teisiniais padariniais pagrįsti argumentai.

Teisinių ir socialinių padarinių išskyrimas taip pat padeda išryškinti skirtingus kriterijus, kuriais remiantis yra vertinami atitinkamai teisiniai ar socialiniai padariniai. Teisinių padarinių atveju argumento stiprumas priklausys nuo to, ar pavyzdžiui, teismo sprendimas nepakenks teisinės sistemos nuoseklumui, koherentiškumui, nebus prieštaringas jau įtvirtintoms taisyklėms ar normoms. Socialinių padarinių atveju argumento stiprumas priklausys nuo to, ar juo remiamas sprendimas nepakenks, pavyzdžiui, ekonominiam valstybės stabilumui, socialinei gerovei, tarptautiniams santykiams⁴²⁸. Teisinių padarinių atveju vertinama sprendimo įtaka ribotoje (nors neretai ir labai sudėtingoje) plotmėje – teisinėje sistemoje, t. y. kaip sprendimas atrodys iš jau egzistuojančių pozityviosios teisės elementų perspektyvos. Tuo tarpu socialinių padarinių atveju atliekama analizė išplečiama ir tampa itin komplikauta kitokiu aspektu, nes vertinimas susijęs su spėjimu apie hipotetinį socialinio pasaulio tam tikru aspektu (atsižvelgiant į

⁴²⁸ *Ibid.*, p. 87.

kriterijų) pokytį. Šiuo atveju argumentas kyla iš *ex ante* pateikiamo gan abstraktaus spėjimo, koku būdu pasikeis socialinė situacija tam tikroje erdvėje.

Daugeliu atvejų teismų sprendžiamos problemos turi įtaką tiek sprendimo teisiniams, tiek socialiniams padariniams tuo pat metu. Tačiau tokiais atvejais būtina aiškiai suvokti, kokiais elementais šios dvi grupės sutampa. Pavyzdžiui, teismo sprendimas, kuriuo yra paneigiama gan aiški teisės norma, dažniausiai pažeis teisėtų lūkesčių principą dėl asmenų, kurie rėmėsi panaikinama teisės norma. Tačiau tas pats teisėtų lūkesčių principo pažeidimas tokiu atveju turi ir savo socialinę reikšmę: sprendimas, kuriuo pažeidžiamas teisėtų lūkesčių principas, pažeidžia asmenų pasitikėjimą teise, todėl asmenys, prieš imdamiesi tam tikros ūkinės veiklos, taps atsargesni, pasyvesni, o tai neigiamai paveiks rinkas, be to, turės įtakos mokesčių surinkimui, nes nepasitikėdami teise asmenys dalį savo ūkinės veiklos perkels į *juodąją rinką* ir pan.⁴²⁹

1.2. Specifinė argumentų grupė – argumentavimas įvertinus socialinius padarinius

Teorinės galimybės taikyti specialaus argumentavimo diskurso dalimi esančius ekonominį ir teleologinį argumentus, sprendžiant teismo sprendimo socialinių padarinių klausimą, nedaug pasako apie šių argumentų turinį ir praktinį pritaikomumą. Todėl būtina žengti tolesnį žingsnį ir identifikuoti šių argumentų ypatumus, analizuoti jų potencialą vertinti socialinius padarinius. Šiame tyrimo skyriuje ieškoma galimybių teisėjams pasitelkti specialiąsias žinias, padedančias tinkamai įvertinti daromo sprendimo socialinį poveikį. Kvestionuojama galimybė teismų veikloje taikyti sudėtingus teisėkūros procesuose pasitelkiamus reguliavimo poveikio metodus. Ieškoma paprastesnių, tačiau pagrįstų būdų, kurie leistų išvengti daug ekspertinių žinių reikalaujančių sprendimo priėmimo technikų taikymo problemų, tuo pat metu būdami pakankamai legitimūs.

⁴²⁹ Čia pateikiami hipotetiniai pamąstymai, siekiant parodyti skirtingų kategorijų santykį.

1.2.1. Specifiniai teisėkūroje naudojami padarinių vertinimo metodai

Siūlymas teismams atsižvelgti į jų daroma socialinį poveikį nėra naujas. Čia gali būti labai skirtingo turinio idėjų, nukreiptų į ekonominio argumento naudojimą. Galima prisiminti ir JAV Aukščiausio Teismo praktikoje 1908 m. atsiradusią teisėjo Brandeiso aiškinimo techniką, kai autoritetingų mokslo šaltinių pagrindu daromos išvados leidžia legitimizuoti tam tikrus vertinamojo pobūdžio teiginius (pavyzdžiui, psichologijos, kitų mokslo žinių). Tokios mokslinio pobūdžio apraiškos nors ir gali sustiprinti teiginius, bet kelia ir nemažai problematikos. Kas turi spręsti dėl gilių žinių reikalaujančių klausimų: teismas ar kviečiami ekspertai? Jei ekspertai, tai kurių iš jų nuomonė galėtų būti pripažįstama autoritetingesne?⁴³⁰

Vienas iš konceptualių ir labiausiai paplitusių atskaitos taškų, siekiant rasti teismo funkcijos vertinti socialinius padarinius pagrindimą, yra teismų prilyginimas ekspertinėms valdžios institucijoms (angl. *governmental agencies*), vykdančioms sprendimų socialinio poveikio analizes. Taip suteikiamos galimybės teismams naudotis socialinio poveikio instrumentais, pavyzdžiui, tokiais, kurie yra tarp pripažintų reguliavimo poveikio vertinimo (angl. *regulatory impact assessment*, sutrumpintai įprasta vadinti *RIA*) metodų⁴³¹. Štai A. S. Graellsas kelia klausimą dėl Europos Sąjungos Teisingumo Teismo galimybių vykdyti reguliavimo poveikio vertinimą, kartu pabrėždamas, jog šiai dienai trūksta konceptualių tyrimų dėl tokių teismo galimybių⁴³². Vienas iš galimų atsakymų dėl tokio pobūdžio tyrimų problematikos yra susijęs su ekonomikos metodų naudojimo galimybėmis teismų veikloje apskritai, turint omenyje kompleksiską ir su specifinėmis aplinkybėmis susijusį teismų sprendimų priėmimo procesą, lyginant jį su

⁴³⁰ BRADLEY, A. Ryšys tarp teisės ir faktų teismų praktikoje bei teisės ir faktų tyrimo ribos vykdant konstitucinę kontrolę. In *Teisės ir faktas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Tarptautinė konferencija. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2005, p. 31.

⁴³¹ Taip pat vadinama tiesiog poveikio vertinimu (angl. *impact assessment*).

⁴³² GRAELLS, *supra* 53, p. 5–6.

ekspertinės institucijos keliamu, palyginus, vienarūšiu analizuotinu klausimu⁴³³.

Nors reguliavimo poveikio vertinimo samprata šiai dienai apima daug įvairių ir skirtingų tikslų tyrimų, nukreiptų į reguliavimo poveikį socialinėje, ekonominėje ir aplinkosaugos srityse, iš esmės tai yra metodologija, skirta atlikti sisteminių naudos ir sąnaudų vertinimą, informuojant apie padarinius sprendimą dėl reguliavimo priimančių subjektą⁴³⁴. Svarbu pažymėti, kad kaip teigia reguliavimo poveikio vertinimą tiriantys C. Kirkpatrickas ir D. Parkeris, ši metodologija peržengia tradicinį tam tikrų sričių teisinį reguliavimą, apimdama bet kokią vyriausybės taikomą priemonę, kuri gali paveikti individo ar individų grupės elgesį⁴³⁵. Toks reguliavimo poveikio vertinimo suvokimas leidžia jį suprasti, kaip viešosios politikos vertinimą, kuris padeda atrinkti geresnius viešojoje politikoje daromus parinkimus (angl. <...> *RIA is perhaps better understood as a tool of public policy analysis, which contributes to better policy selection*). Reguliavimo poveikio vertinimas yra svarbus ne tiek dėl poveikio apskaičiavimo tikslumo, kiek dėl bendresnio pobūdžio galimybės užduoti tinkamus politikos formavimo metu kylančius klausimus, suvokti potencialų sprendimų poveikį, nagrinėti reguliavimo prielaidas⁴³⁶.

Šiuo metu pagrindinės reguliavimo poveikio vertinimo metodologijos⁴³⁷ yra 1) įvairių rūšių naudos–sąnaudų analizė (angl. *benefit-cost analysis*)⁴³⁸; 2) sąnaudų efektyvumo analizė (angl. *cost-effectiveness analysis*)⁴³⁹; 3) dalinės analizės (angl. *partial analyses*)⁴⁴⁰; 4) rizikos vertinimas ir neapibrėžtumo

⁴³³ GRAELLS, *supra* 53, p. 6.

⁴³⁴ KIRKPATRICK, *supra* 89, p. 1–2.

⁴³⁵ *Ibid.*, p. 3.

⁴³⁶ JACOBS, *supra* 91, p. 287.

⁴³⁷ Plačiau žr. JACOBS, S. Current trends in the process and methods of regulatory impact assessment: mainstreaming RIA into policy processes. In *Regulatory Impact Assessment. Towards Better Regulation?* Chaltenham: Edward Elgar, 2007, p. 27–34.

⁴³⁸ Pagrindinis sąnaudų-naudos analizės tikslas iš esmės yra atskleisti socialinės naudos ir sąnaudų santykį, lyginant skirtingas priemones (reguliavimą). Išskiriamos įvairios sąnaudų-naudos analizės formos, tarp jų klasikinė arba griežtoji (pagrįsta neoklasikine ekonomika, orientuota į socialinės gerovės maksimizavimą) ir lanksčioji (angl. *soft*) (orientuota į platesnio socialinio poveikio vertinimą, apima ne tik monetarinę vertę turinčius padarinius).

⁴³⁹ Pagrindinis sąnaudų efektyvumo analizės tikslas yra palyginti tą pačią (panašią) naudą duodančias priemones (reguliavimą) jų sukiamų sąnaudų aspektu.

⁴⁴⁰ Dalinės analizės yra nukreiptos į padarinius specifinėms asmenų grupėms arba susijusios su atskirų specifiniu reguliavimu sukiamų sąnaudų apskaičiavimu. Egzistuoja įvairių dalinės analizės rūšių, tarp

(angl. *uncertainty*) analizė⁴⁴¹. Kiekviena reguliavimo poveikio vertinimo metodologija yra specifinė ir reikalaujanti specialių žinių. Teismų praktikoje tokių metodologijų naudojimas neabejotinai įneštų daug naudos, tačiau šiai dienai net ir aktyviausiais pripažįstami teismai nedrįsta eksplicitiškai pripažinti savo diskrecijos naudoti jas.

Pati reguliavimo poveikio vertinimo koncepcija ne iš karto atsirado ir šiuolaikinių vyriausybių, joms prilyginamų ar susijusių ekspertinių institucijų darbo įrankiu. Tik nuo 70-ųjų JAV pradėtas vykdyti aplinkos apsaugą reguliuojančių teisės aktų naudos ir sąnaudų vertinimas, o nuo 1986 m. pristačius *Itakos verslui vertinimo sistemą* (angl. *Business Impact Assessment System*) Europos Sąjungoje⁴⁴², šiai dienai galime matyti, kad reguliavimo poveikio vertinimas tampa svarbiu ir plačiai taikomu šiuolaikinės vyriausybės įrankiu⁴⁴³. Teismų priimami sprendimai gali būti pripažįstami vienu iš specifinių teisėkūros modelių, kuriame taip pat gali būti taikomas reguliavimo poveikio vertinimas⁴⁴⁴. Tačiau iki šiol labiau priimtina akcentuoti tą teismų teisėkūros pusę, kuri yra susijusi su pagrindinių teisių ir konstitucinių vertybių saugojimu, bet ne konceptuali reguliavimo poveikio vertinimu, kokį įprastai atlieka ekspertinės valdžios institucijos⁴⁴⁵. Vis dėlto teismai jau ir šiandien atlieka kontrolę dėl kitų institucijų atlikto reguliavimo poveikio vertinimo, tiesa, kol kas gan aiškiose ribose, per daug nesiplėsdami ekspertinių žinių reikalaujančiais klausimais.

Čia iliustruojančiu pavyzdžiu galėtų būti Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, kuris palaipsniui vis labiau ir labiau įsitraukia ne tik į formalų ES

jų srities ekspertizės (SME testai) (angl. *subject-matter expert (SME) test*); administracinės naštos apskaičiavimas (angl. *administrative burden estimates*); poveikio verslui vertinimas (angl. *business impact test*).

⁴⁴¹ Rizikos vertinimas yra nukreiptas į tam tikrų reguliavimo padarinių tikimybės apskaičiavimą, tuo tarpu neapibrėžtumo analizė padeda geriau suprasti tam tikrų poveikių atsiradimo galimybes.

⁴⁴² RENDA, *supra* 92, p. 23, 46.

⁴⁴³ Žr. pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko tarnybos parengtas Socialinių sąnaudų-naudos analizės metodines gaires. Sprendimų poveikio baigiamojo vertinimo gairės, 2011. Prieiga internete: <http://www.lrv.lt/bylos/VORT/VORT-3/metodines_gaires.pdf> [žiūrėta 2013 m. lapkričio 25 d.].

⁴⁴⁴ Pripažinus šią prielaidą tarp tokių teismų vienas iš lyderių neabejotinai būtų Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, plačiau žr. MEUWESE, *supra* 93, p. 39–40.

⁴⁴⁵ MEUWESE, *supra* 93, p. 40.

institucijų sprendimų teisėtumo vertinimą, bet ir į arčiau ekspertinio esančią tokių sprendimų priėmimo prielaidų analizę⁴⁴⁶. Kai kurių autorių teigimu, tokie teismo jurisprudencijos žingsniai lemia jo atsiradimą tam tikroje aklavietėje, kai teismas save įpareigoja daryti tai, ko jis objektyviai negali, t. y. vertinti mokslinio pobūdžio išvalgų⁴⁴⁷.

ESTT yra pažymėjęs, kad nors teisminė kontrolė yra ribotos apimties, ji reikalauja ES institucijų, kurios priėmė atitinkamą sprendimą, parodyti teisme, jog priimant atitinkamą sprendimą institucija įgyvendino savo diskreciją, kuri apima pareigą imti domėn visas aktualias ir situacijai, kurią minėtas sprendimas yra skirtas reguliuoti, svarbias aplinkybes⁴⁴⁸. Ir nors šį teiginių teismas pateikė byloje ypač specifinėje ES žemės ūkio politikos srityje, akivaizdu, kad teismas, kaip ekspertinių sprendimų priėmimą kontroliuojanti institucija, linkęs įtvirtinti pareigą teisėkūros procese imtis ekspertinių vertinimų, o ne priimti sprendimus vien remiantis politine valia. Taip teismas įtvirtino būtinybę sprendimus priimančioms institucijoms atlikti ekspertinį vertinimą ir kartu savo diskreciją tikrinti tokio vertinimo pagrįstumą.

Ši Teisingumo Teismo pozicija sukėlė nemažai diskusijų ES institucijose⁴⁴⁹. Dėl teismo diskrecijos, vertinant ekspertinių institucijų sprendimus, apimties klausimai kyla ir kitiems administracinę justiciją įgyvendinantiems teismams⁴⁵⁰. Valstybės ekspertinės institucijos, atliekančios *ex ante* tyrimus, skiriasi nuo teismų ne tik savo ekspertinėmis galimybėmis dėl socialinių padarinių apskaičiavimo, bet ir savo veiklos tikslais, kurie neretai apima būtent tokį vertinimą. Teismų veikloje socialinių padarinių vertinimas nėra pripažįstamas prioritetiniu.

⁴⁴⁶ VOS, E. The European Court of Justice in the face of scientific uncertainty and complexity. In *Judicial Activism at the European Court of Justice*. Edited by M. Dawson, B. De Witte, E. Muir. Cheltenham: Edward Elgar, 2013, p. 157–158.

⁴⁴⁷ *Ibid.*, p. 158.

⁴⁴⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2006 m. rugšėjo 7 d. sprendimas byloje *Ispanija prieš Tarybą*, C-310/04, 122 pastraipa.

⁴⁴⁹ MEUWESE, *supra* 93, p. 163.

⁴⁵⁰ Žr. pavyzdžiui, LVAT išaiškinimus dėl Lietuvos Respublikos konkurencijos tarybos diskrecijos, tvirtinant ūkio subjektų išpareigojimus Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatyme nustatyta tvarka, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. kovo 5 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A⁵⁰²-706/2013, Administracinė jurisprudencija Nr. 25.

Čia galima prisiminti ir kiek kitokį nei ESTT pavyzdį – Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo poziciją 2006 m. gegužės 31 d. nutarime⁴⁵¹. Teismas šioje byloje aiškiai identifikavo ribas tarp teismo atliekamo teisinio vertinimo ir socialinės politikos kvestionavimo. LRKT pabrėžė, kad jam nėra jokių teisinių prielaidų pagrįstumo bei tikslingumo aspektais vertinti valstybės cukraus politikos turinį, taip pat šios politikos priemonės bei metodus. Pavyzdžiui, teismas neturi vertinti, ar remti (o jeigu taip, tai kokiu mastu) cukraus gamybą (cukrinių runkelių auginimą, jų perdirbimą) yra naudinga, perspektyvu arba kokiais nors kitais atžvilgiais tikslinga, o jeigu taip, tai ar ši ūkinė veikla turi būti remiama labiau negu kuri nors kita ūkinė veikla. Teismo pabrėžta, kad formuoti ir vykdyti valstybės cukraus politiką, taip pat pasirinkti jos vykdymo priemones bei metodus yra Seimo ir Vyriausybės kompetencija. Tad LRKT akcentuoja teisinio vertinimo ribas ir įgaliojimų atlikti socialinės politikos vertinimą nebuvimą, nekeldamas klausimo dėl objektyvių galimybių tokį vertinimą atlikti.

Teismai gali būti laikomi netinkamomis padarinių vertinimo institucijomis dėl ekspertinių žinių, turimos informacijos trūkumo, daromų sprendimų kompleksiskumo⁴⁵². Tad jeigu teismams galimybė sprendimą priimti taikant euristika pagrįstus metodus yra labiau įmanoma ir jų yra taikoma⁴⁵³, galbūt apskritai nereikėtų kalbėti apie galimybę taikyti ekonominį argumentą, reikalaujantį tam tikrų sisteminių vertinimų ir žinių? Juk intuicija, pasak R. Posnerio, vaidina esminę įtaką teismų sprendimo priėmimo procese⁴⁵⁴. Vis dėlto toks požiūris, nepaneigiant šiuo metu naudojamų teismų metodų patikimumo ir tinkamumo, užkirstų kelią papildomai suteikti teismams

⁴⁵¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 31 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 62-2283.

⁴⁵² ASTROMSKIS, P., SIRBIKYTĖ, G. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 3 straipsnio 2 dalis ekonominio tikslingumo požiūriu. In *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. Ats. red. G. Mesonis. Vilnius: Leidykla MES, 2013, p. 281.

⁴⁵³ CSERNE, *supra* 52, p. 46.

⁴⁵⁴ POSNER, *supra* 330, p. 107.

tokius įrankius, kurie padėtų giliau pažvelgti į tas pačias problemas, suponuotų sistemiškesnę ir labiau skirtingose plotmėse pagrįstą sprendimą⁴⁵⁵.

Tad ar galima būtų pripažinti įrankio, kuris dar ne taip ir seniai tapo įprastu ekspertinių valdžios institucijų darbe, naudą teismo darbe? Naudą – taip, būtinybę naudoti – greičiausiai ne, nes toks šuolis ne tik taptų nepakeliama našta teismų darbe (papildomos sąnaudos ekspertams, teisėjų mokymams, bylų trukmės ilgėjimas ir kt.), tačiau neišlaikytų šiuo metu esančio universalios auditorijos įtikinimo reikalavimo teisiniame argumentavime – tik labai aiškios ir gerai paruoštos metodologijos, pritaikytos teismo darbui, pripažintos ir pasiekiamos visuomenėje, galėtų pretenduoti būti taikomos teismų darbe.

Ne vienas teismo proceso tyrėjas aktyviai kelia klausimus dėl teisėjų specializacijos, kaip proceso veiksmingumą padidinsiančio veiksnio, nulemsiančio ir geresnę pagrindinių žmogaus teisių užtikrinimą⁴⁵⁶. Pripažintina, kad šiai dienai reikia judėti specializacijos linkme, tačiau tiesiai žengti į reguliavimo poveikio vertinimo metodologijų taikymą teismuose būtų per drąsu. Tai yra laiko klausimas ir tokia diena greičiausiai ateis, tačiau palaiptu. Tad šiam momentui galima mąstyti apie tam tikrų idėjų, bet ne komplikuočių reguliavimo poveikio vertinimo metodų taikymą teisėjų darbe.

Galima perfrazuoti A. S. Graellso rekomendaciją, kad šiai dienai būtinas labiau struktūrizuotas ir sistemiškas teismų sprendimų⁴⁵⁷ ekonominio poveikio vertinimas, kuris turi būti integruotas ir į pačių teismų sprendimų priėmimo procesą⁴⁵⁸. Disertacinio tyrimo autorius ir siūlo tokį žingsnį, ieškodamas supaprastinto ekonominio argumento naudojimo būdo teismų veikloje, padėsiančio įtvirtinti geresnius rezultatus galintį pasiekti teismų sprendimų

⁴⁵⁵ Tyrimo autorius sutinka su P. Astromskio ir G. Sirbikytės požiūriu, kad teismai neturi atmeti ekonominio tikslingumo kaip kategorijos, kuri apskritai nepatenka į jų vertinimo sritį, tačiau šiuo sutikimu nėra vienareikšmiškai pritariama minėtų autorių teiginiams dėl ekonominio efektyvumo, kaip tinkamo kriterijaus, pagal kurį teismai turi ar gali priimti sprendimus. Plačiau žr. ASTROMSKIS, *supra* 452.

⁴⁵⁶ Žr. pavyzdžiui, CARPI, E. Specialisation of Judges as an Efficiency Factor in Civil Justice. In *Recent Trends in Economy and Efficiency of Civil Procedure*. Vilnius: Vilnius University Press, 2013, p. 19.

⁴⁵⁷ Pats autorius akcentuoja ESTT praktiką, tačiau iš esmės analogiškos problemos kyla dėl teismų veiklos apskritai.

⁴⁵⁸ GRAELLS, *supra* 53, p. 7.

priėmimo procesą, kuris taptų neatsiejama teismų sprendimų priėmimo proceso dalimi. Jis neužkirstų kelio teisėjo sprendimus lemiančių veiksnių visumai, apimančiai ir euristikos metodus, tačiau suteiktų daugiau galimybių sąmoningą pasirinkimą darančiam teisėjui, lemtų ir į ekspertinius duomenis nukreiptų požiūrių atsiradimą. Turint omenyje teisinio argumentavimo teorijų keliamus reikalavimus argumentavimui, kuriuo vertinami socialiniai padariniai (ekonominiam ir teleologiniam argumentams), ribotas galimybes taikyti kompleksišką reguliavimo poveikio vertinimo metodologiją, būtina rasti realiai įmanomą teismų galimybę naudoti ekonominį ir teleologinį argumentus.

1.3.2. Supaprastinto padarinių įvertinimo mechanizmo paieškos

Vieną iš galimų socialinių padarinių vertinimo schemų siūlo P. Cserne⁴⁵⁹. Jis kalba apie sprendimo, nukreipto į socialinius padarinius, priėmimo procesą, kurį sudaro trys etapai: 1) normatyvinių standartų, pagal kuriuos bus vertinami socialiniai padariniai, nustatymas⁴⁶⁰; 2) galimų alternatyvių padarinių įvertinimas, atsižvelgiant į standartais apibrėžtas dimensijas⁴⁶¹; 3) alternatyvių padarinių lyginimas ir geriausią rezultatą lemiančiųjų pasirinkimas⁴⁶².

Etapas	Klausimas, į kurį atsako teisėjas	Kylantys sunkumai
Identifikavimas	Kokie padariniai yra aktualūs?	Operacionalizavimas (aktualių padarinių identifikavimas)
Apskaičiavimas	Kokie galimi alternatyvūs padariniai aktualiose dimensijose?	Informacijos trūkumas

⁴⁵⁹ CSERNE, *supra* 52, p. 44–45.

⁴⁶⁰ Šiuo žingsniu teisėjas nustato ribas, kuriose jis vertins socialinius padarinius, t. y. numato galimus padarinius, į kuriuos jis atsižvelgs, priimdamas sprendimą.

⁴⁶¹ Šiuo etapu teisėjas analizuoja visus galimus padarinius tose ribose, kurios buvo nustatytos pirmuoju etapu.

⁴⁶² Šiuo etapu teisėjas pasveria, kuris iš alternatyvių sprendimų turi būti prioretizuojamas, kaip lemiantis daugiausiai naudos (mažiausiai žalos).

Vertinimas	Kuris sprendimas lems geriausius padarinius?	Kompromisų (angl. <i>trade-off</i>) nustatymas
------------	--	---

2 lentelė. P. Cserne siūloma sprendimo dėl socialinių padarinių priėmimo schema⁴⁶³.

Tokia gan abstrakti sprendimo priėmimo schema suponuoja daug probleminių aspektų, kuriuos akcentuoja ir schemos autorius⁴⁶⁴. Pirmiausiai, sudėtinga apskritai numatyti visus tikrai aktualius sprendimo socialinius padarinius. Kita vertus, net ir juos numaćius, sunku yra numatyti jų mastą. Be to, daug pastangų reikalautų skirtingo tipo padarinių apskaićiavimas, juos suvedant į vieną matavimo vienetą. Pavyzdžiui, kaip apskaićiuoti neigiamus socialinius padarinius, kai nesilaikoma teisėtų lūkesćių principo, ir šias sąnaudas palyginti su nauda, gauta užtikrinus lygiateisiškumo principą? Sutiktina su P. Cserne, kad tokia sprendimų priėmimo schema įneštų daug subjektyvumo į sprendimus, jie taptų spekuliatyvūs⁴⁶⁵. Tačiau akivaizdu, kad P. Cserne siūlymas yra bandymas pakreipti ir diskutuoti dėl socialinių padarinių vertinimo, o bendriausia prasme tokia jo pasiūlyta mąstymo schema padeda kurti į padarinius nukreiptą teismų sprendimų priėmimo modelį.

Tad kur reikėtų ieškoti tinkamesnio argumentavimo modelio, jei taikomieji teisėkūros institucijų nėra tinkami teismų darbui? Čia turbūt reikėtų pripažinti dedukcinio metodo idėjos teismų darbe ribotumą, teismams neturint homogeniškos vienos plotmės funkcijos (pavyzdžiui, sąnaudų klausimas aplinkosaugos projekte) ir negalint matyti viso specifinių situacijų spektro *ex ante*. Be to, būtina prisiminti argumentacinio metodo, kurio ribose tiriamos teismų galimybės vertinti socialinius padarinius, savybę prioretizuoti ne vieną unikalų atsakymą, o stipresnių argumentų visumą. Todėl reikėtų teorinį socialinių padarinių vertinimą teismų veikloje apibrėžti ne hipotetinėje idealizuotoje abstrakćioje schemoje (metodologijos *ex ante* pateikime), bet indukcinio būdu kartu ieškant konkrećioje situacijoje taikytino socialinių

⁴⁶³ Originalas: CSERNE, *supra* 52, p. 45.

⁴⁶⁴ CSERNE, *supra* 52, p. 45.

⁴⁶⁵ CSERNE, *supra* 52, p. 45–46.

padarinių vertinimo kriterijaus. Tokia siūlytina abstrakti mąstymo schema yra pavaizduota žemiau.

Etapas	Klausimas, į kurį atsako teisėjas
Ribų nustatymas	Ginčo ribų nustatymas (operacionalizavimas, kas yra aktualu socialinių padarinių aspektu)
Teleologinis argumentas	Taikytino teisės instituto identifikavimas
Ekonominis argumentas	Teisės instituto pritaikymas, išsprendžiant socialinių padarinių klausimą

3 lentelė. *Sprendimo dėl socialinių padarinių priėmimo supaprastinta schema*

Tokio mąstymo idėja yra socialinių padarinių klausimo įkėlimas ne į tam tikrą iš anksto paruoštą modelį, bet į konkrečius teisės institutus, teisės nuostatas, kurios apibrėžia ir yra konkrečios problemos sprendimo mechanizmas. Taip socialinių padarinių klausimas tampa ne toks abstraktus, įgyja realumo, atitinka faktinę problematiką ir neprieštarauja bendram konvenciniam šią problemą sprendžiančiam mechanizmui. Toks požiūris teoriškai leistų teismams palengvinti pareigą žinoti nesuskaičiuojamą skaičių sudėtingų ir visoms situacijoms tinkamų metodologijų, taip pat atitiktų jų funkciją spręsti konkrečią teisme iškilusią problemą. Indukcinio požiūrio pripažinimas leistų teismui, viena vertus, nenutolti nuo konkrečios sprendžiamos problemos, kita vertus, leistų pritaikyti su socialiniais padariniais susijusius konkrečiai problemai tinkamus metodus.

Reikia sutikti, kad ir tokia schema nedaug pasako apie galimybes identifikuoti konkrečiai faktinei situacijai aktualų ir siektiną socialinį pokytį, t. y. koks socialiai vertingas tikslas yra siektinas konkrečioje situacijoje, taikant konkretų parinktą teisės institutą? Kertinis elementas, kurio trūksta šioje mąstymo schemoje, yra kriterijus, pagal kurį teismas randa tinkamą teisės institutą spręsti kylančiai problemai (t. y. institutą, kurio tikslas atitinka problemą). Čia ir slypi instrumentalizmu ir teismo aktyvizmu pagrįsta teismo

diskrecija identifikuoti adekvatų ir socialine prasme siektiną tikslą. Suvokus būtinybę nenutolti nuo sprendžiamos problemos, analizuojant socialinius padarinius, reikėtų pereiti prie šio fundamentalaus ir sudėtingo klausimo – faktinėje situacijoje taikytino teisės instituto tikslo, pagal kurį konkrečiu atveju teismas vertina socialinius padarinius, identifikavimo.

1.3. Argumentavimo įvertinus socialinius padarinius tikslų išskyrimas

Šiame skyriuje ieškoma būdo identifikuoti tokius socialinius tikslus, kuriuos pagrįstai galėtų taikyti teismai. Socialiniais tikslais galimų įvardyti kategorijų ieškoma ne tik vertinant šiuolaikinius socialinius poreikius, bet ir per egzistuojančias teisingumo teorijas, kurios pasitelkiamos kaip galimas mechanizmas tokius tikslus identifikuojant. Taip pat keliamas socialinių tikslų siekimo teismų sprendimais praktinio įgyvendinimo klausimas. Identifikavus praktinius pavyzdžius, teismams bylose sprendžiant socialinių padarinių klausimus, grįžtama prie akcentuojamos būtinybės teismui aiškiai nustatyti sprendimu siekiamą socialinį tikslą, pasitelkiant teleologinio metodo idėją.

1.3.1. Socialinių tikslų paieškos

Instrumentalistinio teismo vaidmens pripažinimas suponuoja teisės tikslų paieškas, nes pati instrumentalizmo idėja slypi tam tikro rezultato, kurį suponuoja tikslas, įgyvendinime. Čia reikėtų pažymėti diskusijas dėl abstrakčių dominuojančių teisės tikslų radimo. Reikia pripažinti, kad teisės tikslai tampa legitimavimo ir ribų, sprendžiant teisės taikymo klausimą, nustatymo kriterijumi⁴⁶⁶. Bendriausia prasme galima rasti įvairių pripažįstamų teisės tikslų: teisingumas, teisinis saugumas, laisvė, individo saugumas, bendroji gerovė⁴⁶⁷. Tačiau kaip ir metodologine prasme, ieškant tinkamos į socialinius padarinius nukreipto teisinio argumentavimo metodologijos, taip ir tikslų identifikavimo prasme abstrakčių ir universalių tiesų radimas yra labai

⁴⁶⁶ Žr. pavyzdžiui, MAIHOFER, W. Die Legitimation des Staates aus der Funktion des Rechts. Legitimation des modernen Staates. In KOSATYJ, *supra* 108, p. 98.

⁴⁶⁷ KOSATYJ, *supra* 108, p. 99–100.

kompleksiškas ir nėra ypač parankus konkrečioms faktinėms problemoms spręsti. Abstrakčių teisės tikslų taikymas teismų praktikoje gali būti žalingas, jei šis klausimas nėra analizuojamas, vadovaujantis G. Radbrucho mintimi, viršempirinėje plotmėje⁴⁶⁸. Be to, skirtingų bendrųjų teisės tikslų išskyrimas jau ir teoriniame lygmenyje gali sukelti painiavos⁴⁶⁹.

Taikomos teisės tikslų paieška nėra vien savitiksliis instrumentalizmo diktuojamas procesas. Teisės tikslai yra gyvybiškai reikalingi, siekiant išspręsti daugybę su taikoma teise galinčių kilti problemų. J. Evansas išskiria tris pagrindinius būdus, kaip teisės normos tikslas gali padėti teisės aiškinimo procese. Pirmiausiai, tikslo nustatymas gali padėti išspręsti teisės normos kalbinėje prasmėje esančią dviprasmybę (angl. *ambiguity*). Antra, tikslo identifikavimas gali padėti išspręsti ginčą dėl tam tikro teiginio galimų ribinių reikšmių (angl. *settle the boundaries of some expression*). Taip pat tikslo nustatymas gali padėti nustatyti prasmę tokių teisės normų, kurios yra abstrakčios ir suponuoja sisteminį, bet ne izoliuotą teisės taikymą⁴⁷⁰.

Įvairūs autoriai išskiria socialine prasme reikšmingus teisės taikymo kriterijus. Siektinų tikslų pripažinimas, pasak J. C. Hage, gali būti tiek instituciniame, tiek socialiniame lygmenyje⁴⁷¹. Institucine prasme tai gali būti žmogaus teisių užtikrinimas, įtvirtinant tam tikrą siektiną žmogaus teisių apsaugos standartą, socialine prasme tai gali būti [kultūrinis] fenomenas, kuris daro įtaką teisei, pavyzdžiui, silpnesnės sutarties šalies gynimas⁴⁷². Interesai, vertybės taip pat gali būti identifikuojami kaip tikslai. Pabrėžtina, kad socialinio tikslo ir vertybės kategorijų išskyrimas yra svarbus, nes vertybė gali būti argumento ašimi pati savaime, tačiau ji gali būti ir kaip į padarinius nukreiptas argumentas, kuris reiškia socialinės tikrovės pakeitimą pagal

⁴⁶⁸ LASTAUSKIENĖ, *supra* 107, p. 1355.

⁴⁶⁹ BERGEL, J. L. Théorie générale du droit. In LASTAUSKIENĖ, G. Teisės tikslai – spekuliacijos įrankis ar argumentavimo priemonė? *Teisė*, 77 t., 2010, p. 24.

⁴⁷⁰ EVANS, J. *Statutory Interpretation. Problems of Communication*. Auckland: Oxford University Press, 1988, p. 60–61.

⁴⁷¹ HAGE, *supra* 104, p. 98.

⁴⁷² *Ibid.*, p. 98.

pasirinktos vertybės turinį⁴⁷³. Taip vertybė įgyja funkcinę reikšmę ir tampa socialiniu tikslu.

Vienas iš aktyvių teisės tikslų išskyrimo kriterijų ieškotojų yra N. MacCormickas, identifikuojantis kriterijus, pagal kuriuos teisėjai vertina sprendimo socialinius padarinius. Tarp tokių kriterijų, pasak jo, gali būti teisingumas (angl. *justice*), sveikas protas (angl. *common sense*), viešoji gėrybė (angl. *common good*), viešoji politika (angl. *public policy*) ir tikslingumas (angl. *convenience* arba *legal expediency*). Tačiau nurodydamas, kad minėtos kategorijos atspindi vertybių pliuralizmą ir šiuo aspektu yra naudingesnės nei abstrakti naudos (angl. *utility*) kategorija, N. MacCormickas kartu pripažįsta, jog tokie kriterijai sunkiai gali patekti į paprasto ir vieningo vertinimo standarto rėmus⁴⁷⁴. Tai pirmiausiai susiję su subjektyviu atitinkamų kriterijų vertinimu, priimant sprendimą. Pasirinkimas dėl gintinų socialinių tikslų svarbus, tačiau kartu tampa *vertinamasis*, sukeliantis riziką lemti neaiškumą ar abejones dėl pasirinkimo pagrįstumo⁴⁷⁵.

Akivaizdu, kad N. MacCormicko pateikiami kriterijai vis dar yra gan abstraktūs ir apimantys daug elementų. Tačiau įsivaizduojant šiuos kriterijus kaip tam tikrą bendrą kategoriją apimančias kriterijų grupes, galima žengti tolesnį žingsnį detalizuojant vieną iš šių grupių, t. y. pateikiant aiškesnes ribas turinčius kriterijus, kurie yra vienos iš grupių elementai. Prisimenant instrumentalizmo idėją, svarbia užduotimi tampa kiek įmanomai detalesnis kriterijų, pagal kuriuos vertinamas tikslo pasiekimo laipsnis (rezultatas), identifikavimas. Todėl ir N. MacCormicko išvardytų kategorijų atveju galima bandyti detalizuoti ir ieškoti labiau apčiuopiamų ir teismo vykdomai analizei artimesnių elementų.

Viena iš kriterijų grupių šio tyrimo ribose yra N. MacCormicko išskiriama teisingumo kategorija. Aptariant ją, iš karto būtina akcentuoti tai, kad čia pateikiamas šios kategorijos suvokimas kaip kriterijaus, pagal kurį galima teisėjui valdyti socialinius padarinius, neapima visų teisingumo teorijų

⁴⁷³ *Ibid.*, p. 98.

⁴⁷⁴ MACCORMICK, *supra* 44, p. 255.

⁴⁷⁵ SUMMERS, *supra* 71, p. 415.

ir jų kritikos. Šioje tyrimo vietoje yra svarbus ne tiek visapusiškas teisingumo teorijų pristatymas, kiek kelių svarbesnių ir labiau pripažintų teorijų apžvelgimas ir parodymas jų kaip galimo (potencialaus) kriterijaus, pagal kurį teismas gali valdyti sprendimo socialinius padarinius.

1.3.2. Sprendimo priėmimo kriterijai teisingumo teorijose

Teisingumo kategorija, kaip socialinį sprendimo tikslą galintis įprasmiti elementas, neatsiejama nuo plačiai diskutuojamų teisingumo teorijų. Apie jas mąstytojai ir tyrėjai kelia klausimus daugelį amžių. Tai yra viena iš seniausių ir sudėtingiausių antropologinių temų⁴⁷⁶. Ši kategorija tiek doktrinoje, tiek praktikoje yra aiškinama labai plačiai, apima tokius įvairius aspektus kaip interesų pusiausvyra, proporcingumas, žmogaus teisės, moralė, procedūra ir kt.⁴⁷⁷ Kai kurios teisingumo teorijos įgyja didesnę įtaką, kitos užmiršamos gana greitai.

Teisingumas buvo svarbi kategorija jau senosiose kultūrose ir civilizacijose, kur daugiausiai išskyla kaip mitinė-religinė kategorija⁴⁷⁸. L. Baublys nurodo teisingumo principo ištakas senovės Egipte per *maat* principą, kurio reikšmė apėmė ne tik teisingumą, bet ir tiesą, teisę, tvarką, išmintį, tikrumą, tiesumą, harmoniją⁴⁷⁹. Senovės Egipte teisingumo samprata sieta su pusiausvyros įtvirtinimu tiek materialiam, tiek dvasiniam lygmenyse, o konkretinama pasitelkiant kosmologinį pasaulėvaizdį ir išreiškiama per *mitus*⁴⁸⁰. Ir nors senovės Graikijoje teisingumo samprata taip pat turėjo mitologinių, sakralinių sąsajų, tačiau nuo V–VI a. pr. Kr., graikų polių gyventojams tapus mažiau priklausomiems nuo gamtos, socialiai viršesnių

⁴⁷⁶ VAIČAITIS, *supra* 116, p. 206.

⁴⁷⁷ BAUBLYS, L. Teisingumą vykdo tik teismas: chrestomatinės tiesos ir nechrestomatinės problemos. In *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. Ats. red. G. Mesonis. Vilnius: Leidykla MES, 2013., p. 18.

⁴⁷⁸ VAIČAITIS, *supra* 116, p. 207.

⁴⁷⁹ BAUBLYS, *supra* 117, p. 61; MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*. Vilnius: Registrų centras, 2013, p. 166.

⁴⁸⁰ BAUBLYS, *supra* 117, p. 64–65.

valdovų, bei vyraujant racionalumui jų elgesyje, prasidėjo teisingumo sampratos demitologizavimas⁴⁸¹.

Nuo Solono laikų Atėnų (640–561 m. pr. Kr.) galima kalbėti apie konkretesnę materialią prasmę turinčias teisingumo sampratas⁴⁸². Vienas iš didžiųjų graikų mąstytojų – Platonas – svarstė apie dvi teisingumo teorijas: 1) hierarchinę, pagrįstą žmogaus sielos sandara, ir 2) stipriausiojo jėgos, kuri pagrįsta teikiama asmenine nauda⁴⁸³. Jėga pagrįsta teisingumo teorija iliustruojama Platono *Valstybės* veikėjo Trasimacho pozicija: *teisingumas yra tai, kas naudinga stipresniajam*⁴⁸⁴. Nors Platonas iš pradžių teisingumą siejo su išminčių valdymu, vėliau pirmenybę teikė įstatymų laikymuisi⁴⁸⁵. Valstybės valdovų ribojimai įstatymais, kaip teisingumo įgyvendinimo pagrindas, Platono darbuose ne tik lėmė panašų Aristotelio išėities tašką, bet ir tapo pagrindu šiuolaikiniams teisės viešpatavimo idealams⁴⁸⁶.

Aristotelis, teisingumą siejęs su lygybe bei įstatymų laikymusi, išskyrė dvi teisingumo rūšis: 1) tiesioginį, atlyginamąjį teisingumą ir 2) paskirstomąjį teisingumą⁴⁸⁷. Atlyginamasis teisingumas pagrįstas lygiaverčių mainų už kiekvieną veiksmą išėities tašku, t. y. užtikrinant atlyginimo už veiksmus lygiateisiškumą: *piliečiai nori už bloga atsilyginti blogu, ir jeigu negali, tai jiems atrodo, kad jų visuomenė yra vergų visuomenė. Arba jie nori už gera geru atsilyginti, o jeigu negali, nėra abipusiškumo. Bet abipusiškumas ir laiko krūvoje visuomenę*⁴⁸⁸. Atlyginamojo teisingumo pagrindas yra bene seniausias žinomas socialinis reguliatorius – mainų teisingumo principas, pagal kurį buvo palaikoma taika tvarkos abipusiškumo, savitarpiško, simbolinių ir sakralinių mainų pagrindu⁴⁸⁹. Paskirstomasis teisingumas sietinas su išėities pozicija dėl žmonių socialinės nelygybės ir būtinybės perskirstyti gėrybes (turta): *juk jeigu žmonės bus nelygūs, jie ir negaus po lygiai, – dėl to kyla ginčai ir vaidai, kai*

⁴⁸¹ *Ibid.*, p. 81.

⁴⁸² *Ibid.*, p. 80–81.

⁴⁸³ BARRY, *supra* 115, p. 21–22.

⁴⁸⁴ PLATONAS, *supra* 109, p. 38.

⁴⁸⁵ VAIČAITIS, *supra* 116, p. 209; BAUBLYS, *supra* 116., p. 125–127.

⁴⁸⁶ BAUBLYS, *supra* 117, p. 129.

⁴⁸⁷ VAIČAITIS, *supra* 116, p. 209.

⁴⁸⁸ ARISTOTELIS, *supra* 110, p. 154. BAUBLYS, *supra* 117, p. 143.

⁴⁸⁹ Žr. pavyzdžiui, MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*. Vilnius: Registrų centras, 2013, p. 166.

*lygūs žmonės gauna nelygiai arba nelygūs – po lygiai*⁴⁹⁰. Šios jau Senovės Graikijoje analizuotos teisingumo sampratos prisidėjo ir prie tokio teisės instrumento kaip proporcingumas vystymo⁴⁹¹, o jis šiam tyrime identifikuojamas kaip vienas iš aiškiausių praktinių argumentavimo, kuriuo vertinami sprendimo socialiniai padariniai, formų⁴⁹².

Viduramžiais teisingumas buvo kildinamas iš dieviškojo autoriteto, vėliau pradėtos plėtoti visuomenės sutarties ir gėrybių paskirstymo, kaip teisingumo, teorijos⁴⁹³. V. A. Vaičaitis pabrėžia, kad postmodernistinėje filosofijoje vyrauja procedūrinio teisingumo samprata, o tai skiriasi nuo antikinio požiūrio, pagal kurį teisingumui suteikiamas tam tikras substantyvus turinys⁴⁹⁴.

Ieškant vienos teisingumo sampratos, gali kilti nemažai klausimų dėl skirtingų teorijų suderinamumo. Štai galima pažvelgti ir į Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, kuris siekia užtikrinti ne tik procedūrinį, bet ir materialųjį, substantyvinį teisingumą, jurisprudenciją⁴⁹⁵. Vieno požiūrio į teisingumą pasirinkimas leidžia kelti teorines diskusijas, tačiau kartu kelia nemažai sunkumų praktikoje. Todėl bandymas aprėpti įvairius teisingumo elementus vieno teisingumo vykdymo akto metu tam tikra prasme reiškia ir J. Derrida pateikiamą *niekada nesibaigiančio teisingumo pripažinimą*⁴⁹⁶. Vis dėlto pati diskusija dėl teisingumo teorijų skirstymo leidžia geriau suvokti teisingumo esmę ir šios kategorijos daugiareikšmiškumą⁴⁹⁷.

Dažniausiai diskusijos apie teisingumą reiškia klausimą dėl teisingo paskirstymo (tam tikros gėrybių paskirstymo schemas)⁴⁹⁸. Vis dėlto egzistuoja

⁴⁹⁰ ARISTOTELIS, *supra* 110, p. 150; BAUBLYS, *supra* 117, p. 144.

⁴⁹¹ BARAK, *supra* 99, p. 175.

⁴⁹² Žr. šios dalies paskutinį poskyrį 1.4.2. *Praktinio taikymo schema: ieškant pusiausvyros tarp skirtingų interesų.*

⁴⁹³ VAIČAITIS, *supra* 116, p. 210.

⁴⁹⁴ *Ibid.*, p. 213.

⁴⁹⁵ DEREŠKEVIČIŪTĖ, *supra* 304, p. 124.

⁴⁹⁶ VAIČAITIS, *supra* 116, p. 218.

⁴⁹⁷ DEREŠKEVIČIŪTĖ, *supra* 304, p. 113.

⁴⁹⁸ Čia išskirtini tokie šiuolaikiniai autoriai kaip B. Barry (BARRY, *supra* 115), J. Rawlsas (RAWLS, *supra* 111; RAWLS, J. *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas, 2002), J. F. Nashas (NASH, J. F. *The Bargaining Problem*. *Econometrica*, Vol. 189, 1950) ir kt.

ir kitų teisingumo kategorijos analizės aspektų ir požiūrių⁴⁹⁹. Šiai dienai galima išskirti keturias pagrindines diskusijų į teisingumą kryptis: 1) teisingumas gali būti pagrįstas atpildu (angl. *retributive*) arba gėrybių paskirstymu (angl. *distributive*); 2) teisingumo principai gali būti palyginami arba jie nėra palyginami; 3) teisingumo principai gali skirtis atsižvelgiant į priskirtą individų veiksmų reikšmę ar individų savybes; 4) teisingumo įgyvendinimo metodai gali skirtis atsižvelgiant į tai, ar siekiama užtikrinti tinkamą procesą ar orientuojamasi į tinkamą rezultatą⁵⁰⁰.

Čia glaustai aptariamos trys paskirstomojo teisingumo teorijos ir jų, kaip kriterijų, pritaikomumas teismų praktikoje: 1) utilitarizmas, 2) J. Rawlso teisingumo teorija ir 3) R. Nozicko libertarizmo teorija⁵⁰¹. Šios teorijos pasirinktos neatsitiktinai, jos yra tarp bene labiausiai paplitusių ir diskutuojamų⁵⁰². Be to, visos trys teorijos turi tam tikrų konceptualių skirtumų, kurie leidžia pamatyti praktinio pritaikomumo specifiką kiekvienu iš atvejų ir juos palyginti.

Utilitarizmas yra normatyvinė etikos teorija, patenkanti tarp konsekventalistinių sampratų⁵⁰³. Šiuo aspektu kai kurių autorių teigimu utilitarizmas gali būti identifikuojamas ir kaip normatyvinė teisės teorija⁵⁰⁴. Utilitarizmas tradiciškai skirstomas į veiksmų utilitarizmą (angl. *act utilitarianism*) ir taisyklių utilitarizmą (angl. *rule utilitarianism*). Veiksmų utilitarizmu analizuojamas veiksmo naudingumas (angl. *utility*). Tad individo veiksmas, veikla bus teisingi, jei jie maksimizuoja naudą ar sukuria ją.

⁴⁹⁹ NEKRAŠAS E. *Filosofijos įvadas*. 2-asis papild. ir patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 211.

⁵⁰⁰ BUCHANAN, *supra* 114, p. 13.

⁵⁰¹ Dar vadinama radikaliuoju liberalizmu, plačiau žr. BIELIAUSKAITĖ, J. Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje Vakarų teisės tradicijoje. *Socialinių mokslų studijos*, Nr. 2(2), 2009, p. 121.

⁵⁰² Nepamirštinis ir kitos svarbios paskirstomojo teisingumo teorijos, pavyzdžiui, B. Ackermano teisingumo teorija (Plačiau žr. POSNER, *supra* 167, p. 282–285) ar J. F. Nasho derybų sprendimo teorija (Plačiau žr. NASH, J. F. The Bargaining Problem. *Econometrica*, Vol. 189, 1950).

⁵⁰³ FIESER, J. Ethics. In *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Prieiga internete: <<http://www.iep.utm.edu/ethics/>> [žiūrėta 2010 m. gruodžio 21 d.].

⁵⁰⁴ Toks utilitarizmo identifikavimas yra paremtas egzistuojančiu alternatyviu teisės paradigmu skirstymu į *analitinę jurisprudenciją*, *normatyvinę jurisprudenciją* ir *kritinę jurisprudenciją*, Žr. DAVIES, H., HOLDCROFT, D. *Jurisprudence: Texts and Commentary*. Hampshire: Butterworths, 1991, p. v–vi.

Taisyklių utilitarizmu dėmesys nukreipiamas į individų veiksmus nustatančias taisykles: teisinga taisyklė bus tokia, kuri lems bendrą naudą maksimizuojantį elgesį⁵⁰⁵.

J. Rawlso teisingumo teorija iš esmės formavosi per utilitarizmo kritiką⁵⁰⁶. Ją sudaro du esminiai principai: 1) visi asmenys turi lygias teises į plačiausią bendrąją lygių pamatinių laisvių sistemą, suderinamą su panašia laisvių visiems sistema; 2) socialinė ir ekonominė nelygybė turi tenkinti dvi sąlygas: pirma, ji turi būti susijusi su pareigomis ir padėtimi, kurias galėtų užimti visi, esant nešališkai galimybių lygybei; antra, ji turi būti maksimaliai naudinga blogiausioje padėtyje esantiems visuomenės nariams⁵⁰⁷. Antrasis principas iš esmės leidžia užtikrinti pakankamą gaunamos naudos minimumą tiems asmenims, kurie yra blogiausioje padėtyje, t. y. užtikrina, kad šie asmenys nenukentėtų dėl galimai didesnės bendros naudos, kuria nebūtų atsižvelgiama į atskirų individų padėtį.

R. Nozicko požiūris į socialinį teisingumą yra priešingas J. Rawlso. Jo teorija priskiriama griežtajam liberalizmui. Esminė teisė, kurią turi individas R. Nozicko valstybėje, yra nuosavybės teisė⁵⁰⁸. Pagrindiniai principai, kurie turi saugoti šią individų teisę yra teisingas nuosavybės įgijimas ir teisingas nuosavybės perdavimas⁵⁰⁹. Šie principai turi būti saugomi, nes būtent laisvuose mainuose gauta nauda (nuosavybė) užtikrins teisingą socialinę tvarką. Jei asmuo savo pastangomis įgijo nuosavybę, tai tas asmuo ir turi teisę šia nuosavybe disponuoti⁵¹⁰. Valstybės funkcija apima individų apsaugą nuo prievartos, plėšikavimo, apgaulės, sutarčių netesėjimo ir pan.⁵¹¹ Paskirstomasis teisingumas (referuojant ir į J. Rawlso teoriją) yra žalingas, nes jį

⁵⁰⁵ BUCHANAN, *supra* 114, p. 23.

⁵⁰⁶ WENAR, L. John Rawls. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.), 2011. Prieiga internete: <<http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/rawls/>> [žiūrėta 2013 m. liepos 3 d.].

⁵⁰⁷ VASILIAUSKAITĖ, N., Racionalumo ir teisingumo trintis Johno Rawlso „Teisingumo teorijoje“. *Politologija*, 4 (40) t., 2005, p. 57; NEKRAŠAS, *supra* 499, p. 217, taip pat originali formuluotė anglų kalba žr. RAWLS, *supra* 111, p. 302–303.

⁵⁰⁸ BIELIAUSKAITĖ, *supra* 501, p. 121.

⁵⁰⁹ BUCHANAN, *supra* 114, p. 34.

⁵¹⁰ WORLAND, S. T. Economics and Justice. In *Justice: views from the social sciences*. Ed. R. L. Cohen, New York: Plenum Press, 1986, p. 77.

⁵¹¹ NOZICK, *supra* 112, p. 41.

įgyvendinanti valstybė nusavina tai, kas priklauso individui ir buvo gauta jam laisva valia dalyvaujant mainuose⁵¹². Valstybė, pagal R. Nozicką, yra nematoma ranka (angl. *invisible hand*) – šia kategorija aiškiai referuojama į klasikinės ekonomikos kūrėjo A. Smitho laisvos rinkos socialinių dėsningumų supratimą⁵¹³.

Turint trijų paskirstomojo teisingumo teorijų esminius elementus, jau galima susidaryti įspūdį, kad kiekviena iš teorijų galėtų būti formuluojama kaip kriterijus teismo sprendimo socialiniams padariniams valdyti. Didelis ypatumas, analizuojant skirtingas teisingumo teorijas per jų įgyvendinimą teismo praktikoje, yra tai, kad skirtingose teisingumo teorijose slypi specifinis dvilypumas tarp instrumentalistinio teisingumo kaip rezultato įgyvendinimo (t. y. matant, kas turi būti pasiekta byloje ir to teisėjui sąmoningai siekiant) bei teisingumo, kaip įprastos teismo funkcijos vykdymo – juk teismas konvencine prasme būtent ir vykdo teisingumą. Nesigilinant į šį įdomų aspektą bei darant prielaidą, kad minėtas dvilypumas gali egzistuoti kartu ir neiškreipti teismo veiklos, galima įžvelgti, kokius skirtingus rezultatus instrumentalistine prasme gali implikuoti skirtingos teisingumo teorijos.

Štai Lietuvoje plačiai nuskambėjęs ir didžiulę finansinę naštą valstybei sukuriantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 1 d. nutarimas⁵¹⁴ niekaip negali pakliūti į libertarizmo rėmus. Sunku šį teismo sprendimą būtų pagrįsti ir utilitarizmo sampratos kontekste. Tačiau jame galima įžvelgti J. Rawls teisingumo teorijos bruožų⁵¹⁵. Kito pobūdžio Lietuvos Aukščiausiojo Teismo byloje dėl netesybų nustatymo pripažįstama, kad teismas turi ne tik teisę, bet ir pareigą kontroliuoti, ar nustatomos netesybos

⁵¹² *Ibid.*, p. 186.

⁵¹³ BUCHANAN, *supra* 114, p. 36. Plačiau žr. SMITH, A. *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Vol. II of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Indianapolis: Liberty Fund, 1981. Prieiga internete: <http://oll.libertyfund.org/220/111839/2312795> > [žiūrėta 2011 m. lapkričio 19 d.].

⁵¹⁴ Nutarimo esmė: Konstitucinis Teismas nutarimu nusprendė, kad progresiniu pagrindu sumažinti valstybės tarnautojų atlyginimai ekonominės krizės metu, kai sumažinimas priklausė nuo atlyginimo dydžio, o kuo jis didesnis, tuo proporcingai buvo didesnis sumažinimas, prieštaravo Konstitucijai. Taip pat LRKT įpareigojo nustatyti nepagrįstai sumažintų valstybės tarnautojų atlyginimų kompensavimo mechanizmą. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 103-5079.

⁵¹⁵ Šiuo tyrimu neatliekamas išsamus minėto Konstitucinio Teismo nutarimo vertinimas.

nėra neprotingai didelės⁵¹⁶. Tokia teismų praktikoje esanti nuostata bendriausia prasme taip pat orientuoja į J. Rawlso paskirstomojo teisingumo idėją, nes faktiškai užkerta kelią tokiai situacijai, kai asmuo A siekia labai daug investuoti į žemės sklypą X, perka šį žemės sklypą iš B, tačiau nustatomos labai didelės netesybos, kurias turi mokėti B, jei jis laiku nevykdo savo prievolės (neperduoda turto). Tokioje hipotetinėje situacijoje pagal bendrą taisyklę netesybos galėtų būti mažinamos, nepaisant to, kad jos tikrai reikalingos padengti toms rizikoms, su kuriomis gali susidurti A, t. y. galbūt tenkintų libertaristinį kriterijų.

Tokie praktiniai pavyzdžiai priartina prie realiai taikomo argumentavimo, remiantis socialiniais padariniais, nors vis dar lieka gana abstraktūs. Teismų pasirinkimai, įgyvendinant viena ar kita teisingumo teorija pagrįstą poziciją, nesuteikia aiškumo dėl konkrečios teorijos prioretizavimo priežasčių. Nors teisingumo teorijos gali padėti analizuoti teismų daromus pasirinkimus, patiems teismams socialinių tikslų per teisingumo teorijas identifikavimas kelia rizikas dėl subjektyvumo. Todėl siekiant atrasti pakankamai detalaus teisinio argumentavimo, kuris tenkintų racionalumo ir universalios auditorijos kriterijus, požymius, reikia bandyti rasti tokį socialinių tikslų identifikavimo būdą, kuris praktinio taikymo metu nesukels tiek painiavos, kiek per daug abstrakčių kriterijų taikymas, nenurodant aiškių tokio pasirinkimo motyvų.

1.3.3. Praktinio pritaikomumo problema

Teorinis doktrininis požiūris reikalauja daugiau detalumo ir atsižvelgimo į tai, kaip praktikoje teismai identifikuoja tikslus. G. Lastauskienė pastebi, kad abstrakčiai įvardijami teisės tikslai tampa argumentavimo priemone ir teismų sprendimuose, o kategorijų *teisės tikslai* ir *teisės socialinė paskirtis* turinys atrodo nesukelia didelių klausimų Lietuvos teismų praktikoje⁵¹⁷. Aukštas abstraktumo lygmuo sukelia problemų dėl tikslų, kurių siekia teismai,

⁵¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-378/2005; taip pat žr. 2005 m. lapkričio 28 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-578/2005.

⁵¹⁷ LASTAUSKIENĖ, G. Teisės tikslai – spekuliacijos įrankis ar argumentavimo priemonė? *Teisė*, 77 t., 2010, p. 21–22.

identifikavimo ir išgryninimo. Čia galima prisiminti jau analizuotas LRKT nutarimo dėl valstybės tarnautojų atlyginimų proporcingumo nuostatas, kurių analizavimas per teisingumo teorijas neleidžia identifikuoti teismo daryto vertybinio pasirinkimo priežasčių.

Galima rasti įvairių ryškių istorijos pavyzdžių, kai teismai identifikuoja tam tikrus elementus, kaip siektinas visuomenėje vertybes. Tai darydami jie aiškiai apibrėžia analizuojamą problemą tiek, kad galima pagrįstai kalbėti apie aiškų į socialinius padarinius nukreiptą teisinį argumentavimą. JAV Aukščiausiasis Teismas gali būti vienas iš tirtinų teismų, dėl kurio neretai aktyvistinės jurisprudencijos kyla dideli ginčai ir šiandien. Šio teismo jurisprudencija vertybine arba ideologine prasme nėra neutrali. Priešingai, teismas eksplicitiškai identifikuoja JAV Konstitucijos nuostatas, kurios suteikia jam teisę daryti tam tikrą vertybinį pasirinkimą, ir šiuo pasirinkimu kloja pamatą savo socialiai nukreiptiems sprendimams.

Vienas iš ryškiausių tokios jurisprudencijos pavyzdžių yra jau nuo XIX a. pab. įvykęs vertybinis pasirinkimas, prioretizuojant laisvą rinką (pranc. *laissez faire*), kaip siektiną vertybę⁵¹⁸. Toks ideologinis atskaitos taškas pradėjo materializuotis ir atskirose srityse, tokiose kaip sutarčių teisė. Čia pavyzdžiu gali būti sutarčių laisvės principas, kuris tapo teismo siekiamybe, o byloje *Lochner prieš New York*⁵¹⁹ apskritai sukiršino ne tik teismo teisėjus, bet ir visuomenę. Techniškai vertybinis pasirinkimas dėl ginamo tikslo iš esmės reiškia įrodinėjimo naštos perkėlimą priešingą poziciją turinčiai šaliai. Šioje byloje matyti, kad JAV Aukščiausiasis Teismas turi diskreciją patikrinti, ar

⁵¹⁸ NOVAK, *supra* 95, p. 86–89.

⁵¹⁹ JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimo *Lochner prieš New York* esmė: New York valstijoje buvo įtvirtinta teisės norma, kuria buvo apribotas kepėjų darbo laikas iki 10 valandų per dieną ir 60 valandų per savaitę. Tačiau teismas konstatavo, kad ši valstijoje įtvirtinta norma prieštarauja JAV Konstitucijai (konkrečiau – sutarčių laisvės principui). Rėmimasi šiuo principu byloje teismas pagrindė ne konkrečia JAV Konstitucijos nuostata dėl sutarčių laisvės, bet iš valstybės pareigos riboti asmenų laisves tik pagal teisėje įtvirtintas taisykles (angl. *due process clause*), įtvirtintos JAV Konstitucijoje (*[v]alstybė negali atimti asmens gyvybės, laisvės ir nuosavybės, neužtikrindama tinkamo teisės proceso*; angl. *[N]or shall any State deprive any person of life, liberty, or property, without due process of law <...>*). Tad teismas iš esmės nurodė, jog valstijoje įtvirtinta taisyklė nepagrįstai apribojo asmens laisvę sudaryti sutartį, kildindamas tai iš pareigos asmens laisvę (vienas iš trijų elementų pagal Konstitucijos nuostatą) riboti tik pagal teisėje nustatytas taisykles. Iš esmės teismas nustatė valstijai įrodinėjimo našta dėl tokio ribojimo pagrįstumo. Plačiau žr. JAV Aukščiausiojo Teismo 1905 m. balandžio 7 d. sprendimą byloje *Lochner prieš New York*, 198 U.S. 45.

valstija, nustatydamas tam tikrus ribojimus rinkos subjektams, elgėsi pagrįstai, atsižvelgiant į laisvos rinkos ar, konkrečiau, sutarčių laisvės principą⁵²⁰. Siektinas socialinis tikslas buvo identifikuotas, analizuojant problemą. Šis tikslas gan aiškiai apibrėžtas (sutarčių laisvės principo įgyvendinimas), tačiau arši visuomenės reakcija gali sukelti abejonių dėl to, ar iš tiesų tinkamai teismas apibrėžė taikytiną socialinį tikslą kaip sprendimo kriterijų.

Įdomu, kad vėliau JAV Aukščiausiojo Teismo pozicija minėtu klausimu keitėsi, o siekis įtvirtinti laisvą rinką pagrindžiančią ideologiją po truputį tapo nuosaikesniu. Nuo 1937 m. buvo pakeista ir *Lochner* prieš *New York* įtvirtinta doktrina⁵²¹. Tai gali būti sietina su įvairiais veiksniais, tarp jų ir naujai išrinkto JAV Prezidento F. D. Ruzvelto reformacine Naujojo kurso (angl. *New Deal*) programa⁵²². Kai kurie autoriai šiuos vėlesnius teismo aktyvizmo nulemtus konstitucinius pokyčius vadina *trečiąja* JAV Konstitucija (po *pirmosios* – Konfederacijos straipsnių, t. y. pirmųjų 13 valstijų susitarimo 1781 m. – ir *antrosios* – JAV Konstitucijos tekstu pagrįstos *laissez faire* ir kitų pagrindines asmenų teises nuo valdžios įsikišimo ginančių doktrinų įtvirtinimo), kuria buvo konstitucionalizuota minėta Naujojo kurso programa⁵²³. Įdomu, kad panašiai vykusį konstitucinės justicijos raidos tendencija gali būti identifikuojama ir Lietuvoje⁵²⁴.

Kitas ryškus pavyzdys galėtų būti Europos Sąjungos Teisingumo Teismas ir jo toli žengusios bylos Sąjungos tikslų nustatymo ir įgyvendinimo aspektu. Jau vien bendro pobūdžio požiūris į tekstu pagrįstą teisės aiškinimą, išreikštas teismo *CILFIT* byloje⁵²⁵, leidžia įžvelgti mažų mažiausiai neformalistinį teismo požiūrį: *[k]iekviena Bendrijos teisės nuostata turi būti matoma kontekste ir aiškinama, atsižvelgiant į Bendrijos teisės nuostatas kaip visumą, skiriant*

⁵²⁰ NOVAK, *supra* 95, p. 90.

⁵²¹ Tai buvo padaryta byloje *West Coast Hotel Co. prieš Parrish*. Plačiau žr. JAV Aukščiausiojo Teismo 1937 kovo 29 d. sprendimą byloje *West Coast Hotel Co. prieš Parrish*, 300 U.S. 379.

⁵²² NOVAK, *supra* 95, p. 93.

⁵²³ MILLER, *supra* 82, p. 168; MESONIS, G. *Konstitucijos interpretavimo metodologiniai pagrindai*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 222.

⁵²⁴ ŠILEIKIS, *supra* 147, p. 5–7; MESONIS, G. *Konstitucijos interpretavimo metodologiniai pagrindai*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 222.

⁵²⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1982 m. spalio 6 d. sprendimas byloje *CILFIT prieš Ministry of Health*, 283/81.

atitinkamą dėmesį jos tikslams, jos raidos būklei tuo metu, kai ta nuostata turi būti taikoma⁵²⁶. Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, P. Neilas, šio teismo praktiką atvirai kritiškai vadina ignoruojančia tekstinę analizę⁵²⁷.

ESTT nuo įkūrimo pradžios tapo institucija, kuri iškart ėmėsi jai svarbios funkcijos, susijusios su Europos Bendrijų tikslų įgyvendinimu⁵²⁸. Tad pagrindinis variklis, padėjęs teisėjams identifikuoti Steigiamosiose Sutartyse įtvirtintus tikslus nagrinėjant daugelį sudėtingų bylų, buvo teleologinis metodas⁵²⁹. Iš teismo jurisprudencijos galima išvelgti polinkį bylas spręsti argumentais, kurie kiek galima neutraliau vertinant, pagrindžia ES vertybių ir tikslų įgyvendinimą, kai kurių autorių net vadinamą *in dubio pro integratione* principu ar ESTT taikoma teisės aiškinimo *meta taisykle*⁵³⁰. Siekiant konkretumo, pailiustravimui verta paminėti klasikinę daug atgarsių sukėlusią *Cassis de Dijon*⁵³¹ bylą.

Šioje byloje buvo sprendžiamas klausimas dėl Vokietijos nacionalinės teisės nuostatos, pagal kurią *Cassis* rūšies prancūziškas likeris netenkino numatytų alkoholio kriterijų (tiksliau, kriterijaus, kurio tenkinimas būtinas, siekiant reklamuoti atitinkamą alkoholio rūšį Vokietijoje). Todėl buvo neleista šio alkoholinio gėrimo importuoti į Vokietiją. Teismas šioje byloje įtvirtino taisyklę, kad prekę, teisėtai pagamintą ir parduodamą bet kurioje valstybėje narėje, vadovaujantis sąžiningomis, įprastomis tos valstybės taisyklėmis ir gamybos procesais, turi būti leidžiama parduoti kiekvienos kitos valstybės narės rinkoje. Tai tapo valstybių narių atitinkamų taisyklių abipusio pripažinimo principu.

⁵²⁶ Angl. *Every provision of community law must be placed in its context and interpreted in the light of the provisions of community law as a whole, regard being had to the objectives thereof and to its state of evolution at the date on which the provision in question is to be applied.*

⁵²⁷ CONWAY, *supra* 97, p. 77.

⁵²⁸ SCHWARZE, J. Balancing EU Integration and National Interests in the Case-Law of the Court of Justice. In *The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law* (ed. A. Rosas *et al.*), The Hague: Springer, 2013, p. 258.

⁵²⁹ TESAURO, G. Reasonableness in the European Court of Justice Case-Law. In *The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law* (ed. A. Rosas *et al.*), The Hague: Springer, 2013, p. 309.

⁵³⁰ BOBEK, M. Legal Reasoning of the Court of Justice of the EU. *European Law Review*, Vol. 418, 2014, p. 7. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=2442235>> [žiūrėta 2014 m. gegužės 27 d.].

⁵³¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1979 m. vasario 20 d. sprendimas byloje *Rewe prieš Bundesmonopolverwaltung für Branntwein*, C-120/78.

Tačiau *Cassis* byloje teismas taip pat konstatavo labai svarbią formuluotę: laisvo prekių judėjimo ribojimai, kylantys dėl valstybių narių nacionalinės teisės skirtumų, susijusių su šių prekių reklama, turi būti taikomi, tik jei šios nuostatos pripažįstamos būtinomis tenkinti privalomus reikalavimus, susijusius su fiskalinės priežiūros veiksmingumu, sveikatos apsauga, komercinių sandorių sąžiningumu ar vartotojų apsauga⁵³². Nemažai autorių šią formuluotę identifiko kaip [*Europos*] *Bendrijų stiliaus* protingumo principą. Jis pradėtas taikyti per proporcingumo principo idėją daugelyje bylų (ribojimas pateisinamas, tik jeigu negalima pasiekti to paties rezultato mažiau ribojančiomis priemonėmis)⁵³³. Įdomu, kad šiuo atveju teismo argumentavimas atsirado ne iš detalių kriterijų teisės aktuose, bet iš bendro pobūdžio nuostatų, įtvirtintų kaip tikslai Europos Bendrijų Steigiamosiose Sutartyse. Pavyzdžiui, laisvas prekių judėjimas ir susijęs ribojimas taikyti kiekybines lygiaverčio pobūdžio priemones.

Vis dėlto ESTT, kaip ir JAV Aukščiausiasis Teismas, nėra amžinąsias vertybes identifikuojantis ir jas pasiekti bandantis teismas. Žvelgiant į teismo jurisprudenciją, galima matyti praktikos pokyčius, kurie atspindi ir esamas socialines aktualijas. Viena iš tokių aktualijų yra teismo suartėjimas su žmogaus teisių problematika (čia ne paskutinėje vietoje ir Chartijos atsiradimas ES teisės plotmėje) ir EŽTT praktika. F. G. Jacobsas šiuo aspektu pabrėžia, kad ESTT tampa nuosaikesnis tam tikriems pirminiams socialiniams ekonominio pobūdžio tikslams, atsiradus žmogaus teisių gynimo problematikai ir iš jų kylančių nacionalinių požiūrių įvairovei. Tai jis iš dalies paaiškina ir pasiektu Europos integracijos laipsniu – pradžioje buvo būtina panaikinti ribojimus, dabar, kai ribojimų nėra, svarbu neleisti tokiems ribojimams

⁵³² Angl. *Obstacles to movement within the community resulting from disparities between the national laws relating to the marketing of the products in question must be accepted in so far as those provisions may be recognized as being necessary in order to satisfy mandatory requirements relating in particular to the effectiveness of fiscal supervision, the protection of public health, the fairness of commercial transactions and the defence of the consumer.*

⁵³³ TESAURO, *supra* 529, p. 312, 314.

atsirasti, tačiau tai jau ne tokios griežtos pozicijos reikalaujantis išėjies taškas⁵³⁴.

Reikia pastebėti, kad ekonominio argumento legitimumas atrodo randamas ne tik per bendrąją argumentavimo teoriją, bet ir per teisingumo teorijas, kurios nepaisant kritikos, turi labai didelį svorį šiuolaikiniame etinių teorijų diskurse. Šios teorijos leidžia konstruoti tokį socialinių padarinių valdymo modelį, kuris savyje turi ne tik paskirstomojo teisingumo elementų, bet ir apskritai socialinės naudos bruožų. Vis dėlto, nepaisant pasirinktos teisingumo teorijos potencialo, jos pritaikomumas praktinio diskurso aspektu nors ir įmanomas, bet sudėtingas. Teisingumo teorijos ir abstraktūs kriterijai gali suteikti gaires teismų sprendimų argumentacinėms galioms, tačiau šiuo tyrimu siekiama rasti kuo didesnes ekonominio argumento panaudojimo galimybes. Būtent iš konkrečios sprendžiamos problemos randasi galimybė identifikuoti aktualius ir pakankamai aiškius socialinius tikslus, kurie nėra nei per daug siauri (nevisapusiški) nei per daug abstraktūs. Iš teismų praktikos matyti, kad svarbiu momentu, siekiant tinkamai identifikuoti siektinus tikslus, tampa problemos susiejimas su taikytina teise, iš kurios, pasitelkus teleologinį metodą, galima išgryninti ir siektinus socialinius tikslus.

1.3.4. Teleologinio argumento įvedimas

Praktikoje kylančios situacijos suteikia galimybę pamatyti, kaip teismai atranda egzistuojančius teisės tikslus. Šie teisės tikslai pirmiausiai išprovokuojami konkrečios situacijos ir leidžia matyti jų ryšį su faktinėmis problemomis. Būtinybę nepamiršti taikomos teisės tikslų yra pabrėžęs dar Monteskjė, kalbėjęs apie įstatymų vertinimą atskirai nuo jų tikslo⁵³⁵. Abu atskaitos taškai – tiek doktrinos, per kurią identifikuojami abstraktūs tikslai, tiek praktinis, kai tikslas randamas, analizuojant situaciją – iš esmės parodo būtinybę ieškoti tokio teisės tikslo identifikavimo būdo, kuris būtų adekvatus

⁵³⁴ JACOBS, F. G. *The Sovereignty of Law. The European Way*. The Hamlyn Lectures 2006. Cambridge University Press, 2007, p. 106–107.

⁵³⁵ MONTESQUIEU, *supra* 34, p. 603.

kilusiai situacijai. Štai ir JAV teismai yra linkę ieškoti pusiausvyros tarp skirtingų socialinių tikslų užtikrinimo, suteikdami prioritetą kuriam nors vienam⁵³⁶.

Tad beieškant galimybių rasti būdą identifikuoti sistemą, kurios pagrindu būtų surasti taikytini socialiniai tikslai, siūlytina galimus variantus apibrėžti, analizuojant konkrečioje situacijoje kylančią problemą, o ekonominį argumentą sustiprinti situacijoje taikytinos teisės kategorijos (nuostatos, principo, instituto) tikslais. Teoriškai tai gali būti matoma, kaip teleologinio argumento panaudojimas, siekiant sustiprinti ekonominį argumentą, priartinant jį prie konkretesnės problematikos. Jeigu pats savaime ekonominis argumentas, net ir ieškant jo pritaikomumo schemų, yra gan abstraktus ir sukeliantis subjektyvumo riziką, konkretūs praktiniai atvejai gali padėti apibrėžti jo taikymą per teleologinį argumentą.

Net ir griežtas teisiniu pozityvizmu pagrįstas požiūris į teisės aiškinimo procesą nepaneigia galimybės teisės aiškinimo metu gautą rezultatą lyginti su įstatymų leidėjo ketinimais ir tikslais⁵³⁷. Būtinybė atsižvelgti į taikomos teisės tikslus kyla ir iš teisinėje praktikoje kylančių reikalavimų. Štai administracinėje teisėje pripažįstamas tikslingumo kriterijus, kuris įpareigoja teisę taikantį subjektą konkrečioje situacijoje siekti optimalaus tikslo, suformuoto teisės normoje⁵³⁸. Tokia pozicija įtvirtina bendrą požiūrį į būtinybę teisę taikyti ne formaliai, bet žiūrint į ja siekiamus tikslus⁵³⁹. Tad teisinio argumentavimo, kuriuo atsižvelgiama į socialinius padarinius, modelyje, konkretumas dėl siekiamo tikslo atsiranda po etapo, kai teismas identifikuoja taikytiną institutą – tuomet jis turi suprasti taikytino instituto (nuostatos, principo) socialinį tikslą. Šiuo elementu papildyta ir sukonkretinama aukščiau pateikta⁵⁴⁰ sprendimų, kuriais įvertinami socialiniai padariniai, priėmimo schema nurodoma žemiau.

⁵³⁶ SUMMERS, *supra* 71, p. 453.

⁵³⁷ LASTAUSKIENĖ, *supra* 107, p. 1345.

⁵³⁸ BAKAVECKAS, *supra* 153, p. 338.

⁵³⁹ Žr. pavyzdžiui, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. birželio 29 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. A¹⁴⁵-956/2010.

⁵⁴⁰ Žr. 3 lentelė. Sprendimo dėl socialinių padarinių priėmimo supaprastinta schema.

Etapas	Klausimas, į kurį atsako teisėjas
Ribų nustatymas	Ginčo ribų nustatymas (operacionalizavimas – kas yra aktualu socialinių padarinių aspektu?)
Teleologinis argumentas (I)	Taikytino teisės instituto identifikavimas
Teleologinis argumentas (II)	Taikytino teisės instituto tikslų dėl socialinio poveikio nustatymas
Ekonominis argumentas	Socialinius instituto tikslus atitinkantis argumentavimas, kuriuo remiantis priimamas teisine prasme adekvatus sprendimas, neperžengiantis taikomo instituto socialinės prasmės

4 lentelė. *Papildyta sprendimų, kuriais įvertinami socialiniai padariniai, priėmimo schema*

Pripažinus, kad ekonominis argumentas įgyja didesnę svarbą, kai jis taikomas kartu su teleologiniu argumentu, galima pereiti prie praktinės teismų taikomo argumentavimo analizės. Matyti, kad tik teismui redukavus tyrimo apimtį iki aiškaus ir apčiuopiamo tikslo, galima pradėti ieškoti konkrečių atvejų, kurie leidžia identifikuoti siekiamus tikslus teisės kategorijose (teleologinis aspektas) ir vertinti tokių tikslų įgyvendinimo poveikį individų socialiniam elgesiui (individų elgesio pasirinkimams), taikant minėtą teisės kategoriją (ekonominis argumentas). Atsižvelgiant į tai, kad praktinėje plotmėje gali būti ypač skirtingų situacijų, kurios suponuoja įvairius socialinius tikslus, tolesnis žingsnis būtų bandymas rasti būdą, kaip konkrečiu atveju teismas gali rasti konkretų socialinį tikslą, taikydamas teisės institutą.

1.4. Socialinio tikslo materializavimas praktikoje

Šiame skyriuje pereinama prie ekonominiu argumentu pagrįsto teisinio argumentavimo įvertinus socialinius padarinius dalies. Pirmiausiai, ieškoma būdų konkrečioje situacijoje įvertinti galimą taikyti socialinį tikslą. Aptariama

skirtingų tikslų verčių nustatymo ir jų lyginimo problematika. Toliau identifikuojamas praktinėje plotmėje adekvatesnis argumentavimo kelias, suteikiant pasirinkimams abstrakčias vertes. Skyrius pabaigiamas aptariant bendrojo proporcingumo principo, kaip visuotinai pripažinto skirtingų sprendimų socialinių verčių lyginimo ir pusiausvyros tarp jų paieškos instrumento, galimybes.

1.4.1. Socialinio tikslo identifikavimas

Praktinių situacijų analizė gali padėti suprasti, kaip konkrečiai teismai gali identifikuoti situacijoje taikytinų institutų socialinius tikslus, taip parodant socialiniais padariniais pagrįsto argumentavimo praktinį potencialą. Prieš pereinant prie konkrečių socialiniais padariniais pagrįstą argumentavimą iliustruojančių pavyzdžių, reikia pažvelgti į ekonominę reikšmę turinčių socialinių tikslų praktinėse situacijose identifikavimo galimybes. Tik tokia analizė gali suteikti pamatą praktinių teismų taikomų modelių tyrimui.

Taikant analogiją su principų pritaikomumu, priimant sprendimus teisėje, skirtingų padarinių turinys ir reikšmė gali būti labai įvairiai suprantami, o padarinių vertės unifikavimas yra ypač sudėtingas uždavinys⁵⁴¹. Todėl įprasta ieškoti tokių kriterijų, kurie padėtų sistemiškai žvelgti į socialinių padarinių vertinimą ir juos lyginti. Klasikinė J. Benthamo utilitarizmo formulė skelbė siekį užtikrinti kuo didesnę laimę kuo didesniai žmonių skaičiui. Nors šis požiūris padėjo pamatą šiuolaikinėms gerovės teorijoms, neoklasikinės ekonomikos teorijos šalininkai pripažino sunkumus, tiesiogiai matuojant žmonių gerovę⁵⁴².

Vienas iš kertinių socialinių tikslų, kuriuos galima konceptualiai išryškinti ir šiuolaikinėje ekonomikos teorijoje, yra ekonominis efektyvumas (angl. *efficiency*). Esminį perversmą požiūryje į efektyvumo kriterijaus taikymą, priimant sprendimus, padarė XIX a. pab. – XX a. pr. italų mąstytojo V. Pareto formulė: vienas pasirinkimas turi būti prioretizuojamas prieš kitą, jei

⁵⁴¹ Žr. LASTAUSKIENĖ, *supra* 101, p. 54.

⁵⁴² RENDA, *supra* 92, p. 124.

jis nulemia tai, kad nepabloginus ne vieno kito asmens padėties (turtinės, gerovės ar kita prasme), pagerinama bent vieno asmens padėtis⁵⁴³. Toks sprendimų darymo motyvas yra gan intuityvus, tačiau jis turi ir daug probleminių aspektų. Pavyzdžiui, kvestionuotinas jo moralinis neutralumas tuo aspektu, kad skirtingų asmenų vertinimas dėl to paties padėties pagerėjimo yra nevienodas⁵⁴⁴. Kita vertus, Pareto kriterijaus taikymas implikuoja prielaidą, kad visuomenės narių gerovė gali būti apskaičiuojama, paprastai sudėjus kiekvieno iš narių individualią gerovę. Šioje prielaidoje slypi daug pavojingų požymių, kurie ignoruoja psichologinius asmenų vertinimus, apeliuoja į sunkiai įgyvendinamą racionalaus individo standartą⁵⁴⁵.

Dėl Pareto efektyvumo problematikos ekonomistai pradėjo ieškoti labiau išbaigto ir realistinio mato. Čia būtina pažymėti J. Hickso ir N. Kaldoro išvestą Pareto efektyvumo modifikaciją, kuriai vėliau prigijo *Kaldor-Hicks* kriterijaus vardas. Kaldor–Hicks efektyvumas yra tuomet, kai sprendimu ištekliai yra paskirstomi taip, jog po išteklių perskirstymo tie individai, kurie gauna naudą, gauna jos daugiau, nei patiria nuostolių kiti, t. y. gaunama nauda (atskirų individų gaunamos naudos suma) yra didesnė nei patiriamas nuostolis (atskirų individų patiriamo nuostolio suma). Pagrindinis šio kriterijaus akcentas yra kompensavimo funkcija, t. y. nepaisant to, kad kas nors dėl sprendimo nukentėjo (socialinė padėtis buvo pabloginta), galima šiems asmenims tą netektį hipotetiškai kompensuoti⁵⁴⁶.

Kaldor-Hicks kriterijus išvengia nemažai Pareto efektyvumo minusų, nes juo svarbu identifikuoti grynosios naudos (angl. *net benefit*) padidėjimą, atskiriant efektyvumo ir kompensavimo klausimus. Pagal šį kriterijų turimi duomenys apie individų pirmenybes ir galimo pasirinkimo padarinių mastą gali

⁵⁴³ KORNHAUSER, L. The Economic Analysis of Law. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.), 2011. Prieiga internete: <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/legal-econanalysis/>> [žiūrėta 2013 m. sausio 19 d.]; taip pat POSNER, *supra* 167, p. 326.

⁵⁴⁴ Dideles pajamas uždribančiam asmeniui 100 eurų reiškia žymiai mažiau, nei asmeniui, gyvenančiam iš minimalios mėnesinės algos. Plačiau žr. RENDA, *supra* 92, p. 125.

⁵⁴⁵ RENDA, *supra* 92, p. 125–126.

⁵⁴⁶ WASANKARI, B. N. *et al.* An Integrated Theory of the Common Law. In ZERBE, R. O., KOVACIC, W. *Research in Law and Economics. Vol. 19*. New York: Elsevier Science Inc., 2000, p. 143. Taip pat žr. MURAUŠKAS, *supra* 348, p. 150.

suteikti didelę pagalbą, identifikuojant pasirinktiną taisyklės turinį⁵⁴⁷. Vis dėlto šis kriterijus taip pat kelia daug klausimų, susijusių, pirmiausiai, su jo techniniu įgyvendinimu ir vertybiniu neutralumu (vėl prisimenant atvejį, kai ignoruojami individualių gerovės vertinimų subjektyvumas). Technine prasme taip pat sunku sudėti individų pirmenybes į bendrą pirmenybių lauką dėl jų kompleksiskumo. Be to, kriterijaus taikymas iš esmės reiškia tai, kad vertinimas atiduodamas į rankas vienam vertintojui ir jo gerovės matui⁵⁴⁸.

Nepaisant ypatumų, Kaldor-Hicks efektyvumo kriterijus yra stiprus metodologinis atskaitos taškas reguliavimo poveikio analizėje, ypač JAV. Tačiau laikui bėgant metodai evoliucionavo ir leido vystyti įvairius padarinių apskaičiavimo būdus, kurių tikslas dažnai yra paprastas: kaip išreikšti nematerialių reiškinų monetarinę vertę?⁵⁴⁹ Nors čia bandymų atsakyti yra daugybė, kiekvienas iš jų lemia papildomų problemų.

Sunkiai gali padėti neoklasikinės ekonomikos *noro mokėti* (angl. *willingness to pay*) kategorija dėl to, kad ji neįtraukia daugybės psichologinių asmens ribų, be to, ji yra sudėtingai apskaičiuojama, reikalaujanti ekspertinių žinių⁵⁵⁰. Kita vertus, pats pirmenybių stabilumas yra ekonominė prielaida, kuri gali neatspindėti realybės dėl mūsų daromų pasirinkimų kompleksiskumo⁵⁵¹. Sunkumai priskiriant vertes nematerialiems dalykams (klasikiniai pavyzdžiai yra žmogaus gyvybės, sveikatos, aplinkos materialus įvertinimas), kartu su iš ekonominio argumento kylančiu reikalavimu įtraukti svarbius socialinius padarinius į sprendimo priėmimo lauką, suponuoja būtinybę vis dėlto rasti tokio lygio veikiančią vertės identifikavimo sistemą, kuri padėtų išdėstyti nors ir labai skirtingo pobūdžio veiksmus, tačiau į vieną horizontalią lyginimo ašį.

⁵⁴⁷ RENDA, *supra* 92, p. 127.

⁵⁴⁸ *Ibid.*, p. 128–129.

⁵⁴⁹ *Ibid.*, p. 130.

⁵⁵⁰ Šiai dienai egzistuoja metodologijos, leidžiančios apskaičiuoti ir individų norą mokėti dėl nematerialių veiksnių. Iš principo apskaičiavimas susideda iš dviejų rūšių duomenų: pirmiausiai, tai klausimynai ar tyrimai, kuriuose individai prašomi įvertinti tam tikro reiškinio vertę, tuomet faktinių duomenų, statistikos analizė, kuri parodo, kaip individai faktiškai įvertina vieną ar kitą reiškinį. Plačiau žr. OGUS, *supra* 67, p. 285.

⁵⁵¹ HILL, C. A. The Rationality of Preference Construction (and the Irrationality of Rational Choice). *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, Vol. 9, No. 2, 2008, p. 721–723. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=1288652>> [žiūrėta 2011 m. spalio 19 d.].

Socialinių padarinių vertinimas yra aspektas, kuris gali kelti didelių sunkumų dėl aukščiau aptarto riboto racionalumo, taip pat informacijos trūkumo, psichologinių veiksnių. Galų gale, kaip pabrėžia R. Šimašius, neužmirštini tokie aspektai kaip naudos skirtumai trumpalaikėje ir ilgalaikėje perspektyvoje, naudos vertinimo reliatyvumas skirtingų individų akimis, naujos socialinės realybės sąnaudos, kurių nebuvo galima įtraukti, priimant sprendimą⁵⁵².

Todėl nors idealiame pasaulyje mes gal ir norėtume siekti tikslų monetarinių verčių kiekvienoje alternatyvoje, realus pasaulis tokių galimybių nesuteikia nei teisėjams, nei apskritai daugumai visuomenės narių daugumoje jų priimamų kasdienių sprendimų⁵⁵³. Čia verta priminti ir austrų ekonomikos mokyklos atstovų pateikiamą kritiką neoklasikinės ekonomikos šalininkams dėl per daug supaprastinto, formalizuoto pasaulio pateikimo. Austrų ekonomikos mokykla, pripažindama daugybės veiksnių socialinėje plotmėje svarbą, ekonomikos tikslu įvardijo analizę, *kaip spontaniška socialinė tvarka sudaro mums galimybes pasinaudoti milžinišku kiekiu praktinės informacijos, kuri nėra konsoliduotai pateikta, o yra išskaidyta ir išsklaidyta milijonų individų protuose*⁵⁵⁴.

Tad jeigu tokie vertinimo standartai kaip ekonominė gerovė (angl. *welfare*), turtas (angl. *wealth*), efektyvumas (angl. *efficiency*) kelia problemų praktiniame ekonominio argumento taikyme, būtina apmąstyti labiau praktiškai pritaikomas alternatyvas arba galimybę tas kategorijas pateikti taip, kad būtų galima jas pritaikyti ir praktikoje. Garsus austrų ekonomikos mokyklos atstovas L. Von Misesas yra pabrėžęs, kad ekonomikoje neįmanoma daryti

⁵⁵² ŠIMAŠIUS, *supra* 6, p. 25.

⁵⁵³ Čia išskirti gali būti nebent specialiai su socialiniais institucijų priimamų sprendimų socialiniu poveikiu dirbantys ekonomistai, turintys sofistikuotas programas, žinias ir resursus. Manytina, kad nors argumentavimas remiantis dideliu moksliniu įdirbiu, ekonomistų pagalba bei specializacija galbūt priartintų teismų sprendimus prie siekiamų teisingumo kaip tiesos kriterijaus įgyvendinimo, tačiau su tokiu sprendimų priėmimo modeliu galėtų kilti problemų dėl teisiniame argumentavime keliamo universalios auditorijos įtikinimo reikalavimo, nes tokiu atveju sprendimo teiginių reikšmę suprastų tik atskiri labai specializuoti asmenys. Atsižvelgiant į tai, kad šiuo tyrimu remiamasi būtent teisinio argumentavimo prielaidomis, todėl toks variantas dėl sudėtingų ekspertinių skaičiavimų įtraukimo į teismo sprendimus nėra atskirai analizuojamas, kaip netenkinantis fundamentalių tyrimo prielaidų.

⁵⁵⁴ HUERTA DE SOTO, J. Austrų ekonomikos mokykla. In *Rinkos tvarka ir verslus kūrybingumas*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2013, p. 38.

tokių prognozių, kokias galima daryti gamtos moksluose. Žmogus turi numatyti savo veiklą, tai jis daro naudodamasis turimomis teorinėmis žiniomis ir interpretuodamas realybę jų šviesoje per savo individualų supratimą⁵⁵⁵. Tad ir šiame tyrime reikia ieškoti tokių socialinių tikslų identifikavimo, kurie būtų pakankamai intuityvūs, bet kartu lanksčiai pritaikomi praktikoje.

1.4.2. Praktinio taikymo schema: ieškant pusiausvyros tarp skirtingų interesų

Jei tikslios monetarinės vertės negali būti priskirtos prie alternatyvių pasirinkimų, R. Alexy siūlo mąstyti apie abstraktesnį verčių identifikavimą, atspindintį nagrinėjamos situacijos santykį su konkrečiu principu⁵⁵⁶, abstrakčią principo vertę ir empirinių prielaidų patikimumą⁵⁵⁷. Konkretizuojant siūlomas sąlyginis verčių skirstymas, kuris priklausytų nuo aukščiau nurodytų elementų. Pavyzdžiui, galėtų būti išskirti tokie lygmenys: 1) lengvas (angl. *light*), 2) vidutinis (angl. *moderate*) ir 3) sunkus (angl. *serious*)⁵⁵⁸. Čia R. Alexy pateikia ir tokios skalės, lyginant alternatyvių principų vertes, taikymo pavyzdį Vokietijos Federacinio Konstitucinio Teismo praktikoje. Pavyzdžiui, vienoje iš savo bylų minėtas teismas vertino, jog pareiga tabako gamintojams pateikti įspėjimus apie tabako žalą sveikatai yra *lengvas* įsikišimas į teisę vykdyti pasirinktą profesinę veiklą, lyginant su visišku tabako gaminių uždraudimu, kuris gali būti identifikuojamas kaip *sunkus* pažeidimas⁵⁵⁹.

Tokią schemą galima taikyti ir analizuojant socialinių padarinių klausimą. Galbūt skirstymas į trijų laipsnių pažeidimą nebūtų pakankamas, tačiau iš esmės kryptis yra tinkama. Juk jeigu lyginami skirtingo pobūdžio padariniai, dažnai suvesti jų monetarines reikšmes yra ypač sudėtinga, todėl tais atvejais, kai reikšmės negali būti priskirtos, reikėtų naudoti kategorijas, išreiškiančias

⁵⁵⁵ *Ibid.*, p. 96.

⁵⁵⁶ R. Alexy konkrečiai kalba apie ginčą dėl taikytino principo, bet pagal tą pačią mąstymo schema neturėtų būti problemos taikyti ir lyginti taikytinų priemonių tikslui pasiekti.

⁵⁵⁷ ALEXY, *supra* 74, p. 10.

⁵⁵⁸ Kai kurie autoriai minėtus elementus vadina kitaip, t. y. silpnas (angl. *light*), vidutinis (angl. *moderate*), rimtas (angl. *serious*). Žr. LASTAUSKIENĖ, *supra* 101, p. 54.

⁵⁵⁹ ALEXY, *supra* 74, p. 10.

apytikslę žalos apimtį panašiai, kaip tai daro ir R. Alexy paminėtas Vokietijos Federacinis Konstitucinis Teismas.

Nurodytas lyginimas tarp skirtingų pasirinkimų verčių išreiškia R. Alexy konkuruojančių principų optimizavimą arba *balansavimo taisyklę*, kuri yra ne kas kita, kaip trečiasis trinario proporcingumo testo elementas⁵⁶⁰. Pats proporcingumas plačiąja prasme yra teisinis instrumentas, kuriuo siekiama, pasak A. Barako, suderinti konstitucines teises ir šių teisių ribojimus⁵⁶¹. Šiuolaikinė proporcingumo kategorijos samprata formavosi C. G. Svarezo tyrimuose XVIII a. Prūsijoje⁵⁶². Nors pats tyrėjas net neminėjo termino proporcingumas savo darbuose, tačiau jis vystė ir vieno garsiausių anglosaksų teisės doktrinos atstovų sero W. Blackstono mintį, kad asmens laisvės gali būti ribojamos valstybės tik tiek, kiek yra būtina, siekiant užtikrinti viešąjį interesą⁵⁶³.

Tad apibendrinant klasikinę trinarę proporcingumo testo schema susideda iš tokių elementų⁵⁶⁴:

1) Priežastingumo santykio tarp taikomos priemonės (reguliavimo) ir ja siekiamo tikslo nustatymas. Šio etapo esmė yra identifikuoti, ar pasirinkta priemonė (reguliavimas) bent teoriškai tinkama užsibrėžtam tikslui pasiekti.

2) Alternatyvios galimybės, siekiant užsibrėžto tikslo.

3) Ieškoma pusiausvyros tarp skirtingų konkuruojančių interesų. Dar vadinamas proporcingumas siaurąja prasme arba proporcingumas *stricto sensu*⁵⁶⁵.

Vokietijoje vystyto proporcingumo testo atgimimu tiek doktrinine, tiek praktine prasme laikytinas laikotarpis po II pasaulinio karo, kai ši kategorija eksplacitiškai tapo Vokietijos konstitucionalizmo tradicijos dalimi ir išplito

⁵⁶⁰ LEONAITĖ, *supra* 103, p. 36.

⁵⁶¹ BARAK, *supra* 99, p. 164.

⁵⁶² *Ibid.*, p. 177.

⁵⁶³ *Ibid.*, p. 176–177.

⁵⁶⁴ LEONAITĖ, *supra* 103, p. 34–35.

⁵⁶⁵ DANĖLIENĖ, I. *Proporcingumo principas administracinėje teisėje*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2012, p. 62–63.

kitose šalyse⁵⁶⁶. Proporcingumo testas XX a. antroje pusėje pasklido po Europą bei Centrinės, Pietų Amerikos valstybes, Pietų Afrikos Respubliką, Kanadą, Australiją, tapo pripažintu ir tarptautinėje praktikoje⁵⁶⁷. Trinaris proporcingumo testas ilgainiui tapo tiek EŽTT, tiek ESTT naudojamu įrankiu, tiesa, ne visuomet naudojant visus tris šio testo žingsnius⁵⁶⁸.

Trinaris proporcingumo testas nėra laikytinas vienintele kategorija, kuri leidžia palyginti skirtingus padarinius lemiančius reguliavimo tikslus ir rasti jų pusiausvyrą, priimant konkretų sprendimą. Čia svarbus akcentas yra trečiasis trinario proporcingumo testo elementas – pusiausvyros paieškos tarp skirtingų interesų. Šis elementas iš esmės atspindi amerikiečių doktrinoje ir teismų jurisprudencijoje vystomą tam tikrą proporcingumo testo alternatyvą – balansavimo testą⁵⁶⁹. Kiti trinario testo elementai taip pat randa vietą JAV teismų jurisprudencijoje, tačiau nėra vieningo proporcingumo testo dalimi. Pavyzdžiui, antrasis proporcingumo testo elementas (alternatyvios reguliavimo galimybės konkrečiu atveju) yra amerikiečių taikomo mažiausius apribojimus lemiančio reguliavimo (angl. *least restrictive means*) testo atitikmuo⁵⁷⁰.

Tad kaip itin paplitusi ir konceptualiai stipri teisinė kategorija, proporcingumo principo trinarė schema leidžia gan nuosekliai atlikti situacijos analizę, atsižvelgiant tiek į taikomo reguliavimo tikslus (akcentuotas teleologinis argumentas, vertinant socialinius padarinius) ir reguliavimo įvertinimą praktinėje situacijoje jo keliamų sąnaudų aspektu (akcentuoto ekonominio argumento panaudojimas, vertinant socialinius padarinius). Ar galima laikyti trinarį proporcingumo testą vienintele teisėje pripažinta schema teismui vertinti sprendimo socialinius padarinius? Greičiausiai ne, nors būtent trečiasis proporcingumo testo etapas, t. y. pusiausvyros tarp skirtingų interesų paieška, išreiškia pačią socialinių padarinių vertinimo idėją – pasirinkimą tarp skirtingas sąnaudas lemiančių sprendimo baigčių.

⁵⁶⁶ BARAK, *supra* 99, p. 181–183.

⁵⁶⁷ LEONAITĖ, *supra* 103, p. 37–40.

⁵⁶⁸ DANĖLIENĖ, *supra* 565, p. 61–63.

⁵⁶⁹ COHEN, E. M., PORAT, I. American Balancing and German Proportionality: The Historical Origins. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 8, Issue 2, 2010, p. 9.

⁵⁷⁰ *Ibid.*

Socialinių padarinių mastą padedančios vertinti metodologijos identifikavimas įmanomas, apeliuojant į konkretaus taikytino teisės instituto socialinę prasmę, kurią galima pateikti per jo ekonominę funkciją. Net ir tiksliai neidentifikavus monetarinių verčių, atskiros teisinės problemos analizė per ekonominę prizmę gali padėti priimti tinkamesnį sprendimą net ir tuo atveju, jeigu analizė yra atlikta intuityviu būdu⁵⁷¹. Teismai nėra visagaliai. Pirmiausiai neužmiršamos jau aptartos ekspertinių žinių ribos, iš tyrimų matant, jog nemaža dalimi teisėjų priimami sprendimai vis dėlto labiau remiasi automatizuotu mąstymu, euristika, nei specifinių sričių žinių analize⁵⁷². Taip pat problemos kyla ir dėl teisėjų racionalumo ribų. Be to, bylose siekiant gauti idealų sprendimą, būtina turėti visą reikiamą informaciją, o ji dažniausiai negali būti pateikta absoliučia apimtimi⁵⁷³. Taip pat egzistuoja ir formalūs reikalavimai teismų sprendimams ir procesui.

Todėl pripažinus šiuos barjerus ir tai, kad dėl jų *ex ante* ekspertinis vertinimas teismo veikloje grynąja forma negali būti šiandien atliekamas, galima bandyti žvelgti į teismo veiklą, ieškant specifinių situacijų, kurios savo esme suponuoja ekonominio argumento įtraukimą. Čia galima rasti tokius teisės institutus, kurių esmė ir atsiradimo priežastys yra nulemtos ekonominių idėjų, taip panaudojant teleologinio argumento potencialą⁵⁷⁴. Kaip pastebi A. Ogusas, analizuojant šiai dienai vieno įtakingiausio ekonominės teisės analizės atstovo R. Posnerio darbus, matyti jo selektyvumas, atrenkant tas bylų kategorijas, kuriose ekonominė logika stipriai išreikšta⁵⁷⁵. Tačiau net ir pripažįstant informacijos apdorojimo ir ekspertinių (ekonomikos) žinių ribas teisėjų veikloje, ekonominis mąstymas gali prisidėti prie radimo tokios taisyklės, kuri nulems labiau teigiamą poveikį nei alternatyvus variantas⁵⁷⁶.

⁵⁷¹ OGUS, *supra* 67, p. 286.

⁵⁷² Žr. pavyzdžiui, TUMONIS, *supra* 18, p. 54.

⁵⁷³ Informacijos trūkumas arba informacijos asimetriškumas yra vienas kertinių ekonomikoje sprendžiamų rinkų trūkumų. Plačiau žr. VARIAN, H. R. *Mikroekonomika: šiuolaikinis požiūris*. Vilnius: Margi raštai, 2011, p. 670–689.

⁵⁷⁴ Galima prisiminti aukščiau analizuotų autorių nuomonę apie teleologinį argumentą, pagal kurį išaiškinamas taikomos nuostatos protingas tikslas ir (ar) socialinė funkcija. Žr. pavyzdžiui, ALEXY, *supra* 264, p. 88.

⁵⁷⁵ OGUS, *supra* 67, p. 302.

⁵⁷⁶ *Ibid.*, p. 306–307.

Šioje vietoje svarbu suprasti, kur teisėje reikia ieškoti tokių taikymo galimybių, o vien galimybė kokybės prasme sustiprinti teismo argumentaciją pagrįstomis ekonomikos mokslo įžvalgomis neleidžia sutikti su D. Mikelėniene ir V. Mikelėnu, identifikuojančiais ekonominius tyrimus kaip negalimus teismo šaltinius⁵⁷⁷.

Kai kurios teisės sritys savo esme yra labai susijusios su ekonominiu argumentu ir joms ekonominės įžvalgos gali pasitarnauti labai stipriai. Tarp tokių galima išskirti konkurencijos teisę, intelektinės nuosavybės teisę⁵⁷⁸, dalį civilinės teisės sričių (deliktai, nuosavybė, sutartys)⁵⁷⁹. Tačiau šiuo tyrimu esminis dėmesys yra skiriamas ekonominiam argumentui, kuris taikomas ne dėl jo sąsajos su ekonomine prasmę reflektuojančia materialiąja teise. Dėmesys yra sutelkiamas į tai, kaip ekonominis argumentas gali būti universaliai pritaikomas įvairaus pobūdžio bylose, griežtai neskirstant jų į tinkamas ekonominei analizei ir netinkamas. Palikus materialiąją teisę ir pasitelkiant teleologinį argumentą, koncentruojamasi į procesinius institutus ir ekonominės logikos paieškas būtent juose. Toks tyrimas padės pamatyti situacijas, kai nepaisant materialiosios teisės, procesinio pobūdžio teisės institutas turi savo unikalią ekonominę pusę, atskleistą per teleologiniu argumentu matomą jo prasmę.

Šioje vietoje reikia pabrėžti, kad požiūris į procesinio pobūdžio teisės institutus, kaip turinčius ekonominę logiką, nėra originalus. Jau daug metų ekonominės teisės analizės atstovai gvildena skirtingų procesinių priemonių pagrįstumą ekonomine prasme. Tačiau šis tyrimo autoriaus pasirinktas atskaitos taškas yra susijęs ne su siekiu įsprausti ekonomiką į teisinio argumentavimo reiškinį, bet akcentuoti pasirinktų teisės institutų socialinę prasmę, kuri tiesiogiai susijusi su atitinkamais socialiniais padariniais ir jų vertinimu. Toks požiūris jokiais būdais nepaneigia kitų argumentų, taikant tuos pačius institutus. Tačiau konceptualus instituto supratimas, ėjimas iki jo atsiradimo prielaidų, gali padėti ne mechaniškai taikyti teisės normas, bet

⁵⁷⁷ MIKELĖNIENĖ, *supra* 12, p. 253–254.

⁵⁷⁸ OGUS, *supra* 67, p. 306.

⁵⁷⁹ Žr. COOTER, *supra* 193.

tiksliai identifikuoti vertintinų klausimų spektrą ir taikyti institutą tinkamai substanyviaja arba turiningą prasmę.

Todėl tyrime toliau pristatomi pasirinkti procesiniai institutai, jų atsiradimo prielaidos ir tai, kaip jų konceptuali prasmė nulemia prielaidas taikyti ekonominį argumentą – vertinti socialinius sprendimo padarinius. Toks ekonominio ir teleologinio argumentų įgyvendinimas per konkretaus instituto prasmę tenkins universalios auditorijos kriterijų, nes atitiks racionalumo elementą (sunku nuginčyti konkretaus teisės instituto socialinio tikslo racionalumą) bei praktinio pritaikomumo elementą (teisės institutas taikomas praktikoje teismų). Tokių institutų taikymas ir požiūris, susiformavęs ilgainiui, atskleidžia, kokie socialinių padarinių aspektai yra aktualūs, bei tuo pat metu sukuria dirvą tolimesniam tokių socialinių padarinių vertinimo tobulinimui, taikant proporcingumo testą ar kitą socialinių padarinių vertinimo schemą.

1.5. Apibendrinimas

Apibendrinant reikia pastebėti, kad teisinis argumentavimas įvertinus socialinius padarinius, nors ir būdamas tarp pripažintų teisinio argumentavimo būdų, nesulaukia didelio dėmesio dėl sudėtingumo ir nevienareikšmiškumo. Socialinių padarinių vertinimas teismų veikloje yra procesas, kurio panaudojimas yra tiek naudingas, kiek ir rizikingas. Šio teisinio argumentavimo būdo akivaizdi nauda – galimybė pateikti argumentus, kuriais vertinamos iš realių socialinių santykių kylančios individų elgesio galimybės, taip pat žmogaus elgesio motyvus ir pasirinkimus analizuojančių mokslų (ekonomikos, sociologijos, psichologijos ir kt.) panaudojimas. Kita vertus, socialinių padarinių vertinimas lemia ir rizikas, kylančias dėl sudėtingų metodologijų, šališkumo pateikiant vertinimus, teisės tapimo politikos dalimi ir kitų priežasčių. Todėl teismai, net ir priimdami sprendimus dėl socialinių priežasčių, linkę eksplicitiškai nurodyti ne socialinius, bet teisinius padarinius – argumentus, kurie yra lyg ir mažiau kvestionuoti.

Teisinis argumentavimas įvertinus socialinius padarinius yra galimas, pripažįstant instrumentalistinio ir aktyvistinio teismo galimybę. Tad tokių prielaidų pateikimas jau reiškia tam tikros vertybinės nuostatos konstatavimą dėl teismo funkcijos. Toks pripažinimas leistų tenkinti ir praktinio argumentavimo kriterijų – universalios auditorijos galimybę priimti argumento racionalumą ir praktinį pritaikomumą. Akivaizdu, kad argumentų *už teisės ribų* pripažinimas reiškia ir atitinkamos teismo funkcijos akceptavimą. Galima ieškoti įvairių teisinio argumentavimo metodų, leidžiančių tinkamai įvertinti socialinius padarinius. Tarp tokių yra ekonominio ir teleologinio argumentų taikymas. Ekonominis argumentas leidžia teismui atsižvelgti į sprendimu nulemtą socialinį pokytį, o teleologinis – įvesti šio pokyčio taikymo kriterijus per taikomo teisės instituto esmę.

Vienas didžiausių iššūkių, kylančių argumentavime, kuriuo vertinami socialiniai padariniai, yra tinkamų kriterijų, socialinio pokyčių vertinimo matų identifikavimas. Čia galima ieškoti įvairių schemų. Tarp jų yra ir teisingumo teorijų taikymas. Vis dėlto kaip praktinis įrankis bene labiausiai šiandien išvystytas yra proporcingumo principas, kuris leidžia teismui ne tik nustatyti skirtingus konkuruojančius ginamus tikslus, bet ir atlikti realų jų vertinimą, ieškoti pusiausvyros.

2. Sprendimo socialinių padarinių vertinimas teismų praktikoje

2.1. Ekonominio ir teleologinio argumentų identifikavimas teismų argumentuose

Šioje tyrimo dalyje analizuojama praktinė socialiniais padariniais pagrįsto teismų argumentavimo pusė. Pirmiausiai, remiantis pirmoje tyrimo dalyje padarytomis išvalgomis, aptariama, kaip teismai praktikoje panaudoja teleologinį argumentą. Tuomet tiriama, kaip teismas įvertina byloje susiklosčiusią situaciją ir socialine prasme tinkamai pritaiko taikytiną teisės institutą, panaudodamas ekonominį argumentą, padedantį palyginti skirtingų taikymo pasirinkimų vertes.

Reikėtų nepamiršti, kad vienu universaliu atsakymu negali būti atsakyta, kiek teismas pajėgus įtraukti socialinius padarinius į nagrinėjamų klausimų spektrą. Tai priklauso nuo daugybės iš dalies jau aptartų veiksnių: 1) universalios auditorijos racionalumo lygmens; 2) teisėjų ekspertinių žinių lygio; 3) ekspertinių žinių pripažinimo visuomenėje; 4) konkretaus (procesinio) instituto, taikomo teisme, tikslų; 5) teisinės kultūros; kitų veiksnių. Tokie veiksniai kaip vyraujanti teisinė kultūra verti atskiro aptarimo ir sunkiau gali būti suvaldomi teismų pastangomis. Tačiau dalis kitų veiksnių gali būti bent iš dalies sukontroliuoti, pritaikant teorinę socialiniais padariniais pagrįsto argumentavimo schemą.

Pirmiausiai reikėtų pradėti nuo konkretaus taikomo instituto tikslų. Čia toks tikslų identifikavimas iš esmės reiškia **teleologinio argumento** įtraukimą į teisinį argumentavimą. Teisės instituto tikslo identifikavimas reiškia ir jo numatomų socialinių uždavinių įtraukimą. Kita vertus, pats savaime teisės instituto tikslo nustatymas nesuponuoja teismo sprendimo, kuriuo tinkamai atsižvelgiama į socialinius padarinius. Čia būtinas kitas žingsnis – konkrečios situacijos vertinimas per instituto socialinio tikslo prizmę. Būtent šiuo –

antruoju – žingsniu panaudojamas **ekonominio argumento** potencialas, leidžiantis pamatyti skirtingo instituto socialinį poveikį, jį įvertinti (suteikti numanomas vertes) ir palyginti su identifikuota taikomo instituto socialine prasme (tikslu). Čia akcentuotinas socialinio poveikio vertinimas, atsižvelgiant į skirtingomis kryptimis veikiančius padarinius, kuris iš esmės suponuoja proporcingumo testo taikymą.

Pradėkime nuo teisės instituto tikslų identifikavimo. Teisė pasižymi sistemiškumu ir atskiri teisės institutai turi specifinius socialinius tikslus, tarp jų ir ekonominio pobūdžio (pavyzdžiui, socialinių sąnaudų minimizavimas). Šie tikslai bei institutų esmė gali būti suvokiama teisėjų, nes tai yra konvencinė teisės samprata: tai, ko mokosi dauguma teisės studentų, tai, kaip teisę analizuoja teisės praktikai, tai, ką analizuoja teisėtyrininkai. Todėl priėjimas prie socialinių padarinių klausimo aiškiausiai įmanomas per atskirus institutus ir jų analizę, išplečiant jų suvokiamą teisinę prasmę į platesnę socialinę plotmę.

Šio tyrimo *praktinėje* dalyje tiriami institutai, kurie atspindi poveikį socialiniams padariniams, daugiausia dėmesio skiriama socialinių sąnaudų minimizavimo aspektui. Tyrime pateikiami pavyzdžiai iš teisės institutų, kurie yra neatsiejama teismų proceso dalis. Jie gali būti taikomi, analizuojant bet kokį materialiosios teisės klausimą, ir, plačiausia prasme, atspindi skirtingus teismo proceso etapus: 1) kreipimąsi į teismą, 2) vykstantį ginčą, 3) sprendimo priėmimą ir 4) jo įsigaliojimą.

Skirtinguose proceso etapuose esančių institutų taikymo atskleidimas jų sukeltamų socialinių padarinių aspektu parodo tokiu požiūriu pagrįsto argumentavimo galimybes ir įvairiapusiškumą. Atsižvelgiant į pasirinktus keturis proceso etapus, tiriami šie neatsiejami procesinį pobūdį turintys institutai: 1) *locus standi* (realus interesas kaip teisės kreiptis į teismą teisinis pagrindas); 2) laikinosios apsaugos priemonės (institutas, taikomas proceso metu); 3) teismo sprendimo poveikis laike (sprendimu nustatomų teisių ir pareigų galiojimas laike); 4) *res iudicata* (teismo proceso baigtumą įtvirtinantis principas).

Pasirinkti institutai laikomi iliustratyviais socialinių padarinių valdymo įrankių pavyzdžiais. Šių institutų išskyrimas nereiškia, kad nurodytieji yra visi procesinio pobūdžio institutai, kuriais gali būti paveikiami socialiniai padariniai ar minimizuojamos socialinės sąnaudos. Galima būtų išskirti ir tokią kategoriją kaip teritorialumas, kuri apima šios dienos teisėtyroje aktualų eksteritorialumo klausimą⁵⁸⁰. Vis dėlto tyrime išskirti institutai padeda sistemiskai žiūrėti į teismo procesą, bandyti atspindėti skirtingas proceso stadijas. Tokios grupės leidžia pateikti labiau struktūruotą ekonominio bei teleologinio argumentų panaudojimo analizę teisiniame argumentavime.

Bet koks teisės institutas turi tam tikrą socialinę prasmę. Ši prasmė gali būti identifikuojama labai skirtingais aspektais. Tai gali būti teisėkūros subjekto, priimančio teisės aktą, apibrėžiantį konkretų institutą, priėmimo metu kilusias diskusijas apibrėžiantys šaltiniai – parengiamieji dokumentai (pranc. *travaux préparatoires*) arba teisės akte nurodomos reguliavimo atsiradimo prielaidos bei tikslai, įtvirtinami šio teisės akto preambulėje. Kita vertus, teisės institutai taikomi visuomenėje, tad ir tie subjektai, kurių santykiai reguliuojami, gali turėti savo požiūrį į teisės instituto esmę. Tad ir teisėjui, kuris siekia identifikuoti taikomo teisės instituto prasmę, ypač svarbus tampa socialinis kontekstas, kuris nors ir neturi jo uždaryti į tam tikrą teisės taikymo narvą, tačiau brėžia teisės instituto konkrečioje situacijoje ribas⁵⁸¹.

Teisėjas, identifikuodamas taikomo instituto tikslą, neturi vadovautis vien savo subjektyvia nuomone. Teisėjas turi derinti skirtingus interesus, atsižvelgdamas į tai, ko, jo nuomone, reikia visuomenėje, kurioje jis gyvena⁵⁸². Šie interesai gali būti susiję ir su teisėkūros subjekto požiūriu, ir su visuomenės santykių dinamika, jos narių nuomone. Socialinė teisės instituto prasmė atspindi socialinių padarinių aspektą. Instituto taikymas yra priemonė, kuri

⁵⁸⁰ Praktikoje eksteritorialumo problematiką turinčių bylų yra nemažai, jomis paliečiami labai aktualūs socialinių padarinių klausimai. Plačiau žr. LOWE, V., STAKER, Ch. Jurisdiction. In *International Law*. Ed. M. D. Evans, 3rd ed., New York: Oxford University Press Inc., 2010, p. 322–323.

⁵⁸¹ Nepaisant to, kad teisės institutų, o ir apskritai reguliavimo tikslų identifikavimas susijęs su daug įvairialypių požiūrių, kurie neturi būti ignoruojami, šiame tyrime dėl jo apimties ribų, didesnis dėmesys skiriamas būtent teisėjo (teismo) atliekamam teisės prasmės atskleidimo veiksmui, suprantant ir tokios analizės sąlyginį ribotumą.

⁵⁸² BARAK, *supra* 68, p. 166.

veikia socialinę tikrovę taip, pagal teisėjo suvokiamą to instituto socialinę prasmę. Šiame disertaciniame tyrime vykdomos analizės esmė yra teisinių argumentų, kurie padeda taikyti teisės institutą, pateikimas per jų socialinį turinį. Pasirinkti institutai implikuoja koncentravimąsi į tuos socialinių padarinių aspektus, kurie daugiausiai susiję su socialinių sąnaudų buvimu.

Visų socialinio poveikio grupių⁵⁸³ atvejais priimami teismo sprendimai gali būti ne tik socialinio pobūdžio. Pavyzdžiui, teismas sprendžia klausimą tam tikru būdu dėl to, kad egzistuoja precedentas. Tokiu atveju argumentavimas yra pagrįstas precedentu. Tačiau šio tyrimo ribose pagrindinis dėmesys yra skiriamas būtent į socialinius padarinius nukreiptam argumentavimui, parodant, kaip išskirti institutai pirmiausiai susiję su socialinio poveikio klausimu teismo procese. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad neretai analizuojami procesiniai institutai yra susiję vieni su kitais taip, kad sunku išskirti tam tikrą specifiką, kaip būdingą vienam ar kitam institutui⁵⁸⁴. Tokie atvejai nagrinėjami vieno konkretaus instituto ribose.

Pagrindinis pateikiamos analizės atskaitos taškas yra takoskyra bei pasirinkimas tarp teisinio tikrumo ir išimties iš egzistuojančio reguliavimo. A. Aarnio pabrėžia, kad teismai turi veikti taip, kad individai galėtų protingai planuoti savo veiklą, o protingas veiklos planavimas yra būtina visuomenės tęstinumo prielaida⁵⁸⁵. Šališkumo teismo sprendimuose nebuvimas nėra pakankama sąlyga konstatuoti teisinio tikrumo (kartu ir teisės nuspėjamumo) užtikrinimą teismo procese – teisėjas turi užtikrinti, kad sprendimas būtų teisėtas (priimtas galiojančios teisės ribose) ir derėti su moralinėmis ir kitomis socialinėmis (ne teisinėmis) normomis⁵⁸⁶. Vis dėlto galiojanti teisė, kurios tikrumo mes siekiame, sukurta tipinių atvejų pagrindu ir negali apimti visų

⁵⁸³ Kalbama apie išskirtus teisės institutus, kurie tyrime pateikiamos analizės pagrindu tampa teismo valdomomis socialinio poveikio grupėmis.

⁵⁸⁴ Pavyzdžiui, ABTĮ 153 straipsnio 2 dalies 11 punkte nurodytas bylos atnaujinimo pagrindas yra susijęs tiek su *res iudicata* kategorijos apimtimi, tiek su teismų sprendimų poveikio laike aspektu. Žr. pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. rugpjūčio 27 d. sprendimą. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 92-4584

⁵⁸⁵ AARNIO, *supra* 42, p. 4.

⁵⁸⁶ *Ibid.*, p. 4–5.

įmanomų praktinių situacijų, todėl teisės taikymo procese kyla būtinybė rasti vietos teisės lankstumui⁵⁸⁷.

Prioriteto tarp teisinio tikrumo ir juo siekiamo teisės nuspėjamumo bei išimties iš bendros taisyklės taikymo ir juo užtikrinamo teisės lankstumo paieškos kelia įtampą tarp teisės raidės ir būtinybės atsižvelgti į aktualius visuomenės pokyčius⁵⁸⁸. Kaip pastebi G. Lastauskienė, klausimas dėl prioriteto suteikimo vienam iš dviejų priešingų polių – teisinio tikrumo užtikrinamam galėjimui prognozuoti, teisės stabilumui ir individualaus ginčo sprendimui – jau seniai diskutuojamas⁵⁸⁹. Nors ekonominės teisės analizės ar kitų paradigmu atstovai galėtų pasiūlyti metodus, padedančius rasti optimalų (ar labiau pagrįstą) šių kategorijų santykį dėl atsižvelgimo į empirinę realybę bei gebėjimą pateikti tikslesnes teorines prognozes, neaišku, kiek tai sėkmingai veiktų praktikoje.

Teisinio tikrumo principo socialiniai padariniai slypi asmenų tikėjime, kad teisė yra tokia, kokia ji yra, ji nesikeis, todėl nereikia papildomų sąnaudų skirti prevencinėms priemonėms, siekiant išvengti rizikos dėl netikėtų teisės pokyčių, t. y. pasitikėjime teise, kuris tiesiogiai lemiamas teisės stabilumo. Tačiau nepaisant teisinio tikrumo vertės, realiame gyvenime susiduriama su atvejais, kai išimtis yra būtina. Tai nutinka tuomet, kai nauda dėl išimties yra didesnė nei sąnaudos dėl teisinio tikrumo principo pažeidimo. Tad teismai, susidūrę su tokiomis situacijomis, ieško optimalaus (ekonomiškai, socialiai pagrįsto, protingo, idealaus) teisinio režimo skirtingų institutų ribose. Šis kompromisas yra tyrime aptariamų praktinių atvejų šerdis – tai yra pagrįstų išimčių iš teisinio tikrumo darymo prielaidos teismų argumentuose, taikant ekonominio mąstymo schemą, kuri priklauso nuo konkretaus taikomo instituto socialinio tikslo identifikavimo per teleologinį argumentą.

⁵⁸⁷ *Ibid.*, p. 7.

⁵⁸⁸ *Ibid.*, p. 7.

⁵⁸⁹ LASTAUSKIENĖ, *supra* 101, p. 52. Taip pat žr. R. Šimašiaus analizę dėl balanso tarp stabilumo ir pokyčių paieškos teisinės monopolijos ir teisinio pliuralizmo kontekste, ŠIMAŠIUS, *supra* 6, p. 117–121.

2.2. Teismų praktikos tyrimo schema

Socialiniais padariniais pagrįsto teisinio argumentavimo analizė turi būti tinkamai apibrėžta, siekiant atskleisti tokio teisinio argumentavimo galimybes teismų praktikoje šiandien. Šiame skyriuje, pirmiausiai, aptariama teismų praktikos analizės schema *in abstracto*. Toliau ji detalizuojama, akcentuojant į padarinius nukreipto argumentavimo implicitiškumą. Daroma prielaida, kad teismo eksplicitiškai nepateikiami argumentai gali būti identifikuojami, dekonstravus eksplicitinius argumentus, kuriais tiesiogiai socialinis poveikis nėra vertinamas, tačiau kurie kartu turi ir savo socialinę reikšmę. Pateikiamos įžvalgos dėl bylų, kurios tiriamos, atrankos kriterijų. Skyrius pabaigiamas, aptariant bene labiausiai paplitusias su socialiniu poveikiu susijusias teisinius padarinius apibrėžiančias kategorijas, kurios aktualios daugelyje iš analizuojamų pasirinktų teisės institutų.

Teismų praktika analizuojama, pasitelkiant keturis etapus apimančią tyrimo schemą. Pirma, identifikuojama teismų taikomo teisės instituto socialinė prasmė, t. y. šio instituto socialinis tikslas. Šis etapas atspindi teleologinį elementą ir atitinkamą teisinio argumentavimo etapą, teismams identifikuojant taikomo instituto socialinį tikslą. Antras analizės etapas apima socialiniam poveikiui aktualų teisinį argumentavimą, taikant konkretų institutą. Šis etapas leidžia išvelgti eksplicitiškai nurodomus į socialinius padarinius nukreiptus argumentus, taikant konkretų institutą. Trečio analizės etapo metu nustatomi implicitiniai į padarinius nukreipti argumentai, dekonstravus aktualius eksplicitinius teisinius argumentus (išvedant iš teisinių padarinių arba identifikuojant iš socialinio konteksto). Būtent trečias etapas atskleidžia ekonominio argumento taikymą. Ketvirtas etapas apibendrina analizę, leisdamas pamatyti skirtingų teismų į socialinius padarinius nukreiptų argumentų taikymo intensyvumą. Eksplicitiškai nenurodyto socialinio poveikio identifikavimas parodo, kaip teismo argumentavimas gali būti papildytas.

Specifinių teisės institutų tyrimas jų socialinių padarinių aspektu nėra savitiksliis. Tokioje analizėje slypi siekis pamatyti praktinį argumentavimo

socialiniais padariniais aspektą. Būtina pabrėžti du kertinius šios analizės elementus, prieš žengiant į analizės gairių detalizavimą. Tyrimu siekiama identifikuoti socialinių padarinių aspektu svarbesnius skirtingų teismų argumentus. Teismo pateikiami argumentai, susiję su tiriamais institutais, gali būti tiek ekspllicitiniai, tiek implicitiniai. Todėl jei teismas eksplcitiškai nenurodo į socialinius padarinius nukreiptų argumentų, ieškoma juos galinčių atspindėti į teisinius padarinius nukreiptų eksplcitiinių argumentų, o jei ir jų nėra, tai pateikiamos įžvalgos dėl galimų (numanomų, tikėtinų, implicitinių) su sprendimo socialiniu poveikiu susijusių socialines sąnaudas aptariančių argumentų.

Kaip jau akcentuota, teisėje įtvirtintos nuostatos turi tam tikrus tikslus, socialinę reikšmę, todėl konkrečių nuostatų įtvirtinimas kartu gali reikšti ir tos nuostatos tikslų siekimą. Tokiu požiūriu vadovaudamasis, pavyzdžiui, A. Andruškevičius ne tik analizuoja administracinei teisei reikšmingus principus (jų tipologiją), bet ir išskiria analizuojamų teisės principų funkcijas⁵⁹⁰. Tuo tarpu V. Nekrošius, analizuodamas proceso koncentruotumo principą, kaip teisinę kategoriją, remdamasis F. Kleinu, pabrėžia šio principo socialinę prasmę – būtinybę kuo greičiau atkurti ginčo pažeistus normalius visuomeninius ir ekonominius santykius⁵⁹¹.

Teismai taip pat išskiria socialinį savo sprendimų poveikį. Štai Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra laiduoti privataus asmens pasitikėjimą valstybe ir teise⁵⁹². Tokį tikslą – asmenų pasitikėjimas valstybe ir teise – galima vadinti ir vertybe⁵⁹³, tačiau tai nepaneigia minties, kad už kiekvieno teisės elemento slypi akivaizdesnė ar mažiau akivaizdi jo socialinė paskirtis.

Socialinių padarinių dimensijos pasirinktuose teismų taikomuose institutuose potencialo atskleidimas svarbus tiek analizuojant eksplcitiinę, tiek

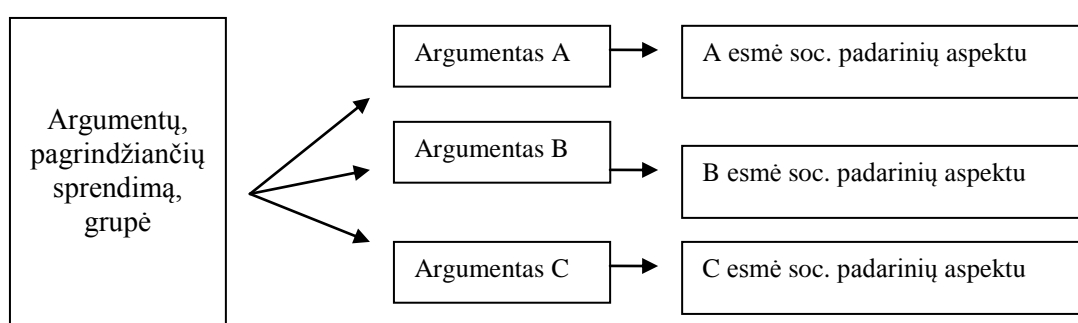
⁵⁹⁰ Pavyzdžiui, teisės optimizavimas (gryninimas), teisės stabilizavimas ir kt. Žr. ANDRUŠKEVIČIUS, *supra* 152, p. 80–86.

⁵⁹¹ NEKROŠIUS, *supra* 123, p. 25.

⁵⁹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276; atitaisymas – 2001, Nr. 86.

⁵⁹³ KARGAUDIENĖ, A. Teisėtų lūkesčių (apsaugos) principas. In *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. Ats. red. G. Mesonis. Vilnius: Leidykla MES, 2013, p. 133.

implicitinę ar numanomą teismų nurodomo argumentavimo, remiantis socialiniais padariniais, pusę. Teismas, taikydamas tam tikras nuostatas, pateikia argumentus, kurie yra aktualūs ne tik pozityviosios teisės, bet ir empirinės tikrovės arba socialinių padarinių prasme. Tais atvejais, kai teismas pateikia argumentus, kurie nėra eksplacitiškai nukreipti į socialinių padarinių valdymą, būtina identifikuoti tokių argumentų implicitinę socialinę reikšmę. To siekiant dekonstruojami teisiniai argumentai ir pateikiama jų socialinė prasmė, kaip nurodoma žemiau.

1 pav. *Implicitinio į socialinius padarinius nukreipto teismų argumentavimo paieškos, identifikuojant socialinei tikrovei aktualią teisinio argumento prasmę*

Siekiant įvykdyti šį uždavinį, būtina pateikti esminius tam tikro instituto taikymo teisinius elementus, juos įvertinti per socialinio poveikio prizmę, t. y. pažvelgti, ką konkretus teisinis teiginys reiškia socialine prasme ir kokį poveikį socialinėje plotmėje jis turi ar gali turėti. Identifikavus pateikiamų argumentų socialines prasmes, jas galima palyginti su kitų teismų pateikiamų argumentų socialinėmis prasmėmis bei su teorinėmis žvalgomis apie konkrečių institutų socialines prasmes.

Pabrėžtina, kad teismui taikant tam tikrą institutą, kuris turi savo socialinę prasmę, atsiranda vieta ir ekonominiam bei teleologiniam argumentams – jie tampa būtiniais taikomo instituto elementais. Tolesnėje darbo dalyje yra atliekamas pasirinktų institutų tyrimas, kuris apima tam tikrus žingsnius:

1) Pristatoma konkretaus teisės instituto teisinė samprata ir jo socialinis (ekonominis) tikslas. Siekiant nuoseklumo, tyrime koncentruojamasi į socialinių sąnaudų aspektą. Su tuo sietinas ir tiriamų teismų taikomų teisės institutų pasirinkimas – žiūrima į tokį konkrečių teisės institutų taikymą, kuris leidžia identifikuoti ir įvertinti skirtingo dydžio kylančių sąnaudų buvimą, vienu ar kitu būdu taikant teisės institutą. Socialinių padarinių buvimas nereiškia, kad tyrimui aktualios tik monetarinės vertės. Tai reiškia, kad bet kokiems socialiniams tikslams teoriškai galima priskirti vertes ir jas lyginti, pasirinkti vertingesnę socialinę tikslą, ieškoti abipusiai vertingų socialinių tikslų pusiausvyros.

2) Analizuojama, kokius argumentus, taikydami konkretų institutą, pateikia EŽTT, ESTT ir Lietuvos teismai⁵⁹⁴.

3) Nurodomi eksplicitiškai pateikiami į socialinius padarinius nukreipti argumentai

4) Dekonstruojama teismo formuojama pozicija, pateikiant šios pozicijos socialinę reikšmę (nurodomi galimi, implicitiniai į socialinius padarinius nukreipti, bet teismo nepasakyti argumentai).

5) Teismų argumentavimas yra lyginamas, vertinant jų pateikiamuose argumentuose eksplicitiškai ir implicitiškai atskleidžiamo socialinio poveikio ypatumus. Ieškoma, kiek kiekvienu atveju teismai linkę argumentuoti socialiniais padariniais, kokių argumentų teismai nenurodo, nors teoriškai galėtų juos aptarti.

Teismų praktikos analizė gali parodyti, kokie socialinių padarinių aspektai yra paliečiami teismų šiandien. Tik ją atlikus galima pradėti vertinti esamo argumentavimo, kuriuo vertinami socialiniai padariniai, ribotą panaudojimą ir atsakyti į tyrimo hipotezę. Analizė pradedama nuo EŽTT, nes šis teismas nurodytais klausimais nustato bendriausią taikytiną standartą, vėliau žiūrima į kito viršnacionalinio teismo – ESTT – jurisprudenciją.

⁵⁹⁴ Orientuojamasi į keturis Lietuvos teismus: Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą (konstitucinis procesas), Lietuvos apeliacinį teismą ir Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą (civilinis procesas) bei Lietuvos vyriausiąjį administracinį teismą (administracinis procesas).

Pateikus pagrindinių Europos teismų perspektyvą, žiūrima, kaip minėtais klausimais atrodo nacionaliniai teismai.

Iš nurodytų tyrimo žingsnių matyti skiriamas dėmesys skirtingų jurisdikcijų teismų praktikos lyginimui. Čia būtina pateikti kai kuriuos lyginamajai teisėtyrai svarbius paaiškinimus. Teisės tyrimo realumą gali užtikrinti aktualių situacijų analizė. Tačiau stengiantis išvengti šališkumo, pasirenkant tinkamus pavyzdžius, šiame tyrime siekiama atsižvelgti į lyginamosios teisės atstovų akcentuojamas tokio pobūdžio tyrimų atlikimo gaires.

Lyginamosios teisės *mantra* ir kartu *chimera* metodologine prasme yra funkcinis metodas, kuris laikomas bene sėkmingiausiu lyginamosios teisėtyros istorijoje⁵⁹⁵. Vis dėlto *chimeriškoji* metodo dvasia atspindi jo įvairiapusiškumą, dėl kurio kyla ir nesusipratimų, ir prasmingų metodologinių diskusijų⁵⁹⁶. Bendriausia prasme komparatyvistus vienijantis funkcinis metodas reiškia metodologinį atskaitos tašką, leidžiantį apskritai pradėti lyginamajai teisei aktualią diskusiją: lyginamoji teisė orientuojasi į faktinės situacijos analizę (kokia teisė yra, bet ne kokia turi būti, deskriptyvi, bet ne normatyvinė analizė), taip pat lyginamoji teisė vertina ne teisės nuostatas, bet jų poveikį⁵⁹⁷. Ir nors funkcionalumas K. Zweigerto supratimu yra esminis lyginamosios teisės metodologinis principas, R. Michaelsas siūlo kalbėti apie skirtingas funkcionalumo koncepcijas⁵⁹⁸.

Tarp lyginamosios teisėtyros funkcinų metodologijų yra ir instrumentalizmas⁵⁹⁹. Šio lyginamosios teisėtyros metodo pagrindu žiūrima, kaip skirtingų jurisdikcijų teismuose taikomas panašią socialinę reikšmę turintis teisės institutas. Tiriamų institutų orientacija į socialinius padarinius leidžia konstatuoti instrumentalistinio metodo legitimumą, o skirtingų teismų

⁵⁹⁵ MICHAELS, *supra* 121, p. 340.

⁵⁹⁶ *Ibid.*, p. 340–343.

⁵⁹⁷ *Ibid.*, p. 342.

⁵⁹⁸ Išskiriamos šios: 1) baigtumas (angl. *finalism*), remiantis neo-aristoteliškuoju funkcionalizmu; 2) adaptiškumas (angl. *adaptionism*), remiantis Č. Darwino evoliucinio funkcionalizmo idėja; 3) klasikinis diurkheimiškas funkcionalizmas; 4) instrumentalizmas; 5) patobulintas klasikinis funkcionalizmas; 6) epistemologinis funkcionalizmas; 7) ekvivalentiškas (angl. *equivalence*) funkcionalizmas 8) apimantis visas nurodytas formas. Plačiau žr. MICHAELS, *supra* 121, p. 344–345.

⁵⁹⁹ *Ibid.*, p. 351.

argumentacija, taikant tuos pačius socialinius tikslus turinčius institutus, atskleidžia ir lyginamuoju požiūriu vertingą informaciją apie įvairių teismų bendrybes bei skirtybes.

Praktinėje tyrimo dalyje analizuojamų bylų pasirinkime vengiama šališkumo, atrenkant bylas, tačiau nėra siekiama aptarti visos aktualios teismo praktikos konkrečiu klausimu. Tai nėra tyrimo tikslas, čia siekiama rasti pavyzdžių, iš kurių būtų matyti reprezentatyvūs teismų sprendimų teisinio argumentavimo pavyzdžiai. Tyrime pateikiami teismų sprendimai atitinka mažų mažiausiai vieną iš šių kriterijų:

1) Teismo sprendime pateikiamos nuostatos kartojasi ne vienoje byloje, yra nusistovėjusios (teismų praktika tam tikru klausimu yra susiklosčiusi).

2) Teismo sprendime pateikiamos nuostatos aprobuotos teismo leidžiamuose oficialiuose apibendrinimuose⁶⁰⁰.

3) Sprendimas priimtas išplėstinėje teisėjų kolegijoje (indikuoja bylos svarba).

4) Sprendimas, kurio nuostatos pateikiamos, yra pakankamai naujas.

Atsižvelgiant į tai, kad tiriami institutai nėra pasirinkti atsitiktinai, o būtent dėl galimybių juose išgryninti socialinių sąnaudų aspektą, galima kalbėti apie kai kurių teismų taikomų kategorijų ypatingą svarbą. Šios kategorijos yra kertinės ir sudaro svarbesnius teiginius, svarstant įvairių institutų taikymo apimtį. Jos yra visuotinai priimtinos tiek teisiniame pozityviajame prasme, tiek platesniame socialiniame diskurse. Todėl naudinga šias kategorijas pateikti ir aptarti, akcentuojant jų socialinę esmę. Šioje dalyje aptariamos keturios tokio pobūdžio kategorijos: 1) teisinis tikrumas; 2) teisės aiškumas; 3) proceso koncentruotumas; 4) proceso ekonomiškumo principas.

⁶⁰⁰ Žr. pavyzdžiui, *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimą* (Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012); *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalgą* (Teismų praktika Nr. 34, 2011); *Praktinį priimtinumą kriterijų vadovą* (Europos Taryba / Europos Žmogaus Teisių Teismas, 2011. Prieiga internete: <http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_LIT.pdf> [žiūrėta 2013 m. spalio 11 d.]) ir kt.

Šie elementai yra ir konvencine prasme teisinius padarinius identifikuojančios kategorijos, todėl jų aptarimas svarbus tais atvejais, jei teismas argumentuose nurodo juos tik teisinių padarinių prasme. Prisimenant vieno iš įtakingiausių civilinio proceso kūrėjų austro F. Kleino mintis apie specialiuosius proceso tikslus⁶⁰¹, matyti, jog tam tikros proceso teisėje taikomos kategorijos jau gan seniai pripažįstamos turinčiomis didelę reikšmę *socialinio* proceso užtikrinimui. Dalis jų atspindimos ir tarp toliau išvardytųjų, tačiau tyrime pasirenkamas kiek kitoks šių kategorijų apibrėžimas ir struktūra nei tai darė F. Kleinas ir juo sekę tyrėjai.

Teisinis tikrumas. Ši kategorija sietina su tokių teisės taisyklių taikymu faktinėje situacijoje, kurios galėjo būti protingų asmenų numatytos, prieš jai įvykstant. Galimybė subjektams nuspėti taikytinas taisykles yra teisinio tikrumo principo tikslas⁶⁰². Teisinis tikrumas yra aktualus, analizuojant klausimą dėl naujos nuostatos teisėje įvedimo ar egzistuojančio reguliavimo pokyčio. Teisinio tikrumo ekonominė analizė veda prie literatūros, analizuojančios teisės pokyčių ekonominį efektyvumą⁶⁰³. Šiame tyrime siekiama paliesti akivaizdesnius ir intuityviai suvokiamus su teisiniu tikrumu susijusius socialinių sąnaudų aspektus. Ekonominė prasme galima teigti, kad teisinis tikrumas apima trijų tipų sąnaudas, kai susiduriama su pokyčio nuo galiojančios taisyklės situacija: 1) sandorio sąnaudos, kurios apima būtinybę rengti, įgyvendinti ir prižiūrėti naują teisės taisyklę (daugiausiai aktualu institucijai, kuri inicijuoja teisės pokytį); 2) pasitikėjimo sąnaudos (angl. *reliance costs*), kurios apima subjektų, veikiamų teisinio reguliavimo, investicijas⁶⁰⁴, padarytas atsižvelgiant į galiojančią teisę; 3) rizikos, kurios apima subjektų polinkį apsidrausti nuo galimų nenumatytų pokyčių teisėje⁶⁰⁵.

⁶⁰¹ NEKROŠIUS, *supra* 36, p. 45.

⁶⁰² PORTUESE, *supra* 122, p. 3.

⁶⁰³ Žr. pavyzdžiui, KAPLOW, *supra* 134, p. 509; GEORGAKOPOULOS, N. L. Predictability and legal evolution. *International Review of Law and Economics*, Vol. 17., 1997, 475-489 ir kt.

⁶⁰⁴ Investicijos šiame tyrime suprantamos plačiausia prasme, kaip bet kokios asmenų sąnaudos, kuriomis jie stengiasi arba išvengti materialaus pobūdžio praradimų ateityje, arba pakeisti materialia prasme išreikšta gerovės dalimi.

⁶⁰⁵ PORTUESE, *supra* 122, p. 11-13.

Šie su sąnaudomis susiję elementai gali iškilti tais atvejais, kai teismai keičia galiojančios teisės turinį.

Teisinis tikrumas implikuoja teisės stabilumą. Jei teisė yra stabili, tai situacija kelia pasitikėjimą asmenims, jie linkę elgtis taip, lyg žinotų, kad jų atžvilgiu situacija bus vertinama konkrečiu teisėje įtvirtintu būdu tam tikro jų daromo sprendimo priėmimo metu. Jei teisinio tikrumo teisėje nėra, tai teisė yra neapibrėžta, o subjektai neužtikrinti galiojančiomis teisės nuostatomis ir ieško alternatyvių būdų pasiekti jų siekiamą rezultatą. Būtina pabrėžti neatsiejamą ryšį tarp teisinio tikrumo ir teisėtų lūkesčių⁶⁰⁶, kuris padeda dar geriau suvokti sąnaudų aspektą, žiūrint iš asmens, kuriam taikoma teisė, perspektyvos. Teisei netenkant stabilumo, jos veikiami subjektai tampa atsargūs, nelinkę tokia pat apimtimi investuoti (plačiąja prasme) į tam tikrą turtą, nes nėra tikri dėl tokių investicijų baigties. Tad teisiniu tikrumu yra išreiškiamas siekis sumažinti tiek pokyčius siekiančio daryti subjekto (pavyzdžiui, teismo), tiek teisės adresato patiriamas socialines sąnaudas dėl netikėtumų teisėje atsiradimo. Socialine prasme aktualiai yra nurodęs Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas: teisėtų lūkesių apsaugos principas apima pareigą laiduoti privataus asmens pasitikėjimą valstybe ir teise⁶⁰⁷.

Teisės aiškumas. Ši kategorija susijusi su teisiniu tikrumu. Teisės aiškumas mažina subjektų sąnaudas ir neverčia jų priimti tokių sprendimų, kuriais jie išvengtų rizikų tais atvejais, kai tam tikra aktuali teisės nuostata yra ne tokia, kaip jie ją supranta. Aiškių taisyklių nebuvimas didina sąnaudas. Analizuojant F. Kleino mintis, teisės aiškumo kategoriją galima susieti su proceso paprastumo principu, kuris, pasak V. Nekrošiaus, reiškia tai, kad visos procesinės formos turi būti paprastos, aiškios ir suprantamos ginčo šalims. Tai daro procesą pigesnę ir greitesnę⁶⁰⁸.

⁶⁰⁶ *Ibid.*, p. 10.

⁶⁰⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276; atitaisymas – 2001, Nr. 86.

⁶⁰⁸ NEKROŠIUS, *supra* 36, p. 49.

Svarbu pažymėti kelis aspektus, parodančius argumentavimo rizikas, kylančias dėl teisės aiškumo nebuvimo. Pats teismas gali suklysti, jei tyrimas atliekamas pagal sudėtingas taisykles. Neaiškios taikytinos teisės taisyklės ne tik didina sąnaudas subjektams, kurie bando apsidrausti nuo netinkamo jų atžvilgiu teisės taikymo, bet ir didina teismų veiklos sąnaudas (jiems reikia daugiau investuoti į taikytinos teisės supratimą) bei subjektų sąnaudas, kylančias dėl teismo klaidos tikimybės. Šalių sąnaudos auga, jei sudėtingėja taikomos taisyklės, nes jos turi investuoti daugiau, siekdamos suprasti, kaip teismai taiko vieną ar kitą institutą.

Štai, pavyzdžiui, ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas teisės aiškumo kategorijos prasme yra nurodęs, kad valstybė turi pareigą leisti aiškius ir suprantamus įstatymus, rūpintis visuomenės, o ypač neįgalių jos narių, teisiniu švietimu ir sudaryti tokias sąlygas, kad visuomenės nariai galėtų aiškiai suvokti savo pareigas bei šių pareigų įgyvendinimo tvarką ir sąlygas. Pakankamo teisinio apibrėžtumo reikalavimas yra vienas demokratinės ir teisinės valstybės kriterijų⁶⁰⁹.

Proceso koncentruotumas. Jei asmuo mano, kad jo teisė pažeista, jis kreipiasi į teismą, prašydamas šią teisę apginti. Idealiu atveju tariamo teisės pažeidimo klausimas galėtų būti išspręstas tą pačią akimirką, kai tik asmuo kreipiasi į teismą. Tačiau šiai dienai teismo sprendimas nėra tiesiog apsisprendimo klausimas. Tai yra kompleksiškas procesas, kurio trukmė priklauso nuo daugybės veiksnių: klausimų sudėtingumo, institucinės sistemos, teise įtvirtintų ribojimų ir reikalavimų. Teismo proceso trukmė yra klausimas, susidomėjimą kėlęs dar Senovės Romos laikų teismuose⁶¹⁰.

Teismo proceso trukmės vertę patvirtina seniai žinomas aforizmas *atidėtas teisingumas – užkirstas teisingumas* (angl. *justice delayed is justice denied*, pranc. *juger bien c'est, avant tout, juger vite*). Kuo ilgiau užtrunka klausimo nagrinėjimas, tuo labiau daliai šalių sprendžiama byla netenka

⁶⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-50.

⁶¹⁰ NEKROŠIUS, *supra* 123, p. 15.

prasmės. Šią tiesą dar XIX a. pastebėjo 1895 m. priimtą Austrijos civilinį kodeksą pagrindžiančios socialiojo civilinio proceso idėjos autorius F. Kleinas konstatavęs, jog kuo daugiau laiko praeina nuo konflikto atsiradimo iki sprendimo byloje priėmimo, tuo sunkiau nustatyti konfliktą sukėlusias priežastis, įsitikinti vienu ar kitu teiginių teisingumu⁶¹¹. Istoriskai jis buvo vienas pirmųjų koncentruotumo principo problemą iškėlusiu tyrėju⁶¹². F. Kleinas taip pat identifikavo specialiuosius civilinio proceso tikslus: proceso aiškumas ir prieinamumas, ekonomiškumas, pigumas, koncentracija (greitumas) ir teisingo sprendimo byloje priėmimas⁶¹³. Akivaizdu, kad dalis šio tyrėjo identifikuotų specialiųjų proceso tikslų atspindi ir šiame tyrime išskiriamas kategorijas, kurios leidžia teismui vertinti sprendimo socialinius padarinius. Proceso koncentruotumo idėja slypi analogiškame proceso tikslo identifikavime – greito proceso įgyvendinimas ir siekis užtikrinti, kad kilęs socialinis konfliktas būtų kuo greičiau išspręstas⁶¹⁴. F. Kleinas proceso koncentruotumą siejo su socialine proceso funkcija – būtinybe *kuo greičiau atkurti ginčo (konflikto) pažeistus normalius visuomeninius ir ekonominius santykius*⁶¹⁵.

Amžina teismo proceso problema yra konfliktas tarp siekio pasiekti objektyvų (teisingą) rezultatą ir kainos, kurią gali tekti mokėti už tokio standarto įgyvendinimą⁶¹⁶. Viena vertus, teismo procesu siekiama pasiekti tam tikrą rezultatą (objektyvią ar bent labiau tikėtiną tiesą), kita vertus, geras rezultatas suponuoja ir dideles sąnaudas. Tai reiškia, kad egzistuoja tam tikras taškas, kai sąnaudos, siekiant optimalaus proceso (atitinkančio nustatytą standartą), viršija paties standarto įgyvendinimo naudą bei apskritai užkerta kelią standarto įgyvendinimui – byla trunka tiesiog per ilgai ir tampa neaktuali.

⁶¹¹ *Ibid.*, p. 26.

⁶¹² *Ibid.*, p. 23–24.

⁶¹³ NEKROŠIUS, *supra* 123, p. 25.

⁶¹⁴ *Ibid.*, p. 27.

⁶¹⁵ NEKROŠIUS, *supra* 36, p. 46.

⁶¹⁶ ZUCKERMAN, *supra* 120, p. 354–355.

Tad nebūtų klaidinga teigti, jog teismo proceso trukmė yra veiksnys, turintis didelę įtaką teisminės gynybos veiksmingumui ir adekvatumui⁶¹⁷. Nepaisant to, kad iš esmės trukmė gali turėti tiek teigiamą (kokybės prasme), tiek neigiamą (kokybės, apimančios ir aktualumą, kai užtrunka per ilgai) įtaką teismo procesui, priimta laikyti, kad laikas teismo procese turi neigiamo pobūdžio atidėjimo (angl. *delay*) elementą. Teismo sprendimo trukmė turi įtakos dviem galutinio sprendimo savybėms: tikslumui (angl. *accuracy*) ir praktinei naudai (angl. *practical utility*). Tikslumo atveju turimas omeny įrodymų ir byloje pateikiamų duomenų kokybės blogėjimas, bėgant laikui (pavyzdžiui, liudytojai vis blogiau prisimena byloje tiriamus įvykus, prabėgus ilgam laikotarpiui). Praktinė nauda apima atidėto sprendimo aktualumą (pavyzdžiui, po 5 metų priteista suma žalos atlyginimo byloje turi žymiai mažesnę reikšmę)⁶¹⁸.

Sudėtingumas, analizuojant klausimą dėl teismo proceso trukmės, ypač akivaizdus dėl to, kad neatsižvelgiant į šalių ketinimus teismo procese, teismas teisėje įtvirtintų standartų skatinamas atlikti detalią problemos analizę, kuri priklauso ir nuo turimo laiko. Tačiau tuo pat metu teismas ribojamas dėl teismo proceso trukmės (reikalavimas, kylantis iš veiksmingos teisminės gynybos koncepcijos). Bene akivaizdžiausias tokio dvipusio spaudimo teismo darbui iliustravimas yra Žmogaus teisių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas reikalavimas, apimantis teismo pareigą užtikrinti sąžiningą teismo procesą (apeliavimas į proceso kokybę), tačiau ir būtinybę spręsti ginčą per protingą terminą⁶¹⁹. Nešališkumo teismo procese reikalavimas įpareigoja teismą bylos šalis vertinti vienodai, neprioretizuojant kurios nors iš jų interesų⁶²⁰. Tačiau teismo sprendimo trukmės problema negali būti palikta be dėmesio, suprantant jos mastą ir iš teisminės gynybos veiksmingumo atsirandančių garantijų svarbą.

⁶¹⁷ SINANIOTIS, *supra* 128, p. 2–3.

⁶¹⁸ ZUCKERMAN, *supra* 120, p. 361.

⁶¹⁹ EŽTK 6 straipsnio 1 dalis.

⁶²⁰ ZUCKERMAN, A. A. S. Interlocutory Remedies in Quest of Procedural Fairness. *The Modern Law Review*, Vol. 56, 1993, p. 325–326.

Proceso ekonomiškumo principas. Nuo proceso koncentruotumo neatsiejamas, bet konceptualiai besiskiriantis yra proceso ekonomiškumo principas. Kaip pažymi V. Nekrošius, koncentruotumo principo civiliniame procese idėjos autorius F. Kleinas pirmasis prakalbo ir apie savarankišką civilinio proceso ekonomiškumo principą⁶²¹. Neretai proceso ekonomiškumas yra tapatinamas su proceso efektyvumu (angl. *effectiveness of the proceedings*), kaip kategorija, įpareigojančia procesą vesti pačiam teismui bei šalims lengvu bei greitu būdu⁶²².

Proceso ekonomiškumas (angl. *judicial economy*) reiškia ekonomiškai efektyvų teismo ir teismų sistemos veikimą. V. Nekrošius nurodo, kad šis principas turi būti aptariamasis keliais aspektais: dėl jo reikšmės valstybės ekonomikai, dėl valstybės išlaidų teisminei valdžiai naudojimo racionalumo, dėl proceso šalių išlaidų taupymo⁶²³. Ši kategorija nukreipia į siekį ekonomiškai pagrįstai valdyti teismo resursus, laiką bei protingai sumažinti teismo proceso sąnaudas⁶²⁴. Tad bendriausia prasme proceso ekonomiškumas yra sąnaudų minimizavimas teismo proceso metu, kuris padeda pasiekti kokybiškai tinkamą rezultatą, kiek įmanoma labiau sumažinus procesui skiriamas sąnaudas. Čia svarbu nepamiršti dėl proceso ekonomiškumo naudos ne tik teismo, bet ir šalių sąnaudoms⁶²⁵.

Proceso ekonomiškumo reikalavimą galima matyti ir per subjektinių teisių įgyvendinimą, t. y. potencialų piktnaudžiavimą jomis⁶²⁶, tačiau šiame tyrime žvelgiama būtent į teismų argumentus, kuriais vertinami proceso ekonomiškumo pamatu esantys socialiniai pokyčiai. Pabrėžtina, kad iš ekonomiškumo principo kylantis reikalavimas minimizuoti teismo veiklos sąnaudas savaime neleidžia pažeisti su teisingumo vykdymo funkcijos kokybės

⁶²¹ NEKROŠIUS, *supra* 123, p. 52.

⁶²² ERECIŃSKI, T., GRZEGORCZYK, P. Effective Protection of Diverse Interests in Civil Proceedings on the Example of Polish Act on Group Action. In *Recent Trends in Economy and Efficiency of Civil Procedure*. Vilnius: Vilnius University Press, 2013, p. 23.

⁶²³ NEKROŠIUS, *supra* 123, p. 53.

⁶²⁴ Žr. pavyzdžiui, *judicial economy*, *Black's Law Dictionary*. 9th ed., 2009. Prieiga internete: <<https://lawschool.westlaw.com/>> [žiūrėta 2013 m. gruodžio 3 d.].

⁶²⁵ NEKROŠIUS, *supra* 36, p. 46.

⁶²⁶ Žr. pavyzdžiui, BRAZDEIKIS, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2011, p. 103–107.

susijusių reikalavimų⁶²⁷. Tad kalbant apie proceso ekonomiškumą visuomet reikia šį principą, kaip ir proceso koncentruotumą, matyti visų teismo proceso principų kontekste, ką daryti leidžia ir kartu įpareigoja argumentacinė teismo sprendimo priėmimo koncepcija.

2.3. Realus interesas kaip teisės kreiptis į teismą teisinis pagrindas (*Locus standi*)

Žmogaus teisė į teismą įtvirtinta daugumoje svarbiausių žmogaus teisių katalogų⁶²⁸. Kaip pažymi L. Štarienė, tai labai plati ir įvairiai suprantama kategorija: nuo plataus supratimo kaip teisės į teisingą bylos nagrinėjimą iki siauresnio, apimančio teisę kreiptis į teismą bei teisingumo įgyvendinimą⁶²⁹. Siauresnės teisės į teismą sampratos teisingumo užtikrinimo aspektas gali būti analizuojamas kaip viena iš kategorijų, per kurią teismai valdo socialinius padarinius. Tačiau šios tyrimo dalies ribose aktualesnis būtent kitas – teisės kreiptis į teismą – elementas ir jo ribojimas. Šioje vietoje prisimintina klasikinė EŽTT *Golder* byla⁶³⁰, kurioje teismas konstatavo, jog teisė kreiptis į teismą nėra absoliuti, o jos ribojimai tam tikrais atvejais gali būti pateisinami, atsižvelgiant į visuomenės ir asmenų poreikius bei galimybes, tačiau toks reguliavimas niekada negali pažeisti pačios teisės esmės ar konfliktuoti su kitomis Konvencijos teisėmis⁶³¹.

Siekis sudaryti asmenims galimybes kreiptis į teismą yra svarbus, nes tik taip kiekvienas asmuo gali jaustis saugus, žinoti, kad bet koks jo teisių pažeidimas bus bent jau nagrinėjamas nešališko arbitro. Vis dėlto teisės į teismą liberalizavimas nėra vien pozityvus reiškinys. Galimybė neribota

⁶²⁷ ERECIŃSKI, *supra* 622, p. 24; MIKELĖNAS, *supra* 274, p. 154; NEKROŠIUS, *supra* 123, p. 53.

⁶²⁸ Žr. pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalis; 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 8 straipsnis. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497; Konvencijos 6 straipsnis ir kt.

⁶²⁹ ŠTARIENĖ, *supra* 125, p. 17–19.

⁶³⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1975 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *Golder prieš Jungtinę Karalystę*, 4451/70.

⁶³¹ ŠTARIENĖ, *supra* 125, p. 187–188.

apimtimi kreiptis į teismą sudaro prielaidas ja piktnaudžiauti ir užkirsti kelią efektyviam rinkų veikimui, paneigti teisinį tikrumą ir jo socialinę naudą visuomenės nariams. Socialinės gerovės apimtis bei jos paskirstymas gali būti neracionalus, jei galimybė kreiptis į teismą yra per daug liberali⁶³².

Ypač liberali teisė kreiptis į teismą gali lemti ir tarptautinių kriterijų neatitinkantį šios teisės įgyvendinimą. Štai Europos Tarybos Ministrų Komitetas 2001 m. rugsėjo 5 d. rekomendacijoje⁶³³ nurodė, kad nuolat didėjantis administracinių bylų skaičius teismuose sudaro kliūtis išnagrinėti bylą per protingą, EŽTK 6 straipsnio 1 dalies reikalavimus atitinkantį terminą. Kaip viena iš išeičių dėl didėjančio bylų skaičiaus yra alternatyvių būdų ginti teisės plėtimas, pavyzdžiui, kuriant veiksmingas neteismines ginčų institucijas⁶³⁴. Neteisminių ginčų sprendimų būdų įtvirtinimas yra viena iš priemonių, siekiant, viena vertus, užtikrinti asmenų teisę į teisminę gynybą, kita vertus, išvengti per didelių sąnaudų, kylančių dėl tokios teisės liberalumo. Vis dėlto tiesiogiai teisės kreiptis į teismą panaudojimo efektyvumas, vertinant jį per gaunamos naudos ir patiriamų sąnaudų santykio prizmę, gali būti valdomas, nustatant optimalią kreipimosi į teismą reikalavimų sistemą.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad asmens teisė kreiptis į teismą yra absoliuti⁶³⁵. Tačiau ribojimų kreiptis į teismą nustatymas savaime dar nereiškia, kad dirbtinai suvaržyta asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą ar nepagrįstai pasunkintas šios teisės įgyvendinimas. Įstatymų leidėjas, pasak LRKT, negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad juo būtų nepagrįstai pasunkintas kokios nors asmens konstitucinės teisės ar

⁶³² JENSEN, M. C. *et al.* The Case for Restricting Access to Courts. MERC Working Paper No. 81-06; Harvard Business School NOM Unit Working Paper No. 1981, 1981. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=618765>> [žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.], p. 13–17.

⁶³³ 2001 m. rugsėjo 5 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija *Dėl alternatyvių ginčų tarp viešojo administravimo institucijų ir privačių asmenų sprendimo priemonių*, Rec (2001) 9.

⁶³⁴ 2004 m. gruodžio 15 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija *Dėl teisminės administracinių aktų kontrolės*, Rec (2004) 20. Taip pat žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant išankstinio ginčų nagrinėjimo ne per teismą tvarką reglamentuojančias teisės normas, apibendrinimą (I dalis). Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo biuletenis Nr. 19, 2010, p. 455.

⁶³⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 54-1588; 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

teisėto intereso, taip pat ir asmens teisės į teisminę gynybą, įgyvendinimas ar jis apskritai taptų neįmanomas⁶³⁶.

Asmens teisė kreiptis į teismą apibrėžiama įvairiomis kategorijomis. Analizuojant EŽTT jurisprudenciją, pasak L. Štarienės, galima į atskiras grupes išskirti tokius teisės kreiptis į teismą ribojimus: 1) apribojimai dėl tam tikrų asmenų grupių; 2) terminai ir procesiniai reikalavimai ieškiniui ar skundai paduoti; 3) procesinių nuostatų aiškumas; 4) retrospektyvus nuostatų aiškumas; 5) bylinėjimosi išlaidos ir kiti mokesčiai; 6) kiti ribojimai⁶³⁷. Siekiant tyrimo nuoseklumo, koncentruojamasi į pirmąją grupę sudarančių apribojimų grupę – apribojimus dėl tam tikrų asmenų grupių.

Reikalavimai asmeniui atitikti tam tikrus specifinius kriterijus, leidžiančius jam įgyvendinti savo teisę į teismą, išreiškiami per kategoriją *locus standi*, kuri plačiausia prasme reiškia teisę pateikti ieškinį (skundą) ar būti išgirstam⁶³⁸. Nustatymas subjektų, kurie gali kreiptis į teismą, suteikia galimybę užkirsti kelią akivaizdžiai nepagrįstoms byloms. Be to, tai prevenciškai veikia dėl piktnaudžiavimo teise kreiptis į teismą galimybių mažinimo⁶³⁹. Neretai sąvokos, apibrėžiančios savybes asmenų, galinčių kreiptis į teismą, yra tiek abstrakčios, kad teismas turi nagrinėti jų turinį ir vertinti šiomis sąvokomis nustatytinas ribas.

Subjektų teisė kreiptis į teismą labai priklauso nuo jų materialiujų teisių reguliavimo ir iš čia kylančių galimybių skūsti tariamus jų teisių pažeidimus. *Locus standi* kategorija yra kompleksiška, tačiau jos **sąnaudų minimizavimo** idėja leidžia optimizuoti reguliavimą tiek, kad kreipimaisi į teismą būtų tais atvejais, kai tariamas subjektinės teisės pažeidimas yra toks, jog bylos nagrinėjimas gali duoti daugiau naudos nei sąnaudos, kylančios kitiems

⁶³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

⁶³⁷ ŠTARIENĖ, *supra* 125, p. 189.

⁶³⁸ *Locus standi*, *Black's Law Dictionary*. 9th ed., 2009. Prieiga internete: <<https://lawschool.westlaw.com/>> [žiūrėta 2013 m. gruodžio 3 d.].

⁶³⁹ Žr. pavyzdžiui, TAMAVIČIŪTĖ, V. Privataus asmens *Locus standi* ginčijant Europos Sąjungos teisės aktų teisėtumą: ar pagrįstai kritikuojamas Europos Sąjungos Teisingumo Teismas? *Socialinių mokslų studijos*, Nr. 1(5), 2010, p. 274.

asmenims, teisiniam stabilumui, teismams (jų veiklos sąnaudoms, proceso trukmei).

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad galinčių kreiptis subjektų ratas yra trivialis dalykas, o išėties taškas šiai situacijai neabejotinai yra galimybė asmeniui, kurio teisės ar teisėti interesai buvo pažeisti, kreiptis į teismą. Tačiau praktikoje situacija yra gerokai sudėtingesnė, nes, viena vertus, individo intereso identifikavimas nėra toks paprastas procesas, kita vertus, net ir intereso buvimas ne visais atvejais gali suteikti teisę kreiptis į teismą dėl labai skirtingų priežasčių. Vienu atveju gali būti siekiama užkirsti kelią piktnaudžiauti teise kreiptis į teismą, kitu atveju pačioje teisės sistemoje, kurios ribose asmuo nori kreiptis, tokia teisė nepripažįstama iš esmės⁶⁴⁰. Štai ir EŽTT jurisprudencijoje ieškoma pusiausvyros tarp teisėto tikslo užtikrinti tinkamą teisingumo vykdymą, apsisaugant nuo nepagrįstų procesų, ir teisės kreiptis į teismą užtikrinimo⁶⁴¹. O Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra akcentavęs ir tokį teisės kreiptis į teismą elementą, kaip teisinio reguliavimo aiškumas⁶⁴².

Teisės kreiptis į teismą užtikrinimas per *locus standi* kategoriją iš esmės reiškia teisinį suinteresuotumą turinčių subjektų rato identifikavimą⁶⁴³. Čia reikėtų akcentuoti iš skirtingų teisės tradicijų kylančius tokių subjektų identifikavimo būdus. Bendriausia prasme galima išskirti principą *pas d'interêt, pas d'action* (iš prancūzų kalbos – *nėra intereso, nėra veiksmo*), kuris išreiškia idėją, jog teisę kreiptis į teismą turi turėti asmenys, kurie suinteresuoti bylos išnagrinėjimu⁶⁴⁴. Nors šis principas nėra eksplicitiškai

⁶⁴⁰ Šiuo atveju nors ir nevienareikšmiu pavyzdžiu galėtų būti tarptautinė viešoji teisė, kurioje vis dar dominuoja požiūris į teisės, kaip valstybių, bet ne individualių asmenų, reikalą. Pripažįstama, kad tarptautinėje teisėje individai yra labai apriboti, vertinant jų procesines galimybes. Plačiau žr. MCCORQUODALE, R. The Individual and the International Legal System. In *International Law*. Ed. M. D. Evans, 3rd ed., New York: Oxford University Press Inc., 2010, p. 284–285, 293.

⁶⁴¹ ŠTARIENĖ, *supra* 125, p. 190.

⁶⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 56-2766.

⁶⁴³ VAN RHEE, *supra* 124, p. 244.

⁶⁴⁴ Prancūzijos civilinio proceso kodekso 31 straipsnyje intereso buvimas yra įtvirtintas kaip esminė sąlyga kreiptis į teismą (pranc. *l'action est ouverte à tous ceux qui ont un intérêt légitime au succès ou au rejet d'une prétention, sous réserve des cas dans lesquels la loi attribue le droit d'agir aux seules personnes qu'elle qualifie pour élever ou combattre une prétention, ou pour défendre un intérêt*

taikomas skirtingose jurisdikcijose, tačiau jis bene tiksliausiai išreiškia teorinę teisės kreiptis į teismą ribojimo idėją – ribojimas gali būti pagrįstas tais atvejais, kai kreipiasi asmenys, neturintys realaus intereso byloje⁶⁴⁵.

Čia galima išskirti ir JAV konstitucinėje doktrinoje svarbią *mootness* kategoriją, kuri įpareigoja teismus nesvarstyti klausimo, kuris nėra apibrėžtas (angl. *define*) ir konkretus (angl. *concrete*), neliečiantis skirtingus interesus turinčių šalių teisinių santykių⁶⁴⁶. Kita aktuali šio teismo suformuota yra *ripeness* doktrina, pagal kurią ginčijamas klausimas turi būti nagrinėjamas teisme, jeigu jis nėra hipotetinis, o realiai apčiuopamas, aiškiai identifikuotinas⁶⁴⁷.

Kalbant apie galimybę identifikuoti interesą turinčius asmenis, būtina atkreipti dėmesį į skirtingo pobūdžio elementus, kurie riboja individų teisę kreiptis į teismą. Tokiais elementais yra kategorijos asmens procesinis veiksnumas⁶⁴⁸, asmens teisinis statusas⁶⁴⁹, asmens suinteresuotumas, t. y. ar ginčas asmeniui gali atnešti turtinę ar neturtinę naudą, jį tenkinus⁶⁵⁰. Pažymėtina, kad procesinis veiksnumas yra itin susijęs su materialiuoju veiksnumu⁶⁵¹, kurį galima sieti ir su suinteresuotumo byloje kriterijumi. Pabrėžtina, kad tam tikrais atvejais šalies materialaus suinteresuotumo nebuvimas neužkerta kelio šiai šaliai dalyvauti procese, pavyzdžiui, prokuroras turi teisę ginti viešąjį interesą teisme⁶⁵². Todėl būtina netapatinti materialaus

déterminé). Šis principas taikomas ir kitose jurisdikcijose, pavyzdžiui, Nyderlanduose (VAN RHEE, *supra* 124, p. 249, Turkijoje (ELIANTONIO, *supra* 139, p. 385).

⁶⁴⁵ Būtina pabrėžti, kad teisė į teisminę gynybą neturi būti tapatinama su materialiąja subjektine besikreipiančio asmens teise, nors šiame tyrime pirmiausiai akcentuojamas šis elementas. Teisės į teisminę gynybą prigimties aiškinimas gali vesti ir į romėnų teisės suvokimą, kad būtent procesinė teisė į gynybą lemia materialiosios teisės buvimą, taip pat į teisės į gynybą, kaip viešosios subjektinės teisės koncepcijos, abstrakčiąją teoriją, pagal kurią teisė į teisminę gynybą apima ir reikalavimą priimti teismo sprendimą ar kt. Plačiau žr. LAUŽIKAS, *supra* 127, p. 18–21.

⁶⁴⁶ NOWAK, J. E. *et al.* *Constitutional Law*. 3rd edition, St. Paul: West Publishing Co., 1986, p. 59–60.

⁶⁴⁷ Čia kartinė teismo byla yra *United Public Workers prieš Mitchell*, 330 U.S. 75, 67. Plačiau žr. NOWAK, *supra* 646, p. 66–67.

⁶⁴⁸ T. y. galimybė asmeniškai įgyvendinti savo procesines teises ir vykdyti procesines pareigas bei teisę suteikti atstovui atitinkamus įgaliojimus vesti bylą. Žr. LAUŽIKAS, *supra* 127, p. 263–264.

⁶⁴⁹ Žr. pavyzdžiui, VAN RHEE, *supra* 124, p. 249–250; ABRAMAVIČIUS, A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*, Nr. 3(117), 2009, p. 25.

⁶⁵⁰ VAN RHEE, *supra* 124, p. 249.

⁶⁵¹ LAUŽIKAS, *supra* 127, p. 263.

⁶⁵² Žr. pavyzdžiui, LAUŽIKAS, *supra* 127, p. 262.

suinteresuotumo bylos baigtimi su suinteresuotumu procesine teisės kreiptis į teismą prasme.

Minėtų kategorijų valdymas leidžia įstatymų leidėjui ir teismams ieškoti optimalaus teisės kreiptis į teismą režimo ir šios teisės efektyvaus įgyvendinimo mechanizmo. Analizuojant skirtingų šalių teisės kreiptis į teismą reguliavimo praktiką galima pastebėti, kad intereso buvimas ginče yra kategorija, aplink kurią sukasi teisės kreiptis į teismą apimtis. Suinteresuotumo klausimas sprendžiamas įvairiai. Galima pastebėti dvi suinteresuotumo spręsti ginčą teisme reguliavimo būdų kryptis: 1) jurisdikcijos, kuriose suinteresuotumo klausimas sprendžiamas, pateikiant universalią suinteresuotumo byloje formulę ir teisę kreiptis į teismą ribojant per kitus formalius procesinius institutus (pavyzdžiui, Nyderlandai⁶⁵³, Prancūzija⁶⁵⁴) ir 2) jurisdikcijos, kuriose suinteresuotumas siejamas su konkrečiu materialiu interesu, leidžiančiu per šį interesą apibrėžti teisę kreiptis į teismą turinčių asmenų grupę (pavyzdžiui, JAV).

Šios kryptys leidžia pamatyti ir skirtingo pobūdžio teisinius ribojimus asmenims, kurie siekia apginti savo esamas ar tariamas teises teisme. Atskaitos taškas, per kurį teismas analizuoja asmens teisės kreiptis į teismą buvimą, yra esamos teisės taisyklės: ar tai konkretaus materialaus suinteresuotumo, kaip tai yra JAV, ar bendro pobūdžio pakankamo intereso (angl. *sufficient interest*), kaip tai yra Anglijoje ir Velse ginčijant statutinę teisę⁶⁵⁵, identifikavimas. Nuo šio režimo priklauso ir teismo galimybės atsižvelgti į socialinius padarinius, sprendžiant klausimą dėl efektyvaus teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo.

Štai JAV konstitucinėje doktrinoje nemažas dėmesys skiriamas skirtingo pobūdžio asmenų (jų grupių) interesų apibrėžimams, leidžiantiems nustatyti asmens suinteresuotumo buvimą. JAV Aukščiausiasis Teismas, atsižvelgdamas į bylos pobūdį, yra išskyręs mokesčių mokėtojo statusą, kaip realaus suinteresuotumo buvimo pagrindą (angl. *taxpayer standing*), diferencijuodamas tarp municipalinio ir federacinio mokesčių mokėtojo,

⁶⁵³ VAN RHEE, *supra* 124, p. 249.

⁶⁵⁴ ELIANTONIO, *supra* 139, p. 85.

⁶⁵⁵ *Ibid.*, p. 60.

pastarajam apribojant galimybę ginčyti federacinį mokestį dėl per daug tolimo ryšio tarp jo įmokos ir galimo netinkamo mokesčio panaudojimo⁶⁵⁶. Kitas pavyzdys galėtų būti sudėtinga trečiojo suinteresuoto asmens suinteresuotumas (angl. *third-party standing*). Ši doktrina apima situacijas, kai trečiojo asmens teisės gali būti paveiktos dėl tam tikro teisinio santykio tarp kitų dviejų subjektų. Klasikinis pavyzdys yra gydytojo, negalinčio išrašyti vaistų pacientams, teisė ginčyti reguliavimą, kuris draudžia šiuos vaistus išrašyti – reguliavimas iš esmės apriboja pacientų teisės į sveikatos apsaugą, tačiau šiuo atveju tokį reguliavimą gali ginčyti ir gydytojas⁶⁵⁷. Tokių doktrinų JAV konstitucinėje jurisprudencijoje galima rasti nemažai⁶⁵⁸.

Įprasta, kad daugelyje jurisdikcijų didžiule problema tampa individualiai neįvardijamo intereso (angl. *diffuse interest*) gynimas. Čia išskirtini atvejai dėl viešojo intereso sąvokos, kaip pagrindo pagrįsti tam tikrų grupių siekį įrodyti suinteresuotumą, pakankamą pradėti bylą. Ekonominė prasme teisės ginti ne tik individualų interesą suteikimas subjektams kelia dvejopo pobūdžio klausimus: viena vertus, kiti asmenys gali padėti išspęsti ekonominę išorinio poveikio (eksternaliteto) problemą, kita vertus, teisė inicijuoti procesą gali tapti įrankiu riboti kitų asmenų ekonominę veiklą daugiau nei tai ekonomiškai pagrįsta – tai, kas gali būti įvardijama piktnaudžiavimu teise.

Praktikoje gali būti situacijų, kai teismas veikia *ex officio* ir atlieka tyrimą, net kai nėra pateikto subjekto kreipimosi. Tarp tokių pavyzdžių yra Serbijos ir Kroatijos konstituciniai teismai. Kroatijos atveju tokia abstrakčia Konstitucijos kontrole teismas naudotis vengia, o Serbijoje teismas linkęs naudotis šia teise, tirti klausimus net ir tuomet, kai šį klausimą pateikusios šalys tai padarė nesilaikydamos skundų pateikimo tvarkos⁶⁵⁹. Toks reguliavimas gali turėti didelę įtaką socialiniams padariniams, o ypač sąnaudoms dėl teisinio tikrumo nebuvimo.

⁶⁵⁶ Žr. *Frothingham prieš Mellon*. 262 U.S. 447. Plačiau žr. NOWAK, *supra* 646, p. 69–70.

⁶⁵⁷ Plačiau žr. NOWAK, *supra* 646, p. 81–83.

⁶⁵⁸ Pavyzdžiui, vyriausybės suinteresuotumas (angl. *standing by state governments*), pareigūnų suinteresuotumas (angl. *standing of government officials*) ir kt. Plačiau žr. NOWAK, *supra* 646, p. 69–87.

⁶⁵⁹ BREWER-CARIAS, *supra* 83, p. 18.

Dažniausiai reguliavime yra reikalavimas, kad byla būtų nagrinėjama, jei dėl to yra pateiktas prašymas, o ypatingą reikšmę, analizuojant šios teisės apimtį, įgyja besikreipiančio asmens teisinis statusas. Štai Prancūzijoje fizinis asmuo turi gana plačias teises net ir viešojo intereso atveju. Pavyzdžiui, administracinėje teisenoje asmuo gali inicijuoti bylą prieš vietos savivaldą įgyvendinančią instituciją dėl mokesčio, kuris turi finansinę įtaką vietos bendruomenei – tokiu atveju identifikuojamas tiek individualus, tiek kolektyvinis tokio asmens interesas ir jo teisė jį ginti⁶⁶⁰. Kita vertus, įprasta, kad Prancūzijoje viešąjį interesą gina tuo tikslu veikiančios asociacijos. Čia pagal teismų praktiką siekiama identifikuoti, ar asociacijos veikimo tikslai apima ginamą interesą. Tais atvejais, kai asociacijos tikslai platūs, žiūrima, ar ginamas interesas tiesiogiai veikia plačius asociacijos tikslus, tokiai asociacijai neleidžiant ginti per daug specifinių interesų⁶⁶¹.

Tuo tarpu JAV galimybės individui ginti viešąjį interesą yra itin ribotos, klausimas iš esmės nukreipiamas į konkrečių organizacijų (asociacijų) galimybes. JAV Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje įtvirtintos protingos (angl. *prudential*) arba nekonstitucinės (JAV Konstitucijoje tiesiogiai neįtvirtintos) teisės kreiptis į teismą taisyklės⁶⁶². Tokios taisyklės atsirado dėl tam tikrų ribinių atvejų nebuvimo JAV Konstitucijos tekste. Pavyzdžiui, JAV Aukščiausiasis Teismas byloje *Hunt prieš Washington State Apple Advertising Commission*⁶⁶³ analizavo organizacijos galimybes ginti savo narių teises teisme. Teismas konstatavo, kad tokią teisę kreiptis turės organizacija, kurios 1) nariai galėtų ginti tas pačias teises individualiai, 2) ginami interesai atitinka organizacijos veiklos tikslus ir 3) organizacijos nariams dėl reikalavimo pobūdžio nebūtina dalyvauti byloje individualiai. Kaip matyti, teismo nustatytas standartas yra gan sunkiai įgyvendinamas ir iš principo užkerta kelią veikti organizacijoms, kurios turi unikalų ir nuo jos narių nepriklausomą interesą. Socialinių padarinių prasme tai yra sąnaudų, kylančių dėl galimybės

⁶⁶⁰ ELIANTONIO, *supra* 139, p. 103.

⁶⁶¹ *Ibid.*, p. 103; LIMANTĖ, *supra* 126, p. 268.

⁶⁶² *American constitutional law, supra* 80, p. 104.

⁶⁶³ JAV Aukščiausiojo Teismo 1977 m. birželio 20 d. sprendimas byloje *Hunt prieš Washington State Apple Advertising Commission*. 432 U.S. 333.

trečiajam asmeniui kelti ginčą, didinimas, tuo pat metu mažinant sąnaudas, kurios gali kilti dėl piktnaudžiavimo tokia teise ir keliant bylas, siekiant kitų, nei tokioje byloje identifikuojamas, interesų.

Tiriant atskirų teismų pateikiamą argumentavimą teisminės gynybos apimties kontekste, svarbu suvokti šių teismų taikomo argumentavimo kontekstą, teisminės gynybos kategorijos ypatumus, atsižvelgiant į šio teismo funkciją ir vietą institucinėje sistemoje. Todėl, kaip ir kitų procesinių kategorijų atveju, svarbu atkreipti pakankamą dėmesį į sektorinius tyrimus, kuriais tyrėjai atskleidžia konkrečių teismų pateikiamo teisinio argumentavimo ypatumus. Pabrėžtina, kad argumentų, pagrindžiančių vieno ar kitų subjektų *locus standi* teismuose gali padėti ir vystyti dar vieną neišplėtotą ir praktikoje plačiai neanalizuotą klausimą – subjektų suinteresuotumą, kaip pagrindą būti dalyvaujančiu byloje asmeniu⁶⁶⁴.

2.3.1. Europos Žmogaus Teisių Teismas

Locus standi kategorijos taikymą Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje galima analizuoti mažiausiai dviem svarbiais aspektais: koki standartą teismas taiko besikreipiantiems asmenims, ir kokius iš Konvencijos kylančius valstybėms narėms skirtus reikalavimus teismas įtvirtina. Subjektų, kurie turi teisę kreiptis į EŽTT, ratą nustato Konvencijos 34 straipsnis, t. y. fiziniai asmenys, nevyriausybinės organizacijos, grupės asmenų. Į teismą besikreipiantieji apibrėžiami per aukos (angl. *victim*) kategoriją.

Aukos kategorija EŽTT padeda apibrėžti tokį ratą asmenų, kurie yra suinteresuoti bylos nagrinėjimu šiame teisme. Iš teismo jurisprudencijos matyti, kaip aukos statusas buvo vystomas ir kokie yra kertiniai jį apibrėžiantys

⁶⁶⁴ Čia galimos įvairios probleminės situacijos, kurios parodo teismų pragmatiškumą, nesant platesnių tokio pasirinkimo eksplicitiškai nurodomų motyvų, kodėl tam tikrais atvejais, pavyzdžiui, juridinio asmens statuto neturintys dariniai turi byloje dalyvaujančių asmenų statusą. Pavyzdžiui, Teisėjų taryba (pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-43/2009) ar Lietuvos Respublikos asmenų, slapta bendradarbiavusių su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis, veiklos vertinimo tarpžinybinė komisija (pvz., Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. balandžio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁶⁶³-917/2006).

elementai⁶⁶⁵. EŽTT yra pabrėžęs, kad aukos statusas turi būti identifikuojamas, atsižvelgiant į asmens sąlygas šiuolaikinėje visuomenėje⁶⁶⁶. Matyti, kad teismas aukos statusą linkęs laikyti lanksčiai taikoma kategorija, kuri priklauso nuo socialinės dinamikos, o ne sieti jos vien su specifinių formalių reikalavimų rinkiniu.

Vienas iš esminių kriterijų, siekiant asmeniui gauti aukos statusą, yra tiesioginis skundžiamo akto, veiksmo ar neveikimo poveikis. EŽTT, taikydamas tiesioginio poveikio kriterijų, byloje *Karner prieš Austriją*⁶⁶⁷ yra pabrėžęs, kad šis kriterijus neturi būti taikomas per griežtai, formaliai, nelanksčiai. Tiesioginis skundžiamo akto poveikis neapriboja galimybės kreiptis į teismą tų asmenų, kurie dėl ne vien teisinių priežasčių gali taip pat turėti suinteresuotumą byloje, pavyzdžiui, moralinės mirusio asmens artimųjų paskatos. Tokį lankstų požiūrį teismas argumentuoja plačia teismo diskrecija, apimančia ne tik individualaus asmens teisių pažeidimus (individualaus atvejo nagrinėjimą), bet ir Konvencijos nuostatų aiškinimą, saugojimą ir vystymą, kuris prisidėtų prie visuotiniu interesu esančio bendrų žmogaus teisių standartų įtvirtinimo ir teismo jurisprudencijos skleidimo Konvencijos valstybėse narėse⁶⁶⁸. Įdomu, kad ypatingas ir asmeninis ryšys tarp aukos ir pareiškėjo byloje ilgainiui nulėmė netiesioginės aukos (angl. *indirect victim*) kategorijos susiformavimą teismo jurisprudencijoje⁶⁶⁹.

Iš teismo teiginių, kuriais grindžiamas platesnis nei kalbinis požiūris į aukos kategoriją matyti, kad socialiniai padariniai tiesiogiai lemia teismo

⁶⁶⁵ Žr. plačiau *Praktinis priimtimumo kriterijų vadovas*. Europos Taryba / Europos Žmogaus Teisių Teismas, 2011, p. 12–15. Prieiga internete: <http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_LIT.pdf> [žiūrėta 2013 m. spalio 11 d.].

⁶⁶⁶ Angl. *the term "victim" in Article 34 must also be interpreted in an evolutive manner in the light of conditions in contemporary society*. Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. balandžio 27 d. sprendimą byloje *Lizarraga ir kiti prieš Ispaniją*, 62543/00, 38 pastraipa.

⁶⁶⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Karner prieš Austriją*, 40016/98, 25 pastraipa.

⁶⁶⁸ Žr. pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 1980 m. lapkričio 6 d. sprendimą byloje *Guzzardi prieš Italiją*, 7367/76, 31 pastraipa; *Karner prieš Austriją*, 40016/98, 26 pastraipa. Praktika tęsiama ir naujesnėse bylose, pavyzdžiui, 2014 m. balandžio 8 d. sprendimas byloje *Ergezen prieš Turkiją*, 73359/10..

⁶⁶⁹ Žr. pavyzdžiui, *Praktinis priimtimumo kriterijų vadovas*. Europos Taryba / Europos Žmogaus Teisių Teismas, 2011, p. 13. Prieiga internete: <http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_LIT.pdf> [žiūrėta 2013 m. spalio 11 d.].

taikomos aukos kategorijos apimtį. Teismui svarbi ne tik subjektyvioji pažeidimo dalis, bet ir objektyvieji socialiniai pokyčiai, kurie gali lemti geresnį, tinkamesnį žmogaus teisių standartų įtvirtinimą valstybėse. Nors teismas tiesiogiai to nepažymi, tačiau toks požiūris sąnaudų prasme gali kelti problemų dėl teisinio tikrumo, nes taikomos kategorijos yra ypač bendro pobūdžio. Todėl lieka iki galo neaiški riba tarp atvejų, kai žmogaus teisių visuotinis vystymas ir užtikrinimas gali lemti aukos statuso išplėtimą, ir atvejų, kai auka turi būti tiesiogiai paveikta.

Kita vertus, teismo lankstumas ir bendro žmogaus teisių užtikrinimo siekis identifikuoja tą naudą, kurią mato teismas dėl būtinybės neformalizuoti aukos statuso kriterijų. Teismas savo jurisprudencijoje yra ne kartą pripažinęs, kad ekstradicijos atvejais vertinami ne įvykę žmogaus teisių pažeidimai, o jų tikimybė, įvykdžius ekstradiciją. Pavyzdžiui, garsioje *Soering prieš Jungtinę Karalystę*⁶⁷⁰ byloje teismas įvertino, kad asmens siuntimas į Jungtines Amerikos Valstijas, kur jis patektų tarp mirties bausmės laukiančių nuteistųjų (angl. *death row*), jau iš anksto leidžia vertinti ekstradiciją, kaip galimą būsimo Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą. Kita vertus, ne vienoje byloje EŽTT pabrėžė, jog įtarimas ar pažeidimo numanymas nėra pagrindas konstatuoti aukos statusą. Pavyzdžiui, aukos statuso nėra gavusi bendrovė, kuriai nurodyta skirtina, tačiau dar nepatvirtinta bauda⁶⁷¹ arba religinė organizacija, kuri neigiamai vertinama vyriausybės ataskaitoje⁶⁷². Toks išskyrimas akivaizdžiai susijęs su tam tikru rizikos dėl ateityje įvyksiančio pažeidimo vertinimu, atliekamu teismo, kuris nors ir įveda daug lankstumo, tačiau lemia ir su teisiniu tikrumu, apibrėžtumu susijusias sąnaudas.

Aukos statuso patvirtinimas klausimo priimtinumą momentu EŽTT neužtikrina šio statuso išlaikymo iki bylos išnagrinėjimo iš esmės. Teismas išlaiko lankstų požiūrį į asmens *locus standi* visose bylos nagrinėjimo

⁶⁷⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 m. 7 d. sprendimas byloje *Soering prieš Jungtinę Karalystę*, 14038/88.

⁶⁷¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. kovo 10 d. sprendimas byloje *Senator Lines gmbh prieš Austriją, Belgiją, Daniją, Suomiją, Prancūziją, Vokietiją, Graikiją, Airiją, Italiją, Liuksemburgą, Nyderlandus, Portugaliją, Ispaniją, Švediją ir Jungtinę Karalystę*, 56672/00.

⁶⁷² Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. lapkričio 6 d. sprendimas byloje *Federation Chretienne des Temoins de Jehovah de France prieš Prancūziją*, 53430/99.

stadijose⁶⁷³. Bene kertinis momentas, galintis pakeisti aukos statusą – valstybės, dėl kurios asmuo kreipėsi, veiksmai. Teismas ne vienoje byloje yra pripažinęs, kad aukos statusas gali būti prarandamas, jei valstybė pripažino asmens teisių pažeidimą ir jį ištaisė kompensacijos ar kitu būdu⁶⁷⁴. Svarbu, kad valstybės veiksmai būtų realūs ir apimtų abu elementus: tiek pripažinimą, tiek problemos sprendimą⁶⁷⁵. Nors tai nėra eksplicitiškai nurodoma teismo jurisprudencijoje, toks dinamiškas požiūris yra aiškiai nukreiptas į socialinių padarinių reguliavimą. Šios teismo nuostatos skatina valstybes kuo greičiau spręsti kilusią problemą, jei ją galima išspręsti, taip mažinant sąnaudas, kurios kils, jei problema bus tęsiama (bus ilgesnis pažeidimas), taip pat padedant mažinti paties teismo sąnaudas, kurios kyla dėl daugybės bylų, laukiančių eilėje.

Aukos statuso identifikavimas yra asmens, besikreipiančio į EŽTT, realaus intereso kreiptis į teismą užtikrinimo mechanizmo pagrindas. Matyti, kad reguliuodamas šios kategorijos taikymo apimtį teismas yra pakankamai lankstus. Vis dėlto argumentai, kuriais teismas pagrindžia savo požiūrį į aukos statuso identifikavimą socialinių padarinių aspektu, yra gan abstraktūs, nukreipti į bendro pobūdžio teismo siekiamų socialinių tikslų užtikrinimą, tačiau stokoja detalesnio padarinių vertinimo. Pripažįstant, kad aukos statuso reguliavimas teismo praktikoje apima daugybę klausimų, kurių šiame tyrime dėl jo pobūdžio ir tikslų apimti nepavyktų⁶⁷⁶, norisi pabrėžti, kad EŽTT jurisprudencija *locus standi* aspektu aiškiai nukreipta į socialinį, substantyvinių lygmenį – ja siekiama teisiniu sprendimu atspindėti realią susiklosčiusią socialinę situaciją.

⁶⁷³ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. gegužės 7 d. sprendimas byloje *Burdov prieš Rusiją*, 59498/00, 30 pastraipa.

⁶⁷⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1982 m. liepos 15 d. sprendimas byloje *Eckle prieš Vokietiją*, 8130/78, 69 pastraipa.

⁶⁷⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. kovo 29 d. sprendimas byloje *Scordino prieš Italiją*, 36813/97, 178–192 pastraipos.

⁶⁷⁶ Vien ko verta teismo jurisprudencija, identifikuojant nevyriausybinių organizacijų sampratą pagal Konvencijos 34 straipsnį, išskiriant tokius kriterijus kaip finansavimo būdas, organizacijos valdymas ir jo reguliavimas bei konkurencinė aplinka. Žr. 2006 m. gruodžio 7 d. sprendimą *Osterreichischer Rundfunk prieš Austriją*, 35841/02; HARRIS, *supra* 141, p. 789.

Nemažai problemų EŽTT praktikoje kelia ir valstybių Konvencijos narių taikomos nuostatos ar nacionalinė teisė Konvencijos 6 straipsnio požiūriu teisės kreiptis į teismą užtikrinimo aspektu. Čia svarbu pažvelgti į bylas, kuriomis teismas formuoja teisės kreiptis į teismą standartą per socialinio poveikio prizmę.

Teismo analizės atskaitos tašku gali būti laikomi teisėtumo bei proporcingumo kriterijai. Teismas analizuoja, ar ribojimu kreiptis į teismą siekiama teisėto tikslo ir ar toks ribojimas yra proporcingas⁶⁷⁷. Pasak E. Leonaitės, atsižvelgiant į tai, kad EŽTT praktikoje tikslo teisėtumas paprastai nevertinamas izoliuotai nuo ginčijamo ribojimo (priemonės), iš teisėtumo reikalavimo kyla ir reikalavimas loginio ryšio tarp ribojimo ir tikslo buvimui, o toks požiūris atskleidžia trinario proporcingumo testo taikymą⁶⁷⁸.

Analizuojant EŽTT jurisprudenciją, pasak D. Harris *et al.*⁶⁷⁹, pirmiausiai reikia pradėti nuo vieno kūrybiškiausių žingsnių teismo jurisprudencijoje – klasikinės *Golder* bylos⁶⁸⁰. Šioje byloje teismas konstatavo, kad teisė pateikti skundą teismui yra pripažinta tarptautinėje teisėje, kaip ir principas, draudžiantis užkirsti kelią teisingumą (angl. *denial of justice*). Būtent šių iš tarptautinės teisės kylančių principų šviesoje teismas siūlo analizuoti teisės kreiptis į teismą apimtį. Socialinių padarinių prasme teisės kreiptis į teismą įtraukimo į Konvencijos 6 straipsnio veikimo sritį poveikis yra akivaizdus – užkertantis kelią valstybėms neleisti individams kreiptis į nacionalinius teismus.

Pažymėtina, kad EŽTT bendro pobūdžio argumentai dėl galimų teisės kreiptis į teismą ribojimų apima ir socialinių padarinių elementą. Jau *Golder* byloje teismas pažymėjo, kad teisės kreiptis į teismą apimtys reguliavimas gali skirtis, o tai priklauso nuo bendruomenės ir individų poreikių bei galimybių⁶⁸¹.

⁶⁷⁷ ŠTARIENĖ, *supra* 125, p. 190–191.

⁶⁷⁸ LEONAITĖ, *supra* 103, p. 160.

⁶⁷⁹ HARRIS, *supra* 141, p. 235.

⁶⁸⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1975 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *Golder prieš Jungtinę Karalystę*, 4451/70.

⁶⁸¹ Angl. *Certainly, the right of access to the courts is not absolute but may be subject to limitations; these are permitted by implication since the right of access by its very nature calls for regulation by the State, regulation which may vary in time and in place according to the needs and resources of the*

Tad poreikiai ir galimybės tiek bendruomenės, tiek atskirų individų prasme suponuoja socialine prasme optimalaus santykio paieškas, nors ši bendra formulė ir neturi aiškiai apibrėžtų taikytinų elementų. Bet kuriuo atveju orientavimasis į bendro bei individualaus poreikio ir galimybių pusiausvyrą jau reiškia, kad EŽTT aktualus teisės kreiptis į teismą ribojimo socialinis poveikis.

EŽTT tolesnę analizę vykdo, atsižvelgdamas į grupės, kuriai ribojama teisė kreiptis į teismą, specifiką. Teismas yra patvirtinęs kaip pagrįstus nacionalinius ribojimus, nustatytus tokioms specialioms asmenų grupėms kaip nepilnamečiai, asmenys, piktnaudžiaujantys teise kreiptis į teismą, psichiškai nesveiki asmenys, bankrutavę asmenys⁶⁸². Vienas iš klasikinių pavyzdžių, kuriais paliečiamas procesinis veiksnys, kaip kategorija, per kurią taip pat egzistuoja galimybė riboti asmens teisę kreiptis į teismą, yra byla *Ashingdane prieš Jungtinę Karalystę*⁶⁸³. Šioje byloje teismas analizavo klausimą dėl psichiškai nesveikiems asmenims nustatyto leidimo kreiptis į teismą tik tais atvejais, kai skundas susijęs su netinkama priežiūra ligoninėje. Konstatuota, kad toks ribojimas buvo pagrįstas, nes juo buvo siekiama apsaugoti ligoninės personalą nuo nepagrįstų skundų ir ilgai trunkančių teismų procesų. Tad teismas aiškiai identifikavo taikytino ribojimo socialinį tikslą – išvengti ligoninės personalui kylančių sąnaudų dėl nepagrįstų kreipimųsi į teismą. Taikydamas proporcingumo testą teismas iš esmės įvertino, kad ribojimas buvo proporcingas, atsižvelgęs į tai, kad individo teisė kreiptis į teismą dėl netinkamos sveikatos priežiūros nebuvo apribota.

Kitoje su asmens ribojimais kreiptis į teismą susijusioje byloje *Canea Catholic Church prieš Graikiją*⁶⁸⁴ teismas pripažino, kad Graikijoje veikiančiai bažnyčiai nustatyti ribojimai kreiptis į teismą buvo nepagrįsti. Šioje byloje teismas pripažino asmens (*Canea* katalikų bažnyčios) *sui generis* materialųjį subjektiškumą, atsižvelgdamas į bažnyčios veiklą Graikijoje, bažnyčios

community and of individuals. Žr. *Golder prieš Jungtinę Karalystę*, 4451/70. Kartota ir kitose bylose, žr. pavyzdžiui, *Lithgow prieš Jungtinę Karalystę*, 9006/80, 194 pastraipa.

⁶⁸² ŠTARIENĖ, *supra* 125, p. 191.

⁶⁸³ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1985 gegužės 28 d. sprendimas byloje *Ashingdane prieš Jungtinę Karalystę*, 8225/78.

⁶⁸⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje *Canea Catholic Church prieš Graikiją*, 25528/94.

galimybes praeityje sudaryti sandorius ir valdyti savo turtą, kitaip veikti kaip materialiasias teises turinčiam asmeniui. EŽTT pažymėjo, kad toks *de facto* bažnyčios pripažinimas vertintinas kaip teisinis tikrumas, kuriuo pagrįstai rėmėsi bažnyčia, kai kreipėsi į nacionalinį teismą. Todėl Graikijos nacionalinėje teisėje įtvirtinti reikalavimai ir tokioms praktikoje pripažintoms organizacijoms, kaip minėta katalikų bažnyčia, įgyti civilinį subjektiškumą (tapti atitinkamu juridiniu asmeniu) Graikijos civilinio kodekso nustatyta tvarka, negali paneigti šios organizacijos teisės kreiptis į teismą.

Šioje byloje EŽTT tiesiogiai palietė socialinio poveikio elementą – siejo ilgalaikę valstybės praktiką, pripažįstant asmenį *de facto*, su teisinio tikrumo atsiradimu, kuris identifikuojamas per asmens pagrįstą pasitikėjimą (angl. *rely*) susiformavusia praktika⁶⁸⁵. Taip iš esmės išreiškiama sąnaudų dimensija, įvertinant augantį asmens tikėjimą teise, jei ji nuosekliai taikoma ir išaugančiomis sąnaudomis dėl netikėtumų, kai ilgą laiką taikyta teisė netikėtai pakeičia turinį. Kita vertus, tai, kad teismas procesinį veiksnumą tiesiogiai susiejo su materialiuoju veiksnumu, gali kelti tam tikrų rizikų, nes šiuo atveju nebuvo tiek detalai analizuotas Graikijoje nustatyto ribojimo socialinis tikslas, o jo ignoravimas gali reikšti didėjančias valstybių sąnaudas, siekiant aptikti aiškiai nereguliuojamų asmenų grupes, kurios gali vėliau įtvirtinti savo procesinį subjektiškumą vien dėl *de facto* nebuvusių ribojimų praeityje.

Vertinant socialinį poveikį dėl asmens galimybės kreiptis į teismą ribojimo, svarbiu elementu yra asmens alternatyvūs būdai kreiptis į teismą tuo pačiu klausimu, suteikiantys galimybę rasti asmeniui tinkamiausią variantą. Alternatyvų buvimas didina pasirinkimų skaičių, kas iš esmės pozityvu, vertinant per pasirinkimą galinčiojo daryti perspektyvą, nes suteikia jam laisvę rinktis elgesio modelį. Tačiau kaip vertinti situaciją, kai alternatyva asmeniui savo teises ginti individualiai arba per profesinę organizaciją, nulėmė valstybės reguliavimą riboti vieną iš šių variantų – kreiptis į teismą individualiai?

⁶⁸⁵ Angl. *Settled case-law and administrative practice had, over the course of the years, created legal certainty, both in property matters and as regards the representation of the various Catholic parish churches in legal proceedings, and the applicant church could reasonably rely on that. Canea Catholic Church prieš Graikiją*, 25528/94, 40 pastraipa.

EŽTT byloje *Philis* prieš *Graikiją*⁶⁸⁶ nurodė, kad toks alternatyvus kreipimosi į teismą būdo ribojimas pažeidė teisės kreiptis teisminės gynybos esmę. Teismas įvertino privalumus, kuriuos asmuo gauna, kai jo teisė ginama organizacijos (nepatiriamos sąnaudos, susijusios su procesu), tačiau nurodė, jog ribojimas šiuo atveju nėra pagrįstas ir tam tikrų privalumų buvimas, alternatyviu būdu ginant teises, neleidžia užkirsti kelio individualiai kreiptis į teismą. Nors teismas ir nepateikė su socialiniu poveikiu susijusių sprendimo argumentų, bet čia galima išvelgti formuojamos taisyklės socialinę vertę. Ji pasireiškia per riziką, kad valstybė, leidžianti netiesioginiu būdu kreiptis į teismą (pavyzdžiui, per organizacijas), apribos realias individų galimybes apginti savo pažeistas teises, kas nulemtų teisės kreiptis į teismą galimybių mažinimą (vien dėl sudėtingesnio, biurokatiškesnio kreipimosi mechanizmo), o sumažėjusios galimybės ginti savo teises sukurtų prielaidas piktnaudžiauti ir socialiai neoptimaliai elgtis su tokiais individais.

Minėtoje *Philis* byloje Graikijos vyriausybės pozicija buvo grindžiama tuo, kad kreipimasis per organizaciją į teismą yra naudingesnis individui, be to, tokio pobūdžio ginčiuose tai buvo tradicinis būdas ginti savo teises. EŽTT šių argumentų nepakako. Tačiau kitoje byloje *Lithgow* prieš *Jungtinę Karalystę*⁶⁸⁷ konstatuota, kad įtvirtinta tvarka, kai asmenys pateikia skundus per trečiąjį asmenį (atstovą) buvo pripažinta nepažeidžiančia teisės kreiptis į teismą. *Lithgow* bylos specifika buvo reguliavimas Jungtinėje Karalystėje, pagal kurį akcininkai, siekdami žalos, kylančios iš jų akcijų nacionalizavimo, atlyginimo turi kreiptis į teismą per atstovą, kuris patvirtinamas per akcininkų susirinkimą. Iš pirmo žvilgsnio galima šioje situacijoje išvelgti panašumų su *Philis* byla – abiem atvejais egzistuoja alternatyvus būdas ginti teises per trečiąjį asmenį. Tačiau *Lithgow* bylos baigtis skirtinga dėl iš esmės socialinio pobūdžio argumento, susijusio su tikslu, dėl kurio buvo nustatytas ribojimas, analize. *Lithgow* byloje ribojimas akcininkams buvo susijęs su socialiniu tikslu – siekio

⁶⁸⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1988 m. rugpjūčio 27 d. sprendimas byloje *Philis* prieš *Graikiją*, 12750/87.

⁶⁸⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *Lithgow* prieš *Jungtinę Karalystę*, 9006/80.

išvengti daugybės pasikartojančių skundų ir teismų procesų dėl didelio masto nacionalizavimo⁶⁸⁸. Aiškaus socialinio tikslo *Philis* byloje nebuvo, ten argumentas kildintas iš *de facto* praktikos ir tariamo žalos nebuvimo.

EŽTT, vertindamas skirtingo pobūdžio situacijas, taiko testą, pagal kurį analizuojama, ar susiklostė tokia situacija, kad teisė būti išgirstam buvo apribota ir jei taip, ar apribojimu buvo siekiama pagrįsto tikslo, o pats apribojimas buvo proporcingas⁶⁸⁹. Byloje *Stanev prieš Bulgariją*⁶⁹⁰ teismas priminė, kad asmens teisės būti išgirstam teisme ribojimai galimi, jei tokių ribojimų tikslas yra paties asmens apsaugojimas, kitų asmenų apsaugojimas ir (ar) tinkamas teisingumo sistemos administravimas, net jei apribojimai susiję su asmens ribotu veiksmumu. EŽTT pažymėjo, kad vien tikslas išvengti pakartotinių kreipimųsi į teismą nėra pagrįstas asmens teisės būti išgirstam ribojimas pats savaime, nes tą patį tikslą galima pasiekti kitomis priemonėmis: pavyzdžiui, ribojant kreipimosi į teismą dažnumą arba taikant papildomą kreipimosi atranką, prieš juos pradėdant nagrinėti teisme. Pažymėtina, kad taip nors teismas kreipia valstybes ieškoti kompleksinių sprendimų, kas iš esmės gali didinti valstybės sąnaudas (pavyzdžiui, pasiūlymas dėl papildomos ieškinių (skundų) atrankos), tokia pozicija mažina sąnaudas dėl rizikos, kad per klaidą asmeniui, neatlikus gilesnės analizės, bus užkirsta galimybė kreiptis į teismą. Tiesa, teismas į socialinį poveikį nukreiptų argumentų nenurodo.

Kitoje įdomioje *Tinnely* byloje⁶⁹¹ vienas iš pareiškėjų (*Tinnely*) dalyvavo viešame konkurse, kurio laimėtojas įgijo teisę išardyti Šiaurės Airijoje esančią elektrinę ir gauti už tai atlyginimą. Tačiau po konkurso rezultatų paskelbimo Šiaurės Airijos elektros tiekėjas netikėtai pasiūlė paslaugas vykdyti visai kitam subjektui. Po kurio laiko, vykstant ginčams tarp potencialaus užsakovo ir *Tinnely*, Šiaurės Airijos elektros tiekėjas kreipėsi į Valstybės ekonominės

⁶⁸⁸ Angl. *The desire to avoid, in the context of a large-scale nationalisation measure, a multiplicity of claims and proceedings brought by individual shareholders*. Žr. *Lithgow prieš Jungtinę Karalystę*, 9006/80, 197 pastraipa.

⁶⁸⁹ Žr. pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. sausio 17 d. sprendimą byloje *Stanev prieš Bulgariją*, 36760/06.

⁶⁹⁰ *Stanev prieš Bulgariją*, 36760/06.

⁶⁹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 m. liepos 10 d. sprendimas byloje *Tinnely & Sons Ltd ir kiti, Mcelduff ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, 20390/92.

plėtros departamentą, prašydamas išduoti teisės aktuose nurodytą sertifikatą, pagal kurį Valstybės ekonominės plėtros departamentas konstatuoja, jog sprendimas nepasirašyti sutarties dėl minėtų paslaugų teikimo yra susijęs su siekiu apsaugoti nacionalinį saugumą ir viešąją tvarką. Teisės aktuose įtvirtinta, kad toks sertifikatas yra galutinis ir neginčijamas teisme. *Tinnely* kreipimasis į teismus iš esmės baigėsi teismų konstatavimu, jog minėtas dokumentas neskundžiamas dėl reguliavimo įtvirtinto jo priėmimo remiantis viešojo intereso buvimu. EŽTT šioje byloje buvo kitokios nuomonės nei Jungtinės Karalystės vyriausybė.

Teismas byloje konstatavo, kad nors teisė būti išgirstam teisme nėra absoliuti, o valstybė turi tam tikrą vertinimo laisvę (angl. *margin of appreciation*), ribojimai neturi paneigti pačios asmens teisės esmės. Teismas vertino, kad ribojimas *Tinnely* atveju buvo neproporcingas, atsižvelgiant į tikslą (nacionalinis saugumas) ir priemones tikslui pasiekti (absolūtus galimybių kreiptis į teismą užkirtimas). Čia matyti socialinio ribojimo tikslo vertinimas per taikytų priemonių proporcingumą – ar absoliutus ribojimas kreiptis į teismą pagrindžia nacionalinio saugumo užtikrinimo tikslą. Galima vėl įžvelgti bendro ir individualaus poreikių derinimą, kuris įtvirtintas bendroje socialinio poveikio formulėje dar *Golder* byloje – nacionalinis saugumas, kaip bendras poreikis, lyginamas su asmenų, siekiančių teisingo proceso užtikrinimo (kas suponuoja ir tinkamos procedūros dėl viešųjų konkursų užtikrinimą), interesu.

Siekdamas pabrėžti individualaus intereso svarbą, teismas *Tinnely* byloje taip pat konstatavo, kad nepaisant pasirinktos formos, procedūros, kuri atitiktų nepriklausomumo ir nešališkumo reikalavimus, užtikrinimas tokiu atveju padidintų visuomenės pasitikėjimą. Toks su visuomenės pasitikėjimu susijęs teiginys tiesiogiai patenka į socialinius padarinius paliečiančius argumentus. Iš esmės teismas, be kitų argumentų, nurodo, jog visuomenės pasitikėjimas teisine sistema ir teise būtų didesnis, jei būtų užtikrinama Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį atitinkanti galimybė kreiptis į teismą. Socialinių padarinių prasme pasitikėjimo aspektas gali reikšti mažesnes sąnaudas dėl galimybės

tikėtis nepriklausomo sprendimo visais atvejais, nebijant šališkumo, net jei byla būtų *nepatogi* valstybei.

Kitoje byloje *Arma* prieš *Prancūziją*⁶⁹² teismas nagrinėjo situaciją, kai įmonės likvidavimo proceso metu teisė apskusti sprendimą dėl likvidavimo proceso ir likvidatoriaus paskyrimo buvo suteikta tik paskirtam įmonės likvidatoriui. EŽTT pripažino, kad vienintelio akcininko ir direktoriaus ribojimas apskusti tokio pobūdžio sprendimą pažeidžia jo teisę į teisingą teismą, tačiau socialinio poveikio klausimo tiesiogiai nenagrinėja. Toks sprendimas socialine prasme saugo teisinį tikrumą, nes suinteresuotumą turintiems asmenims užtikrina galimybę naudotis esama teismų sistema, taikydamas tokius kriterijus, kurie neleidžia akivaizdaus suinteresuotumo atveju valstybei šališkai riboti asmens galimybę dalyvauti teismo procese.

Socialinių padarinių prasme svarbūs EŽTT išaiškinimai dėl teisės į veiksmingą teisminę gynybą apimties tais atvejais, kai asmeniui būtina teisinė pagalba, be kurios jis negalėtų kreiptis į teismą⁶⁹³. Čia primintina *Airey* prieš *Airiją*⁶⁹⁴ byla, kurioje teismas atmetė Airijos vyriausybės argumentą, kad pozityvi pareiga suteikti nemokamą teisinę pagalbą yra nepagrįsta, susijusi su žymiais ekonominiais padariniais. Kita vertus, vėlesnėje byloje *P., C. ir S.* prieš *Jungtinę Karalystę*⁶⁹⁵ teismas pritaikė trečiąjį proporcingumo testo elementą, nurodydamas, kad riboti ištekliai (angl. *public funds*) pagrindžia vykdyti tam tikrą atranką dėl tokių asmenų, kuriems aiškiai reikia valstybės pagalbos, kreipiantis į teismą⁶⁹⁶. Toks požiūris akivaizdžiai parodo teismo taikomą proporcingumo testo schemą, vertinant bendro pobūdžio sąnaudų, kylančių valstybei dėl būtinybės užtikrinti asmenų *locus standi*, ir konkrečių asmenų sąnaudų, kylančių dėl jų negalėjimo kreiptis į teismą, santykį.

Vertinant EŽTT *locus standi* standartą, taikomą asmenims, kurie kreipiasi į šį teismą, reikia pabrėžti bendras nuostatas, kuriomis siekiama, kad aukos

⁶⁹² Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. kovo 8 d. sprendimas byloje *Arma* prieš *Prancūziją*, 23241/04.

⁶⁹³ HARRIS, *supra* 141, p. 236.

⁶⁹⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. spalio 9 d. sprendimas byloje *Airey* prieš *Airiją*, 6289/73.

⁶⁹⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. liepos 16 d. sprendimas byloje *P., C. ir S.* prieš *Jungtinę Karalystę*, 56547/00.

⁶⁹⁶ *Ibid.*, 90 pastraipa.

statusą gautų tik tie asmenys, kurie tiesiogiai paveikti tam tikrų valstybės veiksmų (neveikimo). Vis dėlto EŽTT praktika aukos statuso klausimu yra labai dinamiška ir įvairiapusė, čia daugybė išimčių ir individualių vertinamų, kurie parodo teismo norą atsižvelgti į socialinę situaciją, bet ne formalų vertinimą. Nors toks požiūris socialinių padarinių aspektu yra sveikintinas, teismo argumentavimas nėra toks detalus, o išimtys dažniausiai pagrindžiamos individualios situacijos ypatingumu bei bendro pobūdžio socialinių tikslų siekimu, neidentifikuojant aiškaus sąnaudų vertinimo mechanizmo.

Tuo tarpu analizuodamas teisės kreiptis į teismą ribojimo klausimą, EŽTT taiko su socialiniais ribojimo padariniais susijusią formulę. Ši formulė suformuota dar *Golder* byloje – teisės kreiptis į teismą apimties reguliavimas gali skirtis, o tai priklauso nuo bendruomenės ir individų poreikių bei galimybių⁶⁹⁷. Iš esmės toks testas reiškia optimalaus pasirinkimo tarp bendro ir individualaus intereso ir kylančių sąnaudų paiešką. Socialinių padarinių prasme tai galima identifikuoti sąnaudomis, kurios kyla dėl vieno ar kito intereso prioretizavimo, lyginant su tokio pasirinkimo teikiama nauda.

Bendra teismo formulė taikoma specifinėse situacijose per proporcingo ribojimo identifikavimą arba trečiąjį trinario proporcingumo testo elementą⁶⁹⁸. Teismas analizuoja, ko ribojimu siekiama (koks ribojimo kreiptis į teismą socialinis tikslas) ir ar ribojimas buvo proporcingas. Neidentifikavus ribojimo pagrįsto tikslo, jis vertinamas kaip nepagrįstas. Tam tikrais atvejais identifikuojamos reguliavimo alternatyvos, kas būtų antrasis trinario proporcingumo testo elementas, tačiau teismas to nedaro nuosekliai, nors taiko vis dažniau⁶⁹⁹. Jei ribojimo tikslas identifikuojamas, žiūrima į ribojimo proporcingumą (trečiasis trinario proporcingumo testas), atsižvelgiama į specifinius ribojamos grupės požymius. Tokia analizė suponuoja sąnaudų ir naudos lyginimą, tai iš esmės išreiškiant per proporcingumo principo taikymą, tačiau eksplicitiškai ne visada minint socialinio poveikio elementus.

⁶⁹⁷ HARRIS, *supra* 141, p. 239.

⁶⁹⁸ Žr. LEONAITĖ, *supra* 103, p. 35–37.

⁶⁹⁹ *Ibid.*, p. 278.

2.3.2. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencija dėl individų teisės kreiptis į teismą apimties turi kitą atskaitos tašką nei EŽTT. Jis susijęs tiek su kitomis ESTT funkcijomis, tiek su kitokiu šio teismo veikimo teisiniu, socialiniu kontekstu. Jeigu EŽTT prigimtis slypi užtikrinti Konvencijoje įtvirtintas teises, tai ESTT sietinas su pradžioje ekonominę sąjungą įtvirtinusiomis Europos Bendrijų teisės nuostatomis. EŽTT atveju teisės kreiptis į teismą apimties analizės šaltinis yra užkoduotas teismo prigimtyje – tai vienos iš Konvencijoje įtvirtintų teisių aiškinimas. ESTT atveju situacija kiek kitokia, nes ESTT teisės kreiptis į teismą standartas tam tikra prasme yra *sui generis* mechanizmas, kuris tik dabar žingsnis po žingsnio įgauna harmoningo su EŽTT standarto pavidalą⁷⁰⁰.

Apskritai ESTT reguliuojami nacionalinių teismų proceso klausimai ir harmonizavimo apimtis yra vienas iš *karštųjų taškų* jau seniai. Diskusijos šiuo klausimu nukrypusios į kompromiso tarp nacionalinio proceso autonomijos sąnaudų bei naudos ir nacionalinių procesų harmonizavimo sąnaudų bei naudos paieškas⁷⁰¹. ESTT individų teisė kreiptis į teismą atsiranda ne tiek iš, pavyzdžiui, teisės į teisingą teismą, kylančios iš Steigiamųjų Sutarčių, kiek iš ESTT praktikoje suformuoto veiksmingos teisminės gynybos principo, kylančio iš siekio užtikrinti ES teisės veiksmingą įgyvendinimą valstybės narėse⁷⁰². Čia pirmiausiai paminėtina *Factortame* byla⁷⁰³, kurioje suformuluotas reikalavimą nacionaliniams teismams užtikrinti veiksmingą teisminę gynybą bylose, kuriose ginčijamas ES reguliavimas. Šiandien

⁷⁰⁰ Čia pirmiausiai turimi omenyje tokie ES dokumentai kaip Europos Sąjungos Pagrindinių Teisių Chartijos (OL C 364) 47 straipsnis ir ES derybos dėl prisijungimo prie Konvencijos. Įdomu, kad Teisingumo Teismas veiksmingos teisminės gynybos principą kildina ir iš valstybių narių konstitucinių tradicijų, ir iš Konvencijos. Žr. pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2009 m. liepos 16 d. sprendimą byloje *Mono Car Styling*, C-12/08, 47 pastraipa.

⁷⁰¹ Žr. pavyzdžiui, STORSKRUBB, E. *Civil Procedure and EU Law*. New York: Oxford University Press, 2008, p. 13–25.

⁷⁰² LENAERTS, K. *Effective judicial protection the EU*. Assises de la Justice, European Commission, 2013, p. 2. Prieiga internete: <<http://ec.europa.eu/justice/events/assises-justice-2013/files/interventions/koenlenarts.pdf>> [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.].

⁷⁰³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. liepos 25 d. sprendimas byloje *Factortame*, C-221/89.

veiksmingos teisminės gynybos principas yra eksplicitiškai įtvirtintas ir Steigiamosiose Sutartyse – Europos Sąjungos sutarties 19 straipsnio 1 dalyje⁷⁰⁴.

Subjektų, galinčių kreiptis į Sąjungos teismus⁷⁰⁵, ratas priklauso nuo to, kuri šio teismo procedūra yra analizuojama. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (kaip ir Bendrasis Teismas) yra ypatingas dėl daugelio priežasčių, tarp jų ir tuo, kad per savo aktyvistinę jurisprudenciją sudarė prielaidas individams tiesiogiai remtis ES teise⁷⁰⁶, nors dauguma atvejų individai, siekiantys remtis ES teise, turi kreiptis būtent į nacionalinius teismus⁷⁰⁷.

Daugumą bylų ESTT sudaro prejudicinio sprendimo procedūros⁷⁰⁸. Čia individų vaidmuo yra netiesioginis, nes prejudiciniu sprendimu į ESTT kreipiasi nacionaliniai teismai, siekiantys išsiaiškinti tam tikrų ES teisės nuostatų turinį (t. y., dėl ES Steigiamųjų Sutarčių išaiškinimo ir ES institucijų, įstaigų ar organų aktų galiojimo ir išaiškinimo pagal SESV 267 straipsnio 1 dalį). Tačiau tai daroma individualiose nacionalinėse bylose, kuriose dalyvauja ir konkretų interesą turi individai.

Visai kitokia situacija yra su ieškiniais dėl panaikinimo (SESV 263 straipsnis) ir ieškiniais dėl įsipareigojimų nevykdymo (SESV 265 straipsnis). Ieškinių dėl panaikinimo atveju į teismą gali kreiptis valstybės narės, Europos Parlamentas, Taryba ar Komisija, taip pat dėl savo prerogatyvų gynimo Audito Rūmai, Europos centrinis bankas ir Regionų komitetas bei fiziniai ir juridiniai asmenys. Fizinių ir juridinių asmenų atveju nustatyta svarbi sąlyga: pateikti ieškinį dėl jiems skirtų aktų arba aktų, kurie yra tiesiogiai ir konkrečiai su juo susiję, ar dėl reglamentuojančio pobūdžio teisės aktų, tiesiogiai su juo susijusių ir dėl kurių nereikia patvirtinti įgyvendinančių priemonių⁷⁰⁹.

⁷⁰⁴ Šis pakeitimas atsirado po Lisabonos sutarties.

⁷⁰⁵ Šiuo atveju primintina, kad nėra analizuojami specialieji Europos Sąjungos rėmuose veikiančys teismai, tik Europos Sąjungos Teisingumo Teismas ir Bendrasis Teismas.

⁷⁰⁶ Čia pirmiausiai pabrėžtina *Van Gend & Loos* byla ir ja įtvirtintas tiesioginio ES teisės veikimo principas. Žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1963 m. vasario 5 d. sprendimą byloje *Van Gend & Loos*, 26/62.

⁷⁰⁷ MCCORQUODALE, R. The Individual and the International Legal System. In *International Law*. Ed. M. D. Evans, 3rd ed., New York: Oxford University Press Inc., 2010, p. 284–285, 293.

⁷⁰⁸ STEINER, J. *et al.* *EU Law*. 9th edn., Oxford University Press, 2006, p. 193.

⁷⁰⁹ SESV 263 straipsnio 4 dalis.

Iki Lisabonos sutarties įsigaliojimo, siekiant nustatyti fizinių ir juridinių asmenų ieškinių dėl panaikinimo priimtino Teisingumo Teisme kriterijus, esminės buvo byloje *Plauman*⁷¹⁰ suformuotos nuostatos: teismui siekiant identifikuoti, kad konkretus individas turi teisę būti išklaustas, svarbu nustatyti, ar asmuo yra tiesiogiai (angl. *directly*) ir individualiai (angl. *individually*) paveiktas atitinkamo skundžiamo sprendimo⁷¹¹. Lisabonos sutartimi esamus barjerus siekiama sumažinti, atsižvelgiant į *Jégo-Quéré*⁷¹² byloje įtvirtintus kriterijus⁷¹³.

Ieškinių dėl neveikimo atveju numatyta, kad valstybės narės ir kitos Sąjungos institucijos gali kreiptis į ESTT, jei Europos Parlamentas, Europos Vadovų Taryba, Taryba, Komisija arba Europos centrinis bankas, pažeisdami Steigiamąsias Sutartis, nesiima atitinkamų veiksmų⁷¹⁴. Taip pat yra numatyta teisė fiziniams ar juridiniams asmenims paduoti Teisingumo Teismui skundą, kad ES institucija arba įstaiga ar organas to asmens atžvilgiu nepriėmė kokio nors akto, išskyrus rekomendaciją ar nuomonę⁷¹⁵. Ieškinių dėl įsipareigojimų nevykdymo atveju, kreiptis į teismą teisę turi Europos Komisija. Tai ji daro tuo atveju, jei kuri nors valstybė narė neįvykdė kokios nors pareigos pagal Steigiamąsias Sutartis⁷¹⁶. Tuo tarpu ES sutartinės ar deliktinės atsakomybės atveju⁷¹⁷ kreiptis gali asmenys, kurie patyrė žalą dėl ES ar jos institucijų darbuotojų veiksmų ar neveikimo.

ESTT formuojamo⁷¹⁸ veiksmingos teisminės gynybos principo, kylančio iš būtinybės užtikrinti individų teises, įtvirtintas ES, turinys kreipia į dvi

⁷¹⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1963 m. liepos 15 d. sprendimas byloje *Plaumann*, C-25/62.

⁷¹¹ PERNICE, I. The Right to Effective Judicial Protection and Remedies in the EU. In *The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law* (ed. A. Rosas et al.), The Hague: Springer, 2013, p. 385.

⁷¹² Europos Sąjungos Pirmosios instancijos teismo 2002 m. gegužės 3 d. sprendimas byloje *Jégo Quéré*, T-177/01.

⁷¹³ LENAERTS, *supra* 702, p. 10.

⁷¹⁴ SESV 265 straipsnio 1 dalis.

⁷¹⁵ SESV 265 straipsnio 3 dalis.

⁷¹⁶ SESV 258 straipsnio 1 dalis.

⁷¹⁷ SESV 340 straipsnio 1–2 dalys.

⁷¹⁸ Nors sutiktina, kad Teisingumo Teismas nėra vienintelis šio principo autorius, šio principo atsiradimas sietinas su veiksmingo ir visapusiško Bendrijų teisės įgyvendinimo pareiga, įtvirtinta Europos Bendrijų Sutarties 10 straipsnyje, ir su 220 straipsnyje ESTT suteiktu mandatu aiškinti ir taikyti ES teisę.

susijusias procedūras, kurias abi jungia bendras vardiklis – individo teisė veiksmingai ginti savo ES teisėje įtvirtintas subjektines teises. Pirmoji procedūra – tai teismo standartas, taikomas bylose dėl ieškinių dėl panaikinimo (SESV 263 straipsnis) ir ieškinių dėl įsipareigojimų nevykdymo (SESV 265 straipsnis). Antrasis atvejis apima ESTT vystomą veiksmingos teisminės gynybos standartą, kuriuo turi vadovautis nacionaliniai teismai, kai asmenys juose gina ES įtvirtintas teises.

Teisės doktrinoje pastebima, kad tik nuo 1980 m. Teisingumo Teismas vis labiau veiksmingumą pradėjo sieti su veiksmingos teisminės gynybos principu, o ne veiksmingu Bendrijų teisės taikymu⁷¹⁹. Veiksminga teisminė gynyba, kaip iš ES teisės kylanti asmens garantija, eksplicitiškai nurodoma dar iki Lisabonos sutarties⁷²⁰. Socialinio poveikio prasme veiksmingos teisminės gynybos principas leidžia sumažinti sąnaudas, kylančias dėl netinkamo ES teisės taikymo, skatina asmenis ginčyti netinkamai taikomą ES teisę (įveikiama informacijos trūkumo problema), sustiprina ES teisės nuostatų stabilumą ir iš jo kylantį pasitikėjimą ES teise.

Kita vertus, ESTT įtvirtinamas veiksmingos teisminės gynybos principas gali kelti riziką dėl mažėjančių galimybių nacionaliniams teismams atsižvelgti į nacionalinės teisės, sociokultūrinius veiksnius, taikant teisę. Be to, tam tikro vieno standarto skirtingoms valstybėms įtvirtinimas gali reikšti mažiau inovatyvumo, taikant teisę, mažiau teisės lankstumo nacionaliniu mastu, didesnes sąnaudas dėl piktnaudžiavimo ES teise, neatsižvelgiant į specifinius teisės įgyvendinimo būdus nacionalinėje teisėje. Taip pat individų teisės ginčyti ES teisės aktus priešastys slypi siekyje išvengti didėjančio Teisingumo Teismo krūvio, liberalesnės galimybės kreiptis dėl ES teisės galėtų lemti

⁷¹⁹ Šis pokytis gali būti identifikuojamas nuo tokių bylų kaip Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1983 lapkričio 9 d. sprendimas byloje *Amministrazione delle Finanze dello Stato prieš San Giorgio S.p. A.*, C-199/82. Plačiau žr. DI MARRIO, A. The Principle of Procedural Autonomy and the Principle of Effectiveness of the Judicial Protection in the Recent ECJ Case-Law: the Issue of Jurisdictional Rules. *King's Student Law Review*, Vol. III, Issue 2, 2012, p. 230

⁷²⁰ Žr. pavyzdžiui, TRIDIMAS, T. *The General Principles of EU law*. Oxford: Oxford University Press, 2006,

sunkumus, ESTT keičiant savo praktiką, taip pat ES teisės stabilumui dėl didelio skundų ir ginčijamų aktų kiekio⁷²¹.

Klausimas, kiek racionalus ir kokią įtaką turės veiksmingos teisminės gynybos principo įtvirtinimas Lisabonos sutartimi⁷²², tačiau būtent šis principas ir ilgametis jo vystymas yra atskaitos taškas, analizuojant Teisingumo Teismo taikomą teisės kreiptis į teismą standartą. Pateikiant šio standarto pagrindinius bruožus, reikėtų pradėti nuo Teisingumo Teismo standarto bylose, kuriose asmenys kreipiasi tiesiogiai į šį teismą teisminės gynybos ir šiais atvejais pateikiamų argumentų socialinę prasmę.

Tad ieškinių dėl panaikinimo atveju reikėtų vadovautis SESV 263 straipsnio 4 dalimi, kurioje įtvirtinta, kad kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo gali pirmoje ir antroje pastraipose numatytais sąlygomis pateikti ieškinį dėl jam skirtų aktų arba aktų, kurie yra tiesiogiai ir konkrečiai su juo susiję, ar dėl reglamentuojančio pobūdžio teisės aktų, tiesiogiai su juo susijusių ir dėl kurių nereikia patvirtinti įgyvendinančių priemonių. Tokiu reglamentavimu, pasak K. Lenaerts, siekiama padidinti asmenų, ginančių savo iš ES teisės kylančias teises, galimybes: atsižvelgta į sudėtingus *Plaumann*⁷²³ bylos kriterijus ir iš esmės į reguliavimą perkeliama Pirmosios instancijos teismo *Jégo-Quéré*⁷²⁴ byloje įtvirtinta idėja⁷²⁵.

Esminiai ribojimai, kurie gali kilti asmenims, atsižvelgiant į naujausią reglamentavimą, tai reikalavimas, kad skundžiamas aktas būtų skirtas asmeniui arba su juo tiesiogiai ir konkrečiai susijęs, arba ginčas turi būti dėl tiesiogiai su šiuo asmeniu susijusių reglamentuojančio pobūdžio teisės aktų. Čia verta dėmesio Bendrojo teismo išplėstinės kolegijos nutartis byloje *Inuit Tapiriit*

⁷²¹ LIMANTĖ, *supra* 126, p. 233–241.

⁷²² Žr. pavyzdžiui, A. Arnall išvalgas dėl rizikos, kad efektyvios teisminės gynybos principui tapus ES Steigiamųjų Sutarčių dalimi, ESTT leis daryti nepagrįstą įtaką valstybių narių proceso autonomijai. ARNULL, A. The principle of effective judicial protection in EU law: an unruly horse? *European Law Review*, Vol. 36 (1), 2011..

⁷²³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1963 m. liepos 15 d. sprendimas byloje *Plaumann*, C-25/62.

⁷²⁴ Europos Sąjungos Pirmosios instancijos teismo 2002 m. gegužės 3 d. sprendimas byloje *Jégo-Quéré*, T-177/01.

⁷²⁵ LENAERTS, *supra* 702, p. 10.

*Kanatami*⁷²⁶, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl to, ar ieškovai turi teisę ginčyti reglamentą Nr. 1007/2009⁷²⁷.

Teismas minėtoje byloje nurodė, kad fizinis arba juridinis asmuo gali pareikšti ieškinį dėl įstatymo galią turinčio teisės akto panaikinimo, tik jeigu jis yra su juo tiesiogiai ir konkrečiai susijęs⁷²⁸. Asmenys, kurie byloje kreipėsi į teismą, buvo subjektai, veikiantys ruonių medžioklės rinkoje (čiabuvių bendruomenės atstovaujančios organizacijos), o ginčijamas reglamentas skirtas reguliuoti prekybą produktais iš ruonių.

Pagal *įprasta teisėkūros procedūra* vadinamą SESV 294 straipsnyje numatytą procedūrą priimti teisės aktai yra įstatymo galią turintys teisės aktai⁷²⁹. Todėl teismas, atsižvelgdamas į tai, kad ginčijamas reglamentas priimtas pagal įprastą teisėkūros procedūrą, konstatavo, jog jis yra įstatymo galią turintis teisės aktas. Teismas eksplicitiškai pažymėjo, kad ieškinio dėl įstatymo galią turinčių teisės aktų panaikinimo priimtumo sąlygos yra griežtesnės nei tuo atveju, kai ieškinys pareiškiamas dėl reglamentuojančio pobūdžio teisės akto, o tokį aiškinimą pagrindė teleologiniu aiškinimu – SESV 263 straipsnio nuostata siekiama leisti fiziniam ir juridiniam asmeniui pareikšti ieškinį dėl įstatymo galią turinčiais teisės aktais nesančių visuotinio taikymo teisės aktų, tiesiogiai su juo susijusių ir dėl kurių nereikia patvirtinti įgyvendinančių priemonių, ir taip išvengti atveju, kai toks asmuo turėtų pažeisti teisę tam, kad galėtų kreiptis į teismą⁷³⁰. SESV 263 straipsnio 4 dalies formuluotės tikslas teismo identifikuotas, remiantis pakeitimo *travaux préparatoires*⁷³¹.

⁷²⁶ Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 2011 m. rugsėjo 6 d. nutartis byloje *Inuit Tapiriit Kanatami*, T-18/10.

⁷²⁷ 2009 m. rugsėjo 16 d. Europos Parlamento ir Europos Sąjungos Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1007/2009 dėl prekybos produktais iš ruonių, OL L 286.

⁷²⁸ Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 2011 m. rugsėjo 6 d. nutartis byloje *Inuit Tapiriit Kanatami*, T-18/10, 56 pastraipa.

⁷²⁹ *Ibid.*, 60 pastraipa.

⁷³⁰ *Ibid.*, 50 pastraipa.

⁷³¹ Svarbiausias tiesiogiai sprendime minimas dokumentas – 2003 m. gegužės 12 d. Konvento prezidento lydraštis (Europos konvento sekretoriatas, CONV 734/03)

Šioje nutartyje pateiktą argumentavimą iš esmės patvirtino ir Teisingumo Teismo didžioji kolegija⁷³². Konstatuota, kad Bendrasis teismas pagrįstai ieškovams byloje taikė *Plaumann* bylos kriterijus⁷³³, vertindamas galimybę nagrinėti jų pateiktą ieškinį⁷³⁴. Teismas konstatavo, kad ginčijamame reglamente nustatytas draudimas į rinką tiekti produktus iš ruonių suformuluotas bendrai ir taikomas vienodai visiems ūkio subjektams, kurie patenka į jo taikymo sritį. Nurodyta, kad ginčijamame reglamente nėra vienas apelianas neindividualizuojamas taip, kaip adresatas pagal po *Plaumann* priėmimo susiklosčiusią teismų praktiką⁷³⁵. Šiuo aspektu svarbios Bendrojo teismo išvados, kad ginčijamas reglamentas tiesiogiai veikia teisinę padėtį vientų ieškovų, kurie dalyvauja teikiant Sąjungos rinkai produktus iš ruonių. Pagal reglamentą visiškai nedraudžiama nei ruonių medžioklė, kuri, be to, yra nesusijusi su Sąjungos rinka, nei produktų iš ruonių, kuriais neprekiuojama, naudojimas ar vartojimas. Tad nors negalima atmesti galimybės, jog dėl ginčijamame reglamente numatyto bendrojo draudimo teikti rinkai bus paveikta asmenų, dalyvaujančių priešrovinėje ir pasrovinėje šių produktų rinkoje, veikla, negalima laikyti, jog tai tiesiogiai lemia tokį poveikį. Be to, kalbant apie galimas šio draudimo ekonomines pasekmes, primintina, kad pagal teismo praktiką jos susijusios ne su teisine ginčą nulėmusia situacija, o tik su ieškovų faktine situacija⁷³⁶.

Analizuojant sprendimo argumentus matyti, kad *Plaumann* kriterijai, kurie doktrinoje buvo vertinami kaip komplikuojantys asmenų *locus standi*⁷³⁷, po Lisabonos sutarties tapo panaikinti tik siauroje dalyje aktų, kurie nėra priimti pagal įprastą procedūrą, t. y. patenka į tam tikrą *pilkąją zoną*. Nors ribojimas dėl įprasta teisėkūros procedūra priimtų teisės aktų lieka analogiškas

⁷³² Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. spalio 3 d. sprendimas byloje *Inuit Tapiriit Kanatami*, C-583/11.

⁷³³ Konkretus individas turi teisę būti išklaustas, svarbu nustatyti, ar asmuo yra tiesiogiai ir individualiai paveiktas atitinkamo skundžiamo sprendimo.

⁷³⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. spalio 3 d. sprendimas byloje *Inuit Tapiriit Kanatami*, C-583/11, 71 pastraipa.

⁷³⁵ *Ibid.*, 73 pastraipa.

⁷³⁶ Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 2011 m. rugsėjo 6 d. nutartis byloje *Inuit Tapiriit Kanatami*, T-18/10, 75 pastraipa.

⁷³⁷ LENAERTS, *supra* 702, p. 10.

Plaumann byloje nustatytiems kriterijams, jų taikymas lieka pagrįstas Teisingumo Teismo diskrecija ir situacijos individualiu supratimu. Nors *Inuit Tapiriit Kanatami* byloje Bendrajam teismui vertinant tiesioginės sąsajos kriterijų, buvo įžengta į konkrečią bylą inicijuojančių subjektų faktinę situaciją rinkoje įtvirtinto kriterijaus atžvilgiu, sąnaudų vertinimas dėl jų ribojimo nėra atliekamas ir kitokio reguliavimo sąnaudomis pagrįsto sprendimo argumentas nepanaudojamas.

Kaip minėta, antrasis tiriamas atvejis susijęs su nacionaliniams teismams taikomu ir ESTT vystomu standartu, kai nacionaliniai teismai taiko ES teisę ir turi užtikrinti veiksmingos teisminės gynybos principą. Čia turbūt neverta eiti toli, pirmiausiai aptariant klasikines bylas, kuriose įtvirtinti ES teisės principai tiesiogiai palietė subjektų galimybes kreiptis į teismą dėl ES teisės galiojimo ir (ar) taikymo teisėtumo. Garsiojoje *Van Gend en Loos* byloje⁷³⁸ buvo įtvirtintas dabar jau ES principu identifikuojamas tiesioginio ES veikimo principas. Šioje byloje susiklostė toliau nurodoma situacija. Įmonė *Van Gend en Loos* importavo chemines medžiagas iš Vokietijos į Nyderlandus. Įmonei pritaikytas po Europos Ekonominės Bendrijos Steigimo Sutarties⁷³⁹ įsigaliojimo 1958 m. padidintas importo mokestis. Tai buvo aiškus Nyderlandų nacionalinio reguliavimo prieštaravimas EEB sutarties 12 straipsniui, kuriuo draudžiama įvesti naujus importo mokesčius valstybėse narėse⁷⁴⁰. Nacionalinis teismas Nyderlanduose, nagrinėjantis bylą, kreipėsi į ESTT, klausdamas, ar minėta EEB sutarties nuostata galioja tiesiogiai valstybių narių teritorijoje. Pabrėžtina, kad Nyderlandų vyriausybė šioje byloje pateikė nuomonę, kurioje pabrėžė, jog tiesioginis nagrinėjamos nuostatos veikimas prieštarautų EEB sutarties tikslams.

Teisingumo Teismas pripažino EEB sutarties nuostatos tiesioginį veikimą, nurodydamas, kad minėta nuostata sukuria individui teisę ginčyti jos

⁷³⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1963 m. vasario 5 d. sprendimas byloje *Van Gend & Loos*, 26/62. Kai kurių autorių net laikomas garsiausiu teismo sprendimu Europos Bendrijos istorijoje. Žr. JACOBS, F. G. *The Sovereignty of Law. The European Way. The Hamlyn Lectures* 2006. Cambridge University Press, 2007, p. 98.

⁷³⁹ Romos sutartis (Europos ekonominės bendrijos steigimo sutartis, 1958 m.). Prieiga internete: <http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_lt.htm> [žiūrėta: 2014 m. liepos 17 d.].

⁷⁴⁰ EEB sutarties 12 straipsnis.

įgyvendinimą nacionaliniame teisme. Analizuodamas EEB sutarties nuostatos tiesioginio taikymo sąlygas, Teisingumo Teismas suformulavo esminius bendro pobūdžio kriterijus, kurie gali būti taikomi ir kitais atvejais, individams ginčijant valstybės įsipareigojimų nesilaikymą Europos Bendrijų kontekste: 1) nuostata turi būti pakankamai aiški ir tiksli teismui taikyti; 2) nuostata neturi palikti diskrecijos valstybei narei ar Europos Bendrijų institucijoms dėl jos įgyvendinimo apimties; 3) nuostata taikomas įpareigojimas valstybei narei turi būti teisiškai visapusiškas (angl. *legally perfect*), jos įgyvendinimas neturi priklausyti nuo tolesnių valstybių narių ar Europos Bendrijų institucijų priemonių.

Ar teismas atvėrė Pandoros skrynią šiuo sprendimu? Iš dalies galima būtų sutikti su tokia mintimi, tačiau sprendime pateikiamas su socialiniais padariniais susijęs argumentas verčia pripažinti akivaizdžią šio sprendimo prasmę – Teisingumo Teismas pabrėžė, kad kitokia teismo išvada lemtų riziką, jog, priešingu atveju, EEB sutarties straipsnių įgyvendinimo patikrinimo procedūra nebūtų veiksminga, jei dėl jos negalėtų kreiptis individualūs asmenys. Taip teismas įtvirtino teisinį tikrumą ir teisinį aiškumą Sąjungos reguliavimo aspektu – EEB sutarties nuostatos yra teisė, kurią valstybės narės privalo taikyti. Tai yra priešinga nei atvejais politinių nuostatų arba minkštosios teisės (angl. *soft law*), kurių buvimas tik minimaliai padeda mažinti skirtingose valstybėse narėse veikiančių subjektų sąnaudas dėl vieno unifikuoto standarto įtvirtinimo, o jų užtikrinimo mechanizmo nebuvimas silpnina teisinį tikrumą.

Nurodomoje *Van Gend en Loos* byloje vystyti teiginiai sudaro pagrindą kalbėti apie tiesioginį vertikalų ES teisės poveikį tarp valstybės narės ir asmens. Tačiau tai tik vienas iš galimų ryšių. Ne viena Steigiamosios Sutarties nuostata tiesiogiai nekalba apie valstybės narės įsipareigojimus, įtvirtindama tam tikrus principus. Kita vertus, ne visų valstybių narių teisės sistemos veikia vienodai, todėl tai, ką Vokietijoje galima pasiekti administraciniuose teismuose, Jungtinėje Karalystėje bus galima pasiekti visai kitokia forma bendrosios kompetencijos teismuose. Nors ginčo nacionaliniame teisme tikslai

gali būti panašūs, tačiau jų įgyvendinimo formos lemia ir problemą dėl vertikalios / horizontalios santykio tarp subjektų ir subjektų / valstybių narių buvimo.

Garsioje *Defrenne* byloje⁷⁴¹ Teisingumo Teismas nagrinėjo susijusį klausimą, kilusį iš nacionalinės bylos, kurioje susiklostė teisiniai santykiai tarp bylą inicijavusios avialinijų stiuardės ir jos darbdavio – avialinijų bendrovės. Bylos esmė yra diskriminavimas lyties pagrindu, taip pažeidžiant EEB sutartyje įtvirtintą nediskriminavimo lyties pagrindu reikalavimą. Čia teismas akcentavo, kad nors formaliai EEB sutarties nuostatos (tarp jų – ir ginčijamas EEB sutarties 119 straipsnis) referuoja į valstybių narių pareigą imtis veiksmų (t. y. vertikalios santykio aspektas), pareiga įgyvendinti vienodo apmokėjimo principą yra taikoma tiek valstybėms narėms, tiek visiems valstybėse narėse veikiančioms individams. Teismas negilino argumentacijos ir nurodė, kad tai yra jo diskrecija aiškinti minėtos EEB sutarties nuostatas veikimo apimtį.

Įdomu tai, kad Teisingumo Teismas didžiausią dėmesį skiria socialiniams interpretuojamos nuostatos tikslams, tačiau ne pačiam socialiniam tiesioginio horizontalaus veikimo poveikiui. Šioje vietoje galima numatyti dar vieną netiesioginį bandymą įtvirtinti teisinį tikrumą ir aiškumą, kurie mažina asmenų sąnaudas ir rizikas, kad EB teisėje įtvirtintos nuostatos bus: 1) skirtingai įgyvendinamos skirtingose teisinėse sistemose turinčiose valstybėse narėse; 2) paliks galimybę skirtingo pobūdžio santykiuose nevienodai taikyti tuos pačius standartus. Juk teoriškai horizontalaus poveikio draudimas gali reikšti ir riziką, kad valstybė narė, oportunistiškai siekdama išvengti galimos atsakomybės dėl ES teisės netinkamo įgyvendinimo, nacionalinį neįgyvendinamą ES santykių traktavimą iš vertikalios pakeis horizontaliais. Taip Teisingumo Teismas netiesiogiai leido mažinti subjektams kylančias sąnaudas dėl galimų ES teisės įgyvendinimo neaiškumų, kurie priklausytų ne nuo ES institucijų, o nuo valstybių narių valios, nors tokio socialinio poveikio tiesiogiai nenurodydamas savo argumentuose.

⁷⁴¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1976 m. balandžio 8 d. sprendimas byloje *Defrenne prieš SABENA*, 43/75.

Paties veiksmingos teisinės gynybos principo taikymą ESTT galima skirstyti į kelis etapus: 1) ankstyvąjį, prioritetą suteikiant nacionalinei teisei, 2) etapą po 1980-ųjų, teismui darant vis didesnes intervencijas į nacionalinį procesinį reguliavimą, 3) 1990 m. grįžtant prie kiek nuosaikesnio požiūrio į nacionalines procesines taisykles bei 4) *Unibet* byla⁷⁴² galimo identifikuoti etapo, kuriuo teismas bando įtvirtinti aiškesnes veiksmingos teisminės gynybos taikymo nacionaliniame procese taisykles⁷⁴³. Atsižvelgiant į klausimo platumą, stengiamasi daugiau akcentuoti naujausioje praktikoje pateikiamas Teisingumo Teismo įžvalgas ir įvertinti jas per socialinių padarinių prizmę.

Unibet byloje teismas patvirtino seną formulę, kad nacionalinės gynimo priemonės turi atitikti lygiavertiškumo ir veiksmingumo kriterijus – tai, kas jau buvo išvystyta ankstesnėje teismo praktikoje byloje *Rewe*⁷⁴⁴. Šių kriterijų esmė yra tai, kad ieškiniams, skirtiems užtikrinti iš ES teisės kylančių asmenų teisių apsaugą, taikomos procesinės taisyklės negali būti mažiau palankios už taikomas panašioms nacionaline teise grindžiamiems ieškiniams (lygiavertiškumo principas) ir dėl jų ES teisėje nustatytų teisių įgyvendinimas neturi tapti praktiškai neįmanomas arba pernelyg sudėtingas (veiksmingumo principas)⁷⁴⁵. Be šių dviejų kriterijų *Unibet* byloje teismas įtvirtino nuostatą, kad nacionaliniai teismai turi pareigą nuosekliai aiškinti (angl. *consistent interpretation*) šiuos kriterijus, t. y. taip, kad atitektų individams suteiktų teisių veiksmingos teisminės gynybos tikslą⁷⁴⁶. Tad ši *Unibet* įtvirtinta nuostata iš esmės paliečia socialinio poveikio formulę, per kurią teismas gali analizuoti konkretaus atvejo atitektį ES teisei, t. y. ribojimas dėl teisminės gynybos nacionalinėje teisėje neturi paneigti veiksmingos teisminės gynybos tikslo.

⁷⁴² Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2007 m. kovo 13 d. sprendimas byloje *Unibet*, C-432/05.

⁷⁴³ DI MARRIO, A. The Principle of Procedural Autonomy and the Principle of Effectiveness of the Judicial Protection in the Recent ECJ Case-Law: the Issue of Jurisdictional Rules. *King's Student Law Review*, Vol. III, Issue 2, 2012, p. 234–236.

⁷⁴⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1976 gruodžio 16 d. sprendimas byloje *Rewe*, C-33/76.

⁷⁴⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2007 m. kovo 13 d. sprendimas byloje *Unibet*, C-432/05, 43 pastraipa.

⁷⁴⁶ *Nacionaliniai teismai, kiek tai yra įmanoma, turi aiškinti juose pareikštiems ieškiniams taikomas procesines taisykles, pavyzdžiui, konkretaus teisinio santykio tarp ieškovo ir valstybės buvimo reikalavimą, taip, kad šios taisyklės būtų taikomos, prisidedant prie šio sprendimo 37 punkte primenamo tikslo – užtikrinti iš Bendrijos teisės kylančių asmenų teisių veiksmingą teisminę gynybą – įgyvendinimo. Žr. *Unibet*, C-432/05, 44 pastraipa.*

Pateikus tokią taikomų nuostatų dėl veiksmingos teisminės gynybos analizę, būtina pabrėžti, kad jos taikomos skirtingais atvejais, tarp kurių gali būti ir teisės kreiptis teisminės gynybos apimties klausimas. Čia galima išskirti kelias naujausias bylas ir pažvelgti į jose pateikiamą teismo argumentavimą ir šio argumentavimo socialinio poveikio elementą. Štai K. Lenaertsas tarp kitų nurodo⁷⁴⁷ tokius aktualius teisės į teisminę gynybą pavyzdžius: bylas *Impact*⁷⁴⁸, *Mono Car Styling*⁷⁴⁹ ir *DEB*⁷⁵⁰.

Byloje *Impact* susiklostė situacija, nacionaliniam teismui Airijoje prireikus spręsti ES veiksmingos teisminės gynybos principo taikymo klausimą. Situacija kilo, kai nacionaliniame teisme kilus ginčui dėl direktyvos 1999/70⁷⁵¹ perkėlimo dar nebuvo pasibaigęs jos perkėlimo laikotarpis bei dar nebuvo įsigaliojęs nacionalinis įstatymas, kuris numatytų jurisdikciją nacionaliniams teismams nagrinėti tokį ginčą. Teisingumo Teismas pakartojė ankstesnę savo praktiką dėl veiksmingos teisminės gynybos principo bei konstatavo, kad lygiavertiškumo ir veiksmingumo reikalavimai, išreiškiantys bendrąją valstybių narių pareigą užtikrinti teisminę iš ES teisės išplaukiančių asmenų teisių apsaugą, taip pat taikomi ir teismams, turintiems kompetenciją nagrinėti šia teise grindžiamus ieškinius.

Be bendro pobūdžio nuostatų Teisingumo Teismas taip pat analizavo konkrečią situaciją. Airijoje kilusio reguliavimo specifika buvo tokia, kad pagal direktyvą 1999/70 perkeliančią įstatymą numatyta, jog iki direktyvą perkeliančio įstatymo įsigaliojimo dienos, kai specializuoti Airijos teismai turės jurisdikciją spręsti direktyvos 1999/70 taikymo klausimus, laikotarpiu nuo šios direktyvos perkėlimo termino pabaigos iki jos perkėlimą užtikrinančio įstatymo įsigaliojimo, asmenys turėtų teikti skundus ne tik į atitinkamą

⁷⁴⁷ LENAERTS, *supra* 702, p. 3–4.

⁷⁴⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2008 m. balandžio 15 d. sprendimas byloje *Impact*, C-268/06.

⁷⁴⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2009 m. liepos 16 d. sprendimas byloje *Mono Car Styling*, C-12/08.

⁷⁵⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. gruodžio 22 d. sprendimas byloje *DEB*, C-279/09.

⁷⁵¹ 1999 m. birželio 28 d. Tarybos direktyva 1999/70/EB dėl Europos profesinių sąjungų konfederacijos (ETUC), Europos pramonės ir darbdavių konfederacijų sąjungos (UNICE) ir Europos įmonių, kuriose dalyvauja valstybė, centro (CEEP) bendrojo susitarimo dėl darbo pagal terminuotas sutartis. OL L 175.

specializuotą teismą, bet ir į bendrosios kompetencijos teismą. Teisingumo Teismas nurodė, kad toks reguliavimas prieštarautų veiksmingos teisminės gynybos principui, jeigu dėl jo asmenims kiltų procesinių sunkumų, ypač susijusių su išlaidomis, proceso trukme ir atstovavimo normomis, dėl ko būtų ypač sunku pasinaudoti iš direktyvos išplaukiančiomis teisėmis⁷⁵².

Toks Teisingumo Teismo nurodymas jau suteikia galimybę nors truputį išvelgti socialinio poveikio elementą, kurį turi teismas omenyje, taikydamas veiksmingos teisminės gynybos principą. Sprendime teismas iš esmės akcentuoja dėl nacionalinio reguliavimo išaugančias asmenų, siekiančių apginti savo teises, kylančias iš ES reguliavimo, sąnaudas dėl papildomų teismų procesų, jų trukmės ir papildomų atstovavimo išlaidų. Kitaip tariant, teismas pažymi, kad dviejų procesų buvimas, nesant tam pagrįstų argumentų, negali būti pateisinamas, atsižvelgiant į veiksmingos teisminės gynybos principą. Vis dėlto iš teismo argumentavimo sąnaudų vertinimo prasme gali kilti klausimas, ar visais atvejais dviejų procesų buvimas, siekiant asmenims apginti savo teises, yra nepagrįstas apribojimas (ir ar apskritai tai ribojimas) ir kokia galėtų būti riba sąnaudų prasme, galinti pagrįsti dviejų procesų buvimą. Tad iš esmės atliktas sąnaudų ir naudos lyginimas nėra išbaigtas.

Kitoje *Mono Car Styling* byloje nacionalinis Belgijos teismas siekė išsiaiškinti, ar tokia nacionalinė teisės sistema, kai darbuotojų teisė individualiai kontroliuoti direktyvoje 98/59/EB⁷⁵³ numatytų iš kolektyvinių darbuotojų teisių kylančių informavimo ir konsultavimosi įsipareigojimų laikymąsi yra ribojama, jei galima pateikti tik tam tikrus individualius skundus, darbuotojų atstovai prieš tai turi pateikti skundus, o atleidžiamas darbuotojas – informuoti darbdavį apie tai, kad jis ginčija informavimo ir konsultavimosi tvarką, suderinama su pagrindinėmis žmogaus teisėmis, t. y. su Konvencijoje 6 straipsnyje įtvirtinta teise į veiksmingą teisminę gynybą. Įdomu, kad veiksmingos teisminės gynybos principas jau nacionalinio teismo paklausime

⁷⁵² Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2008 m. balandžio 15 d. sprendimas byloje *Impact*, C-268/06, 51 pastraipa.

⁷⁵³ 1998 m. liepos 20 d. Tarybos direktyvos 98/59/EB dėl valstybių narių įstatymų, susijusių su kolektyviniu atleidimu iš darbo, suderinimo. OL L 225.

tiesiogiai siejamas būtent su Konvencijoje įtvirtintomis teisėmis, ne su ES principu, o ESTT, to nepabrėždamas, klausimą nagrinėja.

Situacijos specifika yra tai, kad nacionalinėje teisėje egzistuoja tam tikri asmenims skirti ribojimai, pateikiant skundus dėl direktyvoje 98/59/EB numatytų jų kolektyvinių teisių. Ribojimai pasireiškia per konkrečią asmenų grupę. Teisingumo Teismas byloje pripažįsta, kad tokie ribojimai nepažeidžia veiksmingos teisminės gynybos principo, nes direktyvoje įtvirtintos teisės, kurių pagrindu individai turi teisę kreiptis teisminės gynybos, yra kolektyvinės ir šis jų pobūdis neturi būti paneigiamas, todėl individualus su kolektyvinėmis teisėmis susijusių teisių ribojimas galimas. Teismas argumentuose nepateikia jokios aiškesnės socialinių padarinių analizės. Iš esmės remiamasi veiksmingos teisminės gynybos principu bei nuostata, kad su kolektyvinių darbuotojų teisių įgyvendinimu susijusios individualios darbuotojų teisės gali būti ribojamos, jei jos nepaneigia šių kolektyvinių teisių. Manytina, kad ir šioje byloje teismas galėjo pagrįsti ribojimo sąnaudų ir naudos santykį, bent jau pabrėždamas ribojimo proporcingumo reikalavimą, kas jau nukreiptų į galimą pusiausvyros interesų prasme paiešką.

Tuo tarpu byloje *DEB* teismas buvo gerokai iškalbingesnis ir vietoje gan formalaus konstatavimo ne tik veiksmingos teisminės gynybos principą tiesiogiai kildina iš Chartijos 47 straipsnyje įtvirtintos teisės, pripažįsta šios teisės ryšį su Konvencijoje įtvirtinta teise į teisminę gynybą⁷⁵⁴, bet ir gausiai remiasi EŽTT jurisprudencija nurodytu klausimu. Klausimas, kurį nagrinėjo Teisingumo Teismas, buvo tai, ar nacionalinėje teisėje numatytas ribojimas juridiniams asmenims būti atleistiems nuo pareigos iš anksto apmokėti teismo išlaidas ir gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą nėra veiksmingos teisminės gynybos principo pažeidimas.

Teisingumo Teismas pabrėžė, kad nacionalinis teismas turi įvertinti, ar teisinės pagalbos suteikimo sąlygos yra teisės kreiptis į teismą apribojimas, pažeidžiantis pačią šios teisės esmę, ar jomis siekiama teisėto tikslo ir ar tarp

⁷⁵⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. gruodžio 22 d. sprendimas byloje *DEB*, C-279/09, 45–51 pastraipos.

naudojamų priemonių ir siekiamo tikslo yra pagrįstas proporcingumo ryšys⁷⁵⁵. Taip teismas faktiškai įtvirtina sąnaudų paieškos prasme išbandytą EŽTT mechanizmą, kai žiūrima į santykį tarp esamo ribojimo pagrįstumą lemiančių interesų (sąnaudų) ir privataus intereso (sąnaudų). Toks požiūris suteikia galimybę pasverti ribojimo socialinį poveikį ir palyginti su poveikiu, nesant ribojimo.

Įdomu, kad Teisingumo Teismas ne tik tiesiogiai pritaikė EŽTT testą su ribojimo tikslo ir proporcingumo vertinimu, bet ir nurodė konkretesnius kriterijus, kuriuos atsižvelgdamas į susiklosčiusią situaciją turi vertinti nacionalinis teismas. Pabrėžta, kad atlikdamas šį vertinimą nacionalinis teismas gali atsižvelgti į ginčo dalyką, tai, ar prašytojas turi pagrįstą galimybę laimėti bylą, tai, kokią reikšmę jam turi byla, taikytinos teisės ir proceso sudėtingumą ir tai, ar šis prašytojas turi galimybę veiksmingai vesti savo bylą. Siekdamas įvertinti proporcingumą nacionalinis teismas taip pat gali atsižvelgti į teismo išlaidų, kurios turi būti iš anksto sumokėtos, dydį ir tai, ar kliūtis, kurią jos gali sudaryti kreipimuisi į teismą, yra įveikiama⁷⁵⁶. Toks detalizavimas jau suteikia daugiau galimybių nacionaliniam teismui spręsti dėl socialinio poveikio ir jį įvertinti, analizuojant konkretaus ribojimo kreiptis į teismą atveju.

Apibendrinant galima teigti, kad Teisingumo Teismo vystomo teisės kreiptis į teismą sampratos dinamika yra gerokai sudėtingesnė nei, pavyzdžiui, EŽTT. Tai lemia ir kiek sudėtingesnio socialiniais padariniais pagrįsto argumentavimo paieškas. Bylose dėl panaikinimo teismas nėra linkęs taikyti su socialiniais padariniais susijusių kriterijų, vadovaujasi suformuotais *Plaumann* bylos standartais ir griežtai apibrėžia į teismą besikreipiančių asmenų galimybes ginčyti ES teisės aktus.

Kiek kitokia situacija yra bylose, kuriose teismas pateikia išaiškinimus dėl nacionaliniams teismams taikomo standarto, kai asmenys kreipiasi į nacionalinį teismą dėl netinkamo ES teisės taikymo. Žvelgiant į teismo

⁷⁵⁵ *Ibid.*, P. 60 pastraipa.

⁷⁵⁶ *Ibid.*, P. 61 pastraipa.

jurisprudenciją matyti, kad nors ankstesnėse bylose teismas buvo gan formalus ir vengė su socialiniu poveikiu susijusių apibendrinimų, gan formaliai taikydamas veiksmingos teisminės gynybos principą, naujausiose bylose atsigręžiama į pusiausvyros paieškas tarp teisės į teisminę gynybą ribojimo ir privataus intereso per proporcingumo testą. Tam įtaką greičiausiai daro EŽTT motyvai panašiose situacijose. Pabrėžtina, kad ir ankstesnė teismo formulė turėjo socialinio poveikio potencialo: reguliavimas turi atitikti veiksmingos teisminės gynybos principo tikslą, kurį galima performuluoti per socialinį tikslą – užtikrinti naudą dėl visuotinai taikomų ES teisės nuostatų ir išvengti rizikos, kad tam tikros ES teisės nuostatos nebus taikomos, išvengti žalos, kurią patirtų asmenys, jei jie negalėtų tinkamai įgyvendinti savo teisių, be to, išvengti sąnaudų, kylančių dėl neatsižvelgimo į konkrečios valstybės narės teisinius, sociokultūrinius aspektus ir išsaugant nacionalinio teismo proceso autonomiškumą. Tačiau teismas vis dėlto neišplėtojo šio testo tiek, kad jis galėtų padėti jam sėkmingai vertinti ribojimų socialinį poveikį.

2.3.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

Pereinant prie Lietuvos teismų taikomų *locus standi* reikalavimų, pradėti reikėtų nuo Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos. Čia reikėtų pirmiausiai pažymėti, kad Lietuvoje Konstitucinis Teismas priklauso centralizuotos konstitucinės kontrolės modeliui⁷⁵⁷, o jo teisminė kontrolė apima *erga omnes* galią panaikinti Konstitucijai prieštaraujančius teisės aktus⁷⁵⁸. Doktrinoje ir praktikoje išskiriami 1) riboto kreipimosi į konstitucinį teismą, kuriam priklauso ir Lietuva, bei 2) individualaus kreipimosi, kai asmenys gali tiesiogiai ginčyti savo teises konstituciniame teisme, modeliai⁷⁵⁹. Pabrėžtina, kad skirtingų kreipimosi į konstitucinį teismą modelių pasirinkimas tiesiogiai

⁷⁵⁷ Priešingai nei, pavyzdžiui, JAV, kur egzistuoja decentralizuotos (*difuzinės*) kontrolės modelis.

⁷⁵⁸ Lietuvos teisinės institucijos, *supra* 118, p. 69.

⁷⁵⁹ Žr. E. Kūrio pristatymą Lietuvos Respublikos Seime organizuotoje diskusijoje apie individualaus konstitucinio skundo priėmimo galimybes Lietuvoje 2006 m. sausio 24 d. Prieiga internete: <http://www3.lrs.lt/docs3/kad5/w5_istorija.show5-p_r=894&p_d=80178&p_k=1.html> [žiūrėta 2013 m. vasario 17 d.]. Plačiau dėl kreipimosi į konstitucinius teismus žr. pavyzdžiui, ABRAMAVIČIUS, A. Konstitucinio skundo samprata ir reikšmė konstitucinėje teisminėje kontrolėje. *Jurisprudencija*, Nr. 11 (101), 2007.

veikia socialinių padarinių elementą, nes nuo jo priklauso ir gaunamos naudos bei kylančių sąnaudų santykis. Štai ir garsus prancūzų konstitucionalistas L. Favoreu yra pažymėjęs didėjančio prašymų skaičiaus problemą, liberalizavus galimybes iškelti bylą konstituciniame teisme⁷⁶⁰.

Galimybę LRKT ginčyti teisės aktų konstitucingumą turi dvejopo pobūdžio subjektai: teismai, siekiantys užtikrinti, kad taikant antikonstitucinius aktus nebūtų pažeistos asmenų teisės ir teisėti interesai, ir politinio proceso dalyviai, kurie taip įgyvendina demokratijos institutą, užtikrina politinės opozicijos teises⁷⁶¹. Tad paklausimus dėl teisės aktų konstitucingumo Konstituciniam Teismui teikia labai konkretus Konstitucijoje numatytas subjektų ratas. Minėti subjektai eksplicitiškai įvardyti Konstitucijos 106 straipsnyje: Vyriausybė, ne mažiau kaip 1/5 visų Seimo narių, teismai dėl įstatymų ir kitų Seimo priimtų aktų konstitucingumo; ne mažiau kaip 1/5 visų Seimo narių ir teismai dėl Respublikos Prezidento aktų sutikimo su Konstitucija ir įstatymais; ne mažiau kaip 1/5 visų Seimo narių, teismai, Respublikos Prezidentas dėl Vyriausybės aktų sutikimo su Konstitucija ir įstatymais. Taip pat 106 straipsnio 5 dalyje nurodyta, kad prašyti Konstitucinio Teismo išvados gali Seimas, o dėl Seimo rinkimų ir tarptautinių sutarčių – ir Respublikos Prezidentas.

Tarp plačiai diskutuojamų, bet Lietuvoje vis nerandančių savo vietos yra konstitucinio skundo institutas, kurio įtvirtinimas bent teoriškai leistų Lietuvoje įgyvendinti ir antrąjį – individualaus kreipimosi į konstitucinį teismą – modelį. Individualaus konstitucinio skundo institutas Lietuvoje nors ir buvo svarstytas⁷⁶², tačiau įtvirtintas nebuvo⁷⁶³. Kaip pažymi L. Beliūnienė, diskusijų metu Lietuvoje pasirinkta, nors ir nepatvirtinta, gana siauro konstitucinio

⁷⁶⁰ FAVOREU, L. *Konstituciniai teismai*. Vertė E. Jarašiūnas. Vilnius: Garnelis, 2001, p. 37.

⁷⁶¹ *Lietuvos teisinės institucijos*, supra 118, p. 83–84.

⁷⁶² Žr. Lietuvos Respublikos Seime 2006 m. sausio 24 d. vykusios diskusijos protokolą. Prieiga internete: <http://www3.lrs.lt/docs3/kad5/w5_istorija.show5-p_r=894&p_d=80178&p_k=1.html> [žiūrėta 2013 m. vasario 17 d.]; taip pat žr. 2007 m. liepos 4 d. Seimo nutarimą *Dėl individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimo koncepcijos patvirtinimo*. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 77-3061

⁷⁶³ BELIŪNIENĖ, L. *Žmogaus teisių apsaugos stiprinimas konstitucinio skundo institutu*. Vilnius: Justitia, 2014, p. 100.

skundo modelio koncepcija, lyginant su šio instituto galimybėmis⁷⁶⁴. Tačiau net ir siauresnės apimties ir galimybių instituto nepatvirtinimas iš dalies sietinas su sąnaudų aspektu – čia reikia pabrėžti 2008 m. pavasarį Seime nepatvirtintų tolesnių konstitucinio skundo instituto įgyvendinimo žingsnių, tai pagrindžiant *sudėtinga ekonomine-finansine situacija*⁷⁶⁵.

Reikia sutikti, kad konstitucinio skundo įvedimas pareikalautų papildomų sąnaudų, tačiau tai ir didelę naudą galintis atnešti institutas. Pavyzdžiui, konstitucinio skundo įvedimas galėtų išspręsti tam tikrų nuostatų konstitucingumo kvestionavimo monopolį, kurį individualiose bylose turi ordinariniai teismai, galintys iš esmės autonomiškai spręsti dėl kreipimosi į LRKT. Konstitucinio skundo atveju individai galėtų ne tik panaikinti ordinarinių teismų monopolį, bet ir išspręsti informacijos trūkumo problemą, pateikdami Konstituciniam Teismui daugiau probleminių reguliavimo atvejų nei tai pavyksta, ginčijant tam tikrą reguliavimą individualiuose ginčiuose.

Grįžtant prie esamo reguliavimo, matyti, kad nors ir gana aiškiai Konstitucijoje apibrėžtas, *locus standi* standartas kelia problemų besikreipiantiems subjektams. Vienas iš pavyzdžių yra aiškus reikalavimas Seimo narių grupei, siekiančiai, kad Konstitucinis Teismas tirtų teisės akto konstitucingumą. Konstitucijoje įtvirtintas reikalavimas kreipimuisi – turi kreiptis ne mažiau kaip 1/5 visų Seimo narių. Toks ribojimas sąnaudų aspektu gan akivaizdus – siekiama sumažinti riziką dėl padidėjusių LRKT sąnaudų, jei, nustačius mažesnę Seimo narių skaičių, žymiai padidėtų ne visiškai pagrįstų, bet daugiau politiškai motyvuotų kreipimųsi į Konstitucinį Teismą. 1/5 visų Seimo narių sudaro 29 Seimo narius, kas neužkerta kelio opozicijoje esantiems Seimo nariams kelti teisės aktų konstitucingumo klausimus.

Štai Konstitucinis Teismas dar 1993 m. rugpjūčio 26 d. sprendimu⁷⁶⁶ atsisakė ištirti 28 Seimo narių prašymą. Atrodytų, kad 1993 m. prašymas gali būti pateisinamas Seimo patirties nebuvimu, nes tai buvo pirmieji paties Konstitucinio Teismo veiklos metai, tačiau ir vėliau tokių prašymų buvo.

⁷⁶⁴ *Ibid.*, p. 115.

⁷⁶⁵ Plačiau žr. BELIŪNIENĖ, *supra* 763, p. 113.

⁷⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. rugpjūčio 26 d. sprendimas.

Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas 2012 m. spalio 30 d. sprendimu⁷⁶⁷ atsisakė nagrinėti 9 Seimo narių prašymą. Teismas nei viename iš nurodytų sprendimų nemotyvuoja ribojimo Konstitucijoje įtvirtinto ribojimo Seimo nariams daugiau, nei taikydamas subsumciją, atsižvelgdamas į visiškai aiškų reguliavimą. Tačiau socialinių padarinių aspektu šis klausimas taip pat turi savo prasmę. Konstitucinis Teismas nagrinėjamu atveju iš esmės implicitiškai atsižvelgia į teisinio tikrumo, teisės aiškumo naudą ir lygina ją su nauda, kurią patirtų Seimo nariai, jei jiems būtų daromos išimtys iš nustatyto reguliavimo. Jų nauda – tai platesnės galimybės kreiptis dėl teisės aktų konstitucingumo, net ir esant mažesnėse grupėse, t. y. nauda, gaunama dėl didėjančios tikimybės patobulinti reguliavimą, kai didesnis subjektų skaičius gali tokį klausimą kelti. Kita vertus, didesnio subjektų, galinčių kreiptis į Konstitucinį Teismą, skaičius reiškia ne tik dėl išimties iš Konstitucijos teksto darymo sąnaudas (teisinis tikrumas, teisės aiškumas, sąnaudas dėl Seimo narių didesnio polinkio svarstyti galimybę kreiptis į Konstitucinį Teismą – kartu tai gali būti ir nauda), tačiau ir didėjančias Konstitucinio Teismo sąnaudas dėl padidėjusio kreipimūsi skaičiaus ir sąnaudas visų subjektų, kurių bylų nagrinėjimo laikas, tikėtina, ilgėtų dėl daugiau pateikiamų prašymų.

Nors Konstitucijos 106 straipsnyje ir numatytas pakankamai konkretus subjektų, galinčių kreiptis į Konstitucinį Teismą, ratas, tačiau Konstitucinio Teismo teisenoje yra galimybė dėl platesnio rato subjektų įtraukimo į konstitucinį procesą. Vienas iš tokių atvejų yra Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo⁷⁶⁸ 61 straipsnyje numatyta galimybė Konstituciniam Teismui išaiškinti savo nutarimą pagal dalyvavusių byloje asmenų, kitų institucijų ar asmenų, kuriems jis išsiųstas⁷⁶⁹, prašymą, taip pat savo iniciatyva. Atsižvelgiant į tai, kad į Konstitucinį Teismą kreiptis gali vienas asmuo, o atstovauti teismo posėdyje kitas – subjektų ratas dėl

⁷⁶⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. spalio 30 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 127-6405.

⁷⁶⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 6-120.

⁷⁶⁹ Subjektų, kuriems išsiunčiamas nutarimo nuorašas, sąrašas įtvirtintas Konstitucinio Teismo įstatymo 60 straipsnio 1 dalyje, tačiau šio straipsnio 2 dalyje numatyta galimybė ji išsiųsti ir kitiems asmenims.

išaiškinimo gali būti platesnis nei subjektų ratas dėl kreipimosi į patį teismą. Vienas iš pavyzdžių yra Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos kanclerio kreipimasis dėl Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 22 d. nutarimo⁷⁷⁰ išaiškinimo, kurį Konstitucinis Teismas 2010 m. gruodžio 22 d. sprendimu⁷⁷¹ priėmė, bet atsisakė jį tenkinti. Atsisakymo tenkinti pagrindas šioje byloje yra tai, kad prašoma išaiškinti ne Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 22 d. nutarimo nuostatas, o teisės aktų taikymo klausimus, kas pagal Konstitucinio Teismo jurisprudenciją nėra žinybinga Konstituciniam Teismui⁷⁷². Panaši situacija kilo ir 2006 m. lapkričio 20 d., Konstituciniam Teismui atsisakius nagrinėti Valstybinės mokesčių inspekcijos prašymą dėl nutarimo išaiškinimo⁷⁷³.

Minėtu 2010 m. gruodžio 22 d. sprendimu Konstitucinis Teismas konstatavo, kad Aplinkos ministerijos kancleris turėjo teisę kreiptis dėl išaiškinimo, nes jis atstovavo Lietuvos Respublikos Vyriausybei – suinteresuotam asmeniui šioje byloje. Be to, jam buvo siūstas ir prašomo išaiškinti teismo nutarimo nuorašas. Atitinkamai 2006 m. lapkričio 20 d. sprendimu Valstybinė mokesčių inspekcija buvo pripažinta tinkamu subjektu kreiptis dėl išaiškinimo, nes šiai institucijai buvo siūstas nutarimo nuorašas. Sutiktina su tuo, kad LRKT aiškiai pritaikė įstatymo formuluotę ir šiuo konkrečiu atveju nesukėlė jokių problemų socialiniu požiūriu, tačiau vėl galima prisiminti ir apskritai tokio reguliavimo socialinių padarinių aspektą. Minėtas reguliavimas ir galimybė dalyvavusiems asmenims bei tiems, kuriems išsiūstas nutarimo nuorašas, kreiptis dėl išaiškinimo nėra betikslė – čia gali slypėti idėja, kad iš tiesų labiausiai suinteresuoti asmenys ir būtų tie, kurie labiausiai suprasdami bylos problematiką galėtų netiesiogiai kontroliuoti LRKT nutarimų aiškumą tais atvejais, jei teismas pakankamai neaptartų kokio

⁷⁷⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 75-3074.

⁷⁷¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gruodžio 22 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 153-7837.

⁷⁷² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 23 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 94-4048; 2006 m. lapkričio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 126-4805; 2010 m. lapkričio 16 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 136-6943..

⁷⁷³ 2006 m. lapkričio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 126-4805.

nors aktualaus klausimo. Svarbi tokios idėjos įgyvendinimo prezumpcija – asmuo, kuris yra byloje dalyvaujantysis arba tas, kuriam išsiųstas nutarimo nuorašas, iš tiesų yra suinteresuotas.

Vis dėlto Konstitucinio Teismo įstatymo 61 straipsnio nuostata, kurioje eksplicitiškai nurodomi tam tikri asmenys, kurie gali kreiptis dėl nutarimo išaiškinimo, teismo nėra taikoma, vadovaujantis vien kalbine jos reikšme. Viena iš išimčių yra Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 30 d. sprendimas⁷⁷⁴, kuriuo teismas aiškino kai kurias Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d.⁷⁷⁵ ir 2007 m. spalio 22 d.⁷⁷⁶ nutarimų nuostatas. Šioje byloje buvo sujungti du prašymai: vienas pateiktas Šiaulių apygardos teismo, kitas – Lietuvos Aukščiausiojo Teismo. Pabrėžtina, kad nė vienas iš teismų nebuvo dalyvavusiu byloje asmeniu minėtose bylose, kuriose priimtus LRKT nutarimus prašoma išaiškinti. Tačiau teismas ne tik priėmė prašymus, juos sujungė į vieną bylą, bet ir pateikė išaiškinimą.

Socialinių padarinių aspektu toks teismo žingsnis signalizuoja neapibrėžtumą ir paskatas dėl išaiškinimo kreiptis ir tiems asmenims, kurie tiesiogiai nėra nurodyti tarp galinčių tai daryti. Tai reiškia, kad kiti subjektai, pavyzdžiui, teismai, nedalyvavę byloje, gali patirti sąnaudas dėl siekio prašyti išaiškinti tam tikrus Konstitucinio Teismo nutarimus, nors jų prašymai greičiausiai bus atmesti. Tačiau vien išimties buvimas be aiškių šios išimties taikymo gairių reiškia rizikas dėl sąnaudų, tikintis išimties tais atvejais, kai išimties taikymas pagal implicitinį išimtį taikančio subjekto supratimą negalimas.

Pabrėžtina, kad dažniausiai į Konstitucinį Teismą kreipiasi teismai⁷⁷⁷. Jų paklausimams keliami tam tikri reikalavimai, kurie iš esmės atlieka ir tam tikrą ribojimo funkciją – užkerta kelią pernelyg dažniems paklausimams, kai

⁷⁷⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 30 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 79-4078.

⁷⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894.

⁷⁷⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 110-4511.

⁷⁷⁷ Beveik 80 proc. visų kreipimūsi nuo LRKT įsteigimo dienos iki 2014 m. rugpjūčio 15 d. Plačiau žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo statistiką. Prieiga internete: <http://www.lrkt.lt/Stat_bendra.html> [žiūrėta 2014 m. birželio 12 d.].

situacija gali būti išspręsta paties ordinarinio teismo. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas ne kartą yra nurodęs, kad teismas į Konstitucinį Teismą turi teisę kreiptis ne dėl bet kokio teisės akto, o tik dėl to, kuris turi būti taikomas atitinkamoje teismo nagrinėjamoje byloje⁷⁷⁸. Štai Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 16 d. sprendimu⁷⁷⁹ buvo sprendžiama situacija, kai ordinarinis teismas kreipėsi dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso⁷⁸⁰ nuostatos konstitucingumo, nors sprendė civilinę bylą. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad pareiškėjas neturi *locus standi* byloje, nes nagrinėja civilinę bylą, kurioje neturi (negali) būti taikoma kvestionuojama Baudžiamojo kodekso nuostata.

Socialinių padarinių prasme tokiu žingsniu mažinamos teismų galimybės kelti klausimus, kurie gali turėti konstitucingumo problemų ir neskatina jų analizuoti visų susijusių teisės aktų, siekiant nustatyti jų atitiktį Konstitucijai. Taip faktiškai mažinama tikimybė, kad teismai ras daugiau teisės aktų neatitikties Konstitucijai atvejų – jie nėra skatinami to daryti. Kita vertus, teismas brėžia labai aiškią ribą, pagal kurią akivaizdu, jog konstitucingumo klausimas galimas tik dėl tų kelių nuostatų, kurios nagrinėjamos teisme iš esmės. Taip suteikiama teisinio aiškumo, be to, mažinamos paties teismo sąnaudos dėl daugybės paklausimų nagrinėjimo.

Apibendrinant teigtina, kad *locus standi* problema Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme nėra tiek opi dėl nustatyto riboto kreipimosi į Konstitucinį Teismą modelio. Vis dėlto subjektų ratas, aiškiai numatytas Konstitucijos 106 straipsnyje, išplečiamas, jei kalbama apie teismo nutarimo išaiškinimo procedūrą. Šioje vietoje Konstitucinis Teismas taiko įstatymo nuostatas, tačiau nepateikia į socialinius padarinius nukreiptų argumentų. Bene didžiausia problema dėl subjektų, galinčių kreiptis į Konstitucinį Teismą, nustatymo, yra ordinarinio teismo galimybės kreiptis į LRKT. Čia egzistuoja įvairaus pobūdžio ribojimai teismams, pavyzdžiui, būtinybė kreiptis tik dėl

⁷⁷⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292; 2007 m. liepos 5 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 76-3019; 2009 m. spalio 29 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 130-5653.

⁷⁷⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 16 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 136-6943.

⁷⁸⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741.

teisės akto, taikytino individualioje byloje. Tokiose bylose Konstitucinis Teismas pasinaudoja diskrecija spręsti dėl individualioje byloje taikytino teisės akto, tačiau į socialinius padarinius nukreiptų argumentų nenaudoja, nors jų panaudojimas galbūt padėtų sustiprinti teismo argumentų tvirtumą.

2.3.4. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas

Civilinio proceso teisės doktrinoje pripažįstama, kad asmens teisė kreiptis į teismą priklauso nuo procesinio teisinio pobūdžio aplinkybių ir to, kaip asmuo laikosi procesinio pobūdžio reikalavimų, kreipdamasis į teismą, t. y. skiriamos teisės kreiptis į teismą prielaidos ir šios teisės įgyvendinimo sąlygos⁷⁸¹. Kartu pabrėžiama, kad procesinės teisės kreiptis į teismą teorijos kartais ignoruoja, kad šios teisės prigimtis glūdi materialiojoje teisė – asmens suinteresuotume. Todėl be procesinio pobūdžio ribojimų, pasak E. Laužiko *et al.*, atsižvelgiant į Prancūzijos teisės doktriną, teisės į ieškinį prielaidos, be procesinių ribojimų, yra ir materialiosios teisinės aplinkybės: asmens interesas (pranc. *intérêt*) ir jo galėjimas būti ieškovu (pranc. *qualité*)⁷⁸².

Atsižvelgiant į šio tyrimo kryptį, didesnis dėmesys kreipiamas suinteresuotumui, kaip teisės kreiptis į teismą elementui, pripažįstant procesinio pobūdžio reikalavimų (savarankišką ar kartu su materialaus pobūdžio ribojimais) neabejotiną vaidmenį socialiniam poveikiui⁷⁸³. Todėl toliau pateikiamas daugiau suinteresuotumą apibrėžiantis reguliavimas, teisės doktrinoje pateikiamas jo vertinimas ir teismų praktikoje susiklostantys problemiški atvejai, kuriuose suinteresuotumas ar dėl specifinio reguliavimo, ar dėl kitų socialinių priežasčių kelia problemų. Analize siekiama pamatyti, kiek svarbos civilinėje teisenoje teikiama socialiniams padariniams – kiek tokio pobūdžio argumentų galimybės lieka neišnaudotos.

CPK 5 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad kiekvienas suinteresuotas asmuo turi teisę įstatymų nustatyta tvarka kreiptis į teismą, kad būtų apginta pažeista

⁷⁸¹ LAUŽIKAS, *supra* 127, p. 382–385.

⁷⁸² *Ibid.*, p. 386.

⁷⁸³ Pavyzdžiui, galima analizuoti ir žyminio mokesčio dydžio įtaką subjektų galimybės kreiptis į teismą ir apginti savo teises bei tokių galimybių įtaką jų sąnaudoms ir rizikų internalizavimui.

ar ginčijama jo teisė arba įstatymų saugomas interesas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad suinteresuotumas – tai savarankiškas teisinis interesas ir poreikis jį ginti. Dėl to teisė kreiptis į teismą nereiškia, jog asmuo gali reikalauti ginti nuo pažeidimų bet kieno teisę, o reiškia galimybę kreiptis į teismą dėl to, kad būtų apginta jo subjektinė teisė ar įstatymų saugomas interesas⁷⁸⁴. Procesinė subjektinė teisė kreiptis į teismą priklauso nuo procesinio pobūdžio aplinkybių: 1) teisės kreiptis į teismą prielaidų ir 2) tinkamo šios teisės įgyvendinimo būdo⁷⁸⁵.

Nepaisant įstatyme įtvirtintų kreipimosi į teismą prielaidų ir netenkinus nors vienos šios teisės įgyvendinimo sąlygų, asmuo praranda procesinę teisę kreiptis į teismą. Čia svarbu pabrėžti, kad ieškinio priėmimo stadijoje teismas nesprenžia materialaus teisinio suinteresuotumo klausimo. Teismas priims ieškinius, kurie tenkina procesinius reikalavimus. Jeigu ieškinio trūkumai neesminiai, bus pateiktas terminas ieškinio trūkumams pašalinti, jeigu reikalavimai esminiai – teismas atsisakys priimti pareiškimą⁷⁸⁶. Tiek LAT, tiek LVAT praktikoje, pasak A. Driuko ir V. Valančiaus, teisinis asmens suinteresuotumas yra vertinamas ne bylos iškėlimo stadijoje, bet išnagrinėjus bylą iš esmės, nes šis klausimas yra per sudėtingas jį vertinti bylos iškėlimo stadijoje⁷⁸⁷.

Net ir gan detaliam įstatymuose reglamentuoti procesiniai reikalavimai, kurie lemia asmens *locus standi* buvimą byloje, yra taikomi realiame teismo darbe, o praktikoje kylančios situacijos leidžia teismui atsižvelgti į faktinę situacijos problematiką ir tinkamai pakreipti normų taikymą. Šiame tyrime nėra galimybių aptarti visų *locus standi* atvejų specifiką, todėl koncentruojamasi į aktualesnius ir Lietuvoje didesnę problematiką keliančius atvejus, susijusius su įmonės akcininko, bankrutuojančios įmonės kreditorių, viešajame pirkime dalyvaujančių įmonių ir viešąjį interesą ginančio prokuroro *locus standi*.

⁷⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. gegužės 15 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-552/2000.

⁷⁸⁵ DRIUKAS, A. *et al.* Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos. Pirmas tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 295.

⁷⁸⁶ *Ibid.*, p. 296–297.

⁷⁸⁷ DRIUKAS, *supra* 151, p. 19.

Štai Lietuvos įmonių teisėje numatyta akcininko neturtinė teisė kreiptis į teismą su ieškiniu, prašant atlyginti bendrovei žalą, kuri susidarė dėl bendrovės vadovo ir valdybos narių pareigų, nustatytų Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių⁷⁸⁸ ir kituose įstatymuose, bendrovės įstatuose, nevykdymo ar netinkamo vykdymo. LAT praktikoje konstatuota, kad tokiu ieškiniu siekiama suteikti akcininkui *locus standi* ginti bendrovę nuo netinkamo jos valdymo⁷⁸⁹. Tokiu, kaip nurodytasis, atveju reguliavimas yra tiek aiškus, kad teismo diskrecija iš esmės nukreipta į tinkamą nuostatos taikymą, tačiau ne siekiant nustatyti taikytinų situacijų apibrėžimus, kaip tai nutinka, jei nuostata yra abstrakti ir apibrėžta, naudojant vertinamąsias sąvokas. Socialinių padarinių prasme detalus reguliavimas minimizuoja subjektų sąnaudas, o teismui nelieka daug diskrecijos kitaip socialine prasme aiškinti aiškaus reguliavimo.

Vienoje iš nutarčių⁷⁹⁰ LAT analizavo klausimą dėl kreditorių teisės kreiptis į teismą dėl žalos atlyginimo įmonės bankroto metu. Remiantis įtvirtintu reguliavimu dėl bankrutuojančios įmonės administratoriaus teisės pareikšti ieškinį ir kreditoriaus teisės pareikšti netiesioginį ieškinį bankrutuojančios įmonės interesais, pažymėta, kad siekiant užtikrinti visų kreditorių lygiateisiškumą (įskaitant vienodą teisių apsaugą), įmonės bankroto proceso metu gali būti reiškiami ieškiniai skolininko (bankrutuojančios įmonės) vardu ir gautos sumos panaudojamos proporcingai visų kreditorių reikalavimams tenkinti. Tačiau konkrečioje teismo analizuotoje byloje kilo klausimas dėl kreditoriaus teisės pareikšti ieškinį bendrovės vadovams. Ši teisė teismo buvo konstatuota, kaip atskirtina nuo aukščiau nurodytos teisės teikti netiesioginį ieškinį bankroto metu. LAT pažymėta, kad ribojimai dėl netiesioginio ieškinio pateikimo neturi būti aiškinami kaip ribojantys kreditorių teisę pareikšti tiesioginį ieškinį bendrovės vadovams (dalyviams) atskirose bylose pasibaigus bankroto procesui (likvidavus bankrutavusią įmonę), tokio pobūdžio kreipimasis yra visai kitokio pobūdžio teisiniuose santykiuose.

⁷⁸⁸ Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 64-1914; 2003, Nr. 123-5574.

⁷⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-501/2013.

⁷⁹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2012, Teismų praktika Nr. 37, 2012.

Nors teismas tiesiogiai nepažymėjo socialinių padarinių aspekto, jo pozicija aiškiai turi tokį poveikį. Teismo aiškinimas plečia įmonės vadovų atsakomybės apimtį, konstatuodamas, jog įmonės bankroto proceso metu galimi pateikti kreditorių reikalavimai neatleidžia įmonės vadovo nuo atsakomybės dėl galimai jo padarytų veiksmų įmonės valdymo metu. Viena vertus, toks aiškinimas leidžia sumažinti daugiau kreditoriams kylančių sąnaudų nei tai, kiek jie potencialiai patirtų bankroto proceso metu, atsižvelgiant į šio proceso metu esančių reikalavimų ribojimus. Kita vertus, tai reiškia didesnę įmonių vadovų atsakomybę, kuri juos skatina imtis mažiau rizikingų žingsnių įmonės valdymo metu, suprantant, kad tokie veiksmai gali būti vertinami atskirai nuo įmonės veiksmų bankroto proceso metu.

Kitoje 2009 m. vasario 2 d. nutartimi išspręstoje byloje⁷⁹¹ buvo keliamas *locus standi* klausimas viešųjų pirkimų srityje. Klausimas kilo dėl to, ar asmuo, kurio pasiūlymas yra atmestas kaip neatitinkantis minimalių tiekėjų kvalifikacijos reikalavimų ir kuris dėl to negali dalyvauti konkrečiame viešojo pirkimo konkurse, turi teisę ginčyti tokio viešojo pirkimo procedūras. Kasaciniame skunde trečiasis asmuo UAB *Klaipėdos keliai* teigė, kad dėl to, jog ieškovo UAB *Klaipėdos keliai* pateiktas konkursui pasiūlymas atmestas dėl neatitikties minimaliems tiekėjų kvalifikacijos reikalavimams, susijusiems su finansiniu pajėgumu įvykdyti viešojo pirkimo sutartį ir teise verstis atitinkama veikla, šis asmuo neturi jokio teisėto intereso ginčyti perkančiosios organizacijos sprendimų, kuriais laimėjusiu konkursą pripažintas kasatorius, todėl teismas turėjo bylą nutraukti.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šiuo klausimu turėjo kitokį požiūrį ir pažymėjo, kad nepaisant to, jog ieškovo UAB *Klaipėdos keliai* pasiūlymas buvo atmestas kaip neatitinkantis nurodytų tiekėjams taikomų kvalifikacijos reikalavimų, šis viešojo pirkimo dalyvis, manydamas, jog perkančioji organizacija, vertindama jo atitiktį šiems reikalavimams, pažeidė lygiateisiškumo principą ir dėl to pažeidė ar galėjo pažeisti jo interesus, turėjo teisę kreiptis teisminės gynybos. Teismas taip pat konstatavo, kad viešojo

⁷⁹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-25/2009.

konkurso dalyvis, kurio pasiūlymas atmestas kaip neatitinkantis tam tikrų kvalifikacijos reikalavimų, gali tikėtis, jog jam įrodžius, kad ir kitas tiekėjas neatitiko nurodytų kvalifikacijos reikalavimų, perkančioji organizacija, iš naujo skelbdama viešojo pirkimo konkursą, nustatys tokius kriterijus, kuriuos jis galėtų atitikti, taigi ir realiai konkuruoti dėl teisės sudaryti viešojo darbų pirkimo sutartį.

Socialinių padarinių aspektu toks sprendimas turi nemažą įtaką ir kai kuriuos aspektus teismas palietė. Vienas iš esminių aspektų yra perkančiųjų institucijų skatinimas nekurti aiškiai diskriminuojančių minimalių reikalavimų viešajame pirkime. Tai, kad minimalūs reikalavimai vis dėlto gali būti kvestionuojami, reiškia, jog užtikrinamas vienas iš viešųjų pirkimų tikslų – atsirinkti geriausią pasiūlymą galintį pateikti tiekėją. Toks teismo reikalavimas reiškia, jog mažėja potencialių tiekėjų sąnaudos, susijusios su rizika, kad perkančioji organizacija yra jo pasiūlymo likimo šeimininkė, galinti atmesti pasiūlymą formaliais minimaliuose konkurso reikalavimuose pateikiamais pagrindais. Todėl atsiribojant nuo diskusijos dėl viešųjų pirkimų reguliavimo ekonominės prasmės, esamo reguliavimo kontekste toks teismo reikalavimas padeda minimizuoti sąnaudas potencialiems tiekėjams. Pabrėžtina, kad teismas nutartyje konstatavo ir tiekėjo, kurio pasiūlymas atmestas, teisę tikėtis, kad pripažinus konkursą neteisėtu, jis galėtų jame dalyvauti ir jį laimėti. Taip teismas palietė teisinio tikrumo socialinį poveikį subjektams, tiesiogiai argumentuose nurodydamas sprendimu daromą poveikį teisiniuose santykiuose dalyvaujančio subjekto lūkesčiams.

Panašia linkme socialinius padarinius paliečia ir kita viešuosiuose pirkimuose aktuali 2011 m. balandžio 5 d. nutartis⁷⁹². Čia teismas, remdamasis ankstesne praktika⁷⁹³, aiškino, jog vienintelė aplinkybė, kad perkančioji organizacija nepasinaudojo teise paaiškinti konkurso reikalavimo, o ieškovas – teise paprašyti paaiškinti pirkimo sąlygų, nekeičia tiekėjų kvalifikacijos

⁷⁹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-158/2011.

⁷⁹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-506/2009.

reikalavimo turinio ir jo taikymo tinkamumo ar netinkamumo pasiūlymų vertinimo metu. Toks aiškinimas socialine prasme reiškia, kad perkančiosios organizacijos galimybės diskriminuoti tiekėjus, taikant jiems neteisėtas pirkimų sąlygas (ar tiksliau, neteisėtą jų aiškinimą) yra apribota ne tik tiekėjų teise kreiptis dėl tokių veiksmų jų atlikimo metu į pačią perkančiąją organizaciją, bet ir vėliau, iš esmės ginčijant viešąjį pirkimą. Tai reiškia, kad socialinių padarinių prasme potencialių tiekėjų padėtis yra pagerinama, nes jie žino savo teisę, net ir formaliai praleidus galimybes pretenzijomis ginčyti konkursą, kvestionuoti jo teisėtumą, tokią teisę kildinant iš bendro pobūdžio subjektinę teisę įtvirtinančių nuostatų. Kartu tai reiškia papildomas sąnaudas perkančiosioms organizacijoms, kurios net ir po pretenzijų pateikimo laikotarpio, negali būti tikros dėl konkurso teisėtumo – tai sukelia teisinį neapibrėžtumą, nes tiekėjams lieka teisė kvestionuoti konkursą ir jam pasibaigus.

Dar vienas ypatingas *locus standi* atvejis nurodytas CPK 5 straipsnio 3 dalyje. Čia įtvirtinta, kad įstatymų numatytais atvejais prokuroras, valstybės ir savivaldybių institucijos ir kiti asmenys gali pareikšti ieškinį ar pareiškimą viešajam interesui ginti. Viešojo intereso gynimas yra problematika, kuri plati ir aktyviai diskutuojama doktrinoje⁷⁹⁴.

Šio tyrimo kontekste svarbu paminėti Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarime⁷⁹⁵ suformuotą plačią viešojo intereso sampratą, kurią teismas įpareigoja ginti ir ordinarinius teismus. Atsižvelgiant į tai, kad prokuroro, ginančio viešąjį interesą, *locus standi* priklauso ir nuo jo ginamo viešojo intereso buvimo, viešojo intereso sampratos išplėtimas turi tiesioginę įtaką ir prokuroro *locus standi* apibrėžimui. Kaip pažymi V. Nekrošius, dėl minėto Konstitucinio Teismo nutarimo pakitusi viešojo intereso samprata ir teismo funkcijos (iš pasyvios į turinčio aktyviai ginti viešąjį interesą) sudaro

⁷⁹⁴ Žr. pavyzdžiui, GUMBIS, J. Public interest: Problem of conceptualisation. *Socialiniai mokslai*, Nr. 1(51), 2006; KRIVKA, E. Viešojo intereso problema civilinio proceso teisėje. *Jurisprudencija*, Nr. 10 (100), 2007; BRAZDEIKIS, A., SURGAILIS, Ž. Viešojo intereso gynimas administracinių teismų praktikoje. In *Viešojo intereso veidai: socialinė, teisinė ir ekonominė problematika*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2012 ir kt.

⁷⁹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957, atitaisyimas – 2006, Nr. 127, atitaisyimas – 2006, Nr. 137.

galimybes valstybės institucijoms, prisidengiant viešojo intereso gynimu, kištis į civilinių ginčų nagrinėjimą, pažeisti svarbiausius šalių autonomijos, sutarčių laisvės bei nepriklausomo ir nešališko teismo principus⁷⁹⁶.

Akivaizdu, kad minėti pokyčiai turi ir savo socialinį poveikį bei naujas rizikas, susijusias ir su atsirandančiu neapibrėžtumu, kai teismo vaidmuo tampa labiau priklausomas nuo objektyvesnio pobūdžio veiksnių, bet ne nuo šalių valios. Ši ir susijusius Konstitucinio Teismo jurisprudencijos teiginius, įpareigojančius teismus iš esmės skirti sąnaudų prasme nepagrįstai dideles pastangas, ieškant objektyvios tiesos, pabrėžia ir V. Mikelėnas⁷⁹⁷.

Žiūrint į LAT jurisprudenciją, galima pamatyti įvairių pavyzdžių, kai valstybės institucijos gina viešąjį interesą. Bene labiausiai paplitusi problematika, kaip ir LVAT jurisprudencijoje, yra prokuroro, ginančio viešąjį interesą, teisės. Čia viena iš tipinių diskusijų yra dėl viešojo ir privataus interesų kolizijos, kuri gali būti išreikšta skirtingais aspektais: nuo senaties termino skaičiavimo tvarkos interpretavimo teisme, prioretizuojant vieną ar kitą interesą, iki pusiausvyros paieškos tarp viešojo intereso ir tiesiogiai viešajam interesui priešingo privataus intereso.

Štai LAT 2010 m. balandžio 28 d. nutartyje⁷⁹⁸ buvo keliamas klausimas dėl prokuroro teisės ginti viešąjį interesą – panaikinti visus susijusius administracinius aktus ir įpareigoti nugriauti UAB *Sabonio klubas ir partneriai* nuosavybės teise priklausančius statinius, statomus Neringos savivaldybės administracijos išduoto statybos leidimo pagrindu. Ginčo objektu esantys pastatai pastatyti Kuršių nerijos nacionalinio parko teritorijoje. LAT, sprenddamas klausimą dėl viešojo ir privataus interesų santykio, konstatavo, kad dėl neteisėtų statybų ir viešojo intereso pažeidimo taikytina CK 4.103 straipsnio 3 dalies 2 punkte nustatyta sankcija, t. y. statytojo įpareigojimas nugriauti statinį. Tai atlikta, išanalizavus konkrečias ginčo aplinkybes, reikšmingas sprendžiant, ar taikoma sankcija proporcinga siekiamam tikslui,

⁷⁹⁶ NEKROŠIUS, V. Viešojo intereso gynimas civiliniame procese ir Konstitucinio Teismo doktrina. *Jurisprudencija*, Nr. 19 (3), 2012, p. 1107–1108.

⁷⁹⁷ MIKELĖNAS, *supra* 274, p. 148.

⁷⁹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-143/2010.

taip pat tinkamai ištyrus, kodėl ginčo pastatų pastatymas saugomoje Kuršių nerijos nacionalinio parko teritorijoje yra esminis imperatyviųjų teisės normų pažeidimas.

Byloje nustatyta, kad neteisėtomis statybomis iš esmės pažeisti Kuršių nerijos nacionalinio parko teritorijos režimo principiniai tikslai ir nuostatos. Taip pat įvertintas saugomo gėrio vertės, reikšmės, padaryto pažeidimo pobūdžio ir savavališkų statinių nugriovimo, kaip kraštutinės priemonės, santykis. LAT sutiko su apeliacinės instancijos teismo išvada, kad pažeistas viešasis interesas tinkamai bus apgintas pritaikius nurodytą kraštutinę netesėtų statybų šalinimo priemonę, nes byloje konstatuotu pažeidimu, t. y. neteisėtu detaliuoju planavimu ir jo pagrindu atliktomis statybomis, Kuršių nerijoje sukelta grėsmė šios teritorijos išlikimui ir išsaugojimui būsimoms kartoms. Proporcingumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principų aspektu LAT nurodė, kad nagrinėjamu atveju *pažeistas viešasis interesas nusveria statytojo interesą įgyti nuosavybės teisę į ginčo pastatus*.

Iš minėtosios bylos argumentacijos matyti, kad teismas aiškiai ieško pusiausvyros tarp privataus ir viešojo interesų, o tam panaudoja ir į socialinius padarinius nukreiptus argumentus. Tarp jų akivaizdus yra Kuršių nerijos nacionalinio parko, kaip viešuoju interesu privalomos saugoti teritorijos, vertė ir tokio saugojimo tikslas – teritorijos išlikimas ir išsaugojimas būsimoms kartoms. Iš tokio argumentavimo matyti, kaip socialinio poveikio požiūriu formuojamas prokuroro *locus standi*. Čia įvardijama, kokio pobūdžio tikslų gali siekti prokuroras, gindamas viešąjį interesą, kaip atliekamas tokių tikslų identifikavimas, kokie kriterijai neleistų pažeisti galimai susiformavusių teisėtų privačių asmenų lūkesčių ir interesų. Socialinių padarinių vertinimo aspektu svarbu, kad teismas materializuoja socialinį pokytį – saugomos teritorijos išlikimas ir išsaugojimas arba asmens nuosavybės teisės apsaugojimas. Be to, tam panaudojamas ir proporcingumo principas *sensu stricto*.

Kaip minėta, prioretizuojamas viešasis interesas gali kelti rizikas dėl per plačios diskrecijos suteikimo viešąjį interesą ginančioms institucijoms bei sąnaudų privatiems subjektams dėl teisinio stabilumo nebuvimo. Čia svarbu

atkreipti dėmesį ir kylančią įtampą tarp viešojo intereso ir dispozityvumo principo naudos. Kaip pažymi ir V. Valančius, per plačios prokuroro teisės civiliniame procese iškreiptų dispozityvumo principą civiliniame procese⁷⁹⁹. Su tokiu požiūriu reiktų sutikti, jei dispozityvumo nauda ir sąnaudos dėl papildomų interesų, kurios gali pasireikšti tiek bylų vilkinimu, tiek jų nepagrįstu sudėtingėjimu, būtų svarstomi kaip svarbūs kriterijai, reguliuojant prokuroro teisės civilinėje teisenoje. Todėl optimalios pusiausvyros paieška tarp viešojo interesą ginančios valstybės institucijos (prokuroro) ir dispozityvumo, stabilumo turi būti aiški teismų vykdomos analizės kryptis.

Apibendrinant pabrėžtina, kad LAT nors ir ribotai, tačiau taiko socialiniais padariniais pagrįstus argumentus, sprendamas *locus standi* formavimo pagrindus. Pastebėtina, kad socialinių padarinių aspektas tampa ryškesnis, kai kvestionuojamos gan abstrakčios ir labai individualiai vertintinos viešojo intereso gynimo kategorijos taikymas. Tuo tarpu vertindamas konkretaus privataus subjekto teisę būti išgirstam teisme, teismas linkęs apsiriboti formalesniu vertinimu, neperžengdamas teisinės sistemos ribų ir vertindamas tam tikro ribojimo padarinius šios sistemos viduje, tai matyti iš aptartų įmonės akcininkų teisės kreiptis dėl įmonės direktoriaus padarytos žalos atlyginimo, kreditoriaus teisės reikalauti bankrutuojančios įmonės vadovo atsakomybės bei viešajame pirkime dalyvaujančių subjektų teisės ginčyti viešojo pirkimo procedūrą.

Kita vertus, teismas, sprenddamas dėl viešojo intereso gynimo, analizuodamas konkrečią situaciją, atliko sąnaudų vertinimą, identifikavęs ne tik sąnaudų vertinimo ribas, bet ir atlikęs šį vertinimą individualiu atveju (tiek teleologinio, tiek ekonominio argumentų apraiškos). Čia galima išvelgti proporcingumo principo trečiojo elemento taikymą, teismui sprendžiant dėl viešojo intereso gynimo apimties. Žvelgiant į aptartąsias bylas, galima paminėti tam tikras substanyvinius, į socialinius padarinius nukreipto argumento užuomazgas, tačiau vis dar dominuojantis yra konstatuojamojo

⁷⁹⁹ VALANČIUS, *supra* 261, p. 214.

pobūdžio argumentavimas, kuriuo socialinių padarinių vertinimas yra labai fragmentiškas.

2.3.5. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas

Teisės kreiptis į teismą apimtis administraciniuose teismuose skiriasi nuo civilines bylas nagrinėjančių teismų. Tradiciškai yra išskiriamos dvi teisės kreiptis į administracinį teismą kryptys: 1) prancūzų ir 2) vokiečių⁸⁰⁰. Pagal prancūzišką tradiciją teisė kreiptis į teismą suprantama pakankamai plačiai⁸⁰¹. Pareiškėjas, norėdamas apskusti administracinį aktą, privalo pagrįsti tik asmeninį interesą (pranc. *Intérêt pour agir*). Taip asmuo netiesiogiai skatina viešojo administravimo subjekto savikontrolę. Tuo tarpu pagal vokišką tradiciją pareiškėjas privalo pareikšti skundą konkrečiai dėl savo teisių pažeidimo – tai apsauginės normos doktrina (vok. *Schutznormtheorie*). Taip, išskyrus konstitucines nuostatas dėl pagrindinių teisių, teisinis reguliavimas tiesiogiai neįtvirtina piliečių teisės reikalauti teisingo teisės normų taikymo⁸⁰².

Doktrinoje skiriami ir kiti privačių asmenų *locus standi*, ginčijant vykdomosios valdžios aktus, modeliai. Galima išskirti 1) privačių interesų modelį (vokiškas); 2) liberalesnį modelį; 3) viešųjų interesų modelį (leidžiantį *actio popularis*, motyvuojant kiekvieno asmens suinteresuotumu valdžios institucijų veiksmais)⁸⁰³. Lietuvos administracinių teismų kompetencija padeda labiau įtvirtinti asmens subjektinių teisių apsaugą, t. y. daugiau seka vokiškuoju modeliu⁸⁰⁴.

Lietuvos administracinių teismų kompetencija yra dvejopa. Vienos bylos yra dėl teisės viešojo ir vidaus administravimo, teismui sprendžiant asmenų ginčus su viešąja administracija dėl jos išleistų administracinių aktų. Kitos bylos yra dėl norminių administracinių aktų atitikties Konstitucijai ir

⁸⁰⁰ HEERMAN, W. Teisė kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimai pagal trečiąją Orhuso konvencijos ramstį. In *Administracinė jurisprudencija* Nr. 22, 2011, p. 390.

⁸⁰¹ Taip liberaliai į asmens galimybes ginčyti valdžios institucijų aktus žiūrima tiek Prancūzijoje, tiek Jungtinėje Karalystėje. Žr. LIMANTĖ, *supra* 124, p. 264–265.

⁸⁰² HEERMAN, *supra* 800, p. 390.

⁸⁰³ LIMANTĖ, *supra* 126, p. 262.

⁸⁰⁴ VALANČIUS, *supra* 154, p. 93.

įstatymams, t. y. *objektyvioji* teisės normų teisėtumo kontrolė⁸⁰⁵. Skirtingų teisenų buvimas lemia ir nevienodas *locus standi* taisykles. Toliau paeiliui pateikiami individualiose ir norminėse bylose Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo atliekamo *locus standi* taikymo atvejai.

Individualios administracinės bylos

ABTĮ 5 straipsnio 1 dalyje numatyta universali nuostata, pagal kurią kiekvienas suinteresuotas subjektas turi teisę įstatymų nustatyta tvarka kreiptis į teismą, kad būtų apginta pažeista ar ginčijama jo teisė arba įstatymų saugomas interesas. Tačiau to paties straipsnio 3 dalyje detalizuojamas subjektų, galinčių kreiptis į teismą, sąrašas ir klausimai, kuriuos teismas gali tirti. Be bendro pobūdžio suinteresuoto dėl teisės ar įstatymų saugomo intereso siekiančio kreiptis asmens⁸⁰⁶, taip pat nurodomos kitos įstatymų nustatytos institucijos, turinčios teisę kreiptis į teismą.

Vienas iš reikalavimų, įgyvendinant teisę kreiptis į administracinį teismą, yra suinteresuoto asmens kreipimasis dėl teisės ar įstatymų saugomo intereso pažeidimo. Suinteresuoto asmens teisė kreiptis į teismą nereiškia teisės reikalauti ginti nuo pažeidimų bet kieno teisę. Tai reiškia galimybę kreiptis į teismą tik dėl to, kad būtų apginta jo (pareiškėjo) subjektinė teisė ar įstatymų saugomas interesas⁸⁰⁷. Pagal bendrą principą, administracinis teismas skundo priėmimo stadijoje nevertina, ar asmens teisės iš tikrųjų yra pažeistos, ir neturi teisės atsisakyti priimti skundą, konstatavęs, kad asmens teisės nėra pažeistos⁸⁰⁸. Skundo priėmimo stadijoje sprendžiami klausimai yra procesinio

⁸⁰⁵ *Ibid.*, p. 92–93; *Lietuvos teisinės institucijos, supra* 118, p. 133.

⁸⁰⁶ ABTĮ 5 straipsnio 3 dalies 1 punktą

⁸⁰⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. spalio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁶⁶²-1157/2009; taip pat *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas*. Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012, p. 621.

⁸⁰⁸ Taip pat, kaip ir civilinėje teiseje. Žr. pavyzdžiui, DRIUKAS, *supra* 151, p. 19.

teisinio pobūdžio ir sprendžiama, ar teisę kreiptis į teismą asmuo realizuoja laikydamasis ABTĮ nustatytos tvarkos⁸⁰⁹.

Pagal LVAT praktiką, į administracinę teismą asmuo turi teisę kreiptis tik dėl jam teisinius padarinius sukeliančių individualių teisės aktų, priimtų viešojo administravimo srityje⁸¹⁰. LVAT plėtoja jurisprudenciją dėl teisinius padarinius sukeliančių individualių administracinių aktų ir šioje srityje tvirtinamos nuostatos parodo asmens taikomo *locus standi* apimtį. Vienas iš pavyzdžių, susijusių su teisinių padarinių reikalavimu, kaip pagrindu kreiptis į teismą, skundžiant administracinį aktą, yra šio akto adresato klausimas. LVAT yra nurodęs, kad asmens teisės kreiptis teisminės gynybos įgyvendinimas nesusijęs su sąlyga, jog galimai neteisėti valstybės valdžios institucijų priimti sprendimai turi būti tiesiogiai adresuoti asmeniui, kuris kreipiasi teisminės gynybos. Vien to, kad administracinis sprendimas savo forma, pobūdžiu ar tekstu yra priimtas ne pagal asmens, kuris kreipėsi teisminės gynybos, prašymą, nepakanka, kad būtų galima daryti išvadą, jog juo negali būti sukuriama specifinių ar naujų pareigų kitiems asmenims, jog tokie aktai negali turėti kitokio poveikio kitų asmenų teisėms ar įstatymų saugomiems interesams⁸¹¹.

Šiuo aspektu akcentuotina 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis⁸¹², kurioje teismas sprendė, ar pareiškėjui byloje tiesiogiai neadresuoti administraciniai aktai gali būti skundžiami. Patvirtindamas tokią galimybę, teismas nurodė, kad toks teisės aiškinimas, pagal kurį reikalavimo dėl žalos atlyginimo nagrinėjimas ir jo patenkinimas būtų siejamas su sąlyga būti galbūt neteisėto Nekilnojamo turto registro tvarkytojo akto, iš kurio kildinama žala, tiesioginiu adresatu, neišvengiamai reikštų, jog būtų paneigta bet kokia kitų asmenų teisė kreiptis į administracinę teismą dėl žalos atlyginimo ir gauti tokį atlyginimą,

⁸⁰⁹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. vasario 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁸⁵⁸-140/2012.

⁸¹⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁴²-548/2010.

⁸¹¹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas. Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012, p. 621.

⁸¹² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁴²-548/2010.

nepaisant to, kad akivaizdu, jog tam tikrais atvejais tokiais aktais gali būti paveikti ir kiti asmenys, jais gali būti padaroma žala ne tik tiems asmenims, kuriems jis tiesiogiai adresuotas. Toks teismo argumentavimas, nors ir tiesiogiai nenurodo teismo formuojamų nuostatų socialinio poveikio, tačiau yra pakankamai artimas tokiam identifikavimui. Teismui nutartyje nurodžius galimybes, kad administracinis aktas gali daryti poveikį daugiau nei vienam adresatui, po to nurodant, kad šį poveikį skūsti turi turėti galimybę visi asmenys, reiškia *locus standi* išplėtimą ir išvengimą tokių sąnaudų, kai asmens interesai paveikiami, o jis neturi galimybių tokio poveikio pakeisti. Taip didėtų asmenų rizikos dėl neskūstinių administracinių aktų poveikio srityse, kuriose tokie aktai galimi.

Viena iš būdingų problematikų LVAT, kaip ir LAT atveju, yra viešąjį interesą siekiančių apginti asmenų *locus standi*. Čia galima prisiminti ir Lietuvos administracinės justicijos priskyrimą vokiškajai teisės kreiptis į teismą tradicijai, kuri yra pakankamai siaura ir pagal kurią asmenys turėtų kreiptis į teismą tik dėl jų individualių interesų pažeidimo. Pabrėžtina, kad *locus standi* suteikimas asmenims, ginantiems viešąjį interesą, reiškia išimties dėl materialaus suinteresuotumo reikalavimo taikymą⁸¹³, kuri tik patvirtina, jog procesinis ir materialus teisinis suinteresuotumas nėra tapačios kategorijos.

Tiek nacionalinė teisė, tiek tarptautiniai įsipareigojimai gali lemti reguliavimo specifiką, kai asmenys įgyja platesnes teises nei konvencinis jų gynybos teisme teisių apimties supratimas. Tokioje reguliacinėje terpėje teismas įgyja galimybę atsižvelgti į platesnės ar siauresnės *locus standi* sampratos socialinį poveikį ir juo pagrįsti pasirinkimą konkrečioje byloje. Viena iš tokių situacijų gali būti klausimai aplinkosaugos srityje, kai visuomeninė organizacija, sudaryta iš bendruomenės narių, turinčių kitokią viziją dėl teritorijos plėtos nei teritorijos plėtrą sankcionuojančios valstybės ar savivaldybės institucijos.

⁸¹³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas. Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012, p. 621.

Štai LVAT 2010 gruodžio 9 d. nutartimi⁸¹⁴ sprendė klausimą dėl visuomeninės organizacijos „Žvėryno bendruomenė“ teisės ginčyti gyvenamojo namo statybos leidimą. Teismas byloje, remdamasis ir Orhuso konvencija⁸¹⁵, pažymėjo, kad visuomeninei organizacijai suteikta teisė kreiptis į teismą dėl viešojo intereso gynimo, tačiau teisė kreiptis į teismą tokiais atvejais pagal minėtą konvenciją suteikiama tik dėl konvencijos priede numatytų veiklos rūšių, tarp kurių nėra tos, dėl kurios kreiptasi šioje byloje – gyvenamųjų namų statyba. Teismas pripažino, kad pagal konvenciją galimybė kreiptis turi būti suteikiama ir pagal konvencijos priede neįvardytas veiklos rūšis, jei pagal nacionalinę teisę joms nustatytas būtinas poveikio aplinkai vertinimas. Tokio vertinimo būtinybė nagrinėtoje situacijoje nebuvo konstatuota.

Nurodyti teismo argumentai tiesiogiai sprendžia visuomeninių organizacijų *locus standi* ginčiuose, patenkančiuose į Orhuso konvencijos veikimo sritį. Nors ribojimai juridiniams ar fiziniams asmenims būti išklausytiems teisme turi tiesioginį poveikį šių asmenų elgesiui, taip pat jų interesus galinčių pažeisti asmenų elgesiui, tokių argumentų teismas neanalizuoja. Nutartyje argumentavimas iš esmės pagrįstas teisinio reguliavimo nuostatų analize, motyvuose nėra tiesiogiai keliami socialinių padarinių klausimai. Nors akcentuojamas ir Orhuso konvencijos tikslas (*visuomenei, įskaitant organizacijas, turėtų būti sudaryta galimybė naudotis veiksmingomis teisminėmis priemonėmis ginant jos teisėtus interesus ir įgyvendinant įstatymus*), jo nurodymas lieka interpretuojamo teisinio reguliavimo tikslo identifikavimas (teleologinio metodo elementų taikymas), tačiau detalesnė socialinio poveikio, atsižvelgiant į nurodytą tikslą, analizė (ekonominis argumentas) nėra atliekama.

Teismas nutartyje taip pat nurodė, kad asmens subjektinė teisė ar įstatymo saugomas interesas yra, visų pirma, konkretaus asmens vertybė, ji yra

⁸¹⁴ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵⁵⁶-393/2010, Administracinė jurisprudencija Nr. 20. 2010.

⁸¹⁵ Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 73-2572.

reikšminga, reikalinga, vertinga konkrečiam teisės subjektui. Galima situacija, kad asmens subjektinė teisė ar įstatymo saugomas interesas bus akumuliuota tam tikru mastu su tuo, kas reikšminga, reikalinga, vertinga ne tik konkrečiam subjektui, bet ir visuomenei ar jos daliai. O asmuo, pažymėjo LVAT, teisme apgindamas savo subjektinę teisę ar įstatymo saugomą interesą, taip pat tam tikru mastu turėtų įtakos viešojo intereso apsaugai. Tačiau negalima, pabrėžė teismas, teigti, kad esant tokioms aplinkybėms asmuo praranda teisę kreiptis į teismą gindamas savo subjektinę teisę ar įstatymo saugomą interesą, nes tai nėra nustatyta įstatymu. Todėl ta aplinkybė, kad pareiškėjui įstatymai nagrinėjamu atveju nesuteikė teisės ginti viešojo intereso, skundžiant ginčijamą statybos leidimą, nereiškia, kad jis negali ginti savo kaip juridinio asmens (asociacijos) teisių ir įstatymų saugomų interesų, net jei šių teisių ir įstatymų saugomų interesų gynyba turi tam tikrą viešojo intereso gynimo požymių (aspektų).

Šie teismo argumentai gali būti suprantami ir kaip bandymas nesuformuoti tokio vienareikšmio *locus standi* standarto, kuris turėtų aiškų neigiamą poveikį asmenims. Teismas, nors ir nevertindamas nuostatų poveikio asmenų elgesiui, identifikuoja galimą kelią analizuojamo pobūdžio ginčams būti žinybingiems administraciniams teismams, kai privatus interesas absorbuoja su viešuoju interesu susijusius elementus. Ši teismo nutarties dalis socialinio poveikio prasme šiek tiek grąžina visuomeninių organizacijų galimybes ginti jų narių interesus srityse, kurių, teismo nuomone, neapima Orhuso konvencija. Vis dėlto socialinių padarinių vertinimas eksplicitiškai nėra atliekamas.

Viešojo intereso gynimas administracinėje teisenoje sietinas ne tik su formaliu visuomeninių organizacijų statusu, bet ir su kita, platesnio pobūdžio kategorija – *suinteresuota visuomene*. Suinteresuotos visuomenės vertinimo problema kilo tiek byloje dėl „Žvėryno bendruomenės“ ir Orhuso konvencijos taikymo, tiek kitose bylose. Šios kategorijos samprata yra pateikta Teritorijų

planavimo įstatymo 2 straipsnio 35 dalyje⁸¹⁶. Iš tokio kategorijos apibrėžimo matyti, kad suinteresuota visuomenė turės *locus standi*, kai ji bus teisės aktu nustatyta tvarka įsteigtas juridinis asmuo (pavyzdžiui, asociacija). Šis kriterijus iš pirmo žvilgsnio didelių sunkumų nekelia. Tačiau apibrėžimas pateikia nemažai vertinamųjų ir teismų analizei paliekamų aspektų. Pavyzdžiui, identifikavimą, ką reiškia reikalavimas asociacijai skatinti aplinkos apsaugą ir padėti spręsti kraštotvarkos problemas.

Asociacija įsteigta anksčiau nei pažeidimas, dėl kurio kreipiamasi – dar vienas reikalavimas, kuris turi padarinius, riboja asmenų galimybes reaguoti, steigiant asociaciją. Tai galima vertinti tiek kaip pozityvų ribojimą – mažinamos galimybės piktnaudžiauti teise ginti viešąjį interesą⁸¹⁷, tiek kaip negatyvų – ribojamos galimybės reaguoti, jei interesas individualiai nėra stipriai išreikštas, tad individualus skundas nebus pateiktas, o prokuroras negins, nes neturės pagrindo konstatuoti viešąjį interesą.

Suinteresuotos visuomenės sampratos problemą Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas nagrinėjo ir 2013 m. rugsėjo 23 d. nutartyje⁸¹⁸. Teismas nurodė kriterijus, kuriais remiantis, nustatyti, ar pareiškėjas byloje laikytinas suinteresuota visuomene pagal Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymą⁸¹⁹ bei Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymą⁸²⁰, turinčia teisę kreiptis į teismą: 1) jis turi būti asociacija (nevyriausybinė organizacija), įsteigta teisės aktu nustatyta tvarka, veikianti pagal Lietuvos Respublikos įstatymų reikalavimus; 2) jis skatina aplinkos apsaugą, padeda spręsti kraštotvarkos problemas. Jeigu dėl pirmojo kriterijaus, ypač socialinių padarinių aspektu, reikšmingų ypatumų nėra, antrojo kriterijaus analizė suteikia teismui diskreciją reguliuoti į teismą pateikiamų skundų skaičių, nes

⁸¹⁶ *Suinteresuota visuomenė – visuomenė, kuriai daro įtaką arba gali daryti įtaką rengiamo teritorijų planavimo dokumento sprendiniai ar kuri yra suinteresuota tų sprendinių įgyvendinimu; pagal šį apibrėžimą nevyriausybinės organizacijos, padedančios spręsti kraštotvarkos problemas ir veikiančios pagal Lietuvos Respublikos įstatymų reikalavimus, laikomos suinteresuotomis organizacijomis.*

⁸¹⁷ LIMANTĖ, *supra* 126, p. 269.

⁸¹⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. rugsėjo 23 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A⁵²⁰-211/2013.

⁸¹⁹ Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymas. *Lietuvos Aidas*. 1992, Nr. 5-75.

⁸²⁰ Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 107-2391; 2004, Nr. 21-617; 2013, Nr. 76-3824.

juo remiantis teismas detalizuoja konkrečias taisykles, pagal kurias nevyriausybinių organizacijų bus laikoma *suinteresuota*.

Nurodytoje byloje teismas konstatavo, jog tam, kad būtų nustatyta, ar visuomeninė organizacija atitinka antrąjį kriterijų, t. y. skatina aplinkos apsaugą, padeda spręsti kraštovarkos problemas, turi būti vertinami teisės aktai, reglamentuojantys visuomeninės organizacijos veiklą, įrodymai, patvirtinantys realią pareiškėjo veiklą aplinkos apsaugos bei kraštovarkos srityje, visuomeninės organizacijos įstatų nuostatos, iš kurių būtų galima nustatyti, jog aplinkos apsauga yra vienas iš pagrindinių visuomeninės organizacijos veiklos tikslų. Įvertinęs byloje esančius tokius įrodymus, teismas padarė išvadą, jog jie nepagrindžia, kad pareiškėjas kreipimosi su skundu į teismą metu realiai veikė, skatindamas aplinkos apsaugą, padėdamas spręsti kraštovarkos problemas. LVAT konstatavo, kad pareiškėjo įstatuose yra įvardyti bendruomenės veiklos tikslai (geros būties aplinkos formavimas, saugios ir patogios gyvenamosios (kuriant ir saugojant natūralios gamtos, estetiškos, paveldo vertybes) aplinkos kūrimas, rūpinimasis Lumpėnų ir apylinkių kultūrinio, gamtinio paveldo išsaugojimu). Tačiau tai nepagrindžia, kad pareiškėjas kreipimosi į teismą metu realiai veikė, siekdamas padėti spręsti kraštovarkos problemas, skatindamas aplinkos apsaugą.

Šia nutartimi teismas tiesiogiai sprendė socialinių padarinių klausimą – brėžė ribą, kuria siekiama įtvirtinti optimalų *locus standi* režimą bylose dėl viešojo intereso gynimo aplinkosaugos srityje. Atsižvelgiant į įstatymo formuluotę, teismo nubrėžta linija yra gan griežta, asmenims, siekiantiems ginti viešąjį interesą, įtvirtina sudėtingus reikalavimus – tokie asmenys turi ne tik saugoti aplinką savo bendruomenės interesų ribose, bet ir rūpintis aplinka, kaip atskira veikla, nepriklausančia tik nuo bendruomenės interesų. Pagal tokį aiškinimą bendruomeninės organizacijos, kurios suinteresuotos aplinkos saugojimu savo narių faktinio veikimo ribose, neturi *locus standi*. Tad iš esmės aplinkosaugos klausimą galėtų spręsti tik organizacija, kuri būtų sukurta aplinkos išsaugojimui, bet ne tik susijusi su tam tikros bendruomenės interesais. Nors teismas nepateikia daug į socialinius padarinius nukreiptų

argumentų, tačiau *obiter dictum* dalyje palietė gaires dėl suinteresuotumo įrodymo galimybių tokio pobūdžio bylose: aplinkybė, kad šiuo atveju nustatyta, jog pareiškėjas neturi materialiojo suinteresuotumo ginti viešąjį interesą ir jo skundas yra atmetamas, nereiškia, kad yra užkertamas kelias iškilus abejonių dėl ginčijamų savivaldybės tarybos sprendimų, kuriais patvirtinti detalieji planai, teisėtumo tokio pobūdžio ginčą nagrinėti administraciniame teisme.

Atskirai reikėtų paminėti ir prokuroro teisę ginti viešąjį interesą, kuriam administraciniame procese tarp kitų institucijų iš esmės suteiktos plačiausios teisės tai daryti⁸²¹. Čia, kaip ir LAT atveju, svarbus yra tiek procesinių, tiek materialaus pobūdžio kriterijų identifikavimas, kuris lemia bendrą prokuroro, ginančio viešąjį interesą, *locus standi* standartą. Viešuoju interesu LVAT praktikoje yra konstatuotos įvairios vertybės: tai ir saugomų teritorijų apsauga, ir nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo procesas, ir valstybės paslaptis⁸²².

LVAT kai kuriose bylose yra atsisakęs ginti viešąjį interesą, konstatavęs, kad kiti interesai turi būti prioretizuojami individualiu atveju. Vienas iš tokių atvejų yra 2008 m. rugsėjo 26 d. nutartis⁸²³, kurioje atsisakyta tenkinti prokuroro, ginančio viešąjį interesą, reikalavimą dėl administracinio akto, kuriuo 1994 m. neteisėtai asmeniui skirtas asmeninio ūkio žemės sklypas, panaikinimo. Teismas byloje pripažino, kad administracinis aktas buvo neteisėtas, taip pat nurodė, kad teismo priimtinas sprendimas turės įtakos viešajam interesui (teisės normų laikymasis), kaip konstitucinei vertybei. Tačiau kartu LVAT pabrėžė, kad pareiškėja turi teises į teisinį tikrumą ir teisinį saugumą, teisėtų lūkesčių apsaugą, akcentuodamas, jog tai yra ne tik fundamentalios asmens teisės ir sudedamieji teisinės valstybės principo

⁸²¹ BRAZDEIKIS, A., SURGAILIS, Ž. Viešojo intereso gynimas administracinių teismų praktikoje. In *Viešojo intereso veidai: socialinė, teisinė ir ekonominė problematika*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2012, p. 35.

⁸²² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, nagrinėjant bylas pagal viešąjį interesą ginančių subjektų skundus (prašymus), apibendrinimas. Administracinė jurisprudencija Nr. 16, 2009, p. 340–342.

⁸²³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. rugsėjo 26 d. nutartis administraciniame byloje Nr. A⁵⁷⁵-1576/2008.

elementai. Patenkinus prokuroro reikalavimą, pažymėjo teismas, nors teismo sprendimas būtų nukreiptas dėl vienos pareiškėjos, bet būtų sukurtas teismo precedentas ir tam tikru mastu paveiktos konstitucinės vertybės – teisingumo principas, reikalavimai užtikrinti teisinį tikrumą ir teisinį saugumą, teisėtų lūkesčių apsaugą, būtinumą užtikrinti asmens, kuris paklūsta teisei, laikosi įstatymų reikalavimų, pasitikėjimą valstybe ir teise.

Iš nurodytų argumentų matyti, kad teismas, nustatydamas prokuroro *locus standi*, vertina savo sprendimo poveikį ateičiai, identifikuoja teisinius sprendimo padarinius. Nors nurodytuose argumentuose socialiniai padariniai tiesiogiai nėra plačiai identifikuojami, juos galima išvelgti, o jų nurodymas ir vystymas galėtų dar labiau sustiprinti teismo argumentaciją.

Kita vertus, toje pačioje nutartyje LVAT atliko ir tiesioginį socialinių padarinių įvertinimo testą per sąnaudų įvertinimą. Teismas nurodė, kad patenkinus prokuroro, ginančio viešąjį interesą, prašymą, *pareiškėja, visuomenė ir valstybė patirtų didesnę žalą, negu toji, kurią visuomenė ir valstybė patirtų, jeigu prokuroro prašymas būtų atmestas, o teisei paklūsusios, valstybe ir jos teise pasitikėjusios pareiškėjos įgytos teisės būtų apsaugotos ir apgintos*. Tokiu vertinimu LVAT tiesiogiai taiko interesų pusiausvyros testą, kaip trečiąjį trinario proporcingumo vertinimo elementą. Svarbu pabrėžti, kad teismas tai daro, prieš tai nurodęs vertinamų interesų reikšmę, nurodęs ir kitus argumentus dėl vieno iš jų prioretizavimo. Tačiau būtent šiuo argumentu atliekamas aiškiausias sąnaudų dėl vieno ar kito sprendimo įvertinimas, kuris tiesiogiai atspindi socialiniu poveikiu pagrįstą teismo argumentavimą.

Norminės administracinės bylos

Norminių administracinių bylų atvejais *locus standi* situacija administraciniuose teismuose skiriasi nuo individualių administracinių bylų. Apskritai Europoje norminių teisės aktų ginčijimas arba neleidžiamas (pavyzdžiui, Nyderlanduose, Jungtinėje Karalystėje, Prancūzijoje), arba labai

ribojamas⁸²⁴. Dažniausiai galimybė ginčyti norminius aktus siejama su teise ginčyti įstatyminius aktus, naudojant konstitucinio skundo institutą⁸²⁵.

Lietuvoje privatūs asmenys neturi teisės ginčyti norminių administracinių aktų. Bendriausia prasme prašymai dėl norminių administracinių aktų yra abstraktūs arba turi būti susiję su individualia byla, nagrinėjama kitame teisme⁸²⁶. LVAT yra nurodęs, kad įstatymų leidėjas numatė dvi administracinių teisės aktų teisėtumo patikrinimo rūšis: 1) abstraktų prašymą ištirti norminio administracinio akto teisėtumą⁸²⁷ bei 2) prašymą ištirti norminio administracinio akto teisėtumą⁸²⁸. Pagal tokį teisinį reguliavimą privatiems fiziniams ar juridiniams asmenims nesuteikta teisė kreiptis į teismą su abstrakčiu prašymu ištirti atitinkamo norminio administracinio akto teisėtumą. Tačiau šie asmenys turi galimybę teismo prašyti ištirti norminio administracinio akto nuostatų galiojimą pagal ABTĮ 111 straipsnį⁸²⁹.

Vienoje iš administracinių bylų⁸³⁰ pareiškėjas kreipėsi dėl individualaus administracinio akto teisėtumo, kartu prašydamas ištirti ir susijusio norminio administracinio teisės akto teisėtumo klausimą. Pirmosios instancijos teismas nurodė, kad pareiškėjas prašyti ištirti norminio administracinio akto teisėtumą turėjo teisę kitoje byloje Nr. I-24-402/2013, kurioje tiriamas pareiškėjo reikalavimų individualioje byloje teisėtumas, todėl šioje byloje jo prašymas nėra nagrinėtinas. LVAT nesutiko su tokiais pirmosios instancijos teismo teiginiais ir konstatavo, kad pirmosios instancijos teismas privalėjo pareiškėjo prašymą dėl norminio akto ištyrimo vertinti kaip proceso šalies prašymą individualioje administracinėje byloje, prijungti prie nurodytos administracinės bylos Nr. I-24-402/2013 ir šioje byloje spręsti dėl tokio prašymo pagrįstumo. Atsižvelgdamas į tai, kad pirmojoje instancijoje minėta byla jau išnagrinėta, teismas, vadovaudamasis proceso operatyvumo bei ekonomiškumo principais,

⁸²⁴ LIMANTĖ, *supra* 126, p. 260.

⁸²⁵ *Ibid.*, p. 260.

⁸²⁶ *Lietuvos teisinės institucijos*, *supra* 118, p. 140–141.

⁸²⁷ ABTĮ 110 straipsnis.

⁸²⁸ ABTĮ 111 straipsnis.

⁸²⁹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. gegužės 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁸²²-1415/2011

⁸³⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. vasario 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵⁵²-253/2013

nusprendė, kad pareiškėjo prašymo grąžinimas pirmosios instancijos teismui nagrinėti iš naujo neturėtų prasmės, todėl pareiškėjui išaiškintina teisė su šiuo prašymu dėl norminio administracinio akto teisėtumo ištyrimo kreiptis į LVAT administracinėje byloje Nr. A⁴³⁸-1196/2013, kurioje apeliacine tvarka nagrinėjama buvusi byla Nr. I-24-402/2013.

Pastebėtina, kad socialinių padarinių prasme tokiu teismo sprendimu teismas mažina kilusias sąnaudas bylos šaliai, ne ypač formaliai išspręsdamas nesudėtingą procesinį klausimą. Tai reiškia tam tikrą teisinio neapibrėžtumo sukūrimą dėl netikrumo, kiek teismas gali savo iniciatyva taisyti pareiškėjų reikalavimus pagal jų tikrąją (objektyvią) prasmę. Tačiau tokiu akivaizdžiu atveju teismas ieško optimalaus režimo, kai teismai turi ne formaliai taikyti įstatymo raidę, o tiesiog pamatyti aiškia tikrąją prašymą pateikusio asmens valią. Toks režimas yra naudingesnis nei sąnaudos dėl nežymaus neapibrėžtumo atsiradimo. Papildomai pabrėžtina, kad šia nutartimi teismas protingai sprendė konkrečioje byloje susiklosčiusią situaciją ir išvengė papildomo formalaus bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme, nukreipdamas pareiškėją tiesiai į teismą, kuriame nagrinėjama jo byla. Sąnaudų prasme tai geras pavyzdys, nes šiuo atveju visus žingsnis atlikęs pats teismas, iš tiesų buvo ta institucija, kuri geriausiai galėjo įvertinti sąnaudas ir tolesnį pareikšto prašymo likimą, t. y. mažiausių sąnaudų galintis išvengti subjektas. Tai tiesiogiai atspindi ir teismo argumentai dėl tokio sprendimo ekonomiškumo ir operatyvumo.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo polinkį neprioretizuoti teisės tekstu pagrįsto argumentavimo iliustruoja ir 2012 m. spalio 12 d. nutartis⁸³¹, kurioje buvo nagrinėjamas klausimas dėl Lietuvos Respublikos konkurencijos tarybos teisės apskusti norminius teisės aktus, kurie pažeidžia Konkurencijos įstatymo nuostatas. Teismas pakeitė pirmosios instancijos teismo išvadą, kad Konkurencijos taryba negali skusti norminio administracinio akto, nes ši institucija nepatenka tarp ABTĮ 110 straipsnyje eksplicitiškai nurodytų

⁸³¹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. spalio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵⁵²-625/2012, Administracinė jurisprudencija Nr. 24, 2012.

subjektu. LVAT tuo tarpu pažymėjo, kad šiuo atveju konstatuotina ABTĮ 110 straipsnio ir Konkurencijos įstatymo 18 straipsnio 1 dalies 3 punkto konkurencija, kuri spręstina specialaus – Konkurencijos įstatymo – naudai. Nors teismo pozicija gali būti vertintina kaip neformali, tačiau socialiniais padariniais pagrįstų argumentų, reguliuojant Konkurencijos tarybos *locus standi*, nebuvo pateikta. Vis dėlto šio sprendimo socialinis poveikis akivaizdus, juo, pavyzdžiui, mažinamos ūkio subjektų sąnaudos dėl rizikos, kad viešojo administravimo subjektai galės išvengti Konkurencijos įstatymo reikalavimų laikymosi, priimdami norminį aktą.

Apžvelgus kelias aktualias LVAT bylas, kuriose sprendžiami klausimai dėl asmenų *locus standi*, galima pastebėti, jog, viena vertus, teismas stengiasi neužkirsti kelio platesniam *locus standi* interpretavimui, kita vertus, nėra pateikiama daug eksplicitinių argumentų, kuriais vertinamas *locus standi* apimties socialinis poveikis. Norminėse bylose aiškiai įvardytas subjektų, galinčių kreiptis dėl norminių administracinių aktų teisėtumo, nesuteikia galimybės išplėsti jų ratą, tačiau teismas stengiasi būti lankstus ir suteikti asmenims teisę kvestionuoti norminius aktus individualiose bylose.

Bylose pagal individualius skundus asmenų individualus suinteresuotumas suprantamas per administracinių aktų poveikį asmeniui. Viešojo intereso gynimo atveju situacijos skiriasi. Jeigu viešąjį interesą gina prokuroras, galima rasti pavyzdžių, kai atsisakoma ginti viešąjį interesą ir toks atsisakymas pagrindžiamas interesų pusiausvyros paieška. Tad ribojant prokuroro galimybes ginčyti administracinius aktus, sprendimo sąnaudų vertinimas gali būti vykdomas. Tuo tarpu tais atvejais, kai ribojamas iš privačių asmenų interesų kylantis siekis išplėsti privačių subjektų galimybes ginti viešąjį interesą, pusiausvyros paieškos sąnaudų aspektu nėra eksplicitiškai vykdomos, apsiribojama pozityvios teisės sistemos dalimi esančiais argumentais.

***Locus standi* taikymo apibendrinimas**

Locus standi klausimas teismų praktikoje turi didelę socialinę reikšmę. Vis dėlto socialiniai *locus standi* plėtimo ar galimybių kreiptis į teismą ribojimo padariniai retai vertinami teismų. Kai kurie teismai labiau linkę paliesti su socialiniais padariniais susijusius teiginius, vertindami *locus standi* režimą. Tačiau daugumoje atvejų socialiniai padariniai, jei analizuojami, tai daroma per teisinių padarinių reikšmę turinčias teisinio tikrumo, teisės aiškumo ir kitas kategorijas.

EŽTT *locus standi* klausimą nacionaliniuose teismuose nagrinėja, pasitelkdamas proporcingumo principą. EŽTT taiko su socialiniais ribojimo padariniais susijusią formulę, eksplicitiškai atsižvelgdamas į bendruomenės bei individų poreikius bei galimybes. Taip pat teismas indikuoja ir vertina kitas socialinį aspektą turinčias kategorijas, pavyzdžiui, pasitikėjimą valstybe ir teise. Vertindamas asmenų, besikreipiančių į EŽTT interesą, teismas vysto dinamišką ir lanksčią *aukos* kategoriją, kurios taikymo apimtis priklauso nuo individualių aplinkybių ir bendro pobūdžio teismo siekiamų socialinių tikslų įgyvendinimo. Tiesa, detalus sąnaudų vertinimas, taikant *aukos* kategoriją, nėra atliekamas.

ESTT aiškiai plėtė asmens teisės būti išgirstam teisme standartą savo bylose, tačiau nors argumentavimas turėjo daug potencialo apimti socialinį reguliavimo poveikį, dažniau būdavo gan ribotas. Teismo praktika, kuria jis formuoja nacionalinių teismų taikomo *locus standi* standarto turinį, tampa labiau nukreipta į socialinių padarinių vertinimą. Teismas stengiasi eksplicitiškai atsižvelgti į konkrečios valstybės narės teisinius, sociokultūrinius aspektus ir išsaugoti nacionalinio teismo proceso autonomiškumą. Tačiau ESTT vis dėlto neišplėtojo šio testo tiek, kad jis galėtų padėti jam sėkmingai vertinti ribojimų socialinį poveikį. Bylose, kuriose privatūs subjektai ginčija ES teisės aktus pačiame ESTT, teismas yra gan formalus, griežtai vertindamas kreipimosi į teismą ribojimus, nepateikia daug eksplicitinių į socialinius padarinius nukreiptų argumentų.

Lietuvos teismuose socialiniai padariniai analizuojami fragmentiškai. Teismai nėra linkę sistemiškai vertinti socialinių padarinių, tai daroma tik individualiais atvejais, socialinis poveikis matomas daugiau kaip papildomas, silpnesnis argumentas nei, pavyzdžiui, teisės normoje įtvirtinto elgesio modelio identifikavimas ir subsumcijos taikymas konkrečioje situacijoje. LRKT nėra linkęs vertinti socialinių padarinių, sprendamas dėl *locus standi*. Šis teismas vadovaujasi teisės aktuose suformuotomis nuostatomis ir jas interpretuoja, vadovaudamasis logika pagrįstais argumentais. LAT kai kuriose bylose nežymiai paliečia socialinį poveikį subjektų galimybei kreiptis į teismą konkrečiose situacijose, tačiau daugiau per teisinių padarinių kategorijas. Kita vertus, LAT argumentacija kiek platesnė socialinių padarinių aspektu bylose dėl viešojo intereso gynimo. LVAT taip pat paliečia socialinių padarinių klausimą, tai plačiausiai daro bylose, kuriose aptariama prokuroro ginamo viešojo intereso samprata.

2.4. Laikinosios apsaugos priemonės

Teismo proceso trukmė yra vienas iš gan plačiai ekonominės teisės analizės paradigmoje analizuojamų elementų⁸³². Teismo proceso trukmės reglamentavimo klausimas kai kurių tipų bylose negali būti reformuotas taip, kad visiškai būtų išvengta rizikų dėl teismo sprendimo nuvertėjimo. Doktrinoje pripažįstama, kad dėl įvairių priežasčių, atsirandančių prieš teismo sprendimo įsiteisėjimą, gali būti neįmanoma ar sunku realiai įvykdyti priimtą teismo sprendimą⁸³³. Todėl siekiant sumažinti teismo sprendimo nuvertėjimo riziką, buvo sukurtas laikinųjų apsaugos priemonių institutas.

Anglų kalboje egzistuoja skirtingi terminai, kurie skirtinguose kontekstuose reiškia iš esmės tą patį laikinųjų apsaugos priemonių institutą: klasikinis *interim measures* (vartojamas EŽTT teisenoje), *interim relief*,

⁸³² Žr. pavyzdžiui, ZUCKERMAN, *supra* 120, p. 354–355; COOTER, *supra* 193 ir kt.

⁸³³ LAUŽIKAS, *supra* 127, p. 387.

provisional measures (vartojamas UNIDROIT dokumentuose, taip pat Tarptautinio Teisingumo Teismo teisenoje), *interim order*, *protective measures* (vartojamas tarptautinėje teisėje, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje), *precautionary measures*, *interlocutory injunction* (šis terminas naudojamas Anglijos teisėje). Dauguma minėtų terminų literatūroje vartojami kaip sinonimai, tačiau turintys ir savo ypatumų, susijusių su konkrečiomis jurisdikcijomis ir jų praktika.

Lietuvių kalboje taip pat yra skirtumai, nes *laikinosios apsaugos priemonės* yra CPK vartojamas terminas, *laikinosios procesinės prievartos priemonės* yra BPK vartojamas terminas, tuo tarpu administraciniame procese yra vartojamas terminas *reikalavimo užtikrinimo priemonės*. Laikytina, kad šiuo atveju pakanka konceptualaus instituto išskyrimo, identifikuojant jo vienarūšį tikslą visais skirtingais atvejais – būsimo teismo sprendimo tinkamo vykdymo užtikrinimas. Kaip pažymi D. Pelenis, tikslesnis terminas už *laikinasias apsaugos priemones* galėtų būti *laikinoji teisinė apsauga*⁸³⁴. Tačiau siekiant paprastumo, šiame tyrime vartojamas CPK kūrėjų pasirinktas terminas – *laikinosios apsaugos priemonės*. Įdomu, kad šis terminas Lietuvos teisėje pradėtas vartoti dar 1999 m. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo⁸³⁵ 69 straipsnyje. Tačiau esminis jo įtvirtinimas sietinas su 2003 m. įsigaliojusių naujuoju CPK. Ankstesnio termino *ieškinio užtikrinimo priemonės* atsisakymas siejamas su aplinkybe, kad naujajame CPK įtvirtinta galimybė prašyti laikino pobūdžio apsaugos, net ir nepateikus ieškinio⁸³⁶.

Nėra paprasta rasti visaapimančią laikinųjų apsaugos priemonių sampratą⁸³⁷. Europos Tarybos valstybių narių teisingumo ministrų 1996 m.

⁸³⁴ PELENIS, *supra* 131, p. 113.

⁸³⁵ Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 50-1598; 2003, Nr. 28-1125.

⁸³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. sausio 17 d. konsultacija Nr. A3-53. Teismų praktika Nr. 16, 2002.

⁸³⁷ *Note on Provisional and Protective Measures in Private International and Comparative Law*. Hague Conference on Private International Law. Enforcement of Judgments. Prel. Doc. No. 10, 1998 m. spalio mėn., p. 2. Prieiga internete: <<http://www.hcch.net/upload/wop/jdgmpr10.pdf>> [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.].

birželio 11–12 d. vykusios konferencijos metu priimta rezoliucija⁸³⁸ buvo konstatuota būtinybė ieškoti sąnaudų prasme efektyvių būdų pagreitinti teismo procesus, tuo pat metu nekeliant pavojaus Konvencijoje įtvirtintų teisių pažeidimui⁸³⁹. Tarptautinė teisės asociacija⁸⁴⁰ 1996 m. Helsinkio rezoliucijoje⁸⁴¹ įtvirtino tokius laikinųjų apsaugos priemonių tikslus: 1) išsaugoti iš esmės nagrinėjamos bylos *status quo* iki tol, kol byla bus išnagrinėta ir 2) užtikrinti objektų, kurie galėtų patenkinti iš galutinio sprendimo kylantį reikalavimą, buvimą⁸⁴².

Tad laikinųjų apsaugos priemonių esmė yra užtikrinti, kad būsimas galutinis teismo sprendimas galėtų būti įvykdytas, o suinteresuotų asmenų interesai būtų apsaugoti nuo proceso metu galinčių būti sukeltų neigiamų padarinių⁸⁴³. Šis institutas padeda spręsti konkrečią problemą – išvengti tokios situacijos, kai teismo proceso metu sprendimas byloje, nagrinėjamoje iš esmės, taptų bevertis. Pasaulyje egzistuoja daugybė skirtingų laikinųjų apsaugos priemonių mechanizmų ir juos būtų sudėtinga aptarti viename darbe. Tačiau teoriškai galima skirti tokias dvi bendro pobūdžio laikinųjų apsaugos priemonių grupes: 1) ribojimai, nukreipti į asmenis (*in personam*), ir 2) ribojimai, nukreipti į daiktus (*in rem*)⁸⁴⁴.

⁸³⁸ Žr. 1996 m. liepos 29 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto Generalinio sekretoriaus ataskaitą dėl 20-osios Europos teisingumo ministrų konferencijos. Prieiga internete: <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=260290&SecMode=1&DocId=546508&Usage=2>> [žiūrėta 2014 m. sausio 22 d.], taip pat žr. 1996 m. birželio 12 d. Europos Tarybos narių teisingumo ministrų rezoliuciją *On measures to ensure fairness and efficiency of justice and, in particular, to reduce undue delays*. 20-oji Europos teisingumo ministrų konferencija, Budapeštas. Prieiga internete: <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=260290&SecMode=1&DocId=546508&Usage=2>> [žiūrėta 2014 m. sausio 22 d.].

⁸³⁹ Angl. *the desirability of identifying cost effective measures to speed up justice, without however endangering the other guarantees of a fair trial*.

⁸⁴⁰ *International Law Association*.

⁸⁴¹ *International Law Association Report of the Sixty-Seventh Conference*. Helsinki: International Law Association, 1996, p. 202.

⁸⁴² Angl. *to preserve the status quo until the merits of the case are settled; seize goods which can meet the demands of an order in the final judgment*.

⁸⁴³ PELENIS, *supra* 131, p. 115.

⁸⁴⁴ *Note on Provisional and Protective Measures in Private International and Comparative Law*. Hague Conference on Private International Law. Enforcement of Judgments. Prel. Doc. No. 10, 1998 m. spalio mėn., p. 2. Prieiga internete: <<http://www.hcch.net/upload/wop/jdgmpr10.pdf>> [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.].

Kaip pažymima Lietuvos Aukščiausiojo Teismo laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalgoje, instituto *poreikį nulemia grėsmė (lot. periculum in mora – delsti pavojinga), kad dėl kokių nors atsakovo veiksmų arba neveikimo, taip pat dėl objektyvių aplinkybių galimo teismo sprendimo vykdymas gali pasunkėti arba pasidaryti neįmanomas*⁸⁴⁵. Laikinosios apsaugos priemonės neturi būti tapatinamos su pagrindine byla, kurioje jos taikomos – tai nėra papildomo pobūdžio procesinis veiksmas teismo procese, tai yra savarankiškas procesinis institutas⁸⁴⁶. Europos Žmogaus Teisių Teismas yra pripažinęs, kad šis institutas patenka į Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies taikymo sritį, kai laikinųjų apsaugos priemonių taikymas susijęs su civiline byla ir jis gali lemti civilinių teisių bei pareigų turinį. Įdomu, kad dėl laikinųjų apsaugos priemonių specifikos (atliekamos funkcijos, kuri susijusi su pagrindinės bylos vertės apsauga, bet nėra savarankiška) šiam institutui ne visuomet gali būti taikomi Konvencijos 6 straipsnyje įtvirtinti standartai⁸⁴⁷.

Laikinųjų apsaugos priemonių **sąnaudų minimizavimo** prasmė gali būti identifikuojama taip: teismo proceso trukmė lemia tai, kad išimtiniais atvejais yra naudinga pakeisti standartinę šalių teisinę padėtį bylos nagrinėjimo metu, kai nauda, kurią galima gauti pritaikius laikinas apsaugos priemones, yra didesnė už sąnaudas, kurias patirs asmuo (institucija), dėl kurio yra kreipiamasi ir sąnaudas, kurios susijusios su išimties taikymu bendrai procesinei taisyklei (pirmiausiai, teisiniam tikrumui). Manytina, kad taip pasiekiamas teisėje eksplicitiškai įtvirtintas instituto tikslas (siekis, kad teismo sprendimas byloje netaptų bevertis), kartu panaudojant ekonominiu mąstymu pagrįstą optimalaus režimo kompensacijų (angl. *trade-off*) pagrindu paiešką.

Amerikos teisės instituto (ALI)⁸⁴⁸ ir Tarptautinio privatinės teisės unifikavimo instituto UNIDROIT⁸⁴⁹ 2004 m. parengtuose Tarptautiniuose

⁸⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalga. Teismų praktika Nr. 34, 2011.

⁸⁴⁶ SINANIOTIS, *supra* 128, p. 5.

⁸⁴⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. spalio 15 d. sprendimas byloje *Micallef prieš Maltą*, 17056/06.

⁸⁴⁸ American Law Institute (ALI)

⁸⁴⁹ The International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT).

civilinio proceso principuose⁸⁵⁰ pažymima, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymas priklauso nuo proporcingumo principo⁸⁵¹. Atsižvelgiant į tai, kad proporcingumo principas yra vienas iš bene akivaizdžiausių būdų konvencinėmis teisinėmis formuluotėmis vertinti teismo sprendimo padarinius⁸⁵², šis elementas ne tik suteikia galimybę vertinti sprendimo socialinius padarinius, bet ir sufleruoja apie galimą pasirinkti tokio vertinimo *teisinę* schemą (per proporcingumo testą). UNIDROIT principų komentare pateikiamos tokios su laikinųjų apsaugos priemonių taikymu susijusios svarbios kategorijos ir taikymo kriterijai kaip priemonių skubi būtinybė (angl. *urgent necessity*), siekis išvengti neatkuriamos žalos (angl. *to prevent irreparable deterioration*) ir sąžiningumas (angl. *fairness*), apimantis byloje nagrinėjamo ieškinio pagrįstumą, viešąjį interesą, priemonių taikymo skubos klausimą bei praktines problemas, galinčias kilti dėl priemonės taikymo⁸⁵³.

Taikydamas laikinųjų apsaugos priemonių institutą teismas valdo sprendimo padarinius. Laikinųjų apsaugos priemonių esmė yra susijusi su teismo proceso trukmės problema ir su tuo susijusiomis rizikomis. Todėl iš šio atskaitos taško ir būtina vertinti laikinųjų apsaugos priemonių taikymo galimybes. Pats dviejų procesų atsiradimas viename procese suponuoja papildomas sąnaudas ir rizikas dėl nešališkumo nebuvimo, prioretizuojant vieną iš šalių. Todėl institutas turi būti taikomas atsižvelgiant į jo grėsmes ir tik įgyvendinant tuos uždavinius, kuriems jis yra skirtas. Atsižvelgiant į laikinųjų apsaugos priemonių esmę, būtina analizuoti, kaip ši esmė atspindima skirtingų jurisdikcijų teismuose, siekiant pamatyti šių teismų akcentuojamus instituto elementus. Tokia analizė suponuoja į socialinius padarinius nukreipto argumentavimo aspektų išgryninimą.

⁸⁵⁰ 2004 m. UNIDROIT Tarptautiniai civilinio proceso principai. Uniform Law Review, 2004. Prieiga internete: <<http://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf>> [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.].

⁸⁵¹ Žr. UNIDROIT Tarptautinių civilinio proceso principų 8.1 punktą (angl. *Provisional measures are governed by the principle of proportionality*). Taip pat žr. PELENIS, *supra* 131, p. 119–120.

⁸⁵² Žr. tyrimo *teorinėje* dalyje analizuotą proporcingumo principo taikymo tvarką.

⁸⁵³ Žr. UNIDROIT Tarptautinių civilinio proceso principų P-8B komentarą.

2.4.1. Europos Žmogaus Teisių Teismas

Europos Žmogaus Teisių Teisme laikinųjų apsaugos priemonių taikymas pirmiausiai sietinas su teismo reglamento⁸⁵⁴ 39 punkte įtvirtintomis esminėmis laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygomis⁸⁵⁵. Čia numatyta bendra taisyklė, kad laikinoji apsaugos priemonė taikoma, jei reikia, atsižvelgiant į šalių interesus ar siekiant tinkamo proceso teisme užtikrinimo. Tokios bendro pobūdžio nuostatos yra gera terpė jų vystymui, ką galima matyti ir iš aktualios teismo jurisprudencijos. Esminis teismo laikinųjų apsaugos priemonių tikslas – išsaugoti situacijos *status quo* iki teismo sprendimo priėmimo⁸⁵⁶. Bendro pobūdžio laikinųjų apsaugos priemonių taikymo kriterijais EŽTT praktikoje tapo: 1) realus pavojus, kad nesiėmus priemonių bus padaryta neatkuriama žala; 2) žalos neišvengiamumas (angl. *imminent harm*); 3) *prima facie* įrodymai dėl bylos iš esmės pagrįstumo⁸⁵⁷.

Nors teismas galėjo dar labiau vystyti tam tikrus universalius kriterijus, kuriuos jis taikytų visose bylose, buvo pasirinktas kiek kitoks požiūris – individualus tyrimas ir bylų grupavimas pagal faktines situacijas⁸⁵⁸. Teismo akcentu tapo būtent specifinių atvejų identifikavimas ir priemonių taikymas, siekiant išspręsti būtent tas situacijas, kurios realiai gali sukelti didelę ir neatkuriamą žalą, tuo pat metu lyg ir netiesiogiai apribojant asmenų galimybes

⁸⁵⁴ Rules of Court. European Court of Human Rights, 2014 m. liepos 1 d. redakcija.

⁸⁵⁵ EŽTT reglamento 39 punktas:

1. Teisėjų kolegija ar esant pagrindui, kolegijos pirmininkas gali, esant šalies, kito suinteresuoto asmens prašymui ar savo nuožiūra, nurodyti šalims laikinosios apsaugos priemonę, kurią laiko reikalingą priimti atsižvelgiant į šalių interesus ar siekiant tinkamo proceso teisme užtikrinimo.

2. Tais atvejais, kai tai yra tinkama, informacija apie konkrečioje byloje pritaikytą laikinosios apsaugos priemonę gali būti skubiai perduota Ministrų Komitetui.

3. Teisėjų kolegija gali prašyti šalių pateikti informaciją dėl nurodytos laikinosios apsaugos priemonės įgyvendinimo.

⁸⁵⁶ HARRIS, *supra* 141, p. 843.

⁸⁵⁷ Pirmiausiai turimi omeny *prima facie* įrodymai dėl asmens, kuriam grėšia ekstradicija ar išsiuntimas iš valstybės, kreipimosi į EŽTT pagrįstumo, atsižvelgiant į tai, kad būtent šiose bylose dažniausiai taikomos laikinosios apsaugos priemonės. Plačiau žr. *Rule 39 Interim Measures (ECHR)*. European Legal Network on Asylum. 2012 m. balandžio mėn, p. 13. Prieiga internete: <<http://www.ecre.org/component/content/article/56-ecre-actions/272-ecre-research-on-rule-39-interim-measures.html>> [žiūrėta 2013 m. lapkričio 12 d.].

⁸⁵⁸ Teismas yra eksplicitiškai nurodęs, kad laikinųjų apsaugos priemonių institutas buvo taikomas tik tam tikrose specifinėse srityse (angl. *Interim measures have been indicated only in limited spheres*). Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. vasario 5 d. sprendimą byloje *Mamatkulov ir Askarov prieš Turkiją*, 46827/99.

prašyti priemones situacijose, kai tokio pavojaus tikimybė yra įprastai mažesnė.

EŽTT laikinųjų apsaugos priemonių taikymo praktikoje lūžiu galima vadinti 2005 m. vasario 4 d. Didžiosios kolegijos sprendimą byloje *Mamatkulov ir Asarov prieš Turkiją*⁸⁵⁹. Šioje byloje valstybė pirmą kartą pripažinta pažeidusia Konvencijos 34 straipsnį⁸⁶⁰ dėl to, kad neįgyvendino Teismo pirmininko nurodymo nevykdyti pareiškėjų Mamatkulovo ir Asarovo ekstradicijos į Uzbekistaną, prašiusio išduoti šiuos asmenis dėl vykdomo nacionalinio teismo proceso⁸⁶¹. Kaip pažymi O. De Schutter, iki šios bylos EŽTT laikinųjų apsaugos priemonių prašymai buvo gera valia vykdomi valstybių ir teismas nedrįso žengti žingsnio, kuriuo tokių priemonių nevykdymas taptų Konvencijos pažeidimu⁸⁶². EŽTT laikinųjų apsaugos priemonių tapimas privalomomis pagal Konvenciją leidžia kalbėti apie jų panašumą su atitinkamais nacionalinių teismų instrumentais, kurie gali būti užtikrinami valstybės prievarta. Padarinių prasme šios priemonės tapimas privaloma lemia veiksmingos gynybos užtikrinimo stiprinimą⁸⁶³ ir atitinkamai mažėjančias asmenų sąnaudas dėl tikėjimo, jog valstybė narė bus labiau linkusi vykdyti laikinąsias apsaugos priemones, kurios gali apsaugoti vėlesnio sprendimo vykdymą.

Tiek minėtoje *Mamatkulov* byloje, tiek vėlesnėse *Paladi prieš Moldovą*⁸⁶⁴ bei *Al-Saadoon ir Mufdhi prieš Jungtinę Karalystę*⁸⁶⁵ bylose teismas konstatavo, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymas yra būdingas specifinėms situacijoms, nors ir nepaneigdamas platesnės galimybės taikyti šias priemones. Konkrečiai nurodyta, kad nors Konvencijoje nėra specialios

⁸⁵⁹ *Mamatkulov ir Asarov prieš Turkiją*, 46827/99.

⁸⁶⁰ Kiekvienas fizinis asmuo, nevyriausybinės organizacijos ar grupės asmenų, teigiantys, kad jie yra vienos iš Aukštųjų Susitariančių Šalių padaryto Konvencijoje ir jos protokoluose įtvirtintų teisių pažeidimo auka, gali pateikti Teismui individualią petiją. Aukštosios Susitariančios Šalys įsipareigoja niekaip netrukdyti veiksmingai pasinaudoti šia teise.

⁸⁶¹ MOWBRAY, A. A New Strasbourg Approach to the Legal Consequences of Interim Measures. *Human Rights Law Review*, Vol. 5, 2005, p. 380; DE SCHUTTER, *supra* 130, p. 16–17.

⁸⁶² DE SCHUTTER, *supra* 130, p. 19.

⁸⁶³ *Ibid.*, p. 22.

⁸⁶⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. kovo 10 d. sprendimas byloje *Paladi prieš Moldovą*, 39806/05, 86 pastraipa.

⁸⁶⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. kovo 2 d. sprendimas byloje *Al-Saadoon ir Mufdhi prieš Jungtinę Karalystę*, 61498/08, 160 pastraipa.

nuostatos dėl sričių, kuriose taikytinas EŽTT 39 straipsnio mechanizmas, dažniausiai laikinosios apsaugos priemonės taikomos šiose srityse: teisė į gyvybę (Konvencijos 2 straipsnio), kankinimo uždraudimas (Konvencijos 3 straipsnis), išimtiniais atvejais teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą (Konvencijos 8 straipsnis) ar kitos Konvencijoje įtvirtintos teisės.

Tai, kad pats teismas save riboja tam tikromis sritimis, akcentuodamas kitų nei teisės į gyvybę bei kankinimų draudimas situacijų išimtinumą (angl. *exceptionality*), kalba apie gana specifines laikinųjų apsaugos priemonių taikymo ribas ir galimybes. Subjektams tai reiškia, kad jų lūkesčiai dėl taikytinų priemonių turėtų būti riboti ir orientuoti į tas specifines situacijas, kurias apibrėžia teismas. Teismo praktikoje daugiausiai atvejų, kai taikomos laikinosios apsaugos priemonės, yra prieglobsčio prašytojų byloje⁸⁶⁶. Pažymėtina, kad eksplicitinis EŽTT nukreipimas į tipinius atvejus padeda konkretizuoti teisės turinį, suteikti teisei aiškumo. Tai veikia subjektus, mažina jų sąnaudas, taip pat teismas mažina tikimybę, kad reikės nagrinėti prašymą, kuris bus aiškiai nepagrįstas, darant prielaidą, kad asmenys sugeba atsižvelgti į tipines situacijas. Vis dėlto universalių kriterijų nebuvimas didina sąnaudas tuo aspektu, kad reikia skirti daugiau pastangų, siekiant išsiaiškinti, ar konkretus atvejis patenka į tipinį atvejį. Universalūs kriterijai būtų naudingi tuo aspektu, kad jie yra taikytini visais atvejais, nors ir negali būti tiek detalūs.

Vis dėlto statistiniai duomenys dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo Europos Tarybos valstybėse narėse gali kelti klausimų dėl tokių priemonių veiksmingumo. Įdomu, kad periodu nuo pirmo laikinųjų apsaugos priemonių pritaikymo 1953 m. iki 2010 m. valstybės nesilaikė reikalavimų 34 kartus (iš 3 647 pritaikytų priemonių)⁸⁶⁷. Nors bendras nesilaikymo procentas yra ypač

⁸⁶⁶ Žr. *Mamatkulov ir Askarov prieš Turkiją*, 46827/99; taip pat žr. *Factsheet. Interim measures*. European Court of Human Rights. 2013 m. sausio mėn., p. 2. Prieiga internete: <http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Interim_measures_ENG.pdf> [žiūrėta 2014 m. balandžio 11 d.].

⁸⁶⁷ HAECK, Y. *et al.* Strasbourg's Interim Measures Under Fire: Does the Rising Number of State Incompliances with Interim Measures Pose a Threat to the European Court of Human Rights? *European Yearbook on Human Rights*, Vol. 11, 2011, p. 6. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=1543945>> [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.].

mažas, tačiau 70 proc. visų nesilaikymo atvejų įvyko nuo 1999 m.⁸⁶⁸ Tai ypač glumina dėl to, kad dalis nesilaikymo atvejų patenka į periodą po *Mamatkulov* bylos, kai priemonių nevykdymas tapo pripažinimu, jog valstybė pažeidė Konvenciją, neužtikrindama veiksmingos teisminės gynybos pagal Konvencijos 34 straipsnį.

Pabrėžtina, kad valstybių argumentai dėl laikinųjų apsaugos priemonių neįgyvendinimo dažnai susiję su nacionalinio reguliavimo nebuvimu, būtinybės laikytis nacionalinėje teisėje nurodytos tokių priemonių taikymo praktikos⁸⁶⁹, t. y. stengiamasi akcentuoti nacionalinės teisės, taikant laikinųjų apsaugos priemonių institutą, pirmenybę. Be to, valstybės nesilaiko laikinųjų apsaugos priemonių politiškai jautriose bylose, dažniausiai tais atvejais, kai valstybės prašoma išduoti trečiajai šaliai teroro aktų vykdymu ar organizavimu įtariamą asmenį, kuris prašo sustabdyti ekstradiciją⁸⁷⁰. Ši su vykdymu susijusi sudėtinga situacija nėra išspręsta ir šiandien⁸⁷¹.

Tad pats laikinųjų apsaugos priemonių mechanizmas EŽTT nors ir yra dažnai taikomas, socialinių padarinių prasme susiduria su nevykdymo rizika specifinėse ir politiškai jautriose bylose, kuriose valstybės pasiryžta Konvencijos pažeidimui, prioretizuodamos kitus interesus. Tad čia galima matyti galimybę teismo argumentams, kurie svarstytų valstybėje susiklosčiusią situaciją galimam priemonių vykdymui, atsižvelgiant į riziką, kad šios priemonės neįvykdymas atneš žalą asmenų tikėjimui dėl tokių priemonių taikymo apskritai ir lūkesčių, kad jos bus taikomos, esant kitiems priemonių taikymo kriterijams. Turbūt vertėtų pripažinti, kad neapibrėžtumas dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo kelia papildomas sąnaudas šio instituto taikymo prasme tiek besikreipiantiems asmenims (teisinis neapibrėžtumas), tiek teismui (papildomos sąnaudos, susijusios su vėlesne pažeidimo byla iš esmės).

⁸⁶⁸ *Ibid.*

⁸⁶⁹ *Ibid.*, p. 26.

⁸⁷⁰ *Ibid.*

⁸⁷¹ Žr. 2014 m. vasario 28 d. Europos tarybos Parlamentinės Asamblėjos Teisės ir Žmogaus Teisių Komiteto rezoliuciją, kuria valstybės skatinamos bendradarbiauti su Europos Žmogaus Teisių Teismu. Prieiga internete: <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=20348&lang=en>> [žiūrėta 2014 m. birželio 15 d.].

Kita vertus, *Mamatkulov* byloje įtvirtintas priemonių privalomumas gali indikuoti ir teisinį besikreipiančių asmenų lūkestį. Juk jeigu priemonė, dėl kurios kreipiamasi, yra aiškiai privaloma, susiformuoja ir lūkestis, jog ji, nustačius taikymo pagrindus, bus taikoma. Tai EŽTT praktikoje iš dalies ir privedė prie padidėjusio prašymų taikyti laikinąsias apsaugos priemones skaičiaus. Kartu teismui kilo didelė problema dėl daugybės trūkumų ir pateikiamuose prašymuose. Vienas iš bandymų suvaldyti sudėtingą situaciją buvo 2011 m. vasario 11 d. EŽTT pirmininko kreipimasis į Konvencijos nares dėl būtinybės susilaikyti nuo asmenų siuntimo į trečiąsias valstybes, neišnagrinėjus jų prieglobsčio prašymų⁸⁷². Toks kreipimasis parodo, kaip tam tikri posūkiai teismų sprendimuose gali lemti didelį socialinį poveikį ir asmenų elgesio pokyčius, kuriuos po to yra gan sudėtinga suvaldyti.

Atmetus sąnaudas, kylančias iš laikinųjų apsaugos priemonių nevykdymo ir privalomumo, galima pažvelgti į būdingesnių ir autoritetingų atvejų taikymą, identifikuojant argumentus, kuriuos akcentuoja teismas. Parinktos kelios bylos, kurios pateikiamos ir paties teismo gairėse dėl analizuojamo instituto taikymo⁸⁷³.

Viena iš gan tipinių situacijų yra byla *Babar Ahmad ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*⁸⁷⁴, kurioje buvo nagrinėjami galimi pareiškėjų teisių, kylančių iš EŽTK 3 straipsnio, pažeidimai, juos sulaikant ir siekiant perduoti Jungtinėms Amerikos Valstijoms, kur jie yra kaltinami teroro aktų rengimu. Teismas byloje pripažino, kad pareiškėjų teisės nebuvo pažeistos, bet net ir galutiniu sprendimu nustatė reikalavimą Jungtinei Karalystei neperduoti sulaikytųjų iki momento, kai sprendimas visiškai įsiteisės. Pabrėžtina, kad atskirų argumentų dėl laikinųjų apsaugos priemonių pratęsimo teismas nepateikia, o visas dėl ekstradicijos galinčias kilti rizikas vertina sistemiškai su bendrai galinčių kilti

⁸⁷² 2011 m. vasario 11 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo pirmininko J.-P. Costos pareiškimas dėl laikinųjų apsaugos priemonių. Prieiga internete: <http://www.strasbourgconsortium.org/content/blurb/files/20110211_ART_39_Statement_EN.pdf> [žiūrėta 2014 m. gegužės 6 d.].

⁸⁷³ *Factsheet. Interim measures.* European Court of Human Rights. 2013 m. sausio mėn. Prieiga internete: <http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Interim_measures_ENG.pdf> [žiūrėta 2014 m. balandžio 11 d.].

⁸⁷⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. balandžio 10 d. sprendimas byloje *Babar Ahmad ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, 24027/07.

sulaikytųjų teisių pažeidimų, juos perdavus JAV, tikimybe. Tai yra įdomus momentas dėl to, kad EŽTT priėjimas prie laikinųjų apsaugos priemonių skiriasi nuo kitų teismų, nes jis neatliekamas atskirai nuo pagrindinės bylos faktų, o tiesiogiai siejant priemonių taikymą su rizikomis dėl galimų Konvencijos pažeidimų, kylančių iš specifinės situacijos.

Byloje iš esmės teismas vertina labai daug faktinio pobūdžio aplinkybių, susiedamas jas su rizikomis, kurias gali patirti sulaikytieji: koks praktikoje galimų taikyti priemonių tikslas (ar jis nėra skirtas palaužti asmenų valią, sumenkinti sulaikytąjį); ar egzistuoja taikytinų priemonių pagrindimas; ar valstybės sulaikymo sąlygos leidžia išvengti nepagrįstos sulaikytųjų kančios ir kt.⁸⁷⁵ Akivaizdu, kad EŽTT stipriai orientuotas į konkretaus atvejo padarinius, argumentuodamas savo sprendimą. Toks individualus iš praktikos kylantis požiūris leidžia laikinųjų apsaugos priemonių prašantiems asmenims iš anksto analizuoti situaciją pagal tipinius EŽTT atvejus. Kita vertus, tai, kad teismas laikinųjų apsaugos priemonių taikymą sieja su situacijoje kylančia Konvencijos pažeidimo rizika, didina tiek pareiškėjų, tiek paties teismo sąnaudas, renkant ir vertinant būtiną informaciją, kuri leistų spręsti apie tokio pažeidimo riziką.

Vienoje iš daugelio bylų, kuriose buvo sprendžiami neatidėliotini užsieniečių padėties klausimai, susiję su jų išsiuntimu į kilmės valstybę, *F. H. prieš Švediją*⁸⁷⁶ teismas pripažino, kad pareiškėjo išsiuntimas į jo kilmės valstybę Iraką nepažeis Konvencijos 2 ir 3 straipsnių reikalavimų, bet nurodė Švedijai nedeportuoti asmens iki to momento, kai teismo sprendimas taps galutinis. Atsižvelgiant į tai, kokią laikinųjų apsaugos priemonių taikymo schemą naudoja teismas (t. y. priemonė gali būti taikoma, jei atsiranda galimybė pažeisti Konvencijoje numatytas asmens teises), naudinga pažvelgti į tai, kaip apskritai yra vertinama situacija ir asmens rizikos, galinčios lemti laikinųjų apsaugos priemonių taikymą.

Nurodytoje byloje asmuo pabrėžė, kad grįžęs į Iraką jis susidurs su realia ir rimta grėsme būti nubaustas mirties bausme Irako teisme arba būti nužudytas

⁸⁷⁵ *Ibid.*, 178 pastraipa.

⁸⁷⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. sausio 20 d. sprendimas byloje *F. H. prieš Švediją*, 32621/06.

šiitų karinių grupių. Teismas, remdamasis esama praktika, nurodė, kad įprastai grėsmių, galinčių kilti asmeniui, analizė yra susijusi su individualia asmens situacija, atsižvelgiant į rizikas, kurias jis gali patirti, grįžęs į kilmės valstybę. Teismas ne vienoje byloje yra nurodęs, kad netinkamo elgesio kilmės valstybėje rizika turi būti vertinama, atsižvelgiant į galimus numatyti padarinius (angl. *foreseeable consequences*) dėl asmens išsiuntimo, turint omenyje jo individualią situaciją ir bendrą padėtį minėtoje šalyje. Nurodydamas galimybę numatyti padarinius, teismas bando apibrėžti išsiuntimo ir padarinių atsiradimą, formuoti tam tikrą tikėtino priežastingumo kriterijų. Čia socialinių padarinių aspektu akivaizdus bandymas suteikti kuo daugiau teisinio aiškumo bei teisinio tikrumo individams bei valstybėms (institucijoms), kurie svarsto tiek galimybę kreiptis dėl laikinųjų apsaugos priemonių, tiek apskritai dėl prieglobsčio prašytojų prašymų tenkinimo.

EŽTT, analizuodamas individualią asmens situaciją minėtoje byloje, akcentavo pateiktų įrodymų nepakankamumą, siekiant pagrįsti prieglobsčio prašančio asmens nurodytas rizikas. Paminėtas ir pareiškėjo pozicijos nenuoseklumas bei jo pateiktų duomenų prieštaravimas. Pavyzdžiui, teismas atkreipė dėmesį, kad faktinė pareiškėjo situacija, kai jis dar 1988 m. pabėgo iš Irako kariuomenės, nes nenorėjo dalyvauti atakoje prieš šiitus, parodo, jog jo baimė būti persekiojamam šiitų Irake nėra pagrįsta. Pastebėtina, kad tokiu individualiu tyrimu teismas netiesiogiai indikuoja apie mažiausiai du socialinių padarinių aspektus: pirma, pats teismas ir nacionalinės institucijos turi skirti didelį dėmesį individualios situacijos analizei (tai reiškia didėjančias sąnaudas), kita vertus, individualios situacijos analizė nereiškia prieglobsčio prašytojo nurodytų teiginių prezumpcijos, todėl socialinės sąnaudos, susijusios su informacijos analizavimu, iš dalies perkeliamos pačiam prieglobsčio prašytojui, reikalaujant ne tik pagrįsti savo poziciją, bet ir tai daryti nuosekliai, neprieštarauti sau pačiam, nekeisti pozicijos.

Kitoje byloje *N. A. prieš Jungtinę Karalystę*⁸⁷⁷ teismas nurodė, kad vertinant bendros situacijos kilmės valstybėje riziką, akcentuotinas tokio pobūdžio konstatavimo išskirtinumas ir būtinybė į situaciją žvelgti per konkrečiu Konvencijos straipsniu keliamų standartų pažeidimų rizikas kilmės valstybėje. Šioje byloje buvo vertinama bendra situacija Šri Lankoje. Teismas nurodė, kad vertinant bendrą padėtį kilmės valstybėje, būtina remtis nepriklausomais, patikimais ir objektyviais šaltiniais. Pažymėta, kad vyriausybės pateiktas vertinimas turi būti analizuojamas, žiūrint į jo adekvatumą ir pakankamumą, išorinių patikimų šaltinių panaudojimo mastą. Šaltinių patikimumas, pagal teismą, priklauso nuo šaltinio autoriteto ir reputacijos, tyrime taikytų priemonių rimtumo, išvadų nuoseklumo ir rėmimosi kitais šaltiniais. Tarp galimų autoritetingų šaltinių teismas pripažįsta tiek Jungtinių Tautų Pabėgėlių Komisarų Valdybos, tiek tarptautinių nevyriausybinių organizacijų (pavyzdžiui, *Amnesty International*), tiek vyriausybių (pavyzdžiui, JAV Valstybės departamento) ataskaitas. Tai, kad teismas nemažą reikšmę suteikia kitiems šaltiniams, tiek asmenims, tiek valstybėms reiškia apie netiesiogiai mažinamas socialines sąnaudas, siekiant nurodyti lengviau prieinamą informacijos šaltinį, kuris gali būti laikomas patikimu, pripažįstamu tinkamu įrodinėjimo šaltiniu.

Apibendrinant galima teigti, kad EŽTT analizė dėl laikinųjų apsaugos priemonių yra ypač nukreipta į individualaus sprendimo padarinius. Vis dėlto teismas pats identifikuoja atvejus, kuriuose būdinga prašyti laikinųjų apsaugos priemonių. Toks nukreipimas gali didinti sąnaudas, nes atgrasys nuo kreipimusi tuos pareiškėjus, kuriems teoriškai būtų optimalu taikyti priemonę, bet ji nepatenka į tipinį atvejį.

Teismo jurisprudencijoje analizuojamas institutas taikomas specifiskai, nes jis nėra atskirtas nuo pagrindinės bylos taip, kaip tai įprasta kituose teismuose. EŽTT susieja laikinųjų apsaugos priemonių taikymą su problemos analize iš esmės – čia eksplicitiskai vertinami pažeidimo padariniai

⁸⁷⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. liepos 17 d. sprendimas byloje *NA. prieš Jungtinę Karalystę*, 25904/07.

(pavyzdžiui, iš asmens deportacijos kylančios rizikos), tačiau tokia analizė didina sąnaudas dėl būtinybės turėti daugiau informacijos ir ją teismui apdoroti. Kita vertus, EŽTT vykdoma individualios situacijos analizė, taikant laikinąsias apsaugos priemones, atskleidžia teismo polinkį motyvuose vertinti tokio sprendimo dėl analizuojamo instituto taikymo socialinius padarinius. Tai ypač akivaizdu iš detalių ekstradicijos bylose pateikiamų tokio pobūdžio situacijų, susijusių su faktinės situacijos šalyje, į kurią asmuo gali būti išsiųstas (deportuotas), analize.

2.4.2. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas

Kitokia laikinųjų apsaugos priemonių praktika Europos Sąjungos Teisingumo Teisme. Byloje *Reichert II*⁸⁷⁸ šis teismas akcentavo esminį laikinųjų apsaugos priemonių tikslą – įtvirtinti esamą situaciją, siekiant apsaugoti asmenų teises, bylą išnagrinėjus iš esmės⁸⁷⁹. Analizuojant ESTT taikomą laikinųjų apsaugos priemonių instituto standartą, pabrėžtina, kad ES teisė ir laikinosios apsaugos priemonės sąveikauja mažiausiai per du specifinius aspektus: 1) laikinųjų apsaugos priemonių taikymą ES teismuose, įgyvendinant iš SESV 278 ir 279 straipsnių⁸⁸⁰ kylančias asmenų teises ir 2) ES teismų nustatomą standartą nacionaliniams teismams dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo, kai byla yra susijusi su ES teisės taikymu. Tyrime labiau koncentruojamasi į pirmąjį atvejį, trumpai apžvelgiant ir antruoju atveju kylančias problemas.

Analizuojant tuos laikinųjų apsaugos priemonių instituto taikymo atvejus, kurie susiję su pačiu ESTT procesu, pirmiausiai akcentuotinas laikinųjų apsaugos priemonių ypatumus lemiantis ginčo ESTT pobūdis – instituto taikymo reikalingumas yra administracinės prigimties ir reikalingas dėl to, kad

⁸⁷⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1992 m. kovo 26 d. sprendimas byloje *Reichert II*, C-261/90.

⁸⁷⁹ Angl. *to preserve a factual or legal situation so as to safeguard rights the recognition of which is sought elsewhere from the court having jurisdiction as to the substance of the matter.*

⁸⁸⁰ SESV 278 straipsnis: *Bylos iškėlimas Europos Sąjungos Teisingumo Teisme nesustabdo ginčijamo akto galiojimo. Tačiau jei Teismas mano, kad tai reikalinga dėl susiklosčiusių aplinkybių, jis gali sustabdyti ginčijamo akto taikymą.*

SESV 279 straipsnis: *Nagrinėjamosiose bylose Europos Sąjungos Teisingumo Teismas gali nustatyti bet kurias būtinas laikinąsias apsaugos priemones.*

bylos iškėlimas ESTT nestabdo ginčijamo akto galiojimo⁸⁸¹. Pripažintina, kad ginčijamo akto galiojimo nestabdymas gali kelti grėsmę veiksmingos teisminės gynybos principo įgyvendinimui⁸⁸². Kertinis klausimas, kylantis laikinąją apsaugos priemonę galinčiam taikyti teismui yra kompromisas tarp ES teisės sistemos stabilumo užtikrinimo, atmetant prašymą, ir individualaus subjekto interesų apsaugos. Pati SESV 278 straipsnio formuluotė leidžia išvelgti skiriamą prioritetą ES teisės sistemai⁸⁸³. Pažymėtina, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymas, remiantis SESV 278 straipsniu ir SESV 279 straipsniu, nėra tapatus. Pirmuoju atveju klausimas redukuojamas iki konkretaus ES teisės akto laikino sustabdymo (viena konkreti priemonė, dar vadinama *negatyviaja* laikinąją apsaugos priemone⁸⁸⁴), antrasis atvejis leidžia ESTT imtis daugiau įvairaus pobūdžio veiksmų, kurie gali užtikrinti ateityje priimtino sprendimo įgyvendinimą (imtis *pozityviųjų* laikinųjų apsaugos priemonių).

Tiriamo instituto taikymo tvarką ESTT nustato teismo procedūros reglamento 10 skyriaus straipsniai⁸⁸⁵. Šioje dalyje yra numatyti pagrindiniai kriterijai, pagal kuriuos ESTT turi vertinti laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimą. Iš nurodyto reguliavimo ir Teisingumo Teismo praktikos galima išvesti tokius kriterijus: 1) turi būti įrodytas bylos *prima facie* pagrįstumas; 2) laikinųjų apsaugos priemonių prašantis asmuo turi parodyti aplinkybes, patvirtinančias būtinybę taikyti priemonę, t. y. skubos būtinybę ir 3) tai, kad siekiama išvengti rimtos (angl. *serious*) bei neatkuriamos (angl. *irreparable*) žalos jo interesams; 4) teismas turi suderinti šalių interesus. Ketvirtasis elementas nėra tarp reglamento nuostatų, tačiau jis suformuotas ESTT praktikoje⁸⁸⁶.

⁸⁸¹ SESV 278 straipsnis.

⁸⁸² LENAERTS, *supra* 145, p. 287.

⁸⁸³ SINANIOTIS, *supra* 128, p. 11.

⁸⁸⁴ *Ibid.*, p. 12.

⁸⁸⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo statutas. Protokolas Nr. 3 dėl Europos Sąjungos Teisingumo Teismo statuto, iš dalies pakeistas 2012 m. rugpjūčio 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (ES, Euratomas) Nr. 741/2012 (OL L 228).

⁸⁸⁶ SINANIOTIS, *supra* 128, p. 17.

*Prima facie*⁸⁸⁷ bylos pagrįstumo patikrinimas yra teismo tyrimas dėl to, ar byla, kurioje prašoma taikyti laikinąsias apsaugos priemones, iš pirmo žvilgsnio turi pagrindą. Šis tyrimas apima tiek klausimą dėl *prima facie* bylos priimtumo (t. y. formalaus pagrindo priimti skundą), tiek klausimą dėl bylos, nagrinėjamos iš esmės, pagrįstumo materialiaja prasme *prima facie*⁸⁸⁸. Dėl *prima facie* priimtumo pabrėžtina, kad pagal ESTT praktiką, teismas turi vertinti skundo byloje iš esmės priimtumo *prima facie*, tačiau tai nereiškia, jog sprendžiamas priimtumo klausimas iš esmės⁸⁸⁹. Iš esmės nagrinėjamos bylos pagrįstumo *prima facie* patikrinimas gali būti išreiškiamas lotynišku terminu *fumus boni iuris*⁸⁹⁰. Pagal jau kurį laiką formuojamą ESTT praktiką, *prima facie* pagrįstumo vertinimo standartas nuo praeityje daugiau taikyto gan griežto ir rizikingo vertinimo *ar tikėtina, jog skundas yra pagrįstas*⁸⁹¹, šiuo metu yra pakitęs į vertinimą *ar nėra akivaizdžių požymių, kad skundas nepagrįstas*⁸⁹².

Kitas reikalavimas – nurodyti aplinkybes, patvirtinančias skubą – yra iš esmės kertinis, nes jis tiesiogiai susijęs su laikinųjų apsaugos priemonių instituto esme, t. y. proceso trukmės ir ginčo nuvertėjimo klausimu. Skubos kriterijus nėra susijęs su greičiu, per kurį laikinoji apsaugos priemonė bus pritaikyta, bet su klausimu, kiek asmeniui, prašančiam taikyti priemonę, ši priemonė yra būtina konkrečiu momentu, siekiant išvengti atitinkamos žalos⁸⁹³. Skubos klausimas ESTT nagrinėjamas atsižvelgiant į kiekvienos bylos individualias aplinkybes. Bet kuriuo atveju prašymas dėl laikinųjų apsaugos

⁸⁸⁷ Liet. iš pirmo žvilgsnio arba *preliminariai*.

⁸⁸⁸ SINANIOTIS, *supra* 128, p. 18.

⁸⁸⁹ Žr. pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1995 m. gruodžio 15 d. sprendimą byloje *Union Royale Belge des Sociétés de Football Association ASBL prieš Jean-Marc Bosman*, C-415/93.

⁸⁹⁰ Tiesioginis vertimas būtų *geros teisės dūmai*, iš esmės reiškia prezumpciją, kad egzistuoja bylos teisinis pagrindas.

⁸⁹¹ Žr. pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1964 m. liepos 14 d. sprendimą byloje *Prakash prieš Komisiją*, 65/63..

⁸⁹² Žr. pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 1993 m. liepos 16 d. nutartį byloje *Prancūzija prieš Komisiją*, C-296/93. Čia jau labiau tinkama kita lotynų kalba išreiškiama formulė – *fumus non mali juris*.

⁸⁹³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo kolegijos pirmininko 1987 m. birželio 22 d. nutartis byloje *Mareile Tziovas prieš Europos Parlamentą*, 23/87.

priemonių turi būti susijęs su situacijomis, kurios dar neįvyko (pavyzdžiui, stabdomas akto vykdymas, jei jis dar nėra vykdomas)⁸⁹⁴.

Reikalavimas pagrįsti rimtą ir neatkuriamą žalą gali apimti tiek patį besikreipiantį asmenį⁸⁹⁵, tiek valstybę narę, tiek asmenį iš valstybės narės, jei kreipiasi valstybė narė⁸⁹⁶. Svarbu pažymėti, kad valstybės narės ribose veikiantis (gyvenantis, registruotas) asmuo ne visuomet gali prašyti suteikti laikinąsias apsaugos priemones, jei priešingai prašo valstybė narė. Tai priklauso nuo tam tikrų sąlygų – žala turi būti gana aiškiai susijusi su valstybės interesais⁸⁹⁷. Pagal teismo praktiką numatoma žala turi būti reali, t. y. ne hipotetinė, bet aiškiai tikėtina, jog materializuosis ateityje⁸⁹⁸. Svarbu ir tai, kad pagal teismo praktiką vien finansinio pobūdžio sunkumai, net ir įrodyti laikinųjų apsaugos priemonių prašančio asmens, nėra pakankama, siekiant taikyti laikinąsias apsaugos priemones, nes netenkina neatkuriamumo kriterijaus – finansinė žala gali būti atkurta ateityje⁸⁹⁹.

ESTT buvo nagrinėta daug bylų dėl žalos, kurią gali patirti priemonės prašantis asmuo. Šiose bylose klausimas dėl instituto taikymo buvo nagrinėtas, atsižvelgiant į žalą, kurią galėtų patirti priešinga šalis ar tretieji asmenys, jei priemonė būtų pritaikyta, t. y. ieškoma šalių interesų pusiausvyros⁹⁰⁰. Pripažįstama, kad interesų pusiausvyros kriterijus yra daugiau papildomo pobūdžio, nėra nepriklausomas, lyginant su tiesiogiai įvardytaisiais Teisingumo Teismo procedūros reglamente⁹⁰¹. Teismas interesų pusiausvyros

⁸⁹⁴ Žr. pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 1989 m. rugpjūčio 16 d. nutartį byloje *Komisija prieš Vokietijos Federacinę Respubliką*, C-57/89.

⁸⁹⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo kolegijos pirmininko 1984 m. gruodžio 13 d. nutartis byloje *Corrado Fabbro ir kt. prieš Komisiją*, 269/84.

⁸⁹⁶ Žr. pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 1993 m. liepos 16 d. nutartį byloje *Airija prieš Komisiją*, C-307/93.

⁸⁹⁷ Žr. pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 1989 m. balandžio 26 d. nutartį byloje *Graikija prieš Komisiją*, C-32/89.

⁸⁹⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 1993 m. liepos 16 d. nutartis byloje *Prancūzija prieš Komisiją*, C-296/93.

⁸⁹⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 1991 m. spalio 18 d. nutartis byloje *Abertal SAT Ltd. ir kt. prieš Komisiją*, C-213/91.

⁹⁰⁰ SINANIOTIS, *supra* 128, p. 34.

⁹⁰¹ BORCHARDT, G. The Award of Interim Measures by the European Court of Justice. *The Common Market Law Review*, Vol. 22, 1985, p. 221.

kriterijų naudoja įvairiais atvejais, kaip papildantį išsakomus argumentus⁹⁰². Reikėtų sutikti, kad šis testo elementas yra teismo diskrecijos dalis ir jo taikyme sunku rasti ypač didelį aiškumą.

Analizuojant laikinųjų apsaugos priemonių taikymo atvejus ESTT, galima išgryninti ryšį tarp teismo taikomų teisinių elementų ir socialinių padarinių. Štai byloje *Tillack prieš Komisiją*⁹⁰³ asmens prašymas dėl laikinųjų apsaugos priemonių buvo atmestas, remiantis iš esmės tuo, kad asmens skundas byloje Pirmosios instancijos teisme pagrįstai nebuvo pripažintas kaip tenkinantis *prima facie* kriterijų. Esminis argumentas, pagrindžiantis šią išvadą, buvo tai, kad Europos kovos su sukčiavimu tarnybos aktas, dėl kurio į ES teismą kreipėsi asmuo, nėra skundžiamas, nes neturi privalomo teisinio poveikio. Asmuo byloje kėlė klausimą dėl Europos kovos su sukčiavimu tarnybos pateiktos informacijos nacionalinei institucijai Belgijoje, kurios pagrindu pradėtas ikiteisminis tyrimas pagal nacionalinę teisę dėl šio asmens veiklos. Svarbu pažymėti, kad asmuo prašė Pirmosios instancijos teismo įpareigoti Europos kovos su sukčiavimu tarnybą sustabdyti visus veiksmus, kurių gali būti imtasi po minėtos informacijos nacionalinėms teisėsaugos institucijoms persiuntimo.

ESTT nepateikia eksplikitinių į socialinius padarinius nukreiptų argumentų, tačiau galimybių tam yra. Galima manyti, kad tokiu teisme pateikto prašymo atmetimu apsunkinama asmenų, dėl kurių institucijos tariamai neteisėtai ėmėsi veiksmų, galimybės. Tai gali reikšti išaugančias sąnaudas dėl būtinų prevencijos priemonių, suprantant teisminės gynybos veiksmingumo nebuvimą. Teismas teisminės gynybos veiksmingumo klausimą paliečia tiesiogiai, nurodydamas, kad šiuo konkrečiu atveju ne tik ES institucijos aktas neturi privalomo poveikio, bet ir nėra pagrindo manyti, kad konstatuojamas priežastinis ryšys tarp jo ir asmens patirtos žalos, t. y. tos aplinkybės, kad dėl asmens pradėtas ikiteisminis tyrimas. Be to, asmeniui lieka galimybė kreiptis

⁹⁰² Žr. pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo kolegijos pirmininko 1987 m. birželio 3 d. nutartį byloje *Gert Muysers ir Walter Tulp prieš Europos Bendrijų Audito Rūmus*, 161/87.

⁹⁰³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 2005 m. balanžio 19 d. nutartis byloje *Tillack prieš Komisiją*, C-521/04.

teisminės gynybos į nacionalinius teismus. Tokiu būdu akcentuojamas ir laikinųjų apsaugos priemonių išimtinumas, užtikrinant institucijų veiklos teisinį tikrumą. Nors tiesiogiai nenurodoma, Teisingumo Teismo nurodyta asmens galimybė kreiptis į nacionalinį teismą gali reikšti ir sąnaudų mažinimą, nes tokiu sprendimu išvengiama rizikos dėl dvigubo proceso nacionaliniame ir ES teismuose bei sudėtingų problemų dėl kompetencijų išskyrimo.

Kitoje aktualioje *Atlantic Container Line* byloje⁹⁰⁴ buvo vertinamas laikinųjų apsaugos priemonių taikymo pagrįstumas byloje dėl išimties iš konkurenciją ribojančių susitarimų draudimą nustatančių Europos ekonominės bendrijos steigimo sutarties nuostatų (šiuo metu SESV 102 straipsnis) reguliaraus jūrų transporto atvejais⁹⁰⁵. Šioje byloje teismas, vertindamas prašymo *prima facie* pagrįstumą, pabrėžė, kad *prima facie* analizė iš esmės reiškia asmens pateiktų argumentų neatmetimą pradinėje byloje stadijoje iki bylos nagrinėjimo iš esmės.

Teismas akcentavo skirtingas kalbines formuluotes dėl *prima facie* skundo pagrįstumo vertinimo, tačiau kartu linko į tai, jog iš esmės testas turi būti ne *fumus boni juris*, bet *fumus non mali juris*, t. y. reikia tikrinti ne tikėtiną skundo pagrįstumą, bet tai, ar jis nėra akivaizdžiai nepagrįstas. Taip teismas, nors to eksplicitiškai nenurodydamas, iš esmės kovoja su klaidos rizika, atmetant asmens prašymą vien dėl akivaizdaus pagrįstumo kriterijaus netenkinimo, kai argumentai nebuvo įvertinti visapusiškai. Tokia pozicija iš esmės signalizuoja apie klaidos tikimybės mažinimą, kas suponuoja mažesnes asmenų sąnaudas, kreipiantis į teismus, jiems suprantant, jog jų investicija į bylos nagrinėjimą yra mažiau rizikinga, jei jie iš tiesų nepateikė akivaizdžiai nepagrįsto skundo. Pateikiamoje byloje teismas parodo, kad ginčas yra galimas, o pareiškėjas byloje turi argumentų, tačiau dėl jų turinio plačiau nepasisako. Socialinio poveikio klausimas šiuo aspektu nėra atskirai nagrinėjamas teismo.

⁹⁰⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1995 m. liepos 19 d. sprendimas byloje *Atlantic Container Line*, C-149/95.

⁹⁰⁵ Pagal 1986 m. gruodžio 22 d. Tarybos reglamentą (EEB) Nr. 4056/86, nustatantį išsamias Sutarties 85 ir 86 straipsnių taikymo jūrų transportui taisykles. OL L 378.

Toje pačioje byloje teismas pažymi ne kartą savo praktikoje pritaikytą formulę dėl rimtos ir neatkuriamos žalos kriterijaus konstatavimo. Teismas nurodė, kad tokiose situacijose, kai Komisija koreguoja rinkos veikimo sąlygas per sąlyginai trumpą laikotarpį, konstatuotina rizika dėl rimtos ir neatkuriamos žalos naujo reguliavimo adresatams. Tokie pokyčiai lemia didelius pokyčius aplinkai (angl. *framework*), kurioje veikia subjektai. Todėl tokio pobūdžio pokyčiai gali lemti sunkiai atkuriamus pokyčius rinkoje, jei pagrindinė byla yra sėkminga pareiškėjams⁹⁰⁶. Teismo pozicija padeda išryškinti jo polinkį labiau taikyti laikinąsias apsaugos priemones tais atvejais, kai situacija susijusi su monetarinės vertės neturinčiomis problemomis. Kitaip tariant, teismas stengiasi išsaugoti priemonės taikymo išimtinumą, akcentuodamas, jog priemonės taikymas iš esmės galimas, tik esant struktūriniam pokyčiui, kurio žalos numatymas būtų labai kompleksiškas. Taip tiesiogiai išskirtini galimi dviejų tipų pokyčiai, dėl kurių galimos bylos: pokyčiai, lemiantys aiškią žalą, ir pokyčiai, lemiantys struktūrinius pasikeitimus, kurių žala sunkiai apskaičiuojama. Šis išskyrimas lemia, kad ES teisė (institucijų veiksmai ir aktai), susijusi su konkrečia žala (negautos pajamos, sumokėti mokesčiai ar kt.) labiau atitinka teisinio tikrumo principą ir dėl šios teisės subjektai nepatiria tiek sąnaudų (rizikos, susijusios su ES teisės turinio kontrole, nenumatyto ES teisės negaliojimo rizika), kiek kompleksinių struktūrinių pokyčių atveju. Galima teigti, kad šiuo aspektu teismas motyvuose tiesiogiai paliečia socialinių sąnaudų aspektą.

ESTT savaimė neatmeta finansinio pobūdžio argumento, kuriuo gali būti siekiama pagrįsti laikinųjų apsaugos priemonių būtinumą, tačiau aiškiai riboja galimybes juo piktnaudžiauti. Štai byloje *EDF prieš Komisiją*⁹⁰⁷ buvo sprendžiamas klausimas dėl Bendrojo teismo nutarties, kurioje atsisakyta tenkinti prašymą dėl laikinųjų apsaugos priemonių – pratęsti įmonei *Électricité de France SA (EDF)* Komisijos nustatytą terminą priimti galutinį sprendimą

⁹⁰⁶ *Atlantic Container Line*, C-149/95; taip pat Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1989 m. birželio 13 d. sprendimas byloje *Publishers Association prieš Komisiją*, 56/89 ir kt.

⁹⁰⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko pavaduotojo 2013 m. kovo 7 d. nutartis byloje *EDF prieš Komisiją*, C-551/12.

investuoti arba parduoti projektą *Nest-Energie*, kol Bendrasis teismas priims galutinį sprendimą – taikymo. ESTT pažymėjo, kad finansinė žala, kurią gali patirti įmonė, jei nebūtų taikomos laikinosios apsaugos priemonės, nėra savaime atmestinas kriterijus. Pirmiausiai, vertinant nurodytos finansinės žalos rimtumą – ji laikoma tuo rimtesne, kuo yra didesnė, palyginti su įmonės dydžiu, ir atvirkščiai. Be to, jei nurodoma žala yra finansinė, prašomos laikinosios apsaugos priemonės pateisinamos, kai nepriėmus šių priemonių įmonė atsidurtų tokioje padėtyje, kad kiltų pavojus jos finansiniam gyvybingumui, dar prieš pagrindinėje byloje priimant galutinį sprendimą arba kai šiuo požiūriu stipriai pakistų jos rinkos dalys, atsižvelgiant į įmonės dydį ir jos apyvartą, taip pat įmonių grupės, kuriai ji priklauso, charakteristikas.

Teismas minėtoje byloje vertino ir duomenis, iš kurių matyti galimos finansinės žalos ir įmonės apyvartos santykis: žala, kurią sudaro nuostoliai, tariamai galintys būti patirti, darant investicijas, kurių sąnaudos yra 800 mln. eurų, negali kelti pavojaus įmonės, kurios apyvartą sudaro daugiau kaip 65 mlrd. eurų, finansiniam gyvybingumui. Tad finansinės žalos rimtumas ir nepataisomumas patenka į įmonės gyvybingumo kriterijų, t. y. žala būtų laikoma rimta, jei būtų akivaizdu, kad kiltų pavojus jos finansiniam gyvybingumui. Tokia teismo pozicija, viena vertus, sumažina riziką dėl neatitaisomų padarinių, jei ES institucija klaidingai nustato tam tikrus finansinius įsipareigojimus, kita vertus, sudaro labai plačias galimybes remtis vienu finansinių sunkumų elementu, keičiant konvencinę taisyklę (mažėja teisinio tikrumo patikimumo rodiklis) ir įmonėms skiriant per dideles sąnaudas, stengiantis pagrįsti finansinių sunkumų rimtumo mastą byloje. Pabrėžtina, kad teismui tiesiogiai analizuojant žalos santykį su nauda, aiškiai paliečiami ir sprendimo socialiniai padariniai.

Teisinio tikrumo aspektu svarbu, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymas būtų susijęs su konkrečia byla, bet ne hipotetine situacija. Šiuo klausimu Teisingumo Teismas yra nurodęs, kad asmens, prašančio taikyti laikinąsias apsaugos priemones, nurodomos rizikos turi būti numatomos (angl. *foreseeable*), bet ne hipotetinės. Tai byloje *Taryba prieš Zhejiang Xinan*

*Chemical Industrial Group*⁹⁰⁸ patvirtino teismas, nurodydamas, kad vien tai, jog Komisija, gavusi asmens skundus, gali ateityje kvestionuoti ES nustatyto teisinio reguliavimo pagrįstumą, savaime negali būti pagrindu taikyti laikinąsias apsaugos priemonės. Taip teismas patvirtino, kad laikinosios apsaugos priemonės yra susietos tik su pagrindine byla ir jos nėra izoliuotas institutas. Tokia nuostata skatinamas pasitikėjimas ES galiojančia teisine sistema, suprantant, kad netikėtas teisinio režimo pasikeitimas gali įvykti tik tais atvejais, kai pradedama byla dėl to paties reguliavimo pagrįstumo, o asmenys neturi papildomai investuoti į stebėjimą visų įmanomų prašymų dėl laikinųjų apsaugos priemonių. Tačiau teismas šiame vertinime tiesiogiai su socialiniais padariniais susijusių argumentų nenurodo.

Pažymėtina, kad ESTT požiūris į laikinųjų apsaugos priemonių taikymą nacionaliniuose teismuose kelia nemažai sunkumų⁹⁰⁹. Teismas šiose bylose nėra linkęs pasitelkti į socialinius padarinius nukreiptų argumentų, nors tam terpė iš tiesų būtų tinkama. Čia galima prisiminti ir atvejus, kai nacionaliniai teismai buvo įpareigoti taikyti laikinųjų apsaugos priemonių institutą, kurio konkrečiu atveju nebuvo nacionalinėje teisėje⁹¹⁰, ir situacijas, kai laikinųjų apsaugos priemonių taikymas sunkiai suderinamas dėl specifinės valstybės narės teisės struktūros⁹¹¹. Pavyzdžiui, į administracinę procedūrą orientuotoje Austrijos teisinėje sistemoje sunkumus gali kelti Teisingumo Teismo nustatomi iš veiksmingos teisminės gynybos kylantys reikalavimai laikinosioms apsaugos priemonėms vien dėl kitaip pakreipto administracinių teisinių santykių modelio. Tokiais atvejais gan akivaizdūs yra teisės sistemų harmonizavimo teisiniai padariniai, kurie neabejotinai susiję ir su atitinkamais socialiniais padariniais.

⁹⁰⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 2011 m. gegužės 18 d. nutartis byloje *Taryba prieš Zhejiang Xinan Chemical Industrial Group*, C-337/09.

⁹⁰⁹ Žr. pavyzdžiui, MURAUSKAS, D. The Impact of the Court of Justice of the European Union upon National Interim Measures: The Cost of Convergence. *The Interaction of National Legal Systems: Convergence or Divergence?* Vilnius University, Conference Papers, 2013.

⁹¹⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. liepos 25 d. sprendimas byloje *Factortame*, C-221/89, ir situacija Jungtinės Karalystės nacionalinėje teisėje.

⁹¹¹ Plačiau žr. ZENS, H. Administracinių ir teisminio nagrinėjimo procedūrų efektyvumo didinimo priemonės Austrijoje. In *Administracinė jurisprudencija* Nr. 22, 2011, p. 400–405.

Pavyzdžiui, paneigus svarbų nacionalinės teisės sistemos elementą, indikuojama toje jurisdikcijoje veikiantiems subjektams apie galimybes nepaisyti nacionalinės teisės sistemos nuostatų konkrečiu klausimu. Turint sistemą su didele precedento doktrinos įtaka (pavyzdžiui, Anglijos teisė Jungtinėje Karalystėje), toks pokytis gali lemti individų siekį pagal analogiją taikyti jiems naudingas taisykles visuose teisiniuose santykiuose, taip pakertant sisteminius konkrečios jurisdikcijos institucinius ypatumus. Neatsižvelgimas į proceso autonomijos principą turi tiesioginį poveikį tiek valstybių narių teismams, tiek valstybėse narėse veikiantiems privatiems subjektams, jų sąnaudų didėjimo prasme.

Apibendrinant, teigtina, kad ESTT taikomu laikinųjų apsaugos priemonių modeliu ieškoma optimalaus režimo tarp sąnaudų, kylančių keičiant konvencinę šalių padėtį, ir sąnaudų, galinčių kilti dėl *status quo* neišlaikymo. Teismo taikomas testas dėl laikinųjų apsaugos priemonių yra pakankamai aiškus, tiesa, ne visi testo elementai vienodai svarbūs, kaip matyti iš teismo praktikos.

Teismas, taikydamas laikinąsias apsaugos priemones, tam tikrais atvejais tiesiogiai vertina socialinių padarinių klausimą. Tai daugiau būdinga atvejams, kai teismas taiko neatkuriamos žalos kriterijų. Būtent žalos vertinimas tampa eksplicitiškai nurodomu socialinio poveikio elementu ESTT motyvuose. Šis žalos vertinimas išreiškiamas per trečiąjį trinario proporcingumo testo elementą, ieškant tam tikros pusiausvyros tarp galimos žalos asmeniui ir jo galimybių tokios žalos išvengti (internalizuoti). Teismo polinkis taikyti laikinąsias apsaugos priemones atsiranda tais atvejais, kai neatkuriamą žalą neturi aiškios monetarinės vertės. Įtakos nacionaliniams procesams atveju ESTT nėra linkęs atsižvelgti į dėl intervencijos kylančias socialines sąnaudas nacionaliniam procesui ir teisinės sistemos autonomijai.

2.4.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

Laikinųjų apsaugos priemonių institutas nėra numatytas Lietuvos konstitucinėje teisenoje. Esminės procesinės LRKT nuostatos įtvirtintos

Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo įstatyme. Tiesa, pripažįstama, kad šiuo metu konstitucinė teisena Lietuvoje nėra pakankama išvystyta, nes viena vertus Konstitucijoje ir įstatyme įtvirtintas reguliavimas nėra pakankamas, kita vertus, dar nėra iki galo susiformavusi paties Konstitucinio Teismo praktika kai kuriais konstitucinio proceso klausimais⁹¹². Kaip ir ESTT atveju, Konstitucinio Teismo bylos nėra vienaarūšės: byla gali būti susijusi arba su tam tikro teisės akto konstitucingumu (atitiktimi Konstitucijai ir įstatymams), arba su tam tikrų veiksmų, reiškinių teisiniu vertinimu, teikiant išvadas⁹¹³.

Įdomu tai, kad dėl norminių aktų tiek konstitucinėje, tiek administracinėje teisenoje Lietuvoje nėra laikinųjų apsaugos priemonių instituto. Tačiau tokios galimybės nebuvimas galėtų būti kvestionuojamas, nes neaišku, ar sąnaudų vertinimo prasme tokio instituto nebuvimas yra pagrįstas. Teisės aktų konstitucingumo kontrolės atveju laikinųjų apsaugos priemonių prasme aktualus Konstituciniame Teisme ginčijamo teisės akto galiojimo sustabdymo klausimas, t. y. ar aktas yra stabdomas, kai dėl jo yra kreipimasis. Pagal Konstitucijos 106 straipsnį Respublikos Prezidento teikimas Konstituciniam Teismui ar Seimo nutarimas ištirti, ar aktas sutinka su Konstitucija, sustabdo šio akto galiojimą. Tais atvejais, kai į Konstitucinį Teismą kreipiasi teismas, toks įstatymo ar kito teisės akto sustabdymas nėra numatytas⁹¹⁴. Čia galima išvelgti tam tikrų rizikų dėl situacijų, kai ordinarinis teismas, kuris kreipėsi į Konstitucinį Teismą, neturi teisės aktuose numatytų galimybių dėl laikinųjų apsaugos priemonių, kuriomis būtų stabdomas Konstituciniam Teismui skundžiamo teisės akto galiojimas, o šio akto tolesnis taikymas, net ir sustabdžius bylą, gali padaryti žalos bylos *status quo*.

Tiesa, LRKT jurisprudencijoje yra buvę atvejų, kai teismas gavo prašymų taikyti laikinąsias apsaugos priemones. Konstitucinis Teismas 2012 m. spalio

⁹¹² Žr. pavyzdžiui, KŪRIS, *supra* 148.

⁹¹³ Konstitucijos 105 straipsnyje numatyta, kokiais atvejais Konstitucinis Teismas teikia išvadas: *ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus; ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas; ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai; ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.*

⁹¹⁴ Konstitucinio Teismo įstatymo 67 straipsnis.

30 d. sprendimu⁹¹⁵, kuriuo atsisakyta nagrinėti pareiškėjo prašymą, pasisakė ir dėl laikinųjų apsaugos priemonių. Pareiškėjas byloje prašė, kol bus priimtas teismo sprendimas dėl ginčijamo teisės akto atitikties Konstitucijai, taikyti laikinąsias apsaugos priemones ir sustabdyti ginčijamo norminio teisės akto dalies galiojimą, taip nesuteikiant galimybės Vyriausybei ir Preilos botelių statinių savininkams sudaryti taikos sutartį dėl šių statinių įteisinimo. Konstitucinis Teismas šio prašymo netenkino, nuroydamas, kuriais atvejais yra stabdomas LRKT nagrinėjamo teisės akto galiojimas bei pabrėždamas, kad būtina teisės akto stabdymo sąlyga – prašymo nagrinėti teisme klausimą priėmimas.

Konstitucinis Teismas nurodytu atveju leido suprasti, kad teisės akto galiojimo klausimas priklausytų ne nuo laikinųjų apsaugos priemonių reikalingumo, o nuo reguliavimo, t. y. nuo subjekto, kuris kreipėsi į teismą, pagrindinio klausimo priėmimo nagrinėti teisme. Čia teismas pabrėžia konvencinį režimą ir nesukuria terpės interpretacijoms – Konstitucijoje ar įstatyme nenumatytiems atvejams. Nors argumentų dėl tokio požiūrio eksplicitiškai nėra pateikiama, tačiau čia galima svarstyti teisinio tikrumo naudą bei sąnaudas, kylančias iš imperatyvių normų absoliutumo ir išimčių nebuvimo.

Konstitucinio Teismo nagrinėjamų bylų specifika neleidžia klausimo dėl laikinųjų apsaugos priemonių analizuoti izoliuotai, vien konstitucinės teisenos šviesoje. Čia svarbi LRKT bylų specifika – atsižvelgiant į daugumos bylų nagrinėjimą po kitų teismų kreipimūsi, esminė problema, kuri gali lemti laikinųjų apsaugos priemonių būtinybę socialine prasme, įprastai bus būtent individualiame ginče, kuris yra stabdomas, kol byla nagrinėjama Konstituciniame Teisme. Tad laikinųjų apsaugos priemonių institutą konstitucingumo klausimų kontekste reikėtų analizuoti sistemiškai, matyti ir kitų teismų galimybes, praktiką tais atvejais, kai Konstitucinis Teismas nagrinėja bylą. Iš teismų jurisprudencijos matyti, kad laikinųjų apsaugos

⁹¹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. spalio 30 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 127-6405.

priemonių nagrinėjimas, kai byla sustabdyta dėl kreipimosi į Konstitucinį Teismą, vyksta, kaip ir kitose bylose, taikant tuos pačius kriterijus⁹¹⁶. Vis dėlto kreipimosi dėl laikinųjų apsaugos priemonių atveju iki galo nesureguliuotu klausimu lieka tvarka, pagal kurią ordinarinis teismas kreipiasi į Konstitucinį Teismą su prašymu perduoti jo paties bylą. Čia galima svarstyti apie sąnaudas, kylančias dėl neapibrėžtumo, nors praktikoje teismai bendradarbiauja.

2.4.4. Lietuvos apeliacinis teismas

Esminės Lietuvos civilinio proceso laikinųjų apsaugos priemonių nuostatos įtvirtintos CPK Penktajame skirsnyje. CPK 144 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad teismas dalyvaujančių byloje ar kitų suinteresuotų asmenų prašymu gali taikyti laikinąsias apsaugos priemones, jeigu šie asmenys tikėtinais pagrindžia savo ieškinio reikalavimą ir nesiėmus šių priemonių teismo sprendimo įvykdymas gali pasunkėti arba pasidaryti nebeįmanomas. Kita vertus, teismui taip pat numatyta galimybė taikyti laikinąsias apsaugos priemones *ex officio*, jei tai yra būtina siekiant apginti viešąjį interesą ir nesiėmus šių priemonių būtų pažeistos asmens, visuomenės ar valstybės teisės ir teisėti interesai⁹¹⁷.

CPK 145 straipsnio 1 dalyje numatytas pavyzdinis laikinųjų apsaugos priemonių sąrašas. Pabrėžtina, kad CPK 145 straipsnio 2 dalyje numatyta taisyklė, jog teismas laikinąsias apsaugos priemones parenka vadovaudamasis ekonomiškumo principu. Socialinių padarinių prasme, laikinųjų apsaugos priemonių sąrašo nebaigtumas yra elementas, lemiantis papildomas sąnaudas subjektams dėl rizikos, jog dėl jų gali būti pritaikyta priemonė, kuri nėra nurodyta sąrašė (prevencinė rizika, mažesnis aiškumas). Taip teisėje sukuriamas nežinomybės elementas, kurį labai sudėtinga suvaldyti, priimant reikšmingus subjekto veiklos sprendimus. Kita vertus, galimybė taikyti nenumatytas laikinąsias apsaugos priemones suteikia lankstumo, kuris gali pasireikšti įstatymo leidėjui įtvirtinant specifinius santykius reguliuojančiame

⁹¹⁶ Žr. pavyzdžiui, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. balandžio 4 d. nutartį administracinėje byloje Nr. AS⁸⁵⁸-310/2012.

⁹¹⁷ CPK 144 straipsnio 2 dalis.

įstatyme arba teismui pritaikyti *ex ante* nenumatytas laikinąsias apsaugos priemonės individualioje situacijoje.

Nagrinėdami prašymą dėl laikinųjų apsaugos priemonių, teismai jį turi vertinti pagal įvairius kriterijus, kylančius iš CPK numatyto reguliavimo. Esminiai prašymo dėl laikinųjų apsaugos priemonių pagrįstumo kriterijai yra: 1) preliminarus (lot. *prima facie*) ieškinio pagrįstumo nustatymas; 2) viešojo intereso buvimas; 3) ekonomiškumas ir proporcingumas, taikant laikinąsias apsaugos priemones; 4) ieškinio suma ir atsakovo turtinė, teisinė padėtis; 5) proceso teisėtumo klausimas⁹¹⁸.

Preliminarus (*prima facie*) ieškinio pagrįstumo vertinimo tikslas – teismo įsitikinimas, ar išnagrinėjus bylą iš esmės, galėtų būti priimtas ieškovui palankus teismo sprendimas. Tai nėra ieškiniu pareikštų materialiujų reikalavimų pagrįstumo vertinimas ir neturi jokios prejudicinės galios bylos išsprendimui⁹¹⁹. Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje laikomasi pozicijos, kad sprendžiant laikinųjų apsaugos priemonių klausimą, nėra nagrinėjama, ar ieškinio reikalavimas, kuriam užtikrinti yra prašoma taikyti laikinąsias apsaugos priemones, pagrįstas ir tenkintinas, nes ieškinio pagrįstumo klausimas sprendžiamas išnagrinėjus bylą iš esmės⁹²⁰.

Viešojo intereso kriterijus LApT praktikoje laikinųjų apsaugos priemonių klausimais pasireiškia dviem aspektais: 1) kai tai yra būtina siekiant apginti viešąjį interesą, teismas laikinąsias apsaugos priemones gali taikyti savo iniciatyva (CPK 144 straipsnio 1 dalis) ir 2) viešojo intereso buvimas tam tikrais atvejais lemia, kad laikinosios apsaugos priemonės neturėtų būti taikomos, nors ir egzistuotų teismo sprendimo neįvykdymo rizika⁹²¹. Pirmuoju atveju teismai institutą taiko itin retai, tačiau antruoju atveju viešojo intereso kriterijus padeda, ieškant pusiausvyros tarp laikinųjų apsaugos priemonių

⁹¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalga. Teismų praktika Nr. 34, 2011.

⁹¹⁹ Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-2174/2010.

⁹²⁰ Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gruodžio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-949/2008.

⁹²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalga. Teismų praktika Nr. 34, 2011.

prašančio taikyti asmens ir kitų asmenų (nebūtinai byloje dalyvaujančių) intereso⁹²².

Ekonomiškumo ir proporcingumo kriterijus įtvirtintas CPK 145 straipsnio 2 dalyje. Nors ekonomiškumas ir proporcingumas yra dvi skirtingos koncepcijos, teismų praktikoje pripažįstama, jog laikinųjų apsaugos priemonių taikymo prasme šios kategorijos labai susijusios. Laikoma, kad ekonomiškumo principas reiškia draudimą bet kuriomis tiek turtinio, tiek neturtinio pobūdžio laikinosiomis apsaugos priemonėmis taikyti didesnius suvaržymus, nei absoliučiai būtina siekiant užtikrinti būsimo ieškovui palankaus teismo sprendimo įvykdymą, tuo tarpu proporcingumas reiškia tai, kad neturi būti prioretizuojama nė viena iš proceso šalių⁹²³.

Ieškinio sumos, atsakovo turtinės bei teisinės padėties vertinimas apima įvairius aspektus. Pirmiausiai, ieškinio sumos dydis turi įtaką laikinųjų apsaugos priemonių taikymui – didelė ieškinio (priešieškinio) suma preziūuoja būtinybę taikyti laikinas apsaugos priemones, nes tai gali padidinti būsimo teismo sprendimo neįvykdymo riziką⁹²⁴. Skolininkų daugetas taip pat yra aplinkybė, reikšminga vertinant, ar pagal konkrečios bylos aplinkybes ieškinio suma yra didelė⁹²⁵. Be to, laikinųjų apsaugos priemonių taikymui svarbu nustatyti atsakovo turtinę⁹²⁶ ir teisinę padėtį⁹²⁷.

Kitas svarbus kriterijus – proceso teisėtumas. LAPT praktikoje pabrėžiama, kad proceso teisėtumo klausimas yra būtina sąlyga, galinti apskritai lemti, ar svarstytinas laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimas⁹²⁸. Čia svarbu pažymėti, kad klausimas dėl proceso teisėtumo šiuo atveju nėra klausimas dėl proceso preliminaraus teisėtumo. Proceso teisėtumas

⁹²² Žr. pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. vasario 18 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2-304/2010.

⁹²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalga. Teismų praktika Nr. 34, 2011.

⁹²⁴ Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. lapkričio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-782/2007.

⁹²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalga. Teismų praktika Nr. 34, 2011.

⁹²⁶ Žr. pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. birželio 4 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2-663/2009.

⁹²⁷ Žr. pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. sausio 14 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2-66/2010.

⁹²⁸ Žr. pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. balandžio 30 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2-502/2009.

apima klausimą, ar pats procesas, byloje, nagrinėjamoje iš esmės, vyksta teisėtai, kaip sąlyga taikyti laikinųjų apsaugos priemonių institutą.

Analizuojant atskiras bylas, kuriose bendrosios kompetencijos teismai civilinėse bylose taiko laikinąsias apsaugos priemones, galima patekti tokias išvalgas. Kaip jau minėta, vienas iš specifinių kriterijų, sprendžiant dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo pagrįstumo, yra bylos preliminarus pagrįstumo vertinimas. Čia visuomet yra rizika nužengti per toli, teismui pradėti analizuoti sprendžiamos bylos pagrįstumą iš esmės, todėl standartas turi būti pakankamai aiškus ir teismų išvystytas.

Štai Vilniaus apygardos teismas 2010 m. kovo 19 d. nutartimi⁹²⁹ nagrinėjo atskirąjį skundą dėl pirmosios instancijos teismo nutarties, kuria buvo areštuoti atsakovui priklausantys nebaigti statyti gyvenamieji namai, uždraudžiant disponuoti areštuotu turtu. Byloje pareikštas ieškinys grįstas tuo, kad atsakovas statybas vykdo savavališkai, nors su ginču susiję kitų teismų sprendimai tokius teiginius paneigė. VAT panaikino pirmosios instancijos teismo nutartį ir netenkino ieškovės prašymo dėl laikinųjų apsaugos priemonių. VAT konstatavo, kad teismas, sprenddamas dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo, turi įvertinti ne tik formalią jų atitiktį ieškovo siekiamam galutiniam rezultatui, bet ir atsižvelgti į nurodomus ginamos teisės pagrindus.

Vilniaus apygardos teismas nurodytoje byloje pabrėžė, jog pirmosios instancijos teismas, formaliai vertindamas tik ieškovės pareikštą reikalavimą, tačiau neatsižvelgdamas į aplinkybę, kad ieškovė savo teiginio apie savavališką statybą niekuo neįrodo, areštuodamas nebaigtus statyti gyvenamuosius namus, nepagrįstai suvaržė atsakovo teises. Nors eksplicitiškai socialinis poveikis nėra aptariamam teismo, tokiu aiškinimu teismas skatina atidžiau nagrinėti pateiktų teisme reikalavimų pagrįstumą, neapsiribojant formaliu vertinimu dėl teorinių galimybių tokią bylą nagrinėti iš esmės. Tai viena vertus reiškia papildomas sąnaudas teismams, kuriems tenka daugiau skirti laiko prašymo nagrinėjimui ir ieškinyje pateikiamo reikalavimo vertinimui, kita vertus, sumažina iš klaidos galinčias atsirasti socialines sąnaudas, kai nebūtų naudinga taikyti laikinąsias

⁹²⁹ Vilniaus apygardos teismo 2010 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-430-492/2010.

apsaugos priemonės, bet teismai jas taiko (pavyzdžiui, piktnaudžiavimo atveju), nes neišsamiai žiūri į keliamus nors ir formalaus pobūdžio reikalavimus.

Kitas labai sudėtingas kriterijus, kurį bylose dėl laikinųjų apsaugos priemonių taiko teismai, yra viešasis interesas. Šis kriterijus gali lemti, kad laikinosios apsaugos priemonės nebus taikomos, nors galbūt ir egzistuoja sprendimo neįvykdymo rizika. Kaip minėta ir šio tyrimo skyriuje, kuriame aptariami *locus standi* taikymo atvejai, viešasis interesas yra kategorija, kelianti labai daug diskusijų. Šio elemento taikymas nėra paprastesnis ir bylose dėl laikinųjų apsaugos priemonių.

Štai Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. liepos 22 d. nutartimi⁹³⁰ buvo nagrinėjamas klausimas dėl ieškovo prašomos taikyti laikinosios apsaugos priemonės – įpareigoti atsakovą Policijos departamentą prie Vidaus reikalų ministerijos sustabdyti Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos vaizdo stebėjimo sistemos išplėtimo mažos vertės pirkimo procedūras – pagrįstumo. Teismas byloje nurodė, kad atsakovas vykdo pirkimą, turėdamas tikslą išplėsti vaizdo stebėjimo sistemą sandėliuose, kuriuose daug vertingo Policijos departamentui priklausančio, taip pat konfiskuoto turto, o minėtas vaizdo stebėjimo sistemos išplėtimo pirkimas vykdomas siekiant maksimaliai apsaugoti šį turtą, kuriam įsigyti skiriami valstybės biudžeto asignavimai (išskyrus konfiskuotą turtą), t. y. mokesčių mokėtojų pinigai. Atitinkamai jau vien tai, kad vaizdo stebėjimo sistema buvo nuspręsta išplėsti, leido teismui daryti išvadą, kad bylai aktualių aplinkybių atsiradimo metu pirmiau minėto turto apsauga (stebėjimas ir kontrolė, siekiant maksimaliai išvengti žmogaus veiksnio įtakos) nėra pakankama. Taigi, vaizdo stebėjimo sistemos išplėtimo pirkimas, pasak teismo, buvo susijęs su viešuoju interesu (siekiu apsaugoti už mokesčių mokėtojų pinigus įsigyjamą turtą). Teismas pažymėjo, kad grėsmė valstybės turtui yra svarbiau negu ieškovo reikalavimų įvykdymo užtikrinimas.

Nurodytoje byloje viešasis interesas yra tam tikro valstybės institucijai priklausančio turto apsauga. Įdomu tai, kad nutartimi akcentuojama, jog turtas

⁹³⁰ Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. liepos 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1167/2010.

yra įgytas iš mokesčių mokėtojų pinigų, tai yra akcentuojama, jog būtent finansinis vieno subjekto valdomo turto elementas – priklausomybė, o ne suma, yra esminis, svarstant egzistuoja viešasis interesas byloje ar ne. Sąnaudų aspektu svarstyti, ar vien tai, jog turtas įgytas iš biudžeto asignavimų – mokesčių mokėtojų pinigų, daro jį kuo nors ypatingu. Nes taip vertinant laikinųjų apsaugos priemonių pagrįstumą, galima lemti didelį teisinį neapibrėžtumą ir su juo susijusias sąnaudas – subjektai nežinos, kokiais atvejais ieškinio suma ir sunki finansinė padėtis yra esminis argumentas viešajam interesui pagrįsti, o kada ne. Be to, klausimas, ar ekonomiškai pagrįsta kuo nors išskirti valstybės įgytą turtą, suteikiant jo apsaugai prioritetą prieš tokios pat vertės privataus subjekto turimą turtą, nebent šis valstybės turtas iš tiesų savo požymiais būtų unikalus ir išskirtinis. Toks svarstymas teismo nebuvo atliktas, tačiau interesų pusiausvyros paieškos ir proporcingumo testo trečiasis elementas buvo iš dalies panaudotas, vertinant viešojo ir privataus interesų santykį.

Kiti aktualūs yra nurodyti taikomų laikinųjų apsaugos priemonių proporcingumo ir ekonomiškumo elementai. Štai Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. spalio 18 d. nutartimi⁹³¹ ieškovas prašė taikyti laikinąsias apsaugos priemones, tarp kurių – sustabdyti teritorijos, esančios Geležinio Vilko g. 21/Geležinio Vilko g. 23A, Vilniuje, detalaus plano rengimą. Pagrindinėje byloje reikalavimas – grąžinti valstybei 1 317 m² ploto žemės sklypo dalį, esančią 2 299 m² ploto žemės sklype, Geležinio Vilko g. 21/ Geležinio Vilko g. 23A, Vilniuje. Tarp teismo nurodytų argumentų, kodėl prašoma taikyti laikinoji apsaugos priemonė nepagrįsta, pažymima, jog ieškinio reikalavimams užtikrinti pakanka vienos laikinosios apsaugos priemonės – ginčo žemės sklypo arešto.

Teismas šioje byloje nurodė, kad laikinosios apsaugos priemonės taikomos, ištyrus tokias aplinkybes: ar ieškovas bus pajėgus atlyginti atsakovo ir (arba) trečiųjų asmenų patirtus nuostolius, jei laikinosios apsaugos priemonės iš dalies ar visiškai bus nepagrįstos, o jei negalės, tai kiek

⁹³¹ Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-652/2007.

tikslingiau (ekonomiškai) yra taikyti laikinąsias apsaugos priemones, nei jų netaikyti. Teismas konstatavo, kad teritorijos, esančios Vilniuje, Geležinio Vilko g. 21 / Geležinio Vilko g. 23A, detaliojo plano rengimas apima daug didesnę teritoriją, nei ta, dėl kurios vyksta ginčas, todėl sustabdžius detaliojo plano rengimo procedūras galintys atsirasti nuostoliai gali būti didesni, nei netaikius šios laikinosios apsaugos priemonės. Taip teismas atkreipė dėmesį, kad priemonės nustatymas turi būti ne per daug ribojantis, kitaip tariant, jis turi būti pakankamas, bet egzistuoja riba, kai priemone sukeliamos sąnaudos yra nebūtinės. Taip teismas bando išvengti per didelių ribojimų, kurie nėra būtini priemonės tikslui pasiekti ir eksplicitiškai paliečia šalims kylančių socialinių sąnaudų specifiką, ieškodamas skirtingų interesų pusiausvyros.

Apibendrinant galima teigti, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymo pagrindai civilinėje teisenoje suteikia teismams galimybę atsižvelgti į sprendimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo socialinį poveikį. Teismai taiko į sprendimo padarinius nukreiptus kriterijus, kurie yra laikinųjų apsaugos priemonių kertiniai elementai. Bene akivaizdžiausiai tai daroma, teismui siekiant nustatyti galimo žalos, nepritaikius laikinųjų apsaugos priemonių, santykį su žala, kurią galėtų patirti kita šalis ar kuri išreiškia viešąjį interesą. Tai primena ir ESTT vykdomą tam tikros formos trečiąjį proporcingumo principo elementą.

Kai kurie kriterijai ir jų taikymas gali kelti didelių sunkumų teisinio apibrėžtumo prasme. Pirmiausiai, tai viešojo intereso kriterijus, kurio taikymas bylose gali būti didesnių sąnaudų, atsižvelgiant į asmenims didėjantį neapibrėžtumą, šaltiniu. Kitas sudėtingas kriterijus – ieškinio sumos dydis, kuris yra reliatyvus, o jo reliatyvumas ir turi būti atspindėtas, vertinant konkretaus prašymo dėl laikinųjų apsaugos priemonių pagrįstumą. Manytina, kad teismai civilinėse bylose linkę eksplicitiškai vertinti socialinių padarinių aspektą, tačiau tai galėtų daryti plačiau ir nuosekliau.

2.4.5. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas

Lietuvos administraciniame procese laikinųjų apsaugos priemonių institutui suteiktas reikalavimo užtikrinimo priemonių terminas. Tiek Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo, tiek Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje pripažinta, jog reikalavimo užtikrinimo ir laikinųjų apsaugos priemonių institutų tikslai yra iš esmės analogiški skirtingose (administracinėje ir civilinėje) teisenose. Tiek reikalavimo užtikrinimo, tiek laikinųjų apsaugos priemonių taikymo paskirtis yra laikinai apsaugoti ieškovo (pareiškėjo) interesus ir užtikrinti būsimo teismo sprendimo byloje įvykdymo galimybę. Šios priemonės paprastai susijusios su teisių suvaržymais⁹³².

LVAT praktikoje pažymima, kad reikalavimo užtikrinimo priemonė yra tas teisinis mechanizmas, remiantis kuriuo, esant įstatyme nustatytoms sąlygoms bei įvertinus visas reikšmingas aplinkybes ir interesus, galėtų būtų užkertamas kelias neatitaisomam asmens teisių ir teisėtų interesų pažeidimui atsirasti⁹³³. Iš tokio reikalavimo užtikrinimo priemonių apibrėžimo matyti, kad teismas akcentuoja asmenų teisėms ir interesams daromo neatitaisomo pažeidimo buvimo kriterijų, kaip išreiškiantį laikinųjų apsaugos priemonių esmę. Čia galima pabrėžti kelis socialine prasme svarbius aspektus: teisių ir interesų buvimas, šių teisių ir interesų galimas neatitaisomas pažeidimas.

Toks apibrėžimas laikytinas gan plačiu, nes nukreipiamas ne tik į būsimo teismo sprendimo įvykdymą, bet ir į platesnius galimus teisių ir interesų pažeidimus. Vis dėlto šio apibrėžimo negalima suabsoliutinti ir kitose bylose laikinųjų apsaugos priemonių siejamas su konvenciniu – būsimo teismo sprendimo įvykdymo – tikslu⁹³⁴. Teismas taip pat yra akcentavęs, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymas siejamas būtent su galutinio teismo sprendimo

⁹³² Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 1 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-411/2010, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. balandžio 4 d. nutartį administracinėje byloje Nr. AS⁻⁸⁵⁸-310/2012, Administracinė jurisprudencija 21, 2012.

⁹³³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas. Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012, p. 734; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. balandžio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵²⁵-272/2012.

⁹³⁴ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas. Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012, p. 734; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. gegužės 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁴⁹²-233/2012.

vykdymu, bet ne su pačiame procese galinčiomis kilti sąnaudomis⁹³⁵. Kita vertus, LVAT yra nurodęs, kad reikalavimo užtikrinimo priemonės negali būti taikomos ir bylose, kuriose jau priimtas sprendimas, pavyzdžiui, proceso atnaujinimo atveju. Teismas akcentavo galutinio teismo sprendimo stabilumą, kaip tokią nuostatą pagrindžiančią kategoriją⁹³⁶. Taip teismas gan aiškiai identifikavo reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo ribas, o argumentuose dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo po teismo sprendimo priėmimo nurodė teismo sprendimo stabilumą, kaip ribojimą dėl reikalavimo užtikrinimo priemonės pagrindžiantį tikslą.

Reikalavimo užtikrinimo priemonių pagrindas administraciniuose teismuose yra ABTĮ 71 straipsnis. Pagal šio straipsnio 1 dalį teismas proceso dalyvių motyvuotu prašymu arba savo iniciatyva gali imtis priemonių reikalavimui užtikrinti, jeigu nesiėmus užtikrinimo priemonių, teismo sprendimo įvykdymas gali pasunkėti arba pasidaryti negalimas. Svarbu pabrėžti, kad kaip ir ESTT atveju LVAT sprendžia įvairaus pobūdžio bylas, iš kurių konceptualumo prasme galima skirti bylas dėl norminių administracinių aktų teisėtumo ir bylas dėl individualių administracinių aktų teisėtumo⁹³⁷.

Pirmuoju atveju galimybė kreiptis dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių, kaip ir konstitucinės teisenos atveju, nėra numatyta. Norminis administracinis aktas, kilus ginčui dėl jo teisėtumo teisme, lieka galioti⁹³⁸. Savo praktikoje tai pažymi ir Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, nurodydamas, kad suinteresuotiems asmenims, turintiems pagrindą manyti, jog taikant ginčijamą norminį administracinį teisės aktą, priimamais individualiais aktais yra pažeidžiamos jų teisės, nėra užkertamas kelias ginčyti individualaus pobūdžio aktus įstatymų nustatyta tvarka ir prašyti sustabdyti jų galiojimą

⁹³⁵ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas. Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012, p. 740; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. kovo 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁴⁴²-179/2012.

⁹³⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas. Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012, p. 738; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. balandžio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. P⁶³-122/2011.

⁹³⁷ VALANČIUS, *supra* 154, p. 92–93; Lietuvos teisinės institucijos, *supra* 118, p. 133.

⁹³⁸ ABTĮ 116 straipsnis.

individualiose administracinėse bylose⁹³⁹. Galima kvestionuoti tokį režimą, nes net ir ginčo metu netinkamas norminis administracinis aktas būtų toliau taikomas ir galėtų lemti žalą asmeniui.

Individualių bylų atveju reikalavimo užtikrinimo priemonės gali būti taikomos. Čia svarbus byloje ginčijamo akto statusas. Pagal bendrą taisyklę, kaip ir ESTT atveju, jeigu individualioje administracinėje byloje ginčijamas viešojo administravimo subjekto individualus administracinis aktas, jo galiojimas nėra stabdomas, nebent kitaip yra nustatyta specialiuose įstatymuose. ABTĮ, skirtingai nei CPK, numatytas baigtinis sąrašas galimų reikalavimo užtikrinimo priemonių: 1) uždraudimas atsakovui atlikti tam tikrus veiksmus; 2) išieškojimo pagal vykdomąjį dokumentą sustabdymas; 3) ginčijamo akto galiojimo laikinas sustabdymas⁹⁴⁰. Pabrėžtina, kad pagal administracinių teismų praktiką prašymai dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių gali būti priimami tik priėmus skundą nagrinėti⁹⁴¹.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje į reikalavimo užtikrinimo priemonių klausimą žvelgiama individualiai, atsižvelgiama į šiuos kriterijus: 1) reali ir veiksminga galimybė atkurti iki skundžiamo administracinio akto buvusią padėtį; 2) neigiamų pasekmių pašalinimas, išnagrinėjus bylą, būtų neįmanomas ar sudėtingas; 3) prašomos reikalavimo užtikrinimo priemonės pobūdis; 4) nurodomas reikalavimo užtikrinimo priemonės faktinis pagrindas; 5) ginčijamų aktu suteiktos teisės ir jų realizavimo galimybės; 6) ginčijamu aktu suteiktų teisių realizavimo įtaka kitiems asmenims; 7) reikalavimo užtikrinimo priemonės proporcingumas (adekvatumas atsižvelgiant į tikslą); 8) šalių interesų pusiausvyra; 9) viešasis interesas⁹⁴². Akivaizdu, kad kriterijų pagal teismų praktiką yra gan daug, o

⁹³⁹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. spalio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁸⁵⁸-2825/2012; 2011 m. vasario 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS¹⁴⁶-154/2011; 2006 m. lapkričio 9 d. nutartį administracinėje byloje Nr. AS⁶-603/2006.

⁹⁴⁰ ABTĮ 71 straipsnio 3 dalis.

⁹⁴¹ Žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. rugpjūčio 6 d. nutartį administracinėje byloje Nr. AS⁸⁵⁸-428/2010.

⁹⁴² Žr. pavyzdžiui, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. rugsėjo 4 d. nutartį administracinėje byloje Nr. AS⁸²²-570/2013; 2007 m. rugsėjo 13 d. nutartį administracinėje byloje Nr. AS¹⁶-528/2007.

teismas ypač akcentuoja reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo individualumą kiekvienoje byloje.

Pabrėžtina, kad daug kriterijų, pagal kuriuos teismas vertina reikalavimo užtikrinimo priemonės taikymo pagrįstumą, neprideda teisinio tikrumo egzistuojančiai praktikai. Kai kurie autoriai atkreipia dėmesį į LVAT taikomų kriterijų įvairovę, konstatuodami tai kaip galimą nukrypimą nuo griežtos įstatyme numatytos formuluotės⁹⁴³. Tačiau kriterijų įvairovė gali būti sietina ir su įstatyme numatytų pagrindų nepakankamumu. Čia užtenka prisiminti ir ESTT interesų pusiausvyros kriterijų, kuris taip pat nėra eksplacitiškai įtvirtintas, tačiau dažnai taikomas teismo ir manytina, būtent teismo ir išvystytas. Tad ir LVAT praktikoje teisinio aiškumo ieškoma ne bandant griežtai laikytis egzistuojančių kriterijų, bet skatinant šalis teikti kuo išsamesnius ir labiau pagrįstus argumentus dėl analizuojamo instituto taikymo būtinumo, t. y. skatinamas aktyvus asmens dalyvavimas.

Analizuojant LVAT praktiką, pastebėtina, kad teismas paprastai gana griežtai vertina ABTĮ 71 straipsnio 3 dalyje numatytas 3 reikalavimo užtikrinimo priemonių rūšis⁹⁴⁴. Pavyzdžiui, 2010 m. vasario 19 d. nutartimi⁹⁴⁵ teismas nurodė, jog įpareigojimas pateikti galimų nuostolių užtikrinimą pagrįstai nebuvo taikoma pirmosios instancijos teismo, nes tokia priemonė nėra numatyta ABTĮ. Pabrėžtina, kad teismas, akcentuodamas baigtinį sąrašą ABTĮ numatytų priemonių, daro teigiamą įtaką teisinio tikrumo principui ir asmenims, kurie yra atsakovai bylose – jiems yra aišku, kad tam tikros priemonės nebus taikomos dėl jų proceso metu, todėl nebūtina skirti sąnaudų, siekiant išvengti tokios galimos rizikos. Kita vertus, teismas taip netenka lankstumo, kai formaliai numatyta priemonė nėra taikoma, nors ji egzistuoja daugelyje jurisdikcijų.

⁹⁴³ ARASIMAVIČIUS, M. Reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo 2010 metais Lietuvos vyriausiajame administraciniame teisme analizė. *Socialinių mokslų studijos*, Nr. 4(1), 2012, p. 323–346.

⁹⁴⁴ Pagal ABTĮ 71 straipsnio 3 dalį, reikalavimo užtikrinimo priemonės gali būti:

- 1) uždraudimas atsakovui atlikti tam tikrus veiksmus;
- 2) išieškojimo pagal vykdomąjį dokumentą sustabdymas;
- 3) ginčijamo akto galiojimo laikinas sustabdymas.

⁹⁴⁵ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. vasario 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵²⁵-157/2010, Administracinė jurisprudencija Nr. 19, 2010.

Analizuodamas viešojo intereso kriterijų LVAT yra nurodęs, kad reikalavimo užtikrinimo priemonės taikomos administraciniuose ginčiuose, kuriuose paprastai dalyvauja viešojo administravimo institucija, įgyvendinanti valstybės valdžią, tad negali būti nepaisoma ir viešųjų interesų⁹⁴⁶. Socialinio poveikio prasme toks viešųjų interesų kriterijaus susiejimas su valstybės valdžią įgyvendinančiomis institucijomis iš esmės reiškia būtinybę visose reikalavimo užtikrinimo priemonių bylose administraciniuose teismuose konstatuoti viešojo intereso buvimą ir vertinti, kiek privatus interesas jo nepažeidžia, nes visose administracinėse bylose yra kvestionuojamas tam tikras valdžios institucijų aktas ar veiksmas. Toks atskaitos taškas gali reikšti sudėtingesnio nei, pavyzdžiui, bendrosios kompetencijos teismų taikomo reikalavimo užtikrinimo priemonės standarto įvedimą vien dėl to, kad viena iš šalių yra valdžios institucija. Abejotina, ar toks reikalavimo užtikrinimo priemonės susiejimas su viešuoju interesu yra pagrįstas socialinių padarinių prasme, kurie eksplicitiškai nėra vertinami minėtoje nutartyje.

Kita 2013 m. rugsėjo 18 d. nutartimi⁹⁴⁷ teismas vertino finansinio pobūdžio sunkumus, kaip pagrindą taikyti reikalavimo užtikrinimo priemonę. LVAT patvirtino nuostatą, kad išimtinai finansinio pobūdžio sunkumai negali būti pagrindas taikyti reikalavimo užtikrinimo priemonės. Šioje byloje pareiškėjas UAB „Orakulas“ prašė laikinai sustabdyti Lietuvos Respublikos lošimų priežiūros tarnybos įsakymo, kuriuo pareiškėjui buvo nustatytas terminas nedelsiant, bet ne vėliau kaip iki 2013 m. liepos 1 d., pašalinti įsakyme nurodytus licencijuojamos veiklos pažeidimus, vykdymą. Teismas priminė, kad galima žala ir pareiškėjo galimi materialūs nuostoliai, atsiradę dėl ginčijamo administracinio akto priėmimo, gali būti atlyginami įstatymų nustatyta tvarka. Teismas nepateikia į socialinius padarinius nukreiptų argumentų, tačiau ši pozicija gali būti interpretuojama, kaip susiaurinti

⁹⁴⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007 m. lapkričio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS²-646/2007, Administracinių teismų praktika Nr. 13, 2007; *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas*. Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012, p. 735.

⁹⁴⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. rugsėjo 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁸⁵⁸-786/2013.

subjektų galimybes, kreipiantis dėl priemonės. Vis dėlto formuojama taisyklė aiški, mažina subjektų sąnaudas dėl teisinio tikrumo, taip pat padeda mažinti teismų darbo sąnaudas, nes padeda atmesti tam tikrą prašymų rūšį kaip aiškiai nepagrįstą.

Be to, toks teismo požiūris teigiamai veikia teisinio tikrumo principą ir kitu aspektu, nes konvencinė teisės taisyklė dėl teisės akto statuso jo ginčijimo metu (pavyzdžiui, aktas toliau taikomas) dažniau lieka nepakitusi, reikalaujanti daugiau įrodymų, nei vien finansinė žala. Kita vertus, subjektams, kurių materialaus pobūdžio nuostoliai apima ne tik finansinius, bet ir ekonominius ar socialinius nuostolius (kurie gali būti platesni nei vien šiam asmeniui), keliami papildomi reikalavimai, siekiant prašymo patenkinimo. Tai gali skatinti ūkio subjektus, kurie yra lokaliai svarbūs, sunkinti savo padėtį bei teikti informaciją, kuri yra perdėta ir pateikta jų naudai. Problema yra tai, kad tokiais atvejais informacijos įvairovė, viena vertus, reiškia, kad prašymas grindžiamas ne tik finansiniais motyvais (nelieka pagrindo atmesti prašymą), tačiau informaciją tampa sudėtingiau tinkamai įvertinti teismui – tai papildomos sąnaudos.

Tai, kad reikalavimo užtikrinimo priemonių institutas taikomas išskirtiniais atvejais, patvirtina ir 2013 m. rugpjūčio 7 d. nutartis⁹⁴⁸. Šioje byloje LVAT panaikino pirmosios instancijos teismo nutartį, kuria tenkintas asociacijos Lietuvos antstolių rūmų prašymas taikyti reikalavimo užtikrinimo priemonę – sustabdyti Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymų „Dėl antstolio D. B. įgaliojimų pasibaigimo“ ir „Dėl vykdomųjų bylų ir kitų dokumentų, neišmokėtų išieškotų piniginių lėšų ar turto, perimto, bet neperduoto išieškotojui, ir antstolio archyvo perdavimo pasibaigus antstolio D. B. įgaliojimųms“ galiojimą iki LAT bus išnagrinėta baudžiamoji byla Nr. 2P-21/2013 pagal nuteistojo D. B. kasacinį skundą. Pareiškėjas prašyme nurodė, jog nesustabdžius skundžiamų įsakymų galiojimo, gali būti paskirtas naujas antstolis į jo vietą, tai galėtų apsunkinti antstolio grįžimą į darbą, nebaigtų bylų perdavimas reikštų klientų ir pajamų praradimą, antstolis turėtų atleisti

⁹⁴⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. rugpjūčio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵⁷⁵-737/2013.

kontoros darbuotojus, taip pat kils žalos antstoliui atlyginimo klausimas, jei apkaltinamasis nuosprendis bus panaikintas.

LVAT nurodė, jog pareiškėjo nurodytos aplinkybės, susijusios su tikėtinais finansiniais nuostoliais, klientų, pajamų, kvalifikuotos darbo jėgos praradimu, žalos antstoliui atlyginimo sudėtingumu bei jo grįžimu į darbą, nesudaro pagrindo taikyti reikalavimo užtikrinimo priemonę. Iš tokios teismo pozicijos galima matyti, jog griežtai vertinamas ne tik prašymo pagrindimas finansiniais sunkumais, bet ir platesnio (susijusio) pobūdžio teiginiai – klientų galimas praradimas, kvalifikuotos darbo jėgos praradimas, žalos atlyginimo sudėtingumas, grįžimo į darbą sudėtingumas.

Toks aiškinimas patvirtina iš teisinio tikrumo kylančią instituto taikymo išimtinumo savybę. Kita vertus, vertinant individualią situaciją, klausimas, kuris gali kilti, yra tai, ar esamos padėties išlaikymas (t. y. antstolio bylų neperdavimas kitam antstoliui ir nebuvimas su perdavimu susijusių sąnaudų), nėra sąnaudų prasme naudingesnis už sąnaudas neabejotinai reiškiančią situacijos keitimą, atsižvelgiant į net ir labai mažą tikimybę, jog teisinę padėtį vėliau reiks dar kartą keisti. Tad šiuo aspektu tokia pozicija gali būti vertinama ir kaip per griežta, ypač atsižvelgiant į tai, kad nutartyje nėra analizuota, ar antstolio nepakeitimas turėtų kokių nors neigiamų socialinių padarinių kitiems asmenims. Tad teismas nurodęs, kad su materialiais praradimais susiję argumentai nėra taikytini, jų nevertindamas, užkerta kelią tokioms situacijoms, kai tokie praradimai galbūt turėtų tokį platų poveikį, kad būtų taikomi. Kita vertus, kalbant apie neigiamus socialinius padarinius tretiesiems asmenims (įskaitant ir su antstolio nebaigtomis bylomis susijusius asmenis ir klientus) bei antstolių bendruomenės reputacijai, galimai pritaikius prašomą laikinąją apsaugos priemonę, galima vertinti faktą, kad D. B. jau buvo nuteistas ir nuosprendis įsiteisėjęs (nors ir apskūstas kasaciniu skundu).

Galima prisiminti ir kitokio pobūdžio viešojo intereso kriterijaus taikymą, kuris susijęs su valstybės siekiais sutvarkyti ekonominės veiklos sritį, kurioje

patiriami dideli nuostoliai. Štai LVAT 2014 m. sausio 15 d. nutartyje⁹⁴⁹ buvo sprendžiamas klausimas dėl reikalavimo užtikrinimo priemonės – iki teismo sprendimo įsiteisėjimo sustabdyti Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos įsakymo punkto, kuriuo pareiškėjo žemės sklypui nustatytas žemės servitutas, suteikiantis teisę tiesti centralizuoto (bendro naudojimo) požemines ir antžemines komunikacijas. Bylos ypatumas – ginčijamas servitutas nustatytas dėl suskystintų gamtinių dujų terminalo jungiamojo dujotiekio statybos darbų.

Teismas atsisakė taikyti reikalavimo užtikrinimo priemonę, motyvuodamas ir tuo, jog ginčo dujų terminalo įrengimas numatytas Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatyme, kuriuo šis terminalas ir jo jungtis pripažįstami strateginę reikšmę nacionaliniam saugumui turinčiais įrenginiais. Taigi šis gamtinių dujų terminalas, pasak LVAT, yra strateginės reikšmės objektas, kurio sėkmingas įgyvendinimas susijęs su visos valstybės viešuoju interesu diversifikuoti gamtinių dujų tiekimą ir tapti šaliai nepriklausomai nuo vienintelio dujų tiekėjo. Šioje vietoje galima pabrėžti viešojo intereso elementą, pasireiškiantį per gamtinių dujų tiekimo diversifikavimą ir valstybės energetinę nepriklausomybę. Akivaizdu, kad viešasis interesas nemaža dalimi yra nulemtas siekio panaikinti dėl monopolijos gamtinių dujų tiekimo rinkoje susidariusią situaciją, liberalizuoti rinką, taip mažinant esamas sąnaudas, kylančias dėl konkurencijos rinkoje nebuvimo. Čia galima identifikuoti ir tam tikrą LVAT motyvavimo panašumą su ESTT, kuris linkęs prioretizuoti galimą žalą, išreikštą ne monetarine reikšme, bet susijusią su struktūriniais pokyčiais⁹⁵⁰, t. y. rinkos struktūra.

Apibendrinant galima teigti, kad LVAT, taikydamas reikalavimo užtikrinimo priemonės, stengiasi neapriboti savęs konkrečiais kriterijais, pateikdamas daugybę taikytinų veiksnių. Tokia situacija nors ir suteikia tam tikro neapibrėžtumo, tačiau leidžia teismui susitelkti į tam tikrų individualių

⁹⁴⁹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2014 m. sausio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁴⁹²-110/2014.

⁹⁵⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1995 m. liepos 19 d. sprendimas byloje *Atlantic Container Line*, C-149/95.

situacijų bruožus, neatmesti bet kokių kriterijų, kaip pagrindo taikyti priemones. Kita vertus, teismas linkęs griežtai vertinti ABTĮ numatytų reikalavimo užtikrinimo priemonės formą, t. y. stengdamasis taikyti vieną iš trijų, eksplicitiškai numatytų įstatyme. Tai dėl formalių priežasčių neleidžia taikyti reikalavimo užtikrinimo priemonės, nors tam tikrais atvejais gali būti socialiai optimalu.

Reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymas LVAT bylose susijęs su konkrečių į socialinius padarinius nukreiptų kategorijų vertinimu. Tačiau teismas ne kiekvieną kartą aiškiai įvertina juos, t. y. nenurodo visų galimų pagrindumą išreiškiančių eksplicitinių į socialinį sprendimo poveikį nukreiptų argumentų. Daugiausiai tokio pobūdžio motyvų teismo aktuose yra tais atvejais, kai vertinamas žalos kriterijus. Čia galima matyti panašumą su ESTT ir LApT praktika, kai šis kriterijus tampa aiškiai išreikštu sąnaudų vertinimo prasme. Kaip ir ESTT atveju, LVAT nepamatuojamą žalą vertina rimčiau (stipresnis argumentas) nei monetarine prasme išreikštąją. Kita vertus, kaip ir LApT atveju, pagrindumo gali trūkti viešojo intereso identifikavimo atveju, kuris LVAT praktikoje gali lemti sudėtingesnio reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo standarto nustatymą privatiems asmenims.

Laikinių apsaugos priemonių taikymo apibendrinimas

Laikinių apsaugos priemonių institutas turi aiškią socialinę prasmę, pagal kurią turi būti siekiama instituto taikymo išimtinumo ir aiškos analizės, jį taikant. Vis dėlto teismai nėra linkę eksplicitiškai vertinti socialinių padarinių klausimo, tačiau taiko gan griežtą išimtinumo standartą, o kai kuriais atvejais ir proporcingumo testą. Pavyzdžiui, LApT atveju galima tai teigti dėl aiškiai įtvirtinto ekonomiškumo ir proporcingumo kriterijaus, nors ir keliant klausimą dėl proporcingumo kriterijaus taikymo tinkamumo, siekiant visapusiškai įvertinti sprendimo dėl laikinių apsaugos priemonių padarinius.

Instituto taikymo būdai ir kriterijai skirtingi įvairiuose teismuose. Iš analizuotų teismų matyti laikinių apsaugos priemonių taikymo kraštutinumai:

1) daugiau nuspėjamas kriterijais pagrįstas implicitinis socialinės instituto prasmės supratimas, kaip vieno iš įprastų procesinių institutų, arba 2) lankstus ir išimtinis individualus taikymas be aiškių kriterijų. Vienu kraštutiniu pavyzdžiu yra ESTT, kuris nors ir ne be papildomų išvystytų kriterijų (interesų pusiausvyra), turi gan aišką testą, suteikiantį teisinį tikrumą. Kitas kraštutinis yra EŽTT, kuris visas situacijas vertina individualiai, bandydamas nekurti kriterijų struktūros, taip, viena vertus, išvengdamas nelanksčių ir įpareigojančių savo paties testo nuostatų, kita vertus, pripažindamas ir socialinę prasmę turintį instituto išimtinumo elementą.

Iš Lietuvos teismų kiek aiškesnis yra LAPT testas, tačiau jo taikymas ne visais atvejais yra socialiai pagrįstas, net ir atsižvelgiant į tai, jog socialiniai padariniai Lietuvos teismuose instituto taikymo atveju apskritai nėra dažnai paliečiami. Jei jie yra aptariami, galima kvestionuoti tokio vertinimo pagrįstumą. Pavyzdžiui, tai iliustruotina neaiškiais motyvais dėl finansinės žalos valstybės turtui, kaip viešojo intereso sąlygos. Tuo tarpu LVAT instituto taikymas yra daugiau individualaus pobūdžio, testas nėra visiškai aiškus ir sistemiškas, įtraukiama gan daug itin skirtingo turinio elementų. Kartu tokia kriterijų įvairovė teismui suteikia lankstumo, kai nepaneigiami bet kokie galimi elementai. Vis dėlto tam tikrais atvejais teismas linkęs riboti konkrečių kriterijų taikymo galimybę, kuri gali būti kvestionuotina, pavyzdžiui, asmens finansinių sunkumų kriterijus ir jų galimas ryšys su viešuoju interesu.

Teismai, taikydami laikinąsias apsaugos priemones, nors ir identifikuoja siekį suderinti interesus, kas iš esmės suteikia galimybes atlikti išsamią alternatyvių sąnaudų analizę, vertindami sąnaudas nėra linkę analizuoti ir lyginti alternatyvų. Dažniausiai identifikuojama, kad vienoje alternatyvoje yra didelių sąnaudų rizika, tačiau lyginimas nevykdomas. Išimtimi galima nurodyti ESTT bylą, kurioje buvo eksplicitiškai nurodyta materialinė žala pritaikius ar nepritaikius laikinųjų apsaugos priemonių⁹⁵¹. Tačiau ir šioje byloje nebuvo vertinamos laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąnaudos, tiesiog žiūrima, ar

⁹⁵¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko pavaduotojo 2013 m. kovo 7 d. nutartis byloje *EDF prieš Komisiją*, C-551/12.

jų nepritaikius, asmuo patirs tokią žalą, kuri būtų pagrindas taikyti laikinąsias apsaugos priemones. Net ir EŽTT, kuris labai linkęs analizuoti individualios situacijos socialinio poveikio klausimą, vertina būtent neigiamas sąnaudas, tačiau nėra linkęs aptarti laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąnaudų.

Šiuo metu socialinio poveikio kriterijai teismų neretai taikomi fragmentiškai, o laikinųjų apsaugos priemonių taikymo ir netaikymo alternatyvų pasirinkimas sąnaudų prasme nėra visapusiškas. Papildomai galbūt naudinga būtų daugiau dėmesio skirti laikinųjų apsaugos priemonių išimtinumui, t. y. akcentuoti sąnaudas, kylančias dėl išimties iš konvencinio bylos situacijos *status quo* pakeitimo. Be to, suprantant sudėtingumą, kylantį iš individualių situacijų vertinimo, galbūt naudinga būtų apibrėžti tipinių probleminių situacijų sprendimo būdus, kurie galėtų būti gairėmis subjektams. Konceptualų pagrindą individualių situacijų sprendimui galima būtų rasti, aiškiai išgryninus laikinųjų apsaugos priemonių instituto tikslus (teleologinis argumentas) ir pažvelgti, kaip tokie tikslai pasiekiami konkrečioje situacijoje (ekonominis argumentas). Čia teoriniu pagrindu galėtų būti ir vienos iš teisingumo teorijų prioretizavimas, kuris ne tik sukurtų patogias gaires galimų praradimų ar laimėjimų identifikavimui, bet ir leistų net ir formalia prasme įgyvendinti pagrindinę teismo funkciją – teisingumo vykdymą.

Atskirai reikėtų paminėti laikinųjų apsaugos priemonių netaikymą bylose, kuriose ginčas kyla dėl norminių aktų (Lietuvos konstitucinėje ir administracinėje teisenose). Norminių aktų kontrolė yra išskirtinė laikinųjų apsaugos priemonių klausimu, manytina, dėl to, kad čia viešasis interesas dėl akto atitikties aukštesnės galios teisės aktams yra esminis elementas. Privatus interesas jau tampa fakultatyviu, nors daugeliu atvejų teisės aktų abstrakti teisėtumo kontrolė kyla iš atitinkamą teisės aktą kvestionuojančio privataus subjekto ir jo intereso. Laikinųjų apsaugos priemonių aspektu svarbus kiek nutolusio privataus intereso aspektas: bendriausia prasme norminio akto teisėtumas yra visų interesas, todėl čia turi būti bendra taisyklė, kaip yra elgiama su tiriamu teisės aktu tol, kol nėra atsakoma dėl jo teisėtumo. Ekonominio mąstymo prasme mintis yra tokia: iš teisinio tikrumo kylanti

nauda (sąnaudų nebuvimas), kai individai žino, kas konkrečiu atveju bus su norminiu teisės aktu, reikalauja turėti aiškias taisykles, kurios nustatytų, kaip veikia teisės aktas jo tikrinimo metu. Čia galima numanyti, kad bendra taisyklė, jog padėtis išlieka nepakitusi, gali būti socialiai naudinga, nes tokiu atveju individai, net ir žinodami apie teorinę galimybę ginčyti norminį teisės aktą, neturės skirti papildomų sąnaudų, siekdami apsidrausti dėl kiekvieno norminio akto galimo netikėto galiojimo panaikinimo, kai tik kas nors aktą kvestionuoja.

Tačiau šioje vietoje prasideda labai daug specifikos ir norminių teisės aktų ypatumų. Pirmiausiai, reikėtų akcentuoti potencialias sąnaudas, kurios priklauso nuo to, lieka galioti ar sustabdomas galiojimas teisės akto, dėl kurio buvo kreiptasi. Čia taisyklės gali būti skirtingos: štai ir Lietuvos konstitucinėje teisėje nuo subjekto, kuris kreipėsi, priklauso, stabdomas teisės akto galiojimas ar ne⁹⁵². Lietuvos administracinėje teisėje norminio administracinio akto statusas lieka nepakitęs tol, kol nagrinėjama byla⁹⁵³. Ginčijamo akto galiojimas nestabdomas ir keliant ginčą dėl ES teisės akto galiojimo⁹⁵⁴, tačiau analizuojamas institutas turi būti taikomas, jei tai yra būtina, siekiant užtikrinti veiksmingą teisminę gynybą⁹⁵⁵.

Tai, kad teisės akto galiojimas nėra stabdomas (angl. *non-suspensive effect*) yra bendra administracinės teisės taisyklė, būdinga ne tik Lietuvos ir Europos Sąjungos teisei, bet ir pavyzdžiui, Prancūzijos teisei⁹⁵⁶. Tačiau įprasta, kad galimos laikinosios apsaugos priemonės išimtinėje situacijoje apima ginčo nagrinėjimo metu vis dar galiojančio teisės akto galiojimo sustabdymą. Socialinių padarinių prasme situacija gali skirtis ir tai priklauso nuo to, ar galiojantis teisės aktas lemia itin sudėtingą situaciją, ar ne. Jeigu ginčo metu galiojantis teisės aktas sukelia sudėtingus padarinius subjektui, o kartu jo galiojimas nėra tiek naudingas visuomenei, kiek jo sukeliama žala, galbūt

⁹⁵² Konstitucinio Teismo įstatymo 67 straipsnis.

⁹⁵³ ABTĮ 116 straipsnis.

⁹⁵⁴ SESV 278 straipsnis

⁹⁵⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. liepos 25 d. sprendimas byloje *Factortame*, C-221/89.

⁹⁵⁶ SINANIOTIS, *supra* 128, p. 9.

atsiranda potencialas laikinųjų apsaugos priemonių taikymui. Pavyzdžiui, esant galimybei taikyti norminio teisės akto galiojimo stabdymą kai kuriais atvejais Lietuvos konstitucinėje teiseje galimai būtų įmanoma išvengti nemažų sąnaudų. Čia svarbu nepamiršti ir sistemiskai vertinti konstitucinę teiseną inicijavusio ordinarinio teismo galimybes taip pat imtis neatidėliotinių veiksmų, taikant laikinąsias apsaugos priemones, kas sąnaudų prasme gali būti labiau pagrįsta nei tai įpareigoti daryti Konstitucinį Teismą.

2.5. Laiko dimensija

Teisės poveikis laike yra vienas iš kertinių klausimų teisiniame diskurse – juk jeigu mes kalbame apie teisės taikymą, pirmiausiai tokia teisė turi galioti⁹⁵⁷. Atsižvelgiant į šio klausimo specifiką, siekiant aiškumo, pirmiausiai pateiktina teisės, akcentuojant teismų sprendimus, galiojimo laike samprata, tuomet skirtingų teismų sprendimų poveikio laike režimų rūšys ir jų socialinė prasmė per sąnaudų minimizavimo kriterijų. Teismo sprendimo poveikio laike klausimas nekeltų problemų, jei ne sudėtingi sprendimų poveikio laike režimai, kurie lemia ir komplikuotus teismų bandymus atsižvelgti į tokių režimų nulemiamus padarinius.

Jei ir bandytume ieškoti siauriausiai suprantamos teisės sampratos, greičiausiai nepavyktų niekaip išvengti vieno iš kertinių reikalavimų reiškiniui būti pavadintam teise – jos galiojimas (angl. *validity*). Klasikinis H. L. A. Harto pozityvizmas ir H. Kelseno normatyvizmas akcentuoja teisės ir moralės atskyrimo tezę (angl. *separability thesis*), kuri iš esmės nukreipta į teisės galiojimą, nekvestionuojant jos turinio⁹⁵⁸.

Teisės galiojimo klausimas dažniausiai pasireiškia teisėkūroje, t. y. vertinant teisėkūros metu priimtos teisės galiojimo kriterijus. Tačiau šiai dienai

⁹⁵⁷ KELSEN H. *Grynoji teisės teorija*. Vertė A. Degutis ir E. Kūris. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 172–173.

⁹⁵⁸ PINO, G. Positivism, Legal Validity, and the Separation of Law and Morals. *Ratio Juris*, 2013, p. 4. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=2205561>> [žiūrėta 2013 m. lapkričio 15 d.]

ne mažiau svarbus yra ir teismų sprendimuose pateikto teisės aiškinimo galiojimo laike klausimas, kuris turi didelę įtaką ne tik bylos šalims, bet neretai ir visuomenei, taip pat ir teisėkūrai, ypač jei analizuojamas teisėkūros proceso metu priimto teisės akto teisėtumo klausimas. Galimybė numatyti taikytiną teisę iš anksto, teisės aiškumas ir bendras pobūdis, teisės normų netaikymas atgal – tai savybės, kurios šiai dienai pripažįstamos teisės viešpatavimo (angl. *rule of law*) arba teisinės valstybės principo (angl. *state under the rule of law*, vok. *Rechtsstaat*) dalimi⁹⁵⁹.

Kita vertus, teisės galiojimo reikalavimą galima matyti ir per bendrųjų teisės principų doktriną, akcentuojant materialiosios teisinės valstybės sampratos šalininkų reikalavimą teisei atitikti valstybėje pripažintus teisės principus ir pradus⁹⁶⁰. Teismų sprendimuose pateikiamas teisės poveikio laike klausimas neretai nulemtas vyraujančios praktikos. Įprasta, kad teisėkūros metu priimta teisė galioja į priekį, t. y. nuo jos įsigaliojimo dienos ir neturi retroaktyvumo elemento⁹⁶¹. Pagal vieną iš bendrųjų teisės principų *lex prospicit, non respicit* teisė neturi atgręžtinės galios ir galioja tik ateityje⁹⁶². Štai ir R. Dworkinas, analizuodamas teisėjų funkcijas, pabrėžė, jog teisėjo pareiga yra *atskleisti, kokios yra šalių teisės, o ne retrospektyviai kurti naujas*⁹⁶³.

Teismų sprendimų santykis su laiko dimensija yra labai kompleksiškas ir nevienareikšmis. Štai ir Lietuvos doktrinoje pripažįstama, kad Konstitucinio Teismo sprendimų galiojimas ir šio teismo sprendimo padarinių valdymas laike yra vienas sudėtingiausių konstitucinės teisės klausimų⁹⁶⁴. Formalus,

⁹⁵⁹ Žr. pavyzdžiui, SUNSTEIN, C. R. Problems with Rules. *California Law Review*, No 83, 1995, p. 953–968.

⁹⁶⁰ KŪRIS, E. Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija. In GLENDON M. A. et al. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1993, p. 25–27.

⁹⁶¹ Kaip ir daugeliu atveju egzistuoja tam tikros išimtys. Štai baudžiamojoje teisėje baudžiamajame įstatyme naujai įtvirtintos švelnesnės sankcijos įprastai gali būti taikomos retroaktyviai. Žr. pavyzdžiui, BIELIŪNAS, E. Baudžiamųjų įstatymų taikymo problemos ir jų sprendimas įsigaliojus naujam Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui. *Jurisprudencija*, Nr. 45(37), 2003, p. 26.

⁹⁶² MIKELĖNAS, V. Lietuvos Respublikos Konstitucija Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų praktikoje. In *Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002, p. 142; LAT 2000 m. rugsėjo 20 d. nutartis Nr. 3K-3-856/2000.

⁹⁶³ DWORKIN, R. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 125.

⁹⁶⁴ *Lietuvos teisinės institucijos, supra* 118, p. 89.

įstatyme įtvirtintas teismo sprendimo įsigaliojimo laike klausimas dažnai yra gerokai paprastesnis nei galimybė tiksliai įvardyti momentą laike, nuo kurio konkrečiame teismo sprendime pateikiamas teisės aiškinimas yra aktualus ir kokia apimtimi. Kaip pažymi E. Kūris, *teismo sprendimo galiojimas atgal ir galios nukreipimas į praeityje priimtų sprendimų padarinius* – skirtingi dalykai, todėl kiekvienu atveju reikia nustatyti, kas iš tiesų turima omenyje, kalbant apie teismo sprendimo retroaktyvų poveikį⁹⁶⁵. Kai kurių užsienio valstybių įstatymuose yra įtvirtinta konstitucinių teismų teisė tam tikru mastu nustatyti savo sprendimų padarinius, o kai kurių šalių konstitucinių teismų sprendimai galioja retroaktyviai⁹⁶⁶. Be šių kategorijų būtina akcentuoti ir formalų konkrečiau teismo sprendimo *įsigaliojimo momentą* – dažniausiai juo būna sprendimo paskelbimas⁹⁶⁷.

Šioje tyrimo dalyje analizuojami klausimai dėl teismo sprendimu pateikiamos teisės poveikio ir šio poveikio masto, kuris gali pasireikšti arba sprendimo galiojimu siauresniu mastu (pavyzdžiui, *inter partes*), arba jo galios nukreipimu į tam tikrus specialius padarinius. Šie klausimai aktualūs teismo sprendimo baigtumo (angl. *finality*) kontekste: jei teismo pateikiama teisė (teisės aiškinimas) galioja retroaktyviai ar teismo sprendimo galia nukreipta į praeitį, tai net ir tuo atveju, jei analogiška situacija išspręsta ankstesniu teismo sprendimu, asmuo įgyja teisę kvestionuoti jau priimtą teismo sprendimą, kaip prieštaraujantį *naujai* galiojančiai teisei.

Reikia pažymėti, kad ne visais atvejais, analizuojant teismų sprendimų galiojimą, galima aiškiai identifikuoti – tai sprendimo galiojimo ar jo padarinių nukreipimo laike klausimas. Siekiant tai aiškiai suprasti, būtina individualiai analizuoti kiekvieno teismo argumentus, jų reikšmę konkrečios valstybės teisinės sistemos kontekste. Atsižvelgiant į tai, kad šiuo tyrimu žiūrima į argumentus, kuriais apskritai vertinami sprendimų padariniai, kaip kriterijus, leidžiantis teismo sprendimu išaiškinti teisės klausimus taikyti skirtingais

⁹⁶⁵ *Ibid.*, p. 88.

⁹⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. spalio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 129-6116.

⁹⁶⁷ Žr. pavyžiu, *Lietuvos teisinės institucijos*, *supra* 118, p. 91–92.

momentais, dėmesys nukreipiamas į diskusiją dėl teismų sprendimų galiojimo režimų padarinių ir atskirų atvejų, kai teismai arba siekia pakeisti esamus galiojimo režimus (taikyti išimtis), arba individualizuoti tam tikrų sprendimų padarinių taikymą laike.

Tradiciškai teismų sprendimų galiojimas laiko aspektu skirstomas į 3 grupes⁹⁶⁸: *ex tunc*⁹⁶⁹, *ex nunc*⁹⁷⁰ ir *pro futuro*⁹⁷¹. Šioje vietoje svarbu išskirti bendrosios kompetencijos teismų ir teismų, turinčių teisę peržiūrėti teisės aktus (t. y. konstituciniai ir administraciniai teismai), specifiką. Bendrosios kompetencijos teismų atveju situacija yra specifinė tuo aspektu, kad šie teismai tiesiogiai nekvestionuoja teisės aktų teisėtumo ir jų sprendimai iš esmės susiję su konkrečios bylos sprendimu (*inter partes*). Šioje vietoje svarbu aptarti ir bendrosios kompetencijos teismų specifiką bendrosios teisės tradicijos (angl. *common law*) valstybėse, nes tai ne tik padeda suprasti bendrosios kompetencijos teismų sprendimų veikimo laike ypatumus, bet ir sunkumus, kai tokiu modeliu veikiantis teismas iš esmės pradeda vykdyti teisės aktų teisėtumo kontrolę.

Bendrosios teisės tradicijoje visų teismų sprendimai tradiciškai nagrinėjami pagal individualius ginčus ir tol, kol nebuvo paliečiamas teisės aktų teisėtumo klausimas, čia tradiciškai galiojo bendra taisyklė: retroaktyvus teismo sprendimo galiojimas. Taisyklės idėja slypi paprastoje logikoje – teisė egzistavo bylai aktualių aplinkybių atsiradimo metu, o teismas tiesiog identifikuoja tuo metu galiojusios teisės turinį. Tokia teismų sprendimų teorija dar vadinama deklaratyviaja (angl. *declaratory*) arba *Blackstono* (angl. *Blackstonian*), apeliuojant į vieno garsiausių bendrosios teisės tradicijos teisininkų W. Blackstono doktriną⁹⁷².

⁹⁶⁸ Žr. pavyzdžiui, POPELIER, P *et al.* The Effects of Judicial Decisions in Time: Comparative Notes. In *The Effects of Judicial Decisions in Time*. P. Popelier, S. Verstraelen, D. Vanheule, B. Vanlerberghe (eds). Cambridge: Intersentia, 2014, p. 7–11; VERSTRAELEN, *supra* 132, p. 1690.

⁹⁶⁹ Liet. *nuo pradžios*. Tai yra retroaktyvus teisės galiojimas.

⁹⁷⁰ Liet. *nuo dabar*. Tai yra teisės galiojimas nuo priėmimo momento.

⁹⁷¹ Liet. *į ateitį*. Tai yra teisės galiojimas nuo tam tikro momento ateityje.

⁹⁷² Plačiau žr. pavyzdžiui, MUNZER, S. R. Retroactive Law. *The Journal of Legal Studies*, Vol. 6, No. 2, 1977, p. 374.

Pagal panašų modelį veikia ir kontinentinės teisės tradicijos bendrosios kompetencijos teismai: šalys kreipėsi į teismą dėl įvykusio įvykio, jo metu galiojusios teisės kontekste teismas priima sprendimą ir sprendimas šalims identifikuoja, kas buvo teisus dėl praeityje susiklosčiusių santykių. Kaip pažymi J. Bellas, deklaratyvioji teorija iš esmės atspindi konsensuso modelio ribose veikiančius teisėjus, kurie nepripažįsta plačių politinių teismo funkcijų ir teismo aktyvistinio vaidmens⁹⁷³. Problemų dėl į praeitį nukreipto sprendimo poveikio individualiose bendrosios kompetencijos teismų bylose daug nekyla dėl *inter partes* poveikio, t. y. sprendimas yra dėl praeities įvykio, bet neperžengiantis konkretaus santykio (ginčo) ribų.

Problema su deklaratyviaja teorija istoriškai kilo tuomet, kai bendrosios kompetencijos teismai pradėjo vis aktyviau vykdyti teisės aktų teisėtumo kontrolę ir tai buvo vis atviriau pripažįstama (vadinamoji incidentinė (angl. *incidental*) teisės aktų kontrolė). Čia svarbus momentas yra tai, kad pagal tradicinę (klasikinę, kildintiną iš Monteskjė koncepcijos) valdžių padalijimo principą teismai neturi tiesiogiai numatytos funkcijos pripažinti teisėkūros subjekto priimto teisės akto negaliojančiu. Todėl siekiant pagrįsti tokius teismų sprendimus buvo išvystyta vadinamoji negaliojimo (vok. *Nichtigkeitslehre*) doktrina, pagal kurią teisės aktas negalioja *ipso iure*, t. y. teisės akto prieštaravimo aukštesnės galios teisės aktui tiesioginis padarinys yra teisės akto negaliojimas nuo pat jo priėmimo momento (*ab initio*)⁹⁷⁴. Pagal šią doktriną teismų sprendimai, kuriais panaikinami teisės aktai, veikia analogiškai, kaip ir kiti teismų sprendimai – *ex tunc* arba retroaktyviai. Įdomu tai, kad negaliojimo doktrina buvo taikoma ir stipriai išvystyta kai kuriose kontinentinės teisės tradicijos valstybėse, pavyzdžiui, Vokietijoje, Portugalijoje, Ispanijoje⁹⁷⁵.

Visai kitokia situacija susiklostė kontinentinėse valstybėse, kurios pripažino kitą, austriškąjį H. Kelseno teisės akto nuginkijamumo modelį (vok.

⁹⁷³ Plačiau žr. BELL, *supra* 35, p. 10.

⁹⁷⁴ STAUGAITYTĖ, V. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų teisinė galia laiko požiūriu. *Jurisprudencija*, Nr. 77 (69), 2005, p. 66–68.

⁹⁷⁵ *Ibid.*, p. 66.

Vernichtbarkeitslehre). Pagal šią teoriją teisės aktas yra galiojantis iki tol, kol jis panaikinamas. Šia mintimi pagrįstas austriškas konstitucinės justicijos modelis, kurio išėities taškas yra teismų sprendimų galiojimas *ex nunc*, t. y. nuo priėmimo momento⁹⁷⁶. Tokio teismo sprendimo galiojimo esmė yra požiūris, kad teisiniai santykiai, kurie susiklostė iki teisės akto nugincijimo, dar buvo galiojantys, tuo tarpu po teismo sprendimo priėmimo susiklosto nauja teisės tvarka, pagal kurią pasikeičia anksčiau taikyto teisės akto turinys – jis tampa nebegaliojančiu.

Grįžtant prie bendrosios tradicijos, būtina pabrėžti, kad čia ilgą laiką dominavo požiūris, jog teismo sprendimas turi tik retroaktyvią galią⁹⁷⁷. Vis dėlto teisinio realizmo paradigma pradėjo keisti šios tradicijos valstybių, ypač JAV, teismų požiūri į teisėją, kaip teisės taikytoją, nes būtent iš tokios prielaidos kilo deklaratyvosios teorijos idėja⁹⁷⁸. Bendrosios teisės tradicijos teismų sprendimų retroaktyvumo problemos atsirado tuomet, kai teismo pateikiamas teisės aiškinimas iš esmės pradėjo keisti bendro pobūdžio teisės taisyklių turinį. Čia labai svarbu atkreipti dėmesį į socialinių padarinių aspektą ir asmenų, kuriems skirta teisė, lūkesčius. Pavyzdžiui, jei egzistuoja precedentas, jis yra teismo keičiamas, tai kaip vertinti elgesį asmenų, kurie rėmėsi senuoju precedentu ar taisykle? Kita vertus, kaip interpretuoti taisyklę, kuri yra labai abstrakti, žinant, kad teismo pateiktas konkretizavimas bus taikomas retroaktyviai?⁹⁷⁹

Palaiptiesiems bent jau JAV Aukščiausiasis Teismas pradėjo keisti požiūrį į teismų sprendimų pateikiamo teisės aiškinimo retroaktyvumą, o byloje *Linkletter prieš Walker*⁹⁸⁰ buvo aiškiai konstatuota, jog galima nukrypti nuo

⁹⁷⁶ BREWER-CARIAS, *supra* 83, p. 13, STAUGAITYTĖ, *supra* 974, p. 68.

⁹⁷⁷ CURRIER, T. S. Time and Change in Judge-Made Law: Prospective Overruling. *Virginia Law Review*, Vol. 51, 1965, p. 201.

⁹⁷⁸ DOHERTY, M. R. The Reluctance Towards Retroactivity: The Retroactive Application of Laws in Death Penalty Collateral Review Cases. *Valparaiso University Law Review*, Vol. 39, No. 2, 2004, p. 451–452.

⁹⁷⁹ GREENE, A. S. Adjudicative Retroactivity in Administrative Law. *Supreme Court Review*, Vol. 261, 1991, p. 264–265.

⁹⁸⁰ JAV Aukščiausiojo Teismo 1965 m. birželio 7 d. sprendimas byloje *Linkletter prieš Walker*, 381 U.S. 681. Teismas šioje byloje sukūrė testą (*Linkletter testas*), kuris turėjo padėti išspręsti klausimą dėl retroaktyvaus taikymo reikalingumo konkrečioje byloje. Tiesa, testas buvo pakankamai sudėtingas ir teismams kilo problemų jį taikant. Plačiau žr. DOHERTY, *supra* 978, p. 453.

visuotinai priimtino retroaktyvaus modelio. Vėliau toks požiūris buvo išplėstas ir civilinėms byloms, priėmus sprendimą byloje *Chevron Oil Co. prieš Hudson*⁹⁸¹. Vis dėlto toks retroaktyvaus teismų sprendimų galiojimo ribojimas nebuvo sutiktas vienareikšmiškai ir juo sukelta padarinių problematika iki šiol sprendžiama teisėtyrininkų ir teismų⁹⁸². Pats teismas byloje *Griffith prieš Kentucky*⁹⁸³ apribojo ankstesnį retroaktyvumo sampratos pakeitimą⁹⁸⁴. Be to, išimtis iš retroaktyvaus sprendimų poveikio panašaus modelio konstitucinę kontrolę vykdančiuose teismuose yra tendencija ir kitose valstybėse⁹⁸⁵.

Kontinentinėje teisėje retroaktyvus sprendimų poveikis taip pat analizuotinas per padarinių aspektą. Tiek konstitucinių, tiek administracinių teismų ypatumas yra ginčo specifika ir teisminės aktų peržiūros (angl. *judicial review*) funkcija. Konstitucinės justicijos atveju tai pirmiausiai yra teisės aktų konstitucingumo klausimai. Tad iš esmės esant *ex tunc* poveikiui, teismo sprendimas paneigia galimybę individui numatyti taikytiną teisę, kitaip tariant, pažeidžiamas teisinio tikrumo principas⁹⁸⁶. Atsižvelgiant į problemas, kurias kelia teismo sprendimo taikymas *ex tunc* bylose, susijusiose su teisės aktų teisėtumo kontrole, vis daugiau valstybių pradeda taikyti *ex nunc* modelį arba išimtis iš galiojančio *ex tunc* konvencinio režimo⁹⁸⁷. Čia verta prisiminti ir palyginus naujas Vokietijos Konstitucinio Teismo doktrinas: 1) teismas paskelbia įstatymą prieštaraujančiu Konstitucijai, bet nenaikina jo *ab initio*, 2) teismas konstatuoja, kad teisės aktas dar atitinka Konstituciją ir taip palieka įstatymų leidėjui laiko pataisyti reguliavimą arba 3) teismas nurodo, koku konkrečiu būdu aiškinamas įstatymas neprieštarauja Konstitucijai⁹⁸⁸.

Žengiant nuo konstitucinės kontrolės modelio, būtina prisiminti, kad dar XIX a. pradžioje Prancūzijoje pradėjo funkcionuoti kitokio tipo teismo modelis

⁹⁸¹ JAV Aukščiausiojo Teismo 1971 m. gruodžio 6 d. sprendimas byloje *Chevron Oil Co. prieš Hudson*, 404 U.S. 97.

⁹⁸² Žr. pavyzdžiui, KERMIT, R. III. A Little Theory Is a Dangerous Thing: The Myth of Adjudicative Retroactivity. *Connecticut Law Review*, Vol. 31, 1998–1999.

⁹⁸³ JAV Aukščiausiojo Teismo 1987 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Griffith prieš Kentucky*, 479 U.S. 314..

⁹⁸⁴ KERMIT, supra 982, p. 1117–1124.

⁹⁸⁵ Išimtis taikomos ir Argentinoje, Nyderlanduose. Žr. BREWER-CARIAS, supra 83, p. 905.

⁹⁸⁶ VERSTRAELEN, supra 132, p. 1691.

⁹⁸⁷ *Ibid.*, p. 1692.

⁹⁸⁸ STAUGAITYTĖ, supra 974, p. 68.

– Prancūzijos Valstybės Taryba (pranc. *Conseil d'État*) – institucija, skirta vykdomosios valdžios kontrolei⁹⁸⁹. Šiuo atveju turimas omenyje administracinių teismų atsiradimas. Jeigu konstitucinės kontrolės atveju teismas kontroliuoja įstatymų leidėją, tai administracinės – vykdomąją valdžią⁹⁹⁰. Todėl atrodytų, kad šių teismų veikimo principai (taip pat ir sprendimo galiojimo laike aspektu) turėtų būti vienodi. Vis dėlto tai nėra tiesa. Nors administracinių teismų atveju klausimas priklauso nuo jurisdikcijos, tačiau tradicinis požiūris yra ginčijamo individualaus administracinio akto panaikinimas *ab initio*⁹⁹¹. Tačiau ir čia vis daugiau konvencinio principo lankstumo pavyzdžių. Štai Prancūzijos administraciniame procese iki pat 2004 m. net nebuvo galimybės kalbėti apie kitoki, nei retroaktyvų sprendimų galiojimą– tik nuo nurodytų metų Prancūzijos Valstybės Taryba pirmą kartą apribojo retroaktyvų teismo sprendimo veikimą dėl socialinių padarinių⁹⁹². Tas pats pasakytina ir apie gerokai ankstesnę Europos Sąjungos Teisingumo Teismo, sukurto iš esmės pagal Prancūzijos Valstybės Tarybos modelį, pavyzdį *Defrenne* byloje⁹⁹³.

Analizuojant teismų sprendimų poveikio laike klausimą socialinių padarinių aspektu, reikia atkreipti dėmesį į du svarbius vertikalčiai veikiančius aspektus: 1) Koks teismo sprendimo poveikio laike režimas egzistuoja konkrečiame procese? 2) Kokios išimtys yra galimos iš egzistuojančio režimo? Šiuos aspektus svarbu išskirti, nes pirmasis lemia, kur yra atskaitos taškas vykdomoje analizėje ir dažniausiai žinoma teisės aktuose arba tradicijoje įtvirtinta taisyklė, o antrasis parodo, kiek teismas yra lankstus, esant prielaidai, kad pirmasis klausimas jau atsakytas ir dažniausiai tai yra būtent teismų praktikoje susiformuojantis režimas. Abu aspektai turi savo specifinius

⁹⁸⁹ PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, J. *Administracinė justicija: teorija ir praktika*. Vilnius: Justitia, 2005.

⁹⁹⁰ MIKELĖNAS, V. Interpretacinis žaismas arba kaip kurti teisę be parlamento. *Jurisprudencija*, Nr. 2 (116), 2009, p. 1.

⁹⁹¹ Tour of Europe. Association of the Councils of State and Supreme Administrative Jurisdictions of the European Union. Prieiga internete: <<http://www.aca-europe.eu/index.php/en/tour-d-europe-en>> [žiūrėta 2013 m. kovo 7 d.].

⁹⁹² Prancūzijos Valstybės Tarybos 2004 m. gegužės 11 d. sprendimas byloje *Association AC et autres*. Nr. 255886.

⁹⁹³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1976 m. balandžio 8 d. sprendimas byloje *Defrenne prieš SABENA*, 43/75.

analizės objektus, nors ir susijusius tarpusavyje. Nors šiame tyrime svarbesnis yra klausimas dėl teismų praktikoje besiformuojančių pagrindų taikyti išimtines sprendimų poveikio laike taisykles, jų priežastys yra neatsiejamos nuo konvencinių taisyklių socialinių padarinių vertinimo, nes kyla būtent iš šios problematikos.

Retroaktyvumo klausimas gali turėti įvairių tirtinų aspektų. Bendriausia prasme socialinių padarinių klausimu galima išskirti ekonominio efektyvumo (angl. *efficiency*) ir sąžiningumo (angl. *fairness*) grupes⁹⁹⁴. Efektyvumo prasme galima ieškoti, kaip teismų sprendimų poveikis nulemia subjektų elgesį iki sandorių, teigiant, jog retroaktyvus reguliavimas gali lemti ekonomiškai neefektyvų subjektų elgesį iki sandorių (angl. *inefficient precautionary behaviour*)⁹⁹⁵. Tačiau kai kurie autoriai teigia, kad retroaktyvumas yra ekonomiškai naudingas (užtikrina ekonominį efektyvumą), preziumuojant dėl retroaktyviai taikomos taisyklės ekonominio efektyvumo, lyginant su keičiama taisykle, ir suvokiant, jog subjektai, veikdami analogiškai kaip ir rinkoje, apskaičiuoja riziką, jog teisė veiks retroaktyviai, t. y. apsidraudžia⁹⁹⁶. Kita vertus, ekonominės teisės analizės literatūroje diskutuojama, kokią įtaką retroaktyvumas gali turėti ir sąžiningumo grupei priskiriamų padarinių pasitikėjimo (angl. *reliance*) teise aspektas⁹⁹⁷.

Retroaktyvus teismų sprendimų poveikis prisideda prie teisinio neapibrėžtumo⁹⁹⁸. Kita vertus, galima ir pozicija, kad kaip ir teisėkūros, taip ir teismų sprendimų atveju, naujos taisyklės kūrimas reiškia labiau ekonomiškai pagrįstos arba efektyvesnės taisyklės kūrimą, kalbant apie bendrą turtinės gerovės (angl. *net benefit*) padidėjimą. Tad, kaip pažymi J. E. Fischas, jei nauja taisyklė yra ekonomiškai labiau pagrįsta, vadinasi ir jos taikymas retroaktyviai reikš, kad teisiniai santykiai taps labiau ekonomiškai pagrįstais ne tik į ateitį, bet ir į praeitį⁹⁹⁹.

⁹⁹⁴ GRAETZ, *supra* 133, p. 63–64.

⁹⁹⁵ Žr. pavyzdžiui, FELDSTEIN, M. On the Theory of Tax Reform. *J. Pub. Econ.*, Vol. 6, 1976.

⁹⁹⁶ GRAETZ, *supra* 133, p. 69–73.

⁹⁹⁷ Žr. pavyzdžiui, GRAETZ, *supra* 133, p. 73.

⁹⁹⁸ PORTUESE, *supra* 122, p. 21.

⁹⁹⁹ FISCH, *supra* 135, p. 1088.

Tačiau čia pat susiduriama su labai svarbia socialinių sąnaudų kategorija – pokyčio sąnaudomis (angl. *transition costs*)¹⁰⁰⁰. Juk jeigu atsiranda nauja taisyklė, tai ją reikia pritaikyti visiems praeities įvykiams, o čia didelė problema gali būti, kad tektų iš naujo spręsti daug bylų, iš naujo vertinti jau seniai išnagrinėtus ginčus. Tad net ir galbūt **sąnaudų minimizavimo** prasme labiau pagrįstos taisyklės įvedimas gali būti ne toks naudingas dėl sąnaudų, kurios būtų patirtos, jei reikėtų iš naujo vertinti visas ir praeityje įvykusias aktualias aplinkybes. Šiuo aspektu socialinio poveikio argumentas savotiškai paliečia deklaratyviąją teismų sprendimų priėmimo teoriją, nes akivaizdu, jog retroaktyvumo problemos pradeda kilti tuomet, kai požiūris į teismų sprendimus, kaip į teisės taikymo aktus, pradeda keistis, o teismų teisė tampa naujo turinio teisės dalimi.

Analizuojant išimčių taikymą, būtina turėti omenyje, kad išimtis bet kuriuo atveju veikia teisinį tikrumą. Kad ir koks konvencinis teismo sprendimo poveikio laike režimas galioja, subjektai, kuriems analizuojama teisme materialioji teisė yra aktuali, teoriškai turėtų numatyti rizikas, susijusias su jų padėtimi, priėmus sprendimą. Tačiau toks mąstymas gali būti kiek idealistinis, ir ne tik dėl ribotų subjektų galimybių numatyti tokias rizikas, bet ir dėl situacijų, kai vienas ar kitas (dažniausiai būtent retroaktyvus) reguliavimas potencialiai gali sukelti didesnę žalą nei nauda iš tokios taisyklės taikymo ir teisinio tikrumo užtikrinimo¹⁰⁰¹. Būtent tokia socialinių padarinių prasmė suteikia galimybę pažvelgti į argumentus, kuriais teismai pagrindžia tokias išimtis.

¹⁰⁰⁰ *Ibid.*, p. 1091.

¹⁰⁰¹ Pavyzdžiui, *Defrenne* bylos Europos Sąjungos Teisingumo Teisme (*Defrenne prieš SABENA*, 43/75) atveju buvo nagrinėjamas netinkamas valstybės narės (Jungtinės Karalystės) reguliavimas dėl darbuotojų lygybės užtikrinimo, atsižvelgiant į tai, kad bylos duomenimis avialinijose dirbusi stiuardėsė pagrindė, jog uždirba mažiau nei ta patį darbą dirbantis vyras. Byloje Europos Sąjungos Teisingumo Teismas pripažino valstybės narės pažeidimą, tačiau kartu konstatavo, kad susiklosčiusi situacija yra išimtinė, nes egzistavęs ne visiškasis aiškumas dėl taikytinos teisės, o dabar išaiškinus ją būdu, priešingu nei ją vertino daugybė ūkio subjektų valstybėje narėje ir kai kuriose kitose valstybėse narėse, retroaktyvus sprendimo veikimas turėtų būti apribotas, teisę kreiptis dėl patirtos žalos paliekant tik tiems darbuotojams, kurie tai padarė nacionaliniuose teismuose iki šio prejudicinio sprendimo priėmimo momento.

2.5.1. Europos Žmogaus Teisių Teismas

Europos Žmogaus Teisių Teismas sprendimo galiojimo laike aspektu iš pirmo žvilgsnio yra klasikinis ginčus nagrinėjantis teismas. Jis nagrinėja individualius asmenų skundus, pripažįsta, ar individualiu atveju valstybė nepažeidė Konvencijoje įtvirtintos asmens teisės. Tad teismo sprendimai yra deklaratyvaus pobūdžio ir turi retroaktyvią galią¹⁰⁰². Šiuo atveju su socialiniais padariniais problemų nekiltų, jei byla turėtų vien individualų pobūdį. Tačiau neretai teismo sprendimų realus poveikis peržengia individualios bylos ribas. Ne vienoje byloje teisme spręstas klausimas turėjo tiesioginį ryšį su valstybėje įtvirtintu reguliavimu ar susiklosčiusia teismų praktika.

Klasikiniu pavyzdžiu, kuriame eksplicitiškai paliečiamas šis aspektas, yra *Marckx prieš Belgiją*¹⁰⁰³ byla. Šioje byloje buvo pripažinta, jog tarp motinos ir jos vaiko susiklostę santykiai traktuojami kaip šeimos santykiai, kurie saugomi Konvencijos, nepaisant valstybėje esančio reguliavimo. Tokia išvada turėjo reikšmę Belgijos teisės nuostatoms (pirmiausiai, Belgijos civilinio kodekso nuostatoms, susijusioms su paveldėjimo teise), pagal kurias netekėjusios motinos vaikas turėjo mažiau teisių nei vaikas, kurį pagimdė ištekėjusi motina. EŽTT pripažino, kad sprendimo ribos peržengia individualų klausimą vien dėl to, kad nagrinėta problema kilo iš bendro pobūdžio reguliavimo. Kita vertus, EŽTT pabrėžė, jog neturi teisės panaikinti nacionalinės teisės nuostatų. Kartu nurodyta, jog iš teisinio tikrumo principo kyla reikalavimas apriboti (angl. *dispense*) situacijų, kurios įvyko iki konkretaus teismo sprendimo priėmimo, peržiūrėjimą. Teismas pateikė nuorodą ir į daugelyje valstybių pripažįstamą *ex nunc* konstitucinių teismų sprendimų poveikio laike režimą.

Savo praktikoje EŽTT yra pabrėžęs, kad valstybės narės turi teisę pasirinkti, kaip įgyvendinti įsipareigojimus pagal Konvencijos 46 straipsnį (vykdyti teismo sprendimą), atsižvelgiant į tai, jog valstybės narės priemonės

¹⁰⁰² Žr. pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. birželio 13 d. sprendimą byloje *Marckx prieš Belgiją*, 6833/74, 58 pastraipa.

¹⁰⁰³ *Ibid.*

turi būti suderinamos su teismo padarytomis išvadomis¹⁰⁰⁴. Teismas yra nurodęs, kad pareiga vykdyti teismo sprendimą apima ne tik pareigą sumokėti asmeniui teismo nurodytą sumą (kompensaciją), bet ir grąžinti asmenį kuo arčiau tokios padėties, kurioje asmuo būtų buvęs iki Konvencijos pažeidimo, t. y. įvykdyti *restitutio in integrum*¹⁰⁰⁵. Priemonės, kurių turi imtis valstybės, yra pačių valstybių reikalas, tačiau pagal minėtą Konvencijos 46 straipsnį teismo sprendimo vykdymą prižiūri Tarybos Ministrų Komitetas.

Viena iš tipinių ir Ministrų Komiteto kai kuriais atvejais ypač rekomenduojamų priemonių yra teismų proceso nacionaliniuose teismuose peržiūra¹⁰⁰⁶. Šiuo aspektu retroaktyvumo aspektas yra labai svarbus, nes nacionalinių teismų sprendimų peržiūra reiškia, kad teismų sprendimų baigtumas yra paneigiamas, o EŽTT sprendimas *de facto* jį keičia. Kita vertus, kaip minėtoje *Marckx* prie *Belgiją* byloje nurodė teismas, sprendimas dėl Konvencijos pažeidimo yra deklaratyvaus pobūdžio ir jo vykdymas yra nacionalinės teisės klausimas. Taip teismas kiek švelnina neigiamą poveikį teisinio tikrumo principui, kai tam tikros nuostatos išaiškinimas kita forma nei tai buvo priimta nacionalinėje teisėje, lemia teismų sprendimų peržiūrėjimą. Kartu tokia išvada veikia ir socialinius padarinius, kurie kyla iš teismo sprendimo baigtumo principo pažeidimo nacionalinėje teisėje, kai asmenims kyla papildomos sąnaudos dėl rizikų, kad formaliai galutinis sprendimas dar gali būti atnaujintas ilgą laikotarpį. Tačiau EŽTT eksplicitiškai nenagrinėja tokio socialinio poveikio galimybių.

¹⁰⁰⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. liepos 13 d. sprendimas byloje *Scozzari ir Giunta prieš Italiją*, 39221/98..

¹⁰⁰⁵ JACOBS, *supra* 142, p. 57. Taip pat žr. 1996 m. birželio 12 d. Europos Tarybos narių teisingumo ministrų rezoliucija *On measures to ensure fairness and efficiency of justice and, in particular, to reduce undue delays*. 20-oji Europos teisingumo ministrų konferencija, Budapeštas. Prieiga internete: <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=260290&SecMode=1&DocId=546508&Usage=2>> [žiūrėta 2014 m. sausio 22 d.]..

¹⁰⁰⁶ HARRIS, *supra* 141, p. 863. Taip pat žr. 1996 m. birželio 12 d. Europos Tarybos narių teisingumo ministrų rezoliuciją *On measures to ensure fairness and efficiency of justice and, in particular, to reduce undue delays*. 20-oji Europos teisingumo ministrų konferencija, Budapeštas. Prieiga internete: <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=260290&SecMode=1&DocId=546508&Usage=2>> [žiūrėta 2014 m. sausio 22 d.];

Pabrėžtina, kad valstybių galimybės dėl to, kaip išspęsti EŽTT sprendimo sukeltą retroaktyvumo problemą, yra labai įvairios¹⁰⁰⁷. Jau minėtas nacionalinių teismų sprendimų peržiūrėjimas yra plačiai taikoma priemonė. Tarp kitų priemonių yra nagrinėjamų procesų pagreitinimas, asmens teisių atkūrimas, vyriausybės konstatavimas dėl asmens nekaltumo, teismų sprendimų vykdymo modifikavimas administracinėmis priemonėmis, kompensacijos ir kt.¹⁰⁰⁸ Kaip matyti, nors EŽTT sprendimo vykdymo klausimas yra Ministrų Komiteto jurisdikcijoje, konvencinis deklaratyvus, t. y. retroaktyvus sprendimo pobūdis, gali savaime lemti tam tikrus sunkumus nacionalinėje teisėje bei sukelti problemų socialiniuose santykiuose, t. y. turėti reikšmingą, taip pat ir neigiamą, socialinį poveikį.

EŽTT individualaus pobūdžio ginčai šiai dienai jau yra tik dalis kylančios retroaktyvumo problemos. EŽTT yra ne kartą konstatavęs, kad nors Konvencijos sistema pirmiausiai yra nukreipta į individualią pagalbą, tačiau šios sistemos tikslas apima ir identifikavimą viešosios politikos problemų, siekiant bendro intereso (angl. *to determine issues on public-policy grounds in the common interest*), taip užtikrinant bendrą žmogaus teisių apsaugos standartą ir vystant žmogaus teisių jurisprudenciją Konvencijos bendrijoje¹⁰⁰⁹. Čia matyti akivaizdus siekis ieškoti priemonių, kurios padėtų sistemiskai pataisyti padėti konkrečioje valstybėje, o toks sisteminės problemos identifikavimas dar akivaizdžiau pripažįsta galimą bendro pobūdžio nacionalinio reguliavimo netiesioginio panaikinimo galimybę.

Pagal teismo praktiką, valstybės narės pareiga vykdyti galutinį teismo sprendimą apima ne tik pareigą sumokėti teismo nurodytą sumą individui, kurio teisės teismo buvo pripažintos pažeistomis, bet ir pasirinkti bendro pobūdžio ar, jei tinkama, individualias priemones nacionalinėje teisėje,

¹⁰⁰⁷ *General measures*. Information from cases closed. European Court of Human Rights. Prieiga internete: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Documents/MGindex_en.asp> [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.].

¹⁰⁰⁸ *Individual measures*. Information from cases closed. European Court of Human Rights. Prieiga internete: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Documents/MIindex_en.asp> [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.].

¹⁰⁰⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. kovo 22 d. sprendimas byloje *Constantin Markin prieš Rusiją*, 30078/06, 197 pastraipa ir kt.

kuriomis siekiama nutraukti teismo nurodytą pažeidimą bei kiek įmanoma ištaisyti šių pažeidimų padarinius¹⁰¹⁰. Bendro pobūdžio priemonės gali būti įvairios: teisinio reguliavimo pakeitimas, administracinės reformos, teismų praktikos keitimas ar nacionalinių institucijų apmokymai¹⁰¹¹. Priemonių skirstymą į individualias ir bendro pobūdžio galima paaikškinti ir per socialinių padarinių prizmę: teismo sprendimui paliečiant bendro pobūdžio nacionalines nuostatas ar egzistuojančią praktiką, kyla rizika, kad tokios nuostatos buvo ir yra taikomos kitose analogiškose situacijose, kas po EŽTT sprendimo reiškia taikymo neteisėtumą. Tad teismui indikuojant vieną pažeidimą, visi suinteresuoti asmenys (kalbama apie tuos, kurie nėra praleidę nacionalinėje teisėje ir Konvencijoje numatytų senaties terminų) įgyja teisę kreiptis į teismą analogišku klausimu.

Todėl bendro pobūdžio priemonių atveju, atsižvelgiant į tai, kad analogiškas klausimas bus sprendžiamas taip pat, kreipimasis į nacionalinius teismus, o vėliau, jiems netenkinus prašymo, į EŽTT, yra iš esmės socialiai bevertis, nes galutinis atsakymas jau atsakytas EŽTT. Tokie kreipimaisi sukelia daug socialinių sąnaudų. Be to, sudėtingose situacijose asmenų teisių pagal Konvenciją pažeidimai gali būti taisomi skirtingais būdais, juk ir EŽTT sprendimų vykdymas paliktas valstybių diskrecijai. Todėl kyla rizika, kad asmenys, kuriems indikuota apie Konvencijos pažeidimą, gali prašyti išspręsti jų klausimą ne optimaliu būdu. Iš čia kyla į socialinius padarinius orientuota EŽTT argumentacinė linija, susijusi su bendro pobūdžio priemonėmis, davusi pradžia ir pilotinio sprendimo procedūrai. Tad iš esmės dvi su socialinėmis sąnaudomis susijusios priežastys – didelis EŽTT darbo krūvis ir sisteminių problemų sprendimo gairės, kurios padidintų aiškumą valstybėms Konvencijos narėms – nulėmė šio instituto atsiradimą¹⁰¹².

¹⁰¹⁰ *Scozzari ir Giunta prieš Italiją*, 39221/98, 249 pastraipa.

¹⁰¹¹ JACOBS, *supra* 142, p. 58.

¹⁰¹² BUYSE, A. The Pilot Judgment Procedure at the European Court of Human Rights: Possibilities and Challenges. *Nomiko Vima (The Greek Law Journal)*, Vol. 57, 2009. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1514441>, p. 9–10. Taip pat žr. *Factsheet. Pilot Judgments*. European Court of Human Rights. 2014 m. liepos mėn. Prieiga internete: < http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_ENG.pdf > [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 11 d.].

Kertiniu šiuo aspektu galima nurodyti 2004 m. sprendimą byloje *Broniowski prieš Lenkiją*¹⁰¹³ – pirmąjį pilotinį sprendimą EŽTT¹⁰¹⁴. Bylos esmė: teismas pripažino, kad Lenkija pažeidė Konvencijos Pirmojo protokolo¹⁰¹⁵ 1 straipsnį, nes tinkamai nekompensavo asmeniui jo turto praradimo, nutikusio dėl po II pasaulinio karo pakitusios Lenkijos sienos Rytuose prie Bug upės ribų. Byloje teismas ne tik konstatavo Konvencijos pažeidimą, indikavo sumą, kurią turi sumokėti Lenkija individui, bet rezoliucinėje dalyje nurodė bendro pobūdžio priemonę: valstybė narė privalo tinkamomis priemonėmis ir administracine praktika (angl. *administrative practices*) užtikrinti byloje nagrinėjamą nuosavybės teisės įgyvendinimą likusiems Bug upės pareiškėjams arba užtikrinti jiems lygiavertį žalos atlyginimą, atsižvelgiant į nuosavybės teisių apsaugos principus, išdėstytus Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnyje¹⁰¹⁶.

Svarbu pabrėžti du esminius teismo argumentus, dėl kurių priimtas šis sprendimas, nes abu jie tiesiogiai susiję su socialinių padarinių klausimu. Pirma, teismas atsižvelgė į didelį bylų skaičių pačiame teisme bei į tai, jog identifiukuota sisteminė ar struktūrinė problema, galinti lemti daugybės panašių bylų atsiradimą¹⁰¹⁷. Socialiniai padariniai šiuo atveju yra teismo sąnaudos. Antra, atsižvelgiant į struktūrinių ar sisteminių problemų buvimą, veiksmingas Konvencijos taikymas bus užtikrintas, jei individualios ir bendro pobūdžio priemonės bus identifiukuotos pilotinėje byloje¹⁰¹⁸. Tad šiuo sprendimu teismas sukonstravo pamatus pilotinio sprendimo idėjai, kurios vienas iš esminių tikslų yra išspręsti sisteminę Konvencijos pažeidimo problemą, kylančią būtent dėl retroaktyvaus pobūdžio, t. y. valstybei perimti situaciją toje stadijoje, kai galima patirti mažiausiai sąnaudų, kompensuoti žalą nukentėjusiems asmenims, keisti situaciją nelaukiant to momento, kai visi asmenys kreipsis į

¹⁰¹³ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. birželio 22 d. sprendimas byloje *Broniowski prieš Lenkiją*, 31443/96.

¹⁰¹⁴ BUYSE, *supra* 1012, p. 2.

¹⁰¹⁵ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Protokolas Nr. 1, iš dalies pakeistas Protokolu Nr. 11. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7391.

¹⁰¹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. birželio 22 d. sprendimas byloje *Broniowski prieš Lenkiją*, 31443/96.

¹⁰¹⁷ *Ibid.*, 35 pastraipa.

¹⁰¹⁸ *Ibid.*, 36 pastraipa.

teismus ir pan. Akivaizdu, kad toks požiūris referuoja į mažiausių sąnaudų galinčiojo išvengti paieškas, kas sąnaudų minimizavimo prasme yra pagrįsta.

Nors ir specifinis, tačiau kitas aktualus pavyzdys yra garsi byla *L. prieš Lietuvą*¹⁰¹⁹, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl Lietuvos nacionalinėje teisėje nesančio reguliavimo, susijusio su galimybe asmeniui užtikrinti įtvirtintą teisę pasikeisti lytį. Teismas konstatavo, jog nagrinėtu atveju egzistuoja tam tikra įstatymų leidybos spraga, susijusi su lyties pakeitimo operacijomis, dėl to pareiškėjas yra atsidūręs kankinančioje nežinioje dėl savo privataus gyvenimo ir tikrosios tapatybės pripažinimo¹⁰²⁰. Toks reguliavimo spragos konstatavimas akivaizdžiai paveikia ne tik individualią situaciją, bet ir bendrai šį reguliavimo aspektą, nes teismas eksplicitiškai įvardijo bendro reguliavimo nebuvimą kaip vieną iš pagrindų pripažinti, jog buvo pažeistos asmens teisės.

Tad sisteminė arba struktūrinė nacionalinio reguliavimo problema buvo akivaizdžiai paliesta. Ir čia teismas ėmėsi dar vieno įdomaus instrumento – suteikė valstybei alternatyvas, kaip tinkamai spręsti iš pažeidimo kylančią sisteminę problematiką: arba atlyginti asmeniui galimas išlaidas, kurios kils dėl jo lyties keitimo operacijos, padarytos ne Lietuvoje, arba per 3 mėn. priimti reguliavimą, pagal kurį būtų užpildyta teisės spraga. Įdomu tai, kad kaip atskirojoje nuomonėje pareiškė teisėja E. Fura-Sandström, tokia individuali priemonė kaip reglamentavimas yra panašesnė į bendro pobūdžio priemonę, todėl jos nuomone teismas šiuo aspektu veikė *ultra vires*¹⁰²¹. Eksplicitiškai neįvardytų socialinių padarinių aspektu tokį teismo lankstumą galima matyti turintį ir teigiamą (bandymas ieškoti individualioje situacijoje sąnaudų prasme optimalaus sprendimo), ir neigiamą (mažėja teisinis tikrumas, nes nukrypstama nuo įprastų bendro pobūdžio priemonių taikymo standartų) poveikį.

Analizuojant EŽTT jurisprudenciją, susijusią su laiko dimensija, reikėtų paminėti ir teismo požiūrį į nacionalinės teisės taikymą laike. Čia galima

¹⁰¹⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas byloje *L. prieš Lietuvą*, 27527/03.

¹⁰²⁰ *Ibid.*, 59 pastraipa.

¹⁰²¹ Teisėjos E. Fura-Sandström atskiroji nuomonė. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas byloje *L. prieš Lietuvą*, 27527/03.

prisiminti laiko aspektu gan kontroversiškus EŽTT sprendimus bylose, kuriose buvo sprendžiami Italijoje įvykdyti reguliavimo pakeitimai, nulėmę retroaktyviai sumažintas asmenų išmokas (pensijas). Štai byloje *Maggio ir kiti prieš Italiją*¹⁰²² teismas sprendė situaciją, kai italams, dirbusiems Šveicarijoje, buvo nustatytas reguliavimas, pagal kurį jų Italijoje gautina pensija buvo sumažinta iki įprasto Italijoje dydžio, neatsižvelgiant į didesnes Šveicarijoje dirbusių asmenų gautas pajamas. Italija tokį reguliavimą pagrindė siekiu užtikrinti asmenų lygiateisiškumą, išvengti Italijoje dirbančių asmenų diskriminacijos. Įdomu, kad EŽTT tokį argumentavimą priėmė ir pridūrė, kad reguliavimas buvo priimtas, siekiant sumažinti nepagrįstai geresnę kai kurių asmenų padėtį, o toks pakeitimas tam tikrais atvejais gali būti pagrįstas didelių asmenų grupių išmokų mažinimu, kuris susijęs su naujos išmokų schemas patvirtinimu¹⁰²³.

Akivaizdu, kad toks teismo vertinimas turi socialinį poveikį ir jo prielaidos slypi būtent teisės taikyme laike. Teismas eksplicitiškai tam tikros grupės asmenų pajamų mažinimą retroaktyviai pagrindė būtinybe sukurti išmokų schemą (viešasis interesas), pagal kurią asmenys, dirbę Šveicarijoje, mokėję proporcingai mažesnes įmokas, tačiau turintys teisę gauti didesnę pensiją (dėl didesnių draudžiamųjų pajamų Šveicarijoje), patektų į analogišką padėtį kaip ir asmenys, kurie atitinkamai dirbo Italijoje (nediskriminavimo siekis). Čia galima matyti, kaip teismas įvardija nediskriminavimą teisėtu tikslu, kurį, įvertinęs proporcingumo principo pagrindu, pripažįsta ir pagrįstu. Vis dėlto pajamų mažinimą patyrusių asmenų sąnaudos, jų lūkesčiai iš esmės nėra eksplicitiškai analizuojami kitų socialinių padarinių kontekste, o proporcingumo principo taikymas yra labai bendro pobūdžio, tiesiog prioretizuojant tariamą visų asmenų lygiateisiškumą ir tuo pagrindžiant nacionalinio reguliavimo, turinčio didelę įtaką asmenų pajamų sumažėjimui, retroaktyvumą.

¹⁰²² Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. gegužės 31 d. sprendimas byloje *Maggio ir kiti prieš Italiją*, 46286/09.

¹⁰²³ Angl. *The Court reiterates that in creating a scheme of benefits it is sometimes necessary to use cut-off points that apply to large groups of people and which may to a certain extent appear arbitrary. Ibid.*, 73 pastraipa.

Maggio bylos problematika pradeda ryškėti, bandant šį sprendimą matyti kitų panašaus pobūdžio situacijų šviesoje. Štai *Stefanetti ir kiti prieš Italiją*¹⁰²⁴ byloje situacija buvo iš esmės panaši į *Maggio*. Vis dėlto teismas šioje byloje žymiai detaliau analizavo socialinį retroaktyvaus nacionalinio reguliavimo poveikį. Sprendime vertintos išmokų sumažinimą patyrusių asmenų sąnaudos, jų pensijų dydžiai lyginami su vidutinės pensijos Italijoje dydžiu. Teismas pripažino, kad toks žymus pensijų sumažinimas pažeidė Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnyje įtvirtintą teisę į nuosavybės neliečiamumą. Teismas byloje įvertino pareiškėjų teisėtą lūkestį, kurį jie turėjo, Italijoje galiojant ankstesniam reguliavimui, apimančiam ir lūkestį, išvykus dirbti į Šveicariją, užtikrinti geresnes gyvenimo sąlygas pensijų gavimo metu. Tokie teismo argumentai eksplicitiškai paliečia ir vertina socialinius padarinius per teisėtų lūkesčių kategoriją.

Kita vertus, dar vėlesnėje *Azienda Agricola ir kiti prieš Italiją*¹⁰²⁵ byloje EŽTT pripažino, kad paramos žemės ūkio bendrovėms nutraukimas retroaktyviai, skirtingai nei *Stefanetti* byloje, nepažeidė Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio. Teismas pripažino, kad valstybė turi didelę nuožiūros laisvę tais atvejais, kai sprendimai susiję su valstybės ekonominės ar socialinės politikos vykdymu. Pabrėžta, kad šioje byloje parama žemės ūkio bendrovėms buvo skirta iš valstybės biudžeto, kurį formuoja mokesčių mokėtojai. Teismas patvirtino proporcingumo *sensu stricto* formulę, per kurią ieškojo tinkamos pusiausvyros tarp viešojo intereso ir asmenų interesų, tačiau analizė, kaip ir *Maggio* atveju, buvo daugiau nukreipta į viešojo intereso prioretizavimą ir valstybės nuožiūros laisvę ekonominės politikos klausimais. Socialinių padarinių prasme svarbu, kad teismas testą bent teoriškai atliko, kita vertus, norėusi gilesnės teismo analizės, siekiant suprasti ir privataus subjekto sąnaudas. Šis sprendimas ir tarp jį priėmusių teisėjų nebuvo vertintas vienareikšmiškai – du iš penkių teisėjų atskirojoje nuomonėje pateikė kritiką

¹⁰²⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. balandžio 15 d. sprendimas byloje *Stefanetti ir kiti prieš Italiją*, 21838/10.

¹⁰²⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Azienda Agricola Silverfunghi s.a.s. ir kiti prieš Italiją*, 48357/07.

nenuosekliai teismo jurisprudencijai, vertinant toje pačioje valstybėje paplitusią praktiką retroaktyviai mažinti asmenų pajamas¹⁰²⁶.

Apibendrinant galima matyti, kad EŽTT iš esmės supranta sprendimo poveikio laike socialinę problemą. Šis teismas nuolat ieško individualaus požiūrio į tinkamą sprendimo įgyvendinimą. Nors teismo sprendimo poveikio laike elementas nėra eksplicitiškai analizuojamas, tačiau taikomų priemonių įvairovė suteikia teismui galimybę atsižvelgti į situacijos specifiką ir pasirinkti efektyviausią problemos sprendimo būdą. Bendro pobūdžio priemonių taikymas ir pilotinio sprendimo procedūra yra tiesiogiai su sprendimo poveikio laike sąnaudomis susiję teismo įrankiai, leidžiantys teismui ne tik išvengti sąnaudų dėl daugybės panašių bylų, bet ir valstybei imtis bendro pobūdžio administracinių priemonių, kuriomis būtų nuosekliai išspręsta problema. Teismo argumentai paliečia socialinius padarinius, tačiau tokio pobūdžio argumentai gali būti naudojami labiau nei *de facto* jų pateikiama šiandien.

Atskira problematika galima įvardyti situacijas, kuriose teismas analizuoja nacionalinės teisės taikymą laike. Šiai dienai sunku spręsti apie vienareikšmę teismo poziciją šiuo klausimu, teismas panašius retroaktyvaus reguliavimo atvejus vertina gan skirtingai, tačiau visais atvejais siekia bent formaliai pagrįsti savo analizę proporcingumo testu, bendro pobūdžio socialinio poveikio argumentais. Galima teigti, kad detalesnis socialinių sąnaudų vertinimas teismo argumentuose sietinas su vienos iš kelių teismo argumentacinių linijų buvimu, t. y., kai teisės aktų retroaktyvus galiojimas neleidžiamas.

2.5.2. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas

Sunku būtų nuginčyti, kad ES teisė turi didžiulę įtaką valstybių narių teisės sistemoms. Šiandien jau sudėtinga aiškiai suprasti, kur yra riba tarp nacionalinės teisės ir ES teisės principų, o vien *effet utile* principo įtvirtinimas

¹⁰²⁶ Teisėjų P. Lemmenso ir E. Kūrio atskiroji nuomonė. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Azienda Agricola Silverfunghi s.a.s. ir kiti prieš Italiją*, 48357/07.

sunkiai gali leisti kalbėti apie izoliuotą nacionalinės ir ES teisės analizę¹⁰²⁷. Todėl ir ESTT sprendimai, kuriais yra taikoma ir aiškinama ES teisė, turi didžiulę įtaką ne tik asmenims, turintiems *locus standi* kreiptis į ESTT, bet ir siekiantiems ginti su ES reguliavimu susijusias teises nacionaliniuose teismuose. Čia didelę įtaką turi ESTT sprendimų poveikis laike.

ESTT sprendimų poveikio laike režimai priklauso nuo konkrečios procedūros. Apibendrintai galima pateikti tokią šio teismo sprendimų galiojimo laike schemą.

Procedūra (SESV straipsnis)	Galiojimo taisyklė	Išimtys
Apeliacinė funkcija (256 straipsnis)	<i>Ex nunc</i>	Nėra konkrečių taisyklių
Ieškiniai dėl įsipareigojimų nevykdymo (258 straipsnis)	<i>Ex tunc</i> ¹⁰²⁸	Teismas gali apriboti laike sprendimo teisinius padarinius ¹⁰²⁹
Ieškiniai dėl panaikinimo (263 straipsnis)	<i>Ex tunc</i> (retroaktyvus veikimas, aktas naikinamas <i>ab initio</i>) ¹⁰³⁰	Teismas gali nurodyti, kurie paskelbto negaliojančiu akto padariniai lieka galutiniai (264 straipsnis)
Ieškiniai dėl įpareigojimų nevykdymo (265 straipsnis)	<i>Ex nunc</i>	Nėra konkrečių taisyklių

¹⁰²⁷ JARUKAITIS, *supra* 146, p. 335.

¹⁰²⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2009 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *Komisija prieš Suomiją*, C-284/05. Taip pat žr. CRAIG, *supra* 144, p. 432.

¹⁰²⁹ Išskirtiniais atvejais tai teismas galėtų padaryti, tai susiję su galimomis retrospektyvumo pasekmėmis. Žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2002 m. kovo 19 d. sprendimą byloje *Komisija prieš Graikiją*, C-426/98.

¹⁰³⁰ FREESTONE D. A. C., DAVIDSON, J. S. *The Institutional Framework of European Communities*, London: Croom Helm., 1988, p. 161. Panaikinimas veikia *erga omnes*. Plačiau žr. LENAERTS, K. *et al. Procedural Law of the European Union*. 2nd ed., London: Sweet and Maxwell, 2006, p. 250.

Tiesioginiai ieškiniai (268 straipsnis)	<i>Ex nunc</i>	Nėra konkrečių taisyklių
Prašymai priimti prejudicinį sprendimą (267 straipsnis)	<i>Ex tunc</i> (retroaktyvus veikimas) ¹⁰³¹	Sprendimo įsigaliojimo apribojimas laike (angl. <i>limitation of temporal effects of a judgement</i>) (Teismo sukurta doktrina)

5 lentelė. *Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimų poveikio laike režimai pagal procedūras*

Analizuoti visas skirtingas Europos Sąjungos Teisingumo Teismo procedūras jų poveikio laike aspektu greičiausiai būtų atskiros disertacijos dalykas. Todėl pateikus glaustą skirtingų procedūrų metu priimamų sprendimų poveikį laike aukščiau, koncentruojamasi į vienos specifinės, tačiau kartu ir dažniausiai taikomos procedūros¹⁰³² – proceso dėl prejudicinio sprendimo – poveikio laike aspektą. Konvencinio prejudicinio sprendimo galiojimo pakeitimas iš *ex tunc* į *ex nunc* galimas, tik teismui gavus prejudicinio sprendimo proceso dalyvio prašymą¹⁰³³.

Pabrėžtina, kad išimties iš retroaktyvaus veikimo doktrina prejudicinio sprendimo procedūroje ESTT tiesiogiai kilo iš socialiniais padariniais pagrįsto argumento – ekonominio pobūdžio sunkumų (angl. *economic repercussions*),

¹⁰³¹ Svarbu pažymėti išskyrimą tarp prejudicinio sprendimo, kuriuo prašoma išaiškinimo ir prejudicinio sprendimo, kuriuo panaikinimas ES teisės aktas dėl skirtingos juose pateikiamų teisės aiškinimų veikimo laike kilmės. Kai ESTT pateikia išaiškinimą nacionalinės teisės atžvilgiu (SESV 267 straipsnio 1 dalies a ir b punktai dėl išaiškinimo), tuomet teismo pateiktas išaiškinimas yra retroaktyvus, tai yra atskaitos taškas, kuris yra susijęs su teismo deklaratyviąja funkcija – atskleisti galiojančios teisės prasmę. Žr. pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1980 m. kovo 27 d. sprendimą byloje *Amministrazione delle Finanze prieš Srl Meridionale Industria Salumi*, 128/79. Tuo tarpu ES teisės akto panaikinimo retroaktyvaus veikimo prejudicinio sprendimo procedūros metu (SESV 267 straipsnio 1 dalies b punkto dalis dėl panaikinimo) pagrindas yra taikoma analogija su ieškiniiais dėl panaikinimo (SESV 263 straipsnis). Žr. 1992 m. kovo 10 d. sprendimą byloje *Lomas*, C-38/90; 1980 m. spalio 15 d. sprendimą byloje *Providence agricole de la Champagne*, C-4/79. Šis išskyrimas svarbus tuo, kad abiem atvejais retroaktyvumas turi skirtingą kilmę, o analogijos taikymas panaikinimo atveju leidžia laisviau atsižvelgti į analogiškos procedūros metu taikomus kriterijus, tuo tarpu teisės aiškinimo atvejais yra labiau *sui generis* pobūdžio ir turi savo unikalią praktiką. Plačiau žr. CRAIG, *supra* 144, p. 555.

¹⁰³² STEINER, J. *et al.* *EU Law*. 9th edn., Oxford University Press, 2006, p. 193.

¹⁰³³ PRAPIESTYTĖ, D. *Prejudicinio sprendimo priėmimo Europos Sąjungos Teisingumo Teisme proceso aiškumas kaip vienodos Europos Sąjungos teisės aiškinimo ir taikymo garantija*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2012, p. 284.

kurie gali kilti dėl prejudicinio sprendimo retroaktyvaus veikimo¹⁰³⁴. Byloje *Defrenne*¹⁰³⁵, kurioje pirmą kartą buvo pritaikyta išimtis iš retroaktyvaus režimo, tai ir tapo esminiu teismo motyvu. Įdomu, kad teismo jurisprudencijoje buvo vertinami įvairiems subjektams kylantys ekonominiai sunkumai: nuo privačių (darbdavių) *Defrenne* byloje iki savivaldybių ir vyriausybių¹⁰³⁶ bei valstybių narių¹⁰³⁷. Kitas su socialiniais padariniais susijęs vertinimo kriterijus buvo įvestas *Bosman* byloje¹⁰³⁸ – juo tapo sudėtingų teisinių ryšių (angl. *intricate legal relationships*) buvimas, kaip pagrindas netaikyti sprendimo poveikio retroaktyviai.

Išimtinis retroaktyvumo ribojimas buvo tęsiamas ESTT jurisprudencijoje, tačiau ne visi doktrinoje taikyti argumentai buvo pagrįsti socialinių padarinių vertinimu, daugiau orientuojantis į teisinių padarinių buvimą¹⁰³⁹. Pavyzdžiui, byloje *Blaizot*¹⁰⁴⁰ teismas konstatavo, kad retroaktyvumo apribojimas taikytinas išimtiniais atvejais, nes teismas turi saugoti teisės objektyvumą ir jos stabilumą, atsižvelgiant į taikymą ateityje. Čia tiesiogiai paliečiamas teisinio tikrumo elementas, kuris išreiškiamas per subjektų tikėjimą teise, nes pati išimtis iš galiojančios taisyklės (konvencinio retroaktyvaus veikimo) yra papildomos sąnaudos, kurios kyla dėl atsirandančio teisinio neapibrėžtumo.

Įdomu tai, kad teismas analizuojamą doktriną taiko iš tiesų labai retai¹⁰⁴¹. Tačiau nors retas taikymas gali padėti grąžinti asmenų tikėjimą teisės stabilumu, tam kelių užkirsti gali aplinkybė, jog išimtis yra taikoma itin

¹⁰³⁴ LANG, M. Limitation of the temporal effect of a judgment of the Court. *Intertax*, No. 35, 2007. Prieiga internete: <<http://www.eatlp.org/uploads/public/Lang%20%20Temporal%20effects%20of%20ECJ.pdf>> [žiūrėta 2013 m. sausio 11 d.].

¹⁰³⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1976 m. balandžio 8 d. sprendimas byloje *Defrenne prieš SABENA*, 43/75.

¹⁰³⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1992 m. liepos 16 d. sprendimas byloje *Legros*, C-163/90; 2000 m. kovo 9 d. sprendimas byloje *EKW ir Wein & Co*, C-437/97.

¹⁰³⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1999 m. gegužės 4 d. sprendimas byloje *Sürül*, C-262/96.

¹⁰³⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1995 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *Union Royale Belge des Sociétés de Football Association ASBL prieš Jean-Marc Bosman*, C-415/93.

¹⁰³⁹ Plačiau žr. MURAUŠKAS, D. Temporal Limitation of the Court of Justice of the EU: Dealing with Consequences. *European Journal of Legal Studies*, Vol. 6, Issue 2, 2013.

¹⁰⁴⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1988 m. vasario 2 d. sprendimas byloje *Blaizot prieš Université de Liège ir kt.*, C-24/86.

¹⁰⁴¹ Tik 7 kartai per visą taikymo istoriją. Plačiau žr. MURAUŠKAS, *supra* 1039.

svarbiose ES teisės sistemai bylose¹⁰⁴². Kita vertus, teismas šiose išimtinėse bylose pripažįsta retroaktyvų sprendimo poveikį asmenims, kurie iki ESTT sprendimo paskelbimo kreipėsi tuo pačiu klausimu į nacionalinį teismą (išimtis iš išimties)¹⁰⁴³. Tokia nuostata socialinių padarinių prasme skatina individus kritiškai vertinti ES teisės įgyvendinimą ir ieškoti neatitikimų, kas mažina socialines sąnaudas bendra prasme – didesnė tikimybė rasti netinkamą teisę (informacijos trūkumo įveikimas), darant prielaidą, kad netinkama teisė yra socialine prasme *blogesnė*. Tuo pat metu tokia nuostata apriboja oportunistinį subjektų elgesį, kai jie sąmoningai nesikreipia į teismus dėl netinkamo ES teisės įgyvendinimo, suprasdami, kad vėlesnis ES teisės pakeitimas bus taikomas retroaktyviai, o jie galės gauti kompensacijas už visą laikotarpį.

Teigtina, kad ekonominiai skirtingų subjektų sunkumai bei monetarinės vertės neturintys sudėtingi subjektų teisės ryšiai tapo bene akivaizdžiausiais su socialiniais retroaktyvumo padariniais susijusiais argumentais. Kiti ESTT argumentai, kuriais teismas riboja retroaktyvaus prejudicinių sprendimų poveikį, yra daugiau teisinių padarinių pobūdžio. Bet kuriuo atveju galima teigti, kad Teisingumo Teismas gan lanksčiai žiūri į retroaktyvumo nulemtas situacijas ir siekia sukurti socialinio poveikio požiūriu optimalų reagavimo į išimtinius atvejus mechanizmą.

2.5.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimų galia yra nukreipta į ateitį – tai bendra taisyklė¹⁰⁴⁴. Konstitucinio Teismo įstatymo 72 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad teisės aktai negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas nutarimas, pagal kurį atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai. Be to, šio įstatymo 72 straipsnio 4 dalyje akcentuojama, kad neturi būti vykdomi sprendimai, pagrįsti teisės aktais, kurie

¹⁰⁴² Prisimintina ta pati viena iš svarbiausių ESTT jurisprudencijoje bylų – *Defrenne prieš SABENA*, 43/75.

¹⁰⁴³ Žr. pavyzdžiui, *Legros*, C-163/90. Taip pat žr. PRAPIESTYTĖ, *supra* 1033, p. 288.

¹⁰⁴⁴ *Lietuvos teisinės institucijos*, *supra* 118, p. 87.

pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai ar įstatymams, jeigu tokie sprendimai nebuvo įvykdyti iki atitinkamo nutarimo įsigaliojimo.

Tai, kad būtent Konstitucinio Teismo nutarimas lemia teisės akto eliminavimą iš teisės sistemos parodo, jog Lietuvoje galioja austriškas teisės aktų nuginkėjimo modelis ir sprendimų poveikis *ex nunc*¹⁰⁴⁵. Konstitucinis Teismas 2003 m. gegužės 13 d. sprendime¹⁰⁴⁶ nurodė, kad pagal Konstitucijos 107 straipsnį Konstitucinio Teismo sprendimų galia dėl teisės aktų atitikties Konstitucijai yra nukreipiama į ateitį. Tačiau bendra taisyklė turi tam tikrų ypatumų. Čia reikia pastebėti doktrinoje egzistuojančių diskusijos taškų, kurie kyla iš bendro pripažinimo, kad sprendimų galiojimo laike aspektų klausimas yra vienas sudėtingiausių konstitucinės teisės klausimų¹⁰⁴⁷. Paminėtina ir Konstitucinio Teismo teisėjo E. Šileikio atskiroji nuomonė, kurioje jis paliečia ne vieną aktualų sprendimų galiojimo laike aspektą¹⁰⁴⁸.

Ypatumai dėl galimo sprendimo poveikio praeičiai yra susiję su praeityje priimtų sprendimų padariniais: nors sprendimas negali galioti retroaktyviai dėl principo *lex retro non agit*, tam tikrais atvejais iš teisinės valstybės principo kyla supratimas, jog niekas negali turėti naudos iš savo neteisėtos veiklos¹⁰⁴⁹. Štai Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarime¹⁰⁵⁰ konstatuota, kad Respublikos Prezidento dekretas, kuriuo buvo suteikta Lietuvos pilietybė Jurijui Borisovui, prieštaravo Konstitucijai. Todėl nuo šio nutarimo įsigaliojimo nebegaliojo ir praeityje priimtas minėtas Prezidento dekretas. Toks galiojimas buvo pagrįstas idėja, kad po nutarimo priėmimo dekretas, pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai, negali sukelti padarinių. Taip, neginčijant dekreto padarinių iki Konstitucinio Teismo nutarimo, pripažintas jo negaliojimas nuo teismo nutarimo paskelbimo.

¹⁰⁴⁵ STAUGAITYTĖ, *supra* 974, p. 70–72; *Lietuvos teisinės institucijos*, *supra* 118, p. 87

¹⁰⁴⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 48-2133.

¹⁰⁴⁷ *Lietuvos teisinės institucijos*, *supra* 118, p. 89.

¹⁰⁴⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo E. Šileikio atskiroji nuomonė. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. spalio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 129-6116.

¹⁰⁴⁹ *Lietuvos teisinės institucijos*, *supra* 118, p. 88.

¹⁰⁵⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 124-5643.

Vis dėlto esminės nuostatos dėl Konstitucinio Teismo aktų galiojimo pateikiamos 2011 m. spalio 25 d. nutarime¹⁰⁵¹. Čia konstatuota, jog Konstitucinio Teismo įstatymo 72 straipsnio 4 dalyje yra įtvirtintas draudimas vykdyti sprendimus, atitinkančius šias sąlygas: jie buvo priimti pagal teisės aktą iki jo pripažinimo prieštaraujančiu Konstitucijai, priėmimo metu buvo grindžiami teisės aktais, dar nepripažintais prieštaraujančiais Konstitucijai, ir dėl to buvo preziumuojama, kad jie yra teisėti, ir tuo metu, kai įsigaliojo Konstitucinio Teismo nutarimas, kuriuo tie teisės aktai pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai, *nebuvo įvykdyti*. Tai, kad dar neįvykdyti sprendimai neturi būti vykdomi, pripažinus, kad jų pagrindu esantis teisės aktas prieštarauja Konstitucijai, reiškia ir draudimą taikyti Konstitucijai prieštaraujantį teisės aktą jau pradėtose nagrinėti bylose. Tokį minėtos nuostatos supratimą patvirtina ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika¹⁰⁵².

Retroaktyvaus teisinio reguliavimo galiojimo požiūriu aktualus 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas¹⁰⁵³, kuriame Konstitucinis Teismas nutraukė bylą iškart po viešo posėdžio. Šios bylos vienas iš ypatumų yra tai, kad pareiškėjas Vilniaus apygardos administracinis teismas prašė ištirti eilės įstatymų, kuriais buvo tvirtinami biudžeto asignavimai, konstitucingumą. Klausimas pareiškėjui kilo iš individualioje byloje nagrinėjamo ginčo, kuriame akcinė bendrovė „Lithun“ siekė patirtų nuostolių, kilusių dėl biudžeto asignavimų gavėjų

¹⁰⁵¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. spalio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 129-6116.

¹⁰⁵² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje Konstitucinio Teismo įstatymo 72 straipsnio 4 dalies prasme *sprendimų įvykdymu* pripažįstamos situacijos, kai asmuo yra praradęs galimybę įsiterpti ir per teismą reikalauti koreguoti tuos teisinius santykius, kurie susiklostė iki teisės normos, reglamentuojančios minėtus teisinius santykius, pripažinimo neteisėta. Ir priešingai – sprendimas laikomas neįvykdytu, kol asmuo turi teisę į savo pažeistų teisių gynimą teisme ar kitose įstatymų numatytose institucijose. Būtent iki to momento, kada teisė pareikšti skundą ar ieškinį teisme gali būti įgyvendinta, negalima konstatuoti sprendimo įvykdymo Konstitucinio Teismo įstatymo 72 straipsnio 4 dalies prasme (žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. rugpjūčio 20 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A¹⁴⁶-879/2013.; 2005 m. gruodžio 21 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A¹-438/2005, Administracinių teismų praktika Nr. 8, 2005; 2011 m. lapkričio 14 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A⁵⁷⁵-1831/2011, Administracinių teismų praktika Nr. 22, 2011; 2010 m. birželio 7 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A⁶⁶²-1735/2010, Administracinė jurisprudencija Nr. 19, 2010; 2013 m. kovo 12 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A⁵⁵²-519/2013).

¹⁰⁵³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 118-4830.

negautų asignavimų ir lėšų nepervedimo bendrovei, atlyginimo. Taip pat dėl atitinkamų su biudžeto asignavimais susijusių įstatymų kreipėsi ir Seimo narių grupė. Konstitucinė problema, pasak pareiškėjų, buvo nepagrįstas biudžeto asignavimų mažinimas ginčijamais įstatymais.

Konstitucinis Teismas šiame sprendime principingai nutraukė bylą dėl to, kad ginčijamas reguliavimas jau buvo neaktualus – jis buvo skirtas praeities teisiniams santykiams, kurių nebepakeisi. Pasak LRKT, jeigu byloje būtų nustatyta, kad ginčijamas teisinis reguliavimas prieštaravo Konstitucijai, jokia teisėkūros subjektų intervencija į tą teisinį reguliavimą nebegalima, nes atitinkami teisės aktai buvo skirti reguliuoti santykiams, kurie yra pasibaigę. Pasak teismo, tokia intervencija būtų beprasmė, iracionali, nes reikštų, kad atitinkami teisėkūros subjektai imasi reguliuoti – vadinasi, bando pakeisti, – praeitį.

Konstitucinis Teismas nurodė, kad kiekvienas valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų įstatymas – tai terminuotai galiojantis ir terminuotai taikomas įstatymas. Asignavimų valdytojų finansavimas iš atitinkamų metų biudžeto lėšų pasibaigia tada, kai baigiasi atitinkami biudžetiniai metai, t. y. tu metų gruodžio 31 d. Po šios datos valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų įstatymo apskritai nebeįmanoma taikyti. Praleidus minėtą datą neįmanoma kokiam nors asignavimų valdytojui praėjusių biudžetinių metų asignavimų pervesti taip, tarsi tai būtų padaryta dar anais biudžetiniais metais, nes jau yra prasidėję nauji biudžetiniai metai.

Nors minėtu sprendimu eksplicitiškai nėra pateikiami argumentai dėl jo socialinio poveikio, tačiau juos galima turėti omenyje. Pirmiausiai akcentuotina teismo nuostata, kad *intervencija [į praeityje įvykusius santykius reguliavusias nuostatas] būtų beprasmė, iracionali, nes reikštų, kad atitinkami teisėkūros subjektai imasi reguliuoti – vadinasi, bando pakeisti, – praeitį*. Čia matyti teismo siekis įtvirtinti iš teisinio tikrumo kylančią naudą ir išvengti sąnaudų, kurias lemtų galbūt geresnės teisės praeityje įtvirtinimas, tačiau sugriaunant buvusį reguliavimą. Vis dėlto tokius iš teisinio tikrumo kylančius sprendimo socialinio poveikio argumentus galima būtų nurodyti, jie papildytų

teismo argumentavimą, nes nors teismas ir teigia, kad praeities biudžeto reguliavimo keitimas būtų beprasmis, jis nebūtų beprasmis, jei būtų racionalus. Juk hipotetiškai įmanoma, kad praeities biudžeto asignavimų pakeitimas ir iš jo kylančios didžiulės sąnaudos dėl besikeičiančių asignavimų būtų mažesnės, nei žala dėl visiškai nepagrįsto biudžeto asignavimų paskirstymų. Pavyzdžiui, tokio, kuris aiškiai neatitiktų vienos iš teisingumo teorijų pagrindu pasirinktų asignavimų paskirstymo kriterijų.

Jau pasibaigusią biudžetinių metų ir juose numatytų asignavimų tvirtinimo kontekste bendrą taisyklę laiko aspektu sunku patvirtinti, nes Konstitucinis Teismas dar 1999 m. liepos 9 d. nutarimu¹⁰⁵⁴ pripažino, kad Lietuvos Respublikos 1998 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo 10 straipsnio 4 punktą prieštarauja Konstitucijai. Nors tokia Konstitucinio Teismo pozicija tiesiogiai susijusi su praeities įvykių vertinimu ir keitimu, šio nutarimo ypatumas yra Konstitucijai prieštaraujanti nuostatos turinys. Ši nuostata nebuvo susijusi su biudžeto asignavimais, bet su Vyriausybės funkcijomis ir plačia diskrecija keisti biudžeto asignavimus. Tad formaliai klausimai skirtingi, nors principinė nuostata, įtvirtinta vėlesniame nutarime, neatitinka 1999 m. nutarimo motyvų. Bet kuriuo atveju pažymėtina, kad nutarime nėra motyvų, susijusių su socialiniais tokio sprendimo padariniais.

Be minėto iš dalies retroaktyviai veikiančių Konstitucinio Teismo nutarimų pobūdžio, teismo jurisprudencijoje yra dar vienas retroaktyvumą leidžiantis elementas: teisė teisėkūros subjektui nustatyti naują reguliavimą, kuriuo pakeičiamas Konstitucijai prieštaraujantis, retroaktyviai. Čia primintinas 2003 m. gegužės 13 d.¹⁰⁵⁵ nutarimas, kuriame teismas konstatavo, jog nors Konstitucinio Teismo sprendimų galia dėl teisės aktų atitikties Konstitucijai nukreipiama į ateitį, tai nereiškia, kad įstatymų leidėjas apskritai negali reguliuoti santykių, atsiradusių iki tos dienos, kai oficialiai buvo

¹⁰⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. liepos 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 61-2015.

¹⁰⁵⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 48-2133.

paskelbtas Konstitucinio Teismo sprendimas. Remdamasis minėtu išaiškinimu Konstitucinis Teismas 2011 m. spalio 25 d. nutarime¹⁰⁵⁶ nurodė, kad Konstitucija nepaneigia Seimo teisės nustatyti tokį naują teisinį reguliavimą, pagal kurį būtų pašalinami neigiami teisiniai padariniai, kilę taikant teisės aktą, kurį LRKT pripažino prieštaraujančiu Konstitucijai, t. y. naują teisinį reguliavimą taikyti ir santykiams, kurie atsirado iki tos dienos, kai oficialiai buvo paskelbtas toks sprendimas. Tokiu teisiniu reguliavimu turi būti paisoma Konstitucijos, juo negali būti pažeistas viešasis interesas, jis turi atitikti konstitucinio teisinės valstybės principo reikalavimus: negali būti sudaryta prielaidų paneigti teisingumą, teisinį tikrumą, teisinį saugumą, juo turi būti apsaugotos kitų asmenų sąžiningai įgytos teisės.

Socialinių padarinių prasme tiek pareiga netaikyti teisės akto, jei nebuvo įvykdytas sprendimas, tiek galimybė reguliuoti iš praeities kylančius teisinius santykius teisėkūros atvejais gali kelti problemų. Pirmuoju atveju gali kilti teisinio tikrumo problemų ir sąnaudų teismams, stengiantis identifikuoti konkrečios bylos situaciją, sprendžiant, ar stabdyti jos nagrinėjimą, jei yra kreipimasis į Konstitucinį Teismą, bei aiškinantis, ar konkretus teisės aktas Konstitucinio Teismo nutarimo metu jau įvykdytas ar dar ne. Pareiga pagal Konstitucinio Teismo įstatymo 67 straipsnio 1 dalį nacionaliniam teismui stabdyti bylą kyla konkrečioje byloje, kurioje teismas ir kreipiasi. Tačiau neatmestinos situacijos, kai 1) vienas teismas kreipėsi, o kitas stabdo panašią nagrinėjamą bylą, nors ir nesikreipia į Konstitucinį Teismą, nes pirmasis teismas jau įvykdė šią funkciją arba 2) vienas teismas kreipiasi, o kitas panašią bylą nagrinėjantis teismas nemano, kad konkrečiu atveju yra konstitucingumo problema. Antroji problematika yra susijusi su retroaktyviai veikiančia teisėkūra. Čia nors kaip buvo nurodyta, LRKT pabrėžė reikalavimus tokiai teisėkūrai (t. y. *negali būti sudaryta prielaidų paneigti teisingumą, teisinį tikrumą, teisinį saugumą, juo turi būti apsaugotos kitų asmenų sąžiningai įgytos teisės*), realybėje tokio pobūdžio reguliavimo atitiktis minėtiems

¹⁰⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. spalio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 129-6116.

principams gali būti labai problemiška. Bet kuriuo atveju tai bus reguliavimas, kurio subjektai negalėjo iš anksto numatyti, todėl jis gali būti kiek netikėtas ir nepatekti į jų anksčiau numatytas rizikų grupes, kas sukeltų jiems papildomų sąnaudų. Vis dėlto pats teismas tokių rizikų vertinimo nepateikė.

LRKT jau ne kartą yra atkreipęs dėmesį į savo nutarimais sukeltus socialinius padarinius ir remdamasis jais atidėjęs nutarimo įsigaliojimo datą vėlesniam laikui arba pakoregavęs jo veikimo apimtį. Vienas iš pavyzdžių yra 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas¹⁰⁵⁷, kuriuo pripažinta, kad tam tikros Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo¹⁰⁵⁸ nuostatos prieštarauja Konstitucijai. Čia teismas nurodė, kad jeigu Konstitucinio Teismo nutarimas būtų oficialiai paskelbtas iškart po jo viešo paskelbimo teismo posėdyje, vietos savivaldos teisiniame reguliavime susidarytų vakuumas, kuris iš esmės sutrikdytų vietos savivaldos mechanizmo funkcionavimą ir valstybės valdymą. Atsižvelgdamas į šiuos motyvus, nutarimą teismas nutarė paskelbti *Valstybės žiniose* praėjus dviem mėnesiams nuo jo paskelbimo viešame posėdyje. Nors kalbine prasme argumentas atidėti nutarimo skelbimą yra susijęs su teisiniais padariniais (teisinio reguliavimo vakuumas, kaip rezultatas), tačiau akivaizdus šio teisinio padarinio ryšys su socialiniais padariniais: sąnaudos, kurios kils, nesant reguliavimo reikšmingoje srityje, t. y. savivaldybės tarybos ir mero – ypač svarbių vietos savivaldai subjektų – įgaliojimų klausimais. Taikant panašų teisinio reguliavimo vakuumo argumentą buvo nukeltas ir Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas dėl teisėjų valstybių pensijų¹⁰⁵⁹. Tuo tarpu Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 9 d. nutarimo¹⁰⁶⁰ įsigaliojimo atidėjimas buvo motyvuojamas galimu teisiniu neapibrėžtumu, kuris identifikuotinas kaip argumentas, artimas socialinio poveikio vertinimui.

¹⁰⁵⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 19-828.

¹⁰⁵⁸ Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 55-1049; 2000, Nr. 91-2832; 2008, Nr. 113-4290.

¹⁰⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 134-6860.

¹⁰⁶⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7405..

Su būtinybe valstybei nustatyti reguliavimą ir perskirstyti finansus yra susijęs ir Konstitucinio Teismo 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas¹⁰⁶¹, kuriame buvo sprendžiamas klausimas dėl reguliavimo, susijusio su kompensacijomis už valstybės išperkama nekilnojamąjį turtą reguliavimo. Čia teismas konstatavo, kad atsižvelgiant į tai, jog įstatymų pakeitimams ir (arba) papildymams padaryti reikia tam tikro laiko, o *valstybės finansinių įsipareigojimų asmenims, kuriems nuosavybės teisės į išlikusį nekilnojamąjį turtą yra atkuriamos mokant pinigines kompensacijas, vykdymas yra susijęs su valstybės biudžeto sudarymu, valstybės finansinių išteklių atitinkamu perskirstymu*, Konstitucinio Teismo nutarimas *Valstybės žiniose* oficialiai skelbtinas 2005 m. gruodžio 30 d., t. y. daugiau nei po keturių mėnesių nuo nutarimo priėmimo dienos. Analogiškai teismo nutarimo įsigaliojimo atidėjimas sietas su būtinybe perskirstyti valstybės finansines lėšas ir Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarime¹⁰⁶², kuriame buvo sprendžiamas klausimas dėl reguliavimo, susijusio su pensijų perskaičiavimo ir mokėjimo valstybėje, susidarius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai.

Kiek kitokias, bet taip pat aktualias sąnaudas, atidėdamas nutarimo paskelbimą, LRKT nurodė 2011 m. birželio 9 d. nutarime¹⁰⁶³. Šiame nutarime buvo nagrinėjamas klausimas dėl reguliavimo, kuriuo advokatams nėra suteikta teisė gauti duomenis apie asmens turtą iš Nekilnojamojo turto registro, nors tokia teisė suteikta teisėsaugos institucijoms. Teigiama, kad toks reguliavimas diskriminuoja advokatus, riboja jų galimybes užtikrinti jų atstovaujamojų teisę į gynybą. Konstitucinis Teismas pripažino atitinkamų nuostatų prieštaravimą Konstitucijai. Kartu teismas pabrėžė, kad jeigu nutarimas šioje byloje būtų oficialiai paskelbtas iškart po jo viešo paskelbimo Konstitucinio Teismo posėdyje, *susidarytų teisinio reguliavimo neapibrėžtumas, kuris iš esmės sutrikdytų Nekilnojamojo turto registre*

¹⁰⁶¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 152-5605.

¹⁰⁶² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 109-5528.

¹⁰⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7405.

saugomų duomenų teikimo tvarką ir kuriam pašalinti reikalingas tam tikras laikas. Remdamasis šiais sprendimo skelbimo konvencinio režimo padariniais, teismas atidėjo nutarimo skelbimą iki 2011 m. gruodžio 22 d.

Atitinkamai reikia išskirti ir 2010 m. birželio 29 d. nutarimą, kuriama buvo nagrinėjamas teisėjų valstybinių pensijų reguliavimo konstitucingumas. Teismas pripažino, kad esamas reguliavimas prieštarauja Konstitucijai, atskiriems jos straipsniams, teisinės valstybės principui. Kartu teismas atkreipė dėmesį, jog jeigu Konstitucinio Teismo nutarimas šioje byloje būtų oficialiai paskelbtas iškart po jo viešo paskelbimo Konstitucinio Teismo posėdyje, *susidarytų teisėjų valstybinių pensijų teisinio reguliavimo vakuumas, kuris iš esmės sutrikdytų teisėjų valstybinių pensijų skyrimą.* Tad remdamasis socialiniu poveikiu (sutrikdyto teisėjų valstybinių pensijų skyrimo tikimybe) teismas atidėjo nutarimo skelbimą iki 2010 m. lapkričio 16 d.

Įdomu, kad net ir atidėtas Konstitucinio Teismo nutarimas ir šio tyrimo vykdymo metu dar nėra iš esmės įgyvendintas. Tiesa, tai nėra vienetinis atvejis Lietuvos teisėje. Todėl sąnaudų aspektas, kurį nutarimo skelbimo datos numatymo prasme analizuoja Konstitucinis Teismas, neretai faktine prasme neatlieka sąnaudų minimizavimo funkcijos – kokia data bebūtų, teisėkūros subjektas jį vykdo tuomet, kai nori.

Dar vienos su laiko dimensija problemų keliančios situacijos pavyzdys yra nemažai ginčų sukėles 2013 m. liepos 1 d. nutarimas¹⁰⁶⁴ dėl valstybės tarnautojų ir teisėjų atlyginimų mažinimo. Šiuo nutarimu teismas, be kita ko, konstatavo, kad Seimo 2009 m. priimti įstatymų pakeitimai, kuriais buvo sumažinti valstybės tarnautojų ir teisėjų atlyginimai, prieštaravo Konstitucijai, nes jais atlyginimai sumažinti neproporcingai. Socialinių padarinių aspektu reikšmingi du Konstitucinio Teismo nurodymai minėtame nutarime: 1) būtinybė atkurti valstybės tarnautojų ir teisėjų atlyginimus, nustatant juos tokius, kokie buvo prieš neteisėtu pripažintą sumažinimą; 2) būtinybė kompensuoti valstybės tarnautojams ir teisėjams jų negautą atlyginimo dalį

¹⁰⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 103-5079.

aktualių laikotarpiu (nuo ginčytų įstatymų priėmimo iki atlyginimų atkūrimo). Atsižvelgiant į didžiulę finansinę naštą valstybei, akivaizdu, kad abu aspektai dėl reguliavimo pakeitimų gali sukelti didelių sunkumų valstybei. Tad teismas palietė galiojimo aspektą abiem klausimais.

Pirmuoju (atlyginimų atkūrimas) teismas nurodė, kad Konstitucinio Teismo nutarimui įgyvendinti, t. y. atitinkamai persikirstyti valstybės finansinius išteklius ir pakeisti teisinį reguliavimą, įstatymų leidėjui reikalingas tam tikras laikas. Todėl Konstitucinio Teismo nutarimą nutarta skelbti 2013 m. spalio 1 d., t. y. per tris mėnesius nuo sprendimo priėmimo. Antruoju aspektu (kompensavimas už neteisėtai sumažintą atlyginimą) teismas nurodė, kad iš Konstitucijos 23 straipsnio įstatymų leidėjui kyla reikalavimas nustatyti asmenų patirtų praradimų kompensavimo mechanizmą; tai, be kita ko, reiškia, kad turi būti nustatyta tvarka, kuria valstybė *per protingą laikotarpį* teisingai – tiek, kiek patirtieji praradimai buvo neproporcingi, – juos kompensuos.

Teismas eksplicitiškai neanalizavo priimamo akto poveikio laike socialinių padarinių aspektu, pateikdamas su teisiniais padariniais susijusius teiginius. Socialinių padarinių prasme tiek būtinybė per tris mėnesius sugrąžinti buvusio atlyginimo dydį, tiek protingo laikotarpio sąvoka gali kelti nemažai sąnaudų. Protingo laikotarpio aspektu subjektai, kuriems aktualus sprendimas (valstybės tarnautojai ir valstybė) nėra tikri dėl momento, kada jiems atsiranda teisė ir pareiga dėl buvusių atlyginimų kompensavimo įvykdymo. Situacijos išspręsti nepadėjo ir LRKT pateiktas išaiškinimas dėl minėto nutarimo.¹⁰⁶⁵

Pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas, ne kartą nagrinėjęs dėl ekonominės krizės nulemtų pensijų ar atlyginimų mokėjimo klausimus, konstatuodavo valstybės teisę sunkmečio (ypatingos situacijos) laikotarpiu *laikinais ir proporcingai* vykdyti atitinkamus išlaidų sumažinimus¹⁰⁶⁶. Tačiau, kaip dėmesį yra atkreipęs ir V. Vaičaitis, vėlesniuose panašaus pobūdžio

¹⁰⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. balandžio 16 d. sprendimas. [TAR, 2014, Nr. 4507](#).

¹⁰⁶⁶ Bene pirmasis šiuo aspektu aktualus yra Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2002, Nr. 113-5057), kuriuo prieštaraujančiais Konstitucijai buvo pripažinti nagrinėti valstybinių socialinio draudimo pensijų sumažinimai.

Konstitucinio Teismo aktuose galimybė laikinai ir proporcingai sumažinti tam tikras išlaidas (pensijas ar atlyginimus) buvo papildyta ir nuostatomis dėl reikalavimo sumažinimus kompensuoti¹⁰⁶⁷. Čia matyti 2003 m. gruodžio 3 d. nutarime¹⁰⁶⁸ atsiradę teiginiai.

Teismas minėtame nutarime pažymėjo, kad sumažintos pensijos gali būti mokamos tik laikinai ir pridūrė, jog vykdant pensijų sistemos reformą vienu pensijų gali nelikti, kitų dydžiai gali sumažėti. Tokiu atveju *įstatymų leidėjas privalo nustatyti asmenims dėl tokio reguliavimo pasikeitimo susidariusių praradimų teisingo kompensavimo mechanizmą*. Čia galima pamatyti nutarimo padarinių retroaktyvumo užuomazgų, iš esmės plačiau nepateikiant tokių teiginių socialinio poveikio analizės. Manytina, kad nutarime pateikta formuluotė nustatyti praradimų teisingo kompensavimo mechanizmą neturėtų būti aiškinama, kaip reikalaujanti įstatymų leidėją nustatyti ekvivalentinį kompensavimą už visus praradimus, kilusius dėl sumažinimo. Į teisingo kompensavimo nustatymą būtų protinga įtraukti ir sąnaudas, kurios gali kilti valstybei, iš kurios reikalaujama kompensuoti sumažintas išlaidas. Tačiau praktikoje net ir pagrįstai sumažintų išmokų (atlyginimų, pensijų) kompensavimo idėja be aiškaus su socialiniu poveikiu susijusio argumentavimo pateko į vėlesnius Konstitucinio Teismo nutarimus. Tarp jų – ir 2013 m. liepos 1 d. nutarimas. Tiesa, šiame nutarime sumažinimas ir pripažintas neteisėtu, skirtingai nuo kai kurių kitų nutarimų dėl valstybinių pensijų sumažinimo.

Socialinių padarinių prasme bet kokio sumažinimo kompensavimas gali reikšti sąnaudas, kylančias valstybei dėl sumažinimo (tiesioginės sąnaudos). Taip pat sumažėjusias asmenų paskatas ginčyti reguliavimą ir būti aktyviais – egzistuojant reguliavimui, kad tik individualioje byloje ginčą keliančiam asmeniui retroaktyviai taikomas nutarimas, daugiau asmenų ieškotų *blogos teisės* ir taip būtų paprasčiau optimizuoti reguliavimą (išspręsta informacijos trūkumo problema). Esant kompensavimui asmenys net skatinami kuo ilgiau

¹⁰⁶⁷ VAIČAITIS, V. Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 77 t., 2010, p. 41.

¹⁰⁶⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5221.

nesikreipti į teismą, nes taip jiems už ilgesnį periodą gali būti hipotetiškai kompensuojama. Be to, esant kompensavimui, netenka prasmės tokie institutai kaip ieškinio senatis – juk būtent ieškinio senatis leistų sukurti teisinį tikrumą dėl atlygintinų sumažinimų. Esant kompensavimui, atsiranda neapibrėžtumas, kuris sukelia painiavą ir dėl senaties terminų taikymo tokio pobūdžio bylose.

Apibendrinant, galima teigti, kad Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje susiduria su daugybe socialinį poveikį turinčių jo baigiamųjų aktų galiojimo laike aspektų. Čia gan principinė teismo pozicija dėl nutarimų galiojimo į ateitį nėra absoliuti, egzistuojant galimybėms valdyti nutarimo socialinį poveikį. Teismas ne kartą pasinaudojo šia galimybe, nukeldamas sprendimo įsigaliojimą į ateitį (*pro futuro* veikimas). Tam tikrais atvejais teismas netiesiogiai nustato iš praeities kylančio reguliavimo padarinius – ypač komplikuota situacija kyla dėl Konstitucinio Teismo pozicijos reikalauti kompensuoti praeityje buvusius su valstybės išmokomis susijusius sumažinimus. Čia verta pažymėti tokių sprendimų socialinį poveikį, kuris galėtų būti detaliau aptariamasis ir teismo motyvuose.

Atskirai išskirtini teismo jurisprudencijoje ne kartą pasitaikę atvejai, kai dėl tam tikrų socialinių ar teisinių padarinių sprendimo skelbimas turi būti atidėtas. Čia teismas linkęs pasiremti nors ir daugiau teisinio pobūdžio padariniais, tačiau turinčiais aiškų ryšį su socialiniais padariniais, pavyzdžiui, teisinio reguliavimo vakuumu, teisiniu neapibrėžtumu, laiku, reikalingu pakeisti reguliavimą bei būtinybe pertvarkyti biudžeto asignavimus.

2.5.4. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas

LAT sprendimo galiojimas laike nėra tiek problemiškas, kiek kitų tyrime analizuojamų teismų dėl to, kad tai yra klasikinis bendrosios kompetencijos teismas, kuriame yra gan aiški taisyklė – sprendimas galioja retroaktyviai dėl ginče keliamų klausimų (*inter partes*) ir turi tik į ateitį nukreiptą veikimą dėl *erga omnes* išaiškinimų, t. y. konstatuotų teisinių nuostatų. Tačiau tam tikrais atvejais dėl sprendžiamų situacijų specifikos, retroaktyvus sprendimo poveikis

gali būti problemiškas ir teismui pats įstatymų leidėjas suteikia galimybę nukreipti tam tikrus iš ginčo kylančius padarinius į ateitį.

Pavyzdžiui, LAT 2010 m. balandžio 28 d.¹⁰⁶⁹ sprendė klausimą dėl Kuršių nerijoje neteisėtai pastatytų statinių, vertindamas ir savavališkos statybos pripažinimo padarinius pagal CK 4.103 straipsnį. Bylai aktualios redakcijos CK 4.103 straipsnio 3 dalyje, kurioje reglamentuojamos teismo teisės, sprendžiant dėl neteisėtos statybos civilinių teisinių padarinių, nustatyta, kad teismas savo sprendimu gali: 1) įpareigoti statytoją per nustatytą terminą reikiamai pertvarkyti statinį (dalį statinio nugriauti, perstatyti ar pan.); 2) įpareigoti statytoją per nustatytą terminą statinį nugriauti. Iš šių nuostatų matyti, kad teismui pasirinkus vieną iš padarinių, kyla pareiga ir nustatyti terminą, per kurį statytojas turi įvykdyti konkrečią pareigą. Teismas konstatavo, kad padarinių nustatymas turi būti įvykdomas, atsižvelgiant į interesų pusiausvyrą, t. y. ieškant tinkamos pusiausvyros tarp viešojo intereso (saugotinos teritorijos apsaugos) ir privataus intereso įgyti nuosavybę. LAT nurodė, kad saugotinos teritorijos statusas ir imperatyvių teisės normų pažeidimas šiuo atveju lėmė įpareigojimą statinį nugriauti per 6 mėnesius nuo teismo nutarties įsiteisėjimo momento.

Iš šio pavyzdžio galima matyti, kaip tam tikrais atvejais įstatymų leidėjas nukreipia teismą į sąnaudų paiešką, nurodo tam tikras gaires, kurias, atsižvelgdamas į situacijos specifiką, taiko teismas. Šiuo atveju reguliavimas riboja teismo galimybes dėl teismo sprendimo poveikio laike, tačiau teismas buvo laisvas pasirinkti tam tikrą konkretų laikotarpį. Pažymėtina, kad nors laikotarpis teismo buvo nustatytas, tačiau nutartyje nebuvo pakankamai aiškaus paties laikotarpio nustatymo argumentų, nukreiptų į tokio sprendimo socialinius padarinius, nors būtent tai ir būtų pagrindinė šio laikotarpio identifikavimo priežastis.

LAT sprendimų poveikis gali būti problemiškas ir tais atvejais, kai byla yra viena iš daugelio panašaus sisteminę reguliavimo problemą

¹⁰⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-143/2010.

identifikuojančių atvejų. Pavyzdžiui, tam tikrais atvejais reguliavimas gali būti pakeistas arba sukurti kitokius asmens lūkesčius nei juos vėliau identifikuoja teismas, o jei šis reguliavimas aktualus ir kitiems asmenims, retroaktyvus ginčo sprendimas gali turėti įtakos ir kitų asmenų padėčiai. Čia galima paimti tą pačią LAT nutartį dėl Preiloje statytų *botelių*¹⁰⁷⁰. Šioje nutartyje, be kitų aktualių aspektų, įdomių elementų, yra tai, kad vėliau pripažintos neteisėta statybos leidimas buvo išduotas 2003 m., o CK nuostata, leidžianti asmenims įteisinti savavališką statybą, buvo panaikinta 2006 m.¹⁰⁷¹

Tad susiklosčiusioje situacijoje galima matyti, viena vertus, asmens, savavališkai statančio statinį, lūkesčius, kita vertus, byloje aiškiai identifiikuotą viešąjį interesą, kuris apibrėžiamas per būtinybę apsaugoti Kuršių neriją, kaip ypač vertingą, saugotiną teritoriją. Todėl teismui tokio pobūdžio sprendime nutarus, kad asmuo neturėjo teisėtų lūkesčių iš neteisėtos statybos, kas iš esmės atitinka ir teismo nurodomą *ex in iuria ius non oritur* (liet. iš neteisėtumo teisė neatsiranda) principą, vis dėlto buvusi CK nuostata dėl galimybių vėliau įteisinti savavališką statybą, gavus statybos leidimą, bei nesant duomenų dėl asmens, gavusio vėliau pripažintus neteisėtais statybos leidimus, piktnaudžiavimo, gali lemti augančias sąnaudas asmenims, kurie yra atsidūrę panašioje situacijoje. Tačiau pripažintina, kad tokio detalumo situacijos analizė būtų ypač spekuliatyvi ir nutolusi nuo reguliavimu siekiamų tikslų įgyvendinimo.

Be to, reikėtų pabrėžti, kad retroaktyvaus bendrosios kompetencijos teismo sprendimo veikimo problema tais atvejais, kad tokiu sprendimu identifiukuojama plačiai taikomos teisės nuostatos (sisteminė) problema, iš dalies išsprendžiama senaties institutu. Čia reikia prisiminti CK nuostatas dėl senaties terminų, iš kurių bendrasis yra 10 metų, tačiau dėl dalies kitų aktualių teisinių santykių, greičiausiai ir dėl su sąnaudomis susijusių priežasčių,

¹⁰⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-143/2010.

¹⁰⁷¹ Nuo 2006 m. lapkričio 1 d. įsigaliojusiose Lietuvos Respublikos statybos įstatymo (*Valstybės žinios*, 1996, Nr. 32-788; 2001, Nr. 101-3597) 28 straipsnio ir Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262) 4.103 straipsnio redakcijose įtvirtintos savavališkos statybos padarinių šalinimo būdas – nugriovimas, ir nebėra galimybės įteisinti savavališką statybą pripažįstant teisę gauti statybos leidimą.

įtvirtinti trumpesni terminai. Reikia sutikti, kad 10 metų senaties termino atvejais retroaktyvumo problema gali kelti didelių problemų. Vis dėlto, kaip ir administracinės teisenos atveju, problema išlieka ir dėl tęstinių pažeidimų – juk jei konstatuojama neteisėta statyba, tai pažeidimas tęsiasi tol, kol tokia statyba yra neteisėta.

Teigtina, kad iš deklaratyviosios teismų sprendimų priėmimo teorijos civilinėje teisenoje kylantis retroaktyvus sprendimų poveikis laike gali būti problemiškas sprendimų sukeltamų padarinių atžvilgiu. Vienas iš būdų išspręsti tokią problemą – eksplicitinis sprendimo padarinių nukreipimas į ateitį. Toks atvejis turi būti motyvuojamas, padarinių nustatymas grindžiamas proporcingumo principu¹⁰⁷². Nors LAT tai atliko, tačiau motyvai dėl socialinio sprendimo poveikio galėtų būti išsamesni. Kita vertus, net ir individualiose ginčo bylose gali kilti sisteminio retroaktyvumo problemų, kai dėl praeityje besikeitusio reguliavimo tam tikru metu priimtas teismo sprendimas pakeičia praeityje buvusios situacijos teisinį kvalifikavimą, kuris gali turėti įtakos panašioje situacijoje esantiems asmenims. Vis dėlto nors socialinių padarinių prasme tokie atvejai svarbūs, tačiau jais pagrįsti argumentai būtų gan spekuliatyvūs ir rizikingi. Atskirai pabrėžtina, kad sisteminio netinkamo teisės taikymo atveju retroaktyvumo problemą mažina ieškinio senaties institutas, kuris, tiesa, mažiau gelbėja ilgų senaties terminų ir tęstinių pažeidimų atvejais.

2.5.5. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas

Lietuvos administracinių teismų sprendimų poveikio laike klausimas priklauso pirmiausia nuo konkrečios tiriamos procedūros. Kaip ir daugeliu kitų atvejų, svarbu bendriausia prasme išskirti dvi procedūras: 1) individualių administracinių ginčo bylų ir 2) norminių administracinių bylų¹⁰⁷³. Atsižvelgiant į šias bylų rūšis, verta atskirai aptarti jose priimamų sprendimų poveikio laike ypatumus.

¹⁰⁷² Proporciumo principo taikymą, nustatant savavališkos statybos neteisėtumo padarinius, LAT yra nurodęs ne kartą. Žr. pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 15 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-240/2009.

¹⁰⁷³ VALANČIUS, *supra* 154, p. 92–93; *Lietuvos teisinės institucijos, supra* 118, p. 133.

Individualios administracinės bylos

Individualių ginčo bylų pagrindas yra viešojo administravimo subjektų veiksmai ar neveikimas. Dažniausiai yra skundžiami viešojo administravimo subjektų aktai (veiksmai), kuriais, pasak skundą teikiančių asmenų, viešojo administravimo subjektai pažeidžia jų teises ir teisėtus interesus. Analogiškai formuluojamas gali būti ir skundas dėl viešojo administravimo subjekto neveikimo (netinkamo veikimo). Teismui panaikinus aktą (pripažinus veiksmus neteisėtais), pagal ABTĮ 92 straipsnį, konkrečiu atveju atkuriamą buvusi iki ginčijamo akto (veiksmo) priėmimo padėtis, t. y. atkuriamos pažeistos pareiškėjo teisės ar teisėti interesai. Iš šios nuostatos matyti, kad individualiose ginčo bylose sprendimai turi bendrosios kompetencijos teismams įprastą retroaktyvią galią, t. y. konstatuojama, kad tam tikra praeityje įvykusi aplinkybė (aktas) nebuvo teisėtas ar pagrįstas. Čia galima konstatuoti, kad retroaktyvus *inter partes* poveikis ir į ateitį nukreiptas sprendimo poveikis (*erga omnes* taikytini teisiniai išaiškinimai) yra individualių administracinių bylų bruožai.

Individualių administracinių teisinių santykių atveju teismų sprendimų poveikio laike problema gali kilti tuo atveju, jei ginčijamas administracinis aktas ar neveikimas yra sisteminės problemos išraiška. Viešojo administravimo subjektai atlieka viešojo administravimo funkcijas¹⁰⁷⁴, kurios jiems yra apibrėžtos teisės aktuose. Vykdydami šias funkcijas, viešojo administravimo subjektai priima administracinius sprendimus, vykdo įstatymų ir administracinių sprendimų įgyvendinimo kontrolę, teikia administracines paslaugas, administruoja viešųjų paslaugų teikimą ir atlieka vidaus administravimą¹⁰⁷⁵. Minėta veikla dažniausiai yra nukreipta į individus. Individualių administracinių ginčų atveju asmenys skundžiasi įprastai dėl to,

¹⁰⁷⁴ ABTĮ 2 straipsnio 3 dalis.

¹⁰⁷⁵ Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo (*Valstybės žinios*, 1999 Nr. 60-1945; 2006, Nr. 77-2975) 2 straipsnio 1 dalis.

kad viešojo administravimo subjektas arba nepadarė tam asmeniui to, ko iš jo reikalauja teisės aktai, arba atliko tai netinkamai.

Tačiau tokio pobūdžio su asmenimis susietos funkcijos dažniausiai yra pasikartojančios ir jos vykdomos nuolat. Tai lemia teismo sprendimo įsigaliojimo *ex tunc* problematiką. Jeigu viešojo administravimo subjektas priima konkrečios rūšies administracinius sprendimus, tai jis, tikėtina, tai daro sistemiškai. Tad jei vienas asmuo skundžia dėl jo priimtą administracinį aktą ir laimi bylą, tai reiškia, kad tas administracinis aktas negalioja *ab initio* ir iš to seka tam tikri teisiniai padariniai. Retroaktyvumo aspektu problema yra tai, kad konkretaus turinio akto ar neveikimo pripažinimas neteisėtu reiškia, kad analogiškas elgesys kitais individualiais atvejais taip pat gali būti pripažintas neteisėtu, nors minėtas sprendimas kitų analogiškų aktų ar neveikimų nenaikina.

Štai Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. sausio 23 d. nutartis¹⁰⁷⁶ yra viena iš daugelio, kurioje buvo nagrinėjamas klausimas dėl teisėjų atlyginimų sumažinimo 1999 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir teisingumo ministro aktais. Nesigilinant į šios bylos problematikos plonybes, pripažintina, kad jeigu vienoje byloje teismas pripažįsta, kad buvo pažeista asmenų (teisėjų) teisė į atlyginimą, tai toks pripažinimas reiškia, kad iš analogiškų tokių pat veiksmų (reguliavimo) kylantys teisių pažeidimai gali būti konstatuoti ir kitų teisėjų atlyginimų bylose. Minėtu teisėjų atlyginimų atveju faktiškai tokia reakcija ir įvyko, buvo pateikta daugybė teisėjų skundų, o vėliau valstybė ėmėsi klausimą reguliuoti specialiu įstatymu¹⁰⁷⁷. Socialinių padarinių prasme tokia grandininė reakcija yra žalinga tais atvejais, jei retroaktyviai veikiantis pažeidimo pripažinimas nėra arba skubiai išsprendžiamas teisėkūros subjekto, arba tokią reakciją lemiančiais teismų sprendimais neatsižvelgiama į galimus socialinius padarinius.

¹⁰⁷⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁸²²-790/2009.

¹⁰⁷⁷ Lietuvos Respublikos teisėjams nesumokėto darbo užmokesčio dalies grąžinimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 129-4917.

Esminiu faktiškai veikiančiu ribojimu tokio pobūdžio reakcijai dėl retroaktyvaus teisės akto panaikinimo yra senaties terminai, kurių svarbiausi įtvirtinti ABTĮ 30 straipsnio nuostatomis¹⁰⁷⁸. Pabrėžtina, kad vienas arba viešojo administravimo subjekto neveikimo atveju – du mėnesiai, nėra labai ilgas laikotarpis. Todėl senaties terminai tampa stipriu reguliavimo įrankiu, apribojančiu didelę srautą bylų dėl retroaktyvaus veikimo. Tačiau ne visais atvejais. Situacija, kuri buvo nurodyta dėl teisėjų atlyginimų, yra susijusi ne su vienkartiškai tam tikros pareigos nevykdymu, nuo kurio skaičiuojamas terminas, bet su tęstiniu uždavinio neįgyvendinimu. Čia galima prisiminti ir LAT retroaktyvumo problematiką bei *Preilos botelių* bylą. Kitaip tariant, jei asmeniui per nustatytą terminą, pavyzdžiui, neišduodamas statybos leidimas, o jis neapskundžia šio neveikimo per du mėnesius, tai tampa asmens problema ir jis gali iš naujo kreiptis dėl procedūros pakartojimo. Tačiau tam tikros pareigos nevykdymas gali būti tęstinis ir atsinaujinti kiekvieną dieną tol, kol institucija tos pareigos neįvykdo.

Tai atsitinka tais atvejais, kai teisme nagrinėjamos bylos dėl žalos atlyginimo, kurioms taikomos CK nuostatos. Teismo praktikoje pripažįstama, kad kai pažeidimas yra tęstinis, t. y. jis vyksta kiekvieną dieną (atsakovas neatliko veiksmų, kuriuos privalėjo atlikti), ieškinio (skundo) senaties terminas ieškiniams dėl veiksmų ar neveikimo, atliktų tą dieną, prasideda tą kiekvieną dieną¹⁰⁷⁹. Viršutine riba laikomas CK 1.125 straipsnio 8 dalis nustatytas sutrumpintas 3 metų ieškinio senaties terminas. Tad šiuo konkrečiu atveju griežti ABTĮ terminai išplečiami iki 3 metų, o tai sudaro didesnes prielaidas socialinėms sąnaudoms kilti. Pavyzdžiui, teismui pripažinus, kad asmens sąlygos tardymo izoliatoriuje buvo netinkamos, kas yra pagrindas priteisti žalą,

¹⁰⁷⁸ **33 straipsnis. Kiti skundų (prašymų) padavimo administraciniam teismui terminai**

1. Jeigu specialus įstatymas nenustato kitaip, skundas (prašymas) administraciniam teismui paduodamas per vieną mėnesį nuo skundžiamo akto paskelbimo arba individualaus akto ar pranešimo apie veiksmą (neveikimą) įteikimo suinteresuotai šaliai dienos arba per du mėnesius nuo dienos, kai baigiasi įstatymo ar kito teisės akto nustatytas reikalavimo įvykdymo terminas.

2. Jeigu viešojo administravimo subjektas vilkina atitinkamo klausimo nagrinėjimą ir nustatytu laiku jo neišsprendžia, toks neveikimas (vilkinimas) gali būti apskųstas per du mėnesius nuo dienos, kai baigiasi įstatymo ar kito teisės akto nustatytas klausimo išsprendimo laikas.

¹⁰⁷⁹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. rugsėjo 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁹²-3379/2011.

gali reikšti analogiško vertinimo galimybę kitoms tokioms situacijoms. Vis dėlto žalos atlyginimas dėl neteisėtų valdžios institucijų veiksmų ar neveikimo dažniausiai yra gan individualus ginčas, kuriame teismai vengia plačiau taikytinų apibendrinimų.

Ne kiekvienas individualaus administracinio akto panaikinimas reiškia sistemine problemą. Pavyzdžiui, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. kovo 4 d. nutartimi¹⁰⁸⁰ paliktas nepakeistas pirmosios instancijos teismo sprendimas, kuriuo panaikintas administracinis aktas. Teismai byloje analizavo, ar ginčijamas aktas atitiko bendruosius VAI 8 straipsnyje įtvirtintus reikalavimus administraciniams aktams (buvo motyvuotas ir pan.). Tokia individuali analizė daugeliu atveju susijusi su konkrečiu individualiu administraciniu aktu, bet ne su sistetine problematika, nes kitais atvejais ta pati savivaldybė greičiausiai tinkamai vykdydavo savo pareigas statybos teisės srityje, be to, kiti atvejai gali būti tiek specifiniai, kad bus sunku taikyti analogiją su konkrečia byla.

Norminės administracinės bylos

Norminių administracinių bylų situacija ir poveikis yra kiek kitokie. Pagal ABTĮ 116 straipsnio 1 dalį, norminis administracinis aktas (ar jo dalis) laikomas panaikintu ir paprastai negali būti taikomas nuo tos dienos, kai oficialiai buvo paskelbtas įsiteisėjęs administracinio teismo sprendimas dėl atitinkamo norminio akto (ar jo dalies) pripažinimo neteisėtu. Kita vertus, administraciniam teismui numatyta teisė atsižvelgus į konkrečias bylos aplinkybes ir įvertinus neigiamų teisinių padarinių tikimybę, nustatyti, jog panaikintas norminis administracinis aktas negali būti taikomas nuo jo priėmimo dienos, t. y. *ab initio*¹⁰⁸¹. Tad administraciniuose teismuose nagrinėjami norminių aktų teisėtumo klausimai sprendžiami panašiai, kaip ir Konstituciniame Teisme.

¹⁰⁸⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. kovo 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁶⁶²-549/2013.

¹⁰⁸¹ ABTĮ 116 straipsnio 2 dalis.

LVAT savo bylose ne kartą yra palietęs *ex nunc* sprendimų galiojimo klausimą norminėse bylose. Vienas iš detalesnių pavyzdžių yra LVAT 2013 m. balandžio 9 d. sprendimas¹⁰⁸². Šiame sprendime teismas atspindėjo Konstitucinio Teismo nutarimų poveikio laike idėją. Nurodyta, kad teismas negali remtis byloje aktu, kuris sprendimo priėmimo metu pripažintas neteisėtu, nors tai ir nėra tas pats teismas, kuris individualioje byloje kreipėsi į administracinę teisą dėl to teisės akto teisėtumo. Tokia nuostata reiškia, kad kaip ir Konstitucinio Teismo nutarimų atveju, taip ir administracinių teismų praktikoje, įstatyme įtvirtintas *ex nunc* sprendimų įsigaliojimo režimas nėra absoliutus, nes gali kilti situacijų, kai ginčas kyla dar reguliavimui esant teisėtam, tuomet jis yra panaikinamas, o tada individualią bylą nagrinėjantis teismas privalo reaguoti į tokį pasikeitusį reguliavimą ir nesivadovauti neteisėtu reguliavimu. Socialinių padarinių aspektu tokia pozicija, kaip ir Konstitucinio Teismo atveju, sukelia teisinio neapibrėžtumo, nes teise besivadovaujantys individai nėra tikri dėl to, kad tokia teisė, dėl kurios kilo ginčas, išliks ir iki ginčo pabaigos.

Pabrėžtina, kad LVAT norminėse administracinėse bylose taip pat atsižvelgia į galimus socialinius padarinius, tiesa, eksplicitiškai daugiau referuodamas į teisinius padarinius. Štai 2012 m. gruodžio 28 d. sprendimu¹⁰⁸³ teismas pripažino, kad tam tikros socialinės apsaugos ir darbo ministro ir sveikatos apsaugos ministro norminio akto nuostatos prieštarauja teisinės valstybės principui, tačiau dėl vienos iš panaikinamų nuostatų teismas pakoregavo konvencinę sprendimo įsigaliojimo laike taisyklę. Konstatuota, kad ginčyto norminio akto punktas po panaikinimo nebegalės būti taikomas, ir tam tikri teisiniai santykiai, susiję su darbingumo lygio nustatymo terminais, liks nereguluoti. Dėl tokios teisinės situacijos, pasak teismo, tam tikram laikotarpiui gali būti sutrikdytos asmenų darbingumo lygio nustatymo procedūros, taip sudarant prielaidas apsunkinti ar iš esmės paneigti asmenų

¹⁰⁸² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. balandžio 9 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A⁶⁰²-778/2013.

¹⁰⁸³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. gruodžio 28 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I⁵⁵²-23/2012.

galimybes įgyvendinti iš Konstitucijos bei įstatymų kylančias teises į socialinę paramą.

Minėtoje byloje teismo pabrėžta, kad nagrinėjamu atveju teisinio reguliavimo spragu, kurios atsirastų oficialiai paskelbus teismo sprendimą, pašalinimas reikalauja ne tik atsakovų, tačiau ir įstatymų leidėjo atitinkamų sprendimų, o tokiems sprendimams priimti būtinas tam tikras laikas. Todėl konstatuota, kad minėta ginčyto norminio akto nuostata laikoma panaikinta nuo 2013 m. birželio 28 d., t. y. po 6 mėn. nuo teismo sprendimo priėmimo momento. Pažymėtina, kad socialinių padarinių aspektu teismo argumentai reiškia išvengtas sąnaudas dėl skubaus svarbaus reguliavimo pakeitimo, taip pat sąnaudas dėl rizikų, kad per greitai pakeistas reguliavimas nebus optimalus, trūks informacijos dėl tinkamo teisinio režimo įtvirtinimo. Be to, pakeitimui skirtas laikas yra pakankamas ir subjektams sužinoti apie būsimą reguliavimą, todėl tokia nuostata iš dalies išvengiama su teisiniu tikrumu susijusių sąnaudų. Kita vertus, bet kuriuo atveju išimtis iš esamo reguliavimo kartu reiškia ir teisinio tikrumo mažinimą, nes subjektai galėjo pagrįstai tikėtis, kad pagal egzistuojantį reguliavimą minėta nuostata bus panaikinta tokia pat tvarka, kaip ir kitais atvejais, t. y. nedelsiant, po sprendimo paskelbimo.

Apibendrinant, galima išskirti individualiose ir norminėse bylose priimamų LVAT sprendimų galiojimo laike problematiką. Jeigu individualiose bylose sprendimų poveikis panašus į bendrosios kompetencijos teismų – retroaktyvus – tai norminėms byloms būdingos į LRKT panašios problemos. Individualių bylų retroaktyvumo problematika gali kilti dėl sisteminių reguliavimo trūkumų, kai tam tikra administracinė praktika pripažįstama nepagrįsta, o tai gali būti susiję su daugybės priimtų administracinių aktų nominaliu neteisėtumu. Tačiau šiuo atveju socialinių padarinių prasme gelbsti senaties terminai, kurie administracinėje teisėje yra gan griežti. Apskritai individualiose bylose teismai nenurodo su teismo sprendimo galiojimo padariniais susijusių argumentų. Norminių administracinių bylų atveju LVAT taip pat nėra linkęs eksplacitiškai analizuoti socialinių padarinių klausimo, tačiau yra sprendęs sprendimo dėl įsigaliojimo nukėlimo į ateitį,

atsižvelgdamas į sprendimo teisinius, bet ne socialinius, padarinius, panašiai, kaip ir LRKT. Tiesa, LVAT kalba apie panaikinimo nukėlimą, o LRKT apie vėlesnį sprendimo paskelbimą, bet socialinio poveikio prasme esmės tai nekeičia.

Teismų sprendimų poveikio laike apibendrinimas

Teismo sprendimo poveikio laike klausimas turi didelę įtaką subjektų sąnaudoms ir kitiems socialiniams padariniams. Didelė problema yra retroaktyvus teismų sprendimų galiojimas bylose, kuriose yra naujai aiškinamos teisės nuostatos ar iš esmės sukuriama nauja teisės taisyklė. Ši problema ypač būdinga teismams, kurie ne tik sprendžia individualią bylą, bet ir keičia, naujai išaiškina galiojančios teisės turinį. Iš esmės nei vienas teismas eksplicitiškai nevertina sprendimo poveikio laike kaip per sąnaudų minimizavimo perspektyvą analizuotino reiškinių, kuris galėtų lemti išimties taikymą konkrečiu atveju.

ESTT bylose dėl prejudicinio sprendimo, tiesiogiai remdamasis socialiniais padariniais (ekonominio sunkumo ir sudėtingų teisinių santykių kriterijais), vysto įtvirtintą išimtį iš konvencinio retroaktyvaus veikimo prejudiciniuose sprendimuose. Kita vertus, dalis ESTT argumentų yra nukreipti pirmiausiai į teisinius, bet ne socialinius padarinius.

EŽTT retroaktyvumo problemą bando spręsti, suteikdamas valstybėms narėms daugiau laisvės, kaip įvykdyti teismo sprendimą ir optimizuodamas savo procedūrą. Vienu iš ryškiausių pavyzdžių yra pilotinio sprendimo procedūra, kuria bandoma išvengti daugybės bylų tuo pačiu klausimu. Motyvuose teismas nėra linkęs eksplicitiškai vertinti socialinių padarinių, daugiau kreipiamas dėmesys teisinių padarinių aspektui.

LRKT stengiasi atsižvelgti į galimus padarinius, tai nurodydamas per teisinių padarinių kategorijas. Argumentavime LRKT remiasi daugiau teisiniais padariniais, tačiau yra ir su socialiniais padariniais susijusių argumentų. Panašių pavyzdžių galima rasti ir LVAT praktikoje norminėse

bylose. Kita vertus, LVAT individualiose bylose retroaktyvumo klausimo neliečia, nors jis ir gali turėti potencialių problemų. Manytina, kad retroaktyvumo problemą individualiose bylose sprendžia griežti senaties terminai. LAT sprendimų galiojimas yra klasikinio retroaktyvaus *inter partes* veikimo modelio, tačiau jis tam tikrais atvejais gali kelti problemų dėl sprendimo sukeltamų socialinių padarinių. Čia įstatymų leidėjas gali nukreipti teismą dėl būtinybės tam tikrus padarinius nukreipti į ateitį, jei kitas atvejis yra aiškiai nepagrįstas. Pabrėžtina, kad nei LVAT, nei LAT nėra linkę vertinti sprendimų galiojimo, kaip socialinį poveikį turinčio teismo sprendimo elemento ir jį pagrįsti, atsižvelgdami į sprendimo socialinius padarinius.

2.6. *Res iudicata*

Res iudicata principas yra vienas iš svarbiausių teisės institutų, užtikrinančių teisės aiškumą ir stabilumą¹⁰⁸⁴. Šis principas kilęs iš dar Romos laikais apibendrintos regulos *Res iudicata pro veritate habetur (accipitur)*¹⁰⁸⁵. *Res iudicata* principo esmė slypi siekyje užkirsti kelią pakartotinai pareikšti tapatų ieškinį (skundą) teisme¹⁰⁸⁶.

Ši kategorija apima tam tikrų taisyklių grupę, kurios nustato apribojimą ginčui būti nagrinėjamam teisme pakartotinai. Išskirtini du *res iudicata* poveikio tipai: 1) pozityvusis ir 2) negatyvusis. Pozityvusis poveikis reiškia, kad byloje nustatytos aplinkybės ir teisiniai santykiai įgyja prejudicinę galią – sprendimas gali būti reikalavimo pagrindas kitoje byloje. Tuo tarpu negatyvusis poveikis reiškia ribojimą asmenims kreiptis dėl to paties ginčo į teismą su tapačiu ieškiniu¹⁰⁸⁷. *Res iudicata* principas yra susijęs su teismo sprendimo baigtumo idėja (angl. *finality of a judgment*), kuri išreiškia bendro pobūdžio siekį užbaigti teismo procesą¹⁰⁸⁸. Čia pabrėžtina tiek teismų

¹⁰⁸⁴ GROUSSOT, *supra* 136, p. 388.

¹⁰⁸⁵ Liet. *išspręstas klausimas turi būti laikomas tiesa*.

¹⁰⁸⁶ LAUŽIKAS, *supra* 201, p. 167; KRIVKA, *supra* 138, p. 55.

¹⁰⁸⁷ KRIVKA, *supra* 138, p. 55–56.

¹⁰⁸⁸ Plačiau žr. SINAI, *supra* 137, p. 360–361.

praktikoje, tiek doktrinoje pripažįstama *res iudicata* svarba, užtikrinant teisminės valdžios autoritetą valstybėje¹⁰⁸⁹.

Teisės doktrinoje įsiteisėjusio teismo sprendimo *res iudicata* pateikiama procesiniu bei materialiuoju teisiniais aspektais. Procesinis teisinis aspektas reiškia draudimą įsiteisėjusį teismo sprendimą skųsti ir ginčyti juo nustatytus faktus. Materialiuoju teisiniu aspektu teismo sprendimu galutinai išsprendžiamas ginčo šalių subjektinių teisių ir pareigų klausimas, be to, draudžiama pareikšti tapatų reikalavimą, kuris buvo išspręstas įsiteisėjusiu teismo sprendimu¹⁰⁹⁰.

Res iudicata principo taikymas skiriasi bendrosios ir kontinentinės teisės tradicijų valstybėse. Bendrosios teisės valstybėse jis yra žymiai griežtesnis, apimantis draudimą pakartotinai reikšti ne tik reikalavimus, kurie buvo pareikšti, bet ir reikalavimus, kurie galėjo būti pareikšti išspręstoje byloje. Bendrosios teisės tradicijoje pati idėja riboti galimybes pakartotinai nagrinėti bylą apima dvi kategorijas: ieškinio apribojimą (angl. *claim preclusion*, taip pat vadinama *res iudicata*) ir reikalavimo apribojimą (angl. *issue preclusion*, taip pat vadinama *collateral estoppel*). Pirmuoju atveju kalbama apie draudimą asmeniui pakartotinai kreiptis su tapačiu ieškiniu (skundu) į teismą prieš tą patį asmenį. Tuo tarpu reikalavimo apribojimas yra susijęs su draudimu dar kartą nagrinėti tą patį klausimą, kuris jau buvo išnagrinėtas¹⁰⁹¹. Kontinentinės tradicijos jurisdikcijose *res iudicata* iš esmės apima draudimą reikšti reikalavimus, kurie buvo pareikšti išspręstoje byloje. Skirtumai gali būti pagrįsti teisės sistemų ypatumais, skirtingais teisiniais instrumentais, kurie vienos valstybėse kompensuoja ir pateisina nevienodą *res iudicata* taikymo apimtį¹⁰⁹².

Res iudicata kategorijoje slypi įvairūs su socialiniais padariniais susiję elementai. Vienas esminių yra siekis teismo procese kuo greičiau išspręsti

¹⁰⁸⁹ LAUŽIKAS, *supra* 201, p. 167.

¹⁰⁹⁰ DRIUKAS, *supra* 151, p. 747.

¹⁰⁹¹ BONE, R. G. Preclusion. In *Procedural Law and Economics*. Edited by C. W. Sanchirico. Chaltenham: Edward Elgar, 2012, p. 350.

¹⁰⁹² KRIVKA, *supra* 138, p. 56.

ginčą¹⁰⁹³. Dažniausiai minimo pakartotinio bylos nagrinėjimo ribojimo prielaidos yra 1) proceso ekonomiškumas (angl. *judicial economy*), 2) pasitikėjimas (angl. *repose*) ir 3) sprendimų nuoseklumas (angl. *judicial consistency*). B. Hay teigia, kad net ir nesant nurodytų reguliavimo prielaidų, šalys būtų linkusios iš anksto susitarti tarpusavyje dėl draudimo pakartotinai nagrinėti ginčą. To priežastys būtų didelė klaidos tikimybė pirmajame bylos nagrinėjime ir sąnaudos, derinant vėlesnius susitarimus dėl draudimo pakartotinai nagrinėti bylą¹⁰⁹⁴.

Res iudicata principo koncepcija siekiama tam tikrų socialiai vertingų tikslų. Šie tikslai atspindi jau minėtą teismo sprendimo baigtumo idėją. Čia socialiniai padariniai apima kelis kertinius elementus. Pirma, proceso ekonomiškumo principas, kuris šiuo atveju reiškia, kad *res iudicata* kategorija leidžia pasiekti bylos nagrinėjimo tikslą – išspręsti ginčą kiek galima mažesnėmis sąnaudomis. Tad šiuo aspektu siekiama minimizuoti teismo proceso sąnaudas. Vis dėlto čia svarbu matyti ir proceso koncentruotumo nulemtą kitą pusiausvyros tarp vertybių paieškos pavyzdį – klausimą dėl santykio tarp stabilumo (jo vertės) bei materialiosios tiesos identifikavimo byloje (jos vertės). Kitaip tariant, koncentruotumas reikalauja kuo greičiau išspręsti bylą, tačiau jis gali iš dalies paveikti materialiosios tiesos nustatymo laipsnį, kuris savo ruožtu lemtų *res iudicata* principo įgyvendinimo apimtį¹⁰⁹⁵.

Antrasis aspektas yra susijęs su paminėtais pasitikėjimo ir sprendimo nuoseklumo elementais. Čia jau paliečiamas socialinis aspektas, tačiau teisine prasme ši elementą atspindi teisinio tikrumo kategorija¹⁰⁹⁶. Tad socialine prasme *res iudicata* principas padeda sumažinti asmenų sąnaudas, kurios gali kilti dėl rizikų, kad jau išnagrinėta byla dar gali būti nagrinėjama pakartotinai (nelieka teisės stabilumo).

Pažymėtina, kad pozityvusis *res iudicata* principo poveikis – prejudicinę galią turinčių aplinkybių nustatymas – taip pat tiesiogiai veikia socialinius

¹⁰⁹³ SINAI, *supra* 137, p. 361.

¹⁰⁹⁴ HAY, B. Some Settlement Effects of Preclusion. *University Illinois Law Review*, Vol. 21, 1993; BONE, *supra* 1091, p. 352.

¹⁰⁹⁵ Žr. pavyzdžiui, NEKROŠIUS, *supra* 123, p. 235–236.

¹⁰⁹⁶ GROUSSOT, *supra* 136, p. 386–387; ŠTARIENĖ, *supra* 125, p. 241.

padarinius proceso ekonomiškumo principo kontekste, t. y. tam tikrų aplinkybių vėlesnėje proceso stadijoje nebereikia papildomai įrodyti, skirti tam sąnaudų (tiek kalbant apie šalių, tiek apie teismo sąnaudas).

Vis dėlto visuotinai pripažįstama, kad *res iudicata* principas nėra absoliutus, todėl tam tikrais atvejais galimos šios kategorijos taikymo išimtys. Viena iš tipinių išimčių rūšių – proceso atnaujinimo institutas. **Sąnaudų minimizavimo** prasme proceso atnaujinimas turėtų būti suprantamas kaip galimybė paneigti *res iudicata* principą tas atvejais, kai nauda, paneigus *res iudicata* principą, yra didesnė nei sąnaudos, kurios atsiranda dėl teisinio neapibrėžtumo ir išimčių *res iudicata* principo atveju, paneigiant *res iudicata* principu pasiekiamą teigiamą socialinį poveikį.

Klausimas dėl *res iudicata* veikiamų sąnaudų rūšies nėra paprastas. Čia galima pagalvoti ir apie sąnaudas teismų veikloje, kai tas pats ginčas yra nagrinėjamas teisme daugiau nei vieną kartą, taip pat ir apie teisinį tikrumą, kai net ir išsprendus ginčą, šalis negali būti tikra, jog ginčas nepasikartos. Nereikėtų pamiršti ir to, kad iš esmės objektyvios tiesos paieškos byloje yra procesas, kuris realybėje nėra pasiekiamas dėl daugelio veiksnių¹⁰⁹⁷. Todėl nesant iš *res iudicata* kylančių ribojimų, tiesos paieškos galėtų užtrukti amžinai, o tai lemtų neigiamus padarinius teisinių santykių stabilumui. Vis dėlto skirtingi teismai gali turėti specifinį požiūrį į šio principo turinį, todėl įdomu pažvelgti, kaip *res iudicata* principą vertina teismai ir kaip įvairūs vertinimai telpa į egzistuojančią *res iudicata* principo koncepciją socialiniu aspektu.

2.6.1. Europos Žmogaus Teisių Teismas

Analizuojant Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją *res iudicata* klausimu, būtina turėti omenyje, kad čia, kaip ir kitais atvejais, galimas išskyrimas tarp to, kaip teismas nustato standartą sau, ir to, kokio turinio standartas yra nustatomas valstybėms. Pirmuoju atveju galima išskirti dvi

¹⁰⁹⁷ Žr., pavyzdžiui, ZUCKERMAN, *supra* 120, p. 354–355.

situacijas: 1) kas yra *res iudicata* pačiam teismui, nagrinėjančiam bylą ir 2) kaip teismas aiškina Konvencijoje nustatytus su teismo procesu susijusius reikalavimus dėl peticijų priimtinumą sąlygų. Antruoju atveju teismas nagrinėja nacionalinių teismų praktiką per Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies prizmę. *Res iudicata* principas EŽTT jurisprudencijoje iš esmės kildinamas iš platesnio teismų nepriklausomumo principo. Vis dėlto iš EŽTT praktikos, pasak D. Harris *et al.*, nėra iki galo aišku, ar *res iudicata* principas patenka į teisingo bylos nagrinėjimo (angl. *fair hearing*), teisingo bylos nagrinėjimo ir teisės būti išklaustytam teisme (angl. *right of access*) ar tiesiog į teisės į teismą (angl. *right to a court*) kategorijas¹⁰⁹⁸.

Pirmuoju atveju gali kilti klausimas dėl aplinkybių, kurios laikomos nustatytomis ir nereikalauja pakartotinio nagrinėjimo. Čia ypač svarbi socialinio poveikio dimensija, nes nuo to, kiek teismui reikia skirti dėmesio faktų konstatavimui priklauso ne tik šio teismo, bet ir į jį besikreipiančių asmenų sąnaudų ir rizikos dėl netinkamai įvertintų individualių aplinkybių. EŽTT bendra taisyklė – bylos faktai nulemti tų aplinkybių, kurios konstatuotos nacionalinių teismų¹⁰⁹⁹.

Vis dėlto teismas rimtai vertina ir galimą subjektyvų aplinkybių nustatymą, analizuodamas faktų nustatymo būdą, kuriuo rėmėsi nacionalinis teismas. Štai byloje *Erdoğan ir kiti prieš Turkiją*¹¹⁰⁰ buvo konstatuotas netinkamas įrodymų baudžiamojoje byloje nacionaliniame teisme nustatymo būdas. Tad išimtiniais atvejais teismas gali konstatuoti, kad faktinių aplinkybių nustatymo būdas turi esminių trūkumų (angl. *serious deficiencies*) ir pats įvykdyti šių aplinkybių nustatymą. Socialinių padarinių prasme tai svarbi nuostata, nes ji yra paskata nacionalinėms institucijoms nepiktinaudžiauti savo galimybėmis ir nesiimti oportunistinių veiksmų, nustatant sau naudingas aplinkybes. Tačiau EŽTT socialinio poveikio eksplicitiškai nevertina.

¹⁰⁹⁸ HARRIS, *supra* 141, p. 270.

¹⁰⁹⁹ *Ibid.*, p. 846.

¹¹⁰⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. balandžio 25 d. sprendimas byloje *Erdoğan ir kiti prieš Turkiją*, 19807/02.

Kita vertus, ne vienoje byloje EŽTT nebuvo linkęs be papildomos analizės iki galo laukti nacionaliniuose teismuose nustatomų faktų, pats konstatuodamas tam tikras faktines aplinkybes ir jas įvertindamas. Čia galima išskirti tokias susijusias bylas kaip *Filiz prieš Turkiją*¹¹⁰¹ ir *Camekan prieš Turkiją*¹¹⁰². Abiejose bylose teisėjai N. Vučiničius, P. Pinto de Albuquerque ir E. Kūris pateikė atskirąją nuomonę, kurioje kritiškai žvelgia į tokią teismo argumentaciją, kuria nepabaigti nacionaliniuose teismuose vykstantys tiesiogiai su byla susiję procesai ignoruojami EŽTT. Šis teismas pats atliko faktų konstatavimą, kurį iš esmės atlieka ir nacionaliniai teismai savo kompetencijos ribose, atlikdamas ir teisinį jų vertinimą¹¹⁰³. Nors eksplicitiškai tai nėra pažymėta, tačiau toks teismo požiūris į nacionalinių teismų veiklą gali lemti papildomas sąnaudas, susijusias su rizikomis dėl dviejų skirtingai pasibaigiančių procesų, taip pat papildomomis sąnaudomis pačiam EŽTT, nustatant ir įvertinant aplinkybes, kurias lengviau gali nustatyti ir įvertinti nacionalinis teismas.

Kita teismo analizuojamo *res iudicata* standarto situacija susijusi su ribojimais, kylančiais iš Konvencijos 35 straipsnio. Konvencijoje yra numatyti ribojimai peticijoms, kuriomis asmenys kreipiasi į EŽTT. Vienas iš jų yra įtvirtintas Konvencijos 35 straipsnio 2 dalies b punkte: teismas nepriima nagrinėti peticijos, jei ji pagal savo esmę tokia pati (angl. *substantially the same*), kurią teismas jau svarstė arba, kuri jau buvo perduota kitai tarptautinei tyrimo ar ginčo sprendimo institucijai ir jeigu peticijoje nėra jokių bylai reikšmingų naujų duomenų. Terminas *pagal savo esmę tokia pati* reiškia tai, jog šalis, reikalavimai ir faktinės aplinkybės yra tos pačios, kaip ir jau

¹¹⁰¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. kovo 4 d. sprendimas byloje *Filiz prieš Turkiją*, 28074/08.

¹¹⁰² Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. sausio 28 d. sprendimas byloje *Camekan prieš Turkiją*, 54241/08.

¹¹⁰³ Pranc. *La majorité considère établis des faits encore litigieux devant les juridictions internes, pour parvenir à une conclusion sur la nécessité et la proportionnalité de la force utilisée par la police contre le requérant, des questions de droit centrales qui elles aussi sont litigieuses au niveau interne. Nous jugeons cette méthode particulièrement critiquable, la Cour ayant établi les faits et tranché les questions de droit centrales soulevées par l'affaire sur la base « des documents versés au dossier » (paragraphe 43 de l'arrêt), alors que ces « documents » ne correspondent pas à des jugements définitifs en droit turc et peuvent très bien être encore infirmés par les cours nationales compétentes.* Žr. Teisėjų N. Vučiničiaus, P. Pinto de Albuquerque ir E. Kūrio atskirąją nuomonę. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. sausio 28 d. sprendimas byloje *Camekan prieš Turkiją*, 54241/08.

išnagrinėtoje teismo ankstesnėje byloje, o asmuo nepateikia jokios naujos aktualios (angl. *relevant*) informacijos¹¹⁰⁴.

Štai byloje *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (Vgt) prieš Šveicariją*¹¹⁰⁵ EŽTT pakartotinai nagrinėjo asociacijos *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (Vgt)* peticiją dėl Konvencijos 10 straipsnio, užtikrinančio žodžio laisvę, pažeidimo. Pirmoje susijusioje byloje¹¹⁰⁶ EŽTT konstatavo, kad tai, jog Šveicarijoje televizijoje buvo atsisakyta rodyti asociacijos reklamą, susijusią su aplinkosaugos idėjomis, buvo Konvencijos pažeidimas. Teismas konstatavo, kad ribojimas nebuvo būtinas demokratinėje visuomenėje. Tačiau po šio sprendimo Šveicarijos nacionalinis teismas vis tiek atsisakė atnaujinti bylą, kurioje nacionalinio teismo sprendimas buvo pripažintas prieštaraujančiu Konvencijai. Asociacija *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (Vgt)* pakartotinai kreipėsi į EŽTT. Tuo tarpu tarp Šveicarijos vyriausybės nurodytų argumentų buvo aplinkybė, kad analogiška byla buvo nagrinėta šiame teisme.

Analizuojamoje byloje Šveicarijos vyriausybė pabrėžė, kad Ministrų Komitetas, kuris atsakingas už EŽTT sprendimų vykdymo priežiūrą, priėmė galutinę rezoliuciją dėl minėto teismo sprendimo vykdymo, indikuodamas visas priemones, kurių ėmėsi Šveicarija, siekdama įvykdyti teismo sprendimą. Pasak Vyriausybės, Ministrų Komiteto rezoliucijoje priemonės, kurių ėmėsi Šveicarija, buvo nurodytos kaip pakankamos, nepaisant proceso atnaujinimo klausimo nacionaliniame teisme sprendimo baigties. Vis dėlto EŽTT pakartotinai nagrinėtoje byloje dar kartą pripažino, kad Šveicarija pažeidė Konvenciją. Tarp esminių aspektų, kuriuos pabrėžė teismas bylos priimtinumą klausimu, buvo tai, kad 1) nors Vyriausybė bandė įrodyti, jog klausimas buvo spręstas Ministrų Komiteto, nes tai jau yra vykdymo procesas (Ministrų Komiteto jurisdikcija), kilus klausimui dėl teismo ir Ministrų Komiteto kompetencijos apimties, jį sprendžia pats teismas; 2) aplinkybė, jog

¹¹⁰⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. birželio 30 d. sprendimas byloje *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (Vgt) prieš Šveicariją*, 32772/02; 1995 m. sausio 9 d. sprendimas byloje *Pauger prieš Austriją*, 24872/94.

¹¹⁰⁵ *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (Vgt) prieš Šveicariją*, 32772/02.

¹¹⁰⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. birželio 28 d. sprendimas byloje *VGT Verein gegen Tierfabriken prieš Šveicariją*, 24699/94.

nacionalinis teismas atmetė prašymą atnaujinti procesą byloje, reiškia naują aplinkybę, kuri leidžia iš naujo spręsti situaciją ir priimti peticiją¹¹⁰⁷.

Tokia teismo pozicija indikuoja apie didelį dėmesį konkrečioms individualios bylos aplinkybėms, o ne bendram principui. Šiuo atveju tai gali atgrasyti valstybes nuo siekio kitomis priemonėmis (individualiomis ar bendro pobūdžio) *uždangstyti* pagrindinę teismo įvardytą problemą, atgrasyti nuo veiklų, kurios neduoda teigiamo rezultato (angl. *wasteful activities*) ir kyla iš oportunistinių paskatų. *Res iudicata* principo taikymo prasme pabrėžtinai labai neformalus teismo požiūris, naują aplinkybę identifikuojant procese, kuris kalbine prasme priklauso Ministrų Komitetui. Nors EŽTT neaptaria motyvuose, tačiau tai gali reikšti didesnes teismo sąnaudas, analizuojant specifines sudėtingas situacijas, o kartu ir išaugančią riziką dėl galimos klaidos, nesant aiškių paprastų taisyklių dėl *res iudicata* principo apimties.

Kito pobūdžio klausimas yra tai, kaip EŽTT vertina valstybių taikomus *res iudicata* principo standartus. Pagrindinė teisme nagrinėjamų bylų kryptis šiuo aspektu yra tikrinimas, ar valstybėse taikomos išimties iš teismo baigtumo principo (dažniausiai – tai proceso atnaujinimas) pagrįstos Konvencijos 6 straipsnio prasme. Įtvirtinant *res iudicata* principo standartą siekiama, jog jeigu ginčas išnagrinėtas teisme ir sprendimas yra galutinis, neliktų rizikos, kad šis sprendimas dar bus pakeistas¹¹⁰⁸. Pagal bendrą teismo taisyklę, sprendimo peržiūrėjimo mechanizmas neturėtų būti naudojamas kaip *užslėpta* apeliacija, o vien tik galimi keli požiūriai į vieną situaciją nėra sprendimo peržiūrėjimo pagrindas. Išimties galimos tik tais atvejais, kai tai nulemia ypatingos ir įtikinamos aplinkybės¹¹⁰⁹.

Doktrinoje pripažįstama¹¹¹⁰, kad *res iudicata* standarto nustatymo klausimu viena kertinių yra Didžiosios kolegijos byla *Brumărescu* prieš

¹¹⁰⁷ *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (Vgt) prieš Šveicariją*, 32772/02, 67 pastraipa.

¹¹⁰⁸ JACOBS, *supra* 142, p. 260.

¹¹⁰⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Ryabikh prieš Rusiją*, 52854/99.

¹¹¹⁰ HARRIS, *supra* 141, p. 269.

*Rumunija*¹¹¹¹. Šioje byloje ginčas kilo dėl to, kad pagal reguliavimą Rumunijoje, teisė pateikti prašymą peržiūrėti galutinį teismo sprendimą buvo suteikta generaliniam prokurorui. Šia teise prokuroras pasinaudojo, atnaujinęs nacionalinio pirmosios instancijos teismo bylos nagrinėjimą. EŽTT šioje byloje akcentavo, kad iš teisės viešpatavimo ir teisinio tikrumo principo kyla reikalavimas, kad teisme pabaigtas nagrinėti klausimas nebūtų kvestionuojamas pakartotinai. Be socialiniam poveikiui aktualaus teisinio tikrumo akcentavimo, net ir nevystant su teisiniu tikrumu susijusių socialinio poveikio elementų (asmenų lūkesčių ar kt.), teismas pavartoja dar vieną su socialiniu poveikiu susijusią kategoriją. Sprendime nurodoma, kad analizuotoje situacijoje nacionalinis teismas, peržiūrėjęs pirmosios instancijos teismo sprendimą, sumenkino visą teisminę sistemą (angl. *set at naught an entire judicial system*). Toks teiginys aiškiai parodo sąnaudų, kylančių iš pasitikėjimo teismais, vertinimo siekį teismo motyvuose.

Kitoje aktualioje byloje *Ryabykh prieš Rusiją*¹¹¹² teismas akcentavo, kad teisinis tikrumas lemia pagarbą *res iudicata* principui. Situacija šioje byloje yra klasikinė posovietinio teisinio paveldo problema, kuri buvo nagrinėjama ir minėtoje *Brumărescu* byloje, dėl kurios byloje EŽTT dalyvavo ir Lietuva¹¹¹³ – procese nacionaliniame teisme nedalyvavusio pareigūno išimtinė teisė atnaujinti bylos nagrinėjimą¹¹¹⁴. Šioje byloje Rusijos Novooskolskiy apylinkės teismo sprendimas buvo panaikintas ir byla nagrinėjama iš naujo po to, kai Belgorod apygardos teismo prezidiumas patenkino šio teismo pirmininko prašymą dėl netinkamo teisės taikymo apylinkės teisme. EŽTT pabrėžė, kad Belgorod apygardos teismo pirmininkas nebuvo proceso šalimi, o jo teisei prašyti atnaujinti priimtus sprendimus nebuvo taikomi jokie ribojimai laike. Tad teismo nuomone, taip pagal esamą reguliavimą naikinti įsiteisėjusius sprendimus buvo galima neapibrėžtą laiką po jų įsiteisėjimo. Teismas pabrėžė,

¹¹¹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. spalio 28 d. sprendimas byloje *Brumărescu prieš Rumuniją*, 28342/95, 50 pastraipa.

¹¹¹² *Ryabykh prieš Rusiją*, 52854/99.

¹¹¹³ Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. spalio 10 d. sprendimas byloje *Daktaras prieš Lietuvą*, 42095/98.

¹¹¹⁴ HARRIS, *supra* 141, p. 269.

kad vien pakartotinio peržiūrėjimo procedūra, kurią įgyvendino Belgorod apygardos teismo prezidiumas, yra pakankamas pagrindas konstatuoti teisės į teisingą teismą pažeidimą, nesigilinant į tai, ar procedūros metu buvo laikomasi tam tikrų su šia teise susijusių reikalavimų, ar ne.

Argumentuose teismas aiškiai kalba apie teisinį tikrumą. Nurodytas teismo aiškinimas socialinių padarinių aspektu reiškia bandymą įtvirtinti *res iudicata* principą, kaip teisinio tikrumo teismo procese apsaugos standartą. Šia *res iudicata* ir teisinio tikrumo principo sąsaja teismas netiesiogiai skatina sąnaudų, susijusių su teisiniu neapibrėžtumu teismo procese, mažinimą. Konkrečios situacijos kontekste pabrėžtina, kad vien galimybė kvestionuoti įsiteisėjusį teismo sprendimą asmeniui, kuris nėra bylos šalis, vertintina kaip papildomų rizikų ir galimybių daryti įtaką sprendimui buvimas. Tai ypač didina šalių sąnaudas, susijusias su rizikomis, siekiant išvengti neigiamų padarinių, jei sprendimas būtų susijęs su tokiais neribotus įgaliojimus turinčiais pareigūnais, institucijomis. Nors pats atnaujinimo institutas minėtu atveju buvo institucionalizuotas ir jo procedūra detalizuota, tačiau sąnaudos šiuo atveju atsiranda iš rizikos, kad procese nedalyvaujantis ir tiesioginio intereso neturintis asmuo įgyja teisę keisti procesą.?

Pabrėžtina, kad tiek *Brumărescu*, tiek *Ryabykh* bylose EŽTT konstatavo, jog net jei ir atnaujinus teismo procesą byla yra išsprendžiama pareiškėjo naudai, tai savaime nepanaikina teisinio netikrumo, kurį pareiškėjas patiria dėl bylos atnaujinimo, poveikio¹¹¹⁵. Teismas socialinių padarinių prasme nepateikia daug argumentų. Nors šioje vietoje galima būtų kelti klausimą dėl situacijos, kai galima nauda asmeniui viršytų jo ir kitų asmenų sąnaudas dėl neapibrėžtumo, kylančio iš to, jog teismai nesilaiko savo pačių galutinių sprendimų.

Dar vienoje byloje *Şahin prieš Turkiją*¹¹¹⁶ teismas aptarė kitą *res iudicata* principo aspektą. Šioje byloje susiklostė situacija, kai dėl pareiškėjų du skirtingų jurisdikcijų nacionaliniai teismai priėmė skirtingus sprendimus, nors

¹¹¹⁵ *Ryabykh prieš Rusiją*, 52854/99, 49 pastraipa, *Brumărescu prieš Rumuniją*, 28342/95, 50 pastraipa.

¹¹¹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. spalio 20 d. sprendimas byloje *Nejdet Şahin ir Perihan Şahin prieš Turkiją*, 13279/05.

ir nagrinėjo analogiškas faktines situacijas. Čia EŽTT pakartojo savo praktiką, kad dviejų teismų skirtingi sprendimai dėl tų pačių aplinkybių savaime nėra Konvencijos 6 straipsnio pažeidimas. Prisiminta ir *Santo Pintos* prieš *Portugaliją* byla¹¹¹⁷, kurioje pažeidimas neužfiksuotas ir situacijoje, kai tas pats teismas buvo priėmęs skirtingus sprendimus analogišku klausimu. EŽTT akcentavo, kad esminiai kriterijai vertinant, ar skirtingi sprendimai yra pagrįsti Konvencijos 6 straipsnio kontekste, yra jų racionalumas ir pagrįstumas. Byloje *Şahin* prieš *Turkiją* teismas konstatavo, kad būtent skirtingos jurisdikcijos leidžia spręsti, kad tos pačios faktinės aplinkybės gali būti vertinamos nevienodai, atsižvelgiant į skirtingas materialiosios teisės ribas šiuose teismuose. Toks vertinimas yra svarbus, siekiant išsaugoti šių nacionalinių teismų nepriklausomumą ir jų sprendimo *res iudicata* galią.

Pažymėtina, kad nors EŽTT to nesvarsto, tačiau socialinių padarinių aspektu toks teismo požiūris gali būti suprantamas, kaip didesnio lankstumo nacionaliniuose teismuose skatinimas. Tai gali būti susiję su mažesnėmis sąnaudomis, nacionaliniam teismui galint lanksčiau vertinti situacijas, išplėsti argumentavimo ribas. Kita vertus, tai gali būti susiję su sąnaudomis, kai vieni teismai neatsižvelgia į kitų teismų išaiškinimus. Taip gali būti didinamos su teisiniu neapibrėžtumu susijusios sąnaudos, nes asmenys tampa netikri dėl galimų panašių klausimų baigties skirtinguose teismuose, o vieno teismo plėtojama pozicija potencialiai gali būti nepalaikoma arba visiškai kitaip vertinama kito teismo.

Vis dėlto teisinio tikrumo nebuvimas, nesant aukščiausiosios instancijos teismo praktikos nenuoseklumo, gali būti ir pagrindu konstatuoti Konvencijos pažeidimą¹¹¹⁸. Byloje *Esertas* prieš *Lietuvą*¹¹¹⁹ buvo nagrinėjama situacija, kai nors viename civiliniame procese teismas galutiniu sprendimu pripažino, kad tarp šilumos tiekėjo ir asmens nėra prievolinių teisinių santykių, tačiau nepanaikinus pirmąjį procesą pabaigusio Palangos miesto apylinkės teismo

¹¹¹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. gegužės 20 d. sprendimas byloje *Santos Pinto* prieš *Portugaliją*, 39005/04, 41 pastraipa.

¹¹¹⁸ ŠTARIENĖ, *supra* 125, p. 243.

¹¹¹⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. gegužės 31 d. sprendimas byloje *Esertas* prieš *Lietuvą*, 50208/06.

sprendimo, kitame procese pirmąjį procesą apimantys prievoliniai teisiniai santykiai ir asmens įsiskolinimas šilumos tiekėjui buvo konstatuotas. Taip Kauno miesto apylinkės teismo sprendimu buvo, nepanaikinus pirmojo proceso sprendimo, kitaip įvertinti ir pakeisti jau Palangos miesto apylinkės teismo konstatuoti susiklostę teisiniai santykiai tarp šalių.

EŽTT konstatavo Konvencijos pažeidimą minėtoje byloje. Teismas, remdamasis savo jurisprudencija, nurodė, kad nukrypimas nuo teisinio tikrumo principo gali būti suderinamas su Konvencijos 6 straipsnio 1 dalimi, tik jei tai pateisinama primygtiniu socialiniu poreikiu, o ne vien tik teisiniu purizmu. Pridurta, kad sprendimą iš esmės leidžiama panaikinti tik tuo atveju, jei siekiama ištaisyti esminę svarbą teisminei sistemai turinčią klaidą.

Iš tokių teismo argumentų matyti, kad jais tiesiogiai paliečiamas vienas iš galimų *res iudicata* tikslų – teisinio tikrumo užtikrinimas. Kartu yra identifikuojama, kad gali būti socialinis poreikis, kuris turėtų būti prioretizuojamas prieš teisinį tikrumą, jei jis būtų labai svarbus, turintis esminę reikšmę teisminei sistemai. Tokiais argumentais teismas eksplicitiškai vertina socialinius padarinius, susieja taikomo instituto tikslus su praktine analizuojama situacija ir atlieka atitinkamą vertinimą, identifikuoja, kad grynas teisės įgyvendinimo tikslas neturi būti atsietas nuo socialinių teisminės sistemos tikslų (*teisinio purizmo* ir *socialinio poreikio* priešpastatymas). Įdomu, kad teisinis purizmas, kaip įsiteisėjusio sprendimo keitimo pagrindas nacionaliniame teisme, EŽTT jurisprudencijoje buvo kritikuotas ne kartą¹¹²⁰.

Apibendrinant galima teigti, kad EŽTT yra gan lankstus teismas, suprantantis *res iudicata* principo socialinę reikšmę, tačiau kartu neatmetantis galimybės, kad teisinio tikrumo per *res iudicata* principą prioretizavimas gali atnešti daugiau žalos (sąnaudų), nei naudos. Teismas eksplicitiškai įvardija saugomą teisinį tikrumą, nors neidentifikuoja susijusių socialinių tikslų, kartu nurodo konkuruojantį interesą – gan abstraktų socialinį poreikį, jį iliustruodamas esminės reikšmės teismų praktikoje kriterijumi. Teismas skiria

¹¹²⁰ Žr. pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. liepos 23 d. sprendimąbyloje *Sutyazhnik prieš Rusiją*, 8269/02..

dėmesio socialiniam poveikiui, bet tokiu vertinimu pagrįsto argumento teismas neišnaudoja pakankamai.

2.6.2. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas

Analizuojant Europos Sąjungos Teisingumo Teismo vystomą *res iudicata* principo doktriną, būtina išskirti kai kuriuos aktualius kontekstus, kuriuose šis principas taikomas. Pirmiausiai, tai ESTT nagrinėjamos bylos ir jų išnagrinėjimo reikšmė vėlesniems ginčams. Kita specifinė sritis yra ESTT doktrina dėl nacionalinių teismų sprendimų baigtumo galimos valstybės narės atsakomybės už privatiems asmenims padarytą žalą dėl ES teisės pažeidimų aspektu¹¹²¹.

Procesuose ESTT *res iudicata* turi didelę reikšmę. Bendra taisyklė byloms, nagrinėjamos Teisingumo Teisme, yra tai, kad jos yra galutinės, tačiau gali būti peržiūrimos, nustačius tokio pobūdžio faktą, kuris gali būti laikomas lemiamu veiksmu ir kuris priimant sprendimą nebuvo žinomas nei teismui, nei bylos šaliai, reikalaujančiai sprendimą peržiūrėti. Toks peržiūrėjimas nebegalimas, praėjus 10 metų po sprendimo priėmimo¹¹²². Peržiūrėjimo procedūra leidžia kvestionuoti galutinio teismo sprendimo *res iudicata* galią ir taikoma išimtiniais atvejais¹¹²³.

Bylose pagal ieškinius dėl panaikinimo teismas taiko standartą, kad ieškinys neturi būti priimtinas, jei galutiniu ir įsiteisėjusiu teismo sprendimu jau spręsti ieškinyje keliami teisės ir (ar) fakto klausimai¹¹²⁴. Byloje *Lenz prieš Komisiją*¹¹²⁵ teismas nagrinėjo E. ir V. Lenz kreipimąsi dėl žalos atlyginimo. Pareiškėjos skundė Pirmosios instancijos teismo sprendimą, kuriuo jų skundas buvo pripažintas nenagrinėtinu teisme. ESTT konstatavo, kad pareiškėjos

¹¹²¹ Žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. lapkričio 19 d. sprendimą byloje *Francovich*, C-6/90, 35 pastraipa ir kt.

¹¹²² ESTT statuto 44 straipsnio 1 ir 3 dalys.

¹¹²³ LENAERTS, K. *et al. Procedural Law of the European Union*. 2nd ed., London: Sweet and Maxwell, 2006, p. 592.

¹¹²⁴ *Ibid.*, p. 323. Taip pat žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. vasario 19 d. sprendimas byloje *Italija prieš Komisiją*, C-281/89.

¹¹²⁵ Žr. pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1996 m. lapkričio 28 d. sprendimą byloje *Lenz prieš Komisiją*, C-277/95.

kreipėsi į Pirmosios instancijos teismą ne pirmą kartą, o jų pirmąjį kreipimąsi analogišku klausimu Pirmosios instancijos teismas jau nagrinėjo¹¹²⁶.

Minėtoje byloje Teisingumo Teismas konstatavo, kad pareiškėjos turėjo skųsti ankstesnį teismo sprendimą tuo atveju, jei, jų manymu, teismas tokiu sprendimu netinkamai sprendė skundo priimtinumą klausimą. ESTT mintis yra tai, kad nors ankstesniu teismo sprendimu Pirmosios instancijos teismas turėjo pasisakyti tam tikru klausimu, bet to nepadarė, aplinkybė, jog šalys tuo atveju neskundė tokio sprendimo, reiškia, kad toks išaiškinimas tapo galutiniu ir įgijo *res iudicata* galią. Tokį teismo aiškinimą galima vadinti platesniu *res iudicata* principo supratimu, nes šiuo atveju tai nėra pripažinimas, kad *res iudicata* reikšmę įgijo aplinkybės, kurios buvo spręstos, bet ir aplinkybės, kurios turėjo būti spręstos, tai nebuvo padaryta ir šalys galėjo dėl jų nesprendimo pateikti skundą. Čia galima referuoti ir į platesnį bendrosios teisės tradicijos *res iudicata* kategorijos supratimą.

Nors socialinių padarinių teismas tiesiogiai nepaliečia, tačiau sprendimo socialinis poveikis yra akivaizdus. Tokia teismo pozicija socialinių padarinių kontekste gali reikšti teisinio tikrumo principo užtikrinimą, nes išplečia *res iudicata* taikymo apimtį ir iki *potencialiai* nagrinėtinų klausimų. Kita vertus, didelė atsakomybės dalis sąnaudų prasme perkeliama asmenims, kurie kreipiasi į teismą, nes jų kreipimasis įgyja daug reikšmės, atsižvelgiant į būtinybę kelti visus susijusius klausimus. Vis dėlto argumentuose pats teismas kiek švelnina šį atsakomybės perkėlimą, pabrėždamas, jog bet kuriuo atveju Pirmosios instancijos teismo atliktas teisinių santykių kvalifikavimas buvo iš esmės teisingas abiem atvejais. Tad nėra visiškai aiški *res iudicata* principo apimtis, nes teismas, nors ir pripažinęs plačią *res iudicata* principo galią, vis tiek analizuoja ginčijamų sprendimų turinį. Tai gali sukelti su teisiniu neapibrėžtumu susijusių papildomų sąnaudų individams, kurie kreipiasi į ES teismus, nors pats teismas socialinio poveikio klausimų nevertino.

¹¹²⁶ Europos Sąjungos Pirmosios instancijos teismo 1992 m. gruodžio 14 d. sprendimas byloje *Lenz prieš Komisiją*, T-47/92.

Akivaizdu, kad įvairaus pobūdžio neaiškumai dėl *res iudicata* apimties ESTT praktikoje gali reikšti bylos šalių sąnaudas. Štai byloje *Al-Aqsa prieš Tarybą*¹¹²⁷ viena iš šalių apeliacinį skundą dėl Bendrojo teismo sprendimo pateikė ne dėl šio sprendimo rezoliucinės dalies, bet dėl to, kad ji nebuvo patenkinta kai kuriais teismo pateiktais sprendimo motyvais. Šalis pabrėžė, kad neapskundus minėto sprendimo motyvų, sprendimas įgytų *res iudicata* galią, o vėliau tuos neigiamus šaliai motyvus būtų galima panaudoti ir jų šalis negalėtų skusti. Galima daryti prielaidą, kad toks bylos šalies žingsnis yra susijęs su netikrumu dėl teismo jurisprudencijos *res iudicata* principo aspektu, siekiant sumažinti rizikas dėl galimo išplėsto *res iudicata* principo vertinimo ateityje.

Tačiau pats Teisingumo Teismas šioje byloje konstatuoja šalies apeliacinio skundo nepriimtinumą ir pabrėžia, kad *res iudicata* galia taikoma tik sprendimo motyvams, kurie grindžia rezoliucinę dalį, todėl nuo jos neatskiriami, o nagrinėjamu atveju vien motyvai dėl pirmojoje instancijoje nurodyto pagrindo ir Bendrojo Teismo pripažinti pagrįstais yra neatskiriami nuo šių ginčijamų teisės aktų panaikinimo, paskelbto skundžiamo sprendimo rezoliucinėje dalyje. Taip teismas, nors to eksplicitiškai nenurodo, veikia socialinius padarinius ir bando suteikti aiškumo *res iudicata* principo taikymui ateityje. Tokiu būdu sumažinamos sąnaudos, susijusios su šalių bandymu išvengti rizikos dėl jų *a priori* neapgalvotų *res iudicata* taikymo apimčių ateityje.

Bylose dėl prejudicinių sprendimų *res iudicata* principas nėra taikomas tiesiogiai dėl procedūros specifikos. Tačiau dėl šios procedūros taip pat įtvirtinti panašaus pobūdžio saugikliai: Teismo reglamento 99 straipsnyje nurodoma, kad jeigu klausimas, dėl kurio pateiktas prašymas priimti prejudicinį sprendimą, yra tapatus klausimui, dėl kurio teismas jau yra priėmęs sprendimą, jeigu atsakymą į tokį klausimą galima aiškiai nustatyti iš teismo praktikos arba jeigu atsakymas į klausimą, dėl kurio pateiktas prašymas priimti prejudicinį sprendimą, nekelia jokių pagrįstų abejonių, Teismas, pagal ESTT

¹¹²⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2012 m. lapkričio 15 d. sprendimas byloje *Al-Aqsa prieš Europos Sąjungos Tarybą*, C-539/10..

reglamentą, vadovaudamasis teisėjo pranešėjo siūlymu ir išklausęs generalinį advokatą, bet kada gali nuspręsti priimti sprendimą motyvuota nutartimi.

Minėtos nuostatos poveikis nėra tolygus *res iudicata* galiai, tačiau tam tikra prasme kiek mažina teismo sąnaudas dėl būtinybės kiekvieną kartą atlikti tą pačią procedūrą. Štai byloje *Brandes*¹¹²⁸ nacionalinis teismas pateikė klausimą, kuris iš esmės jau buvo atsakytas kitoje ESTT byloje dėl prejudicinio sprendimo¹¹²⁹. Todėl Teisingumo Teismas, pateikdamas nuorodas į jau išspręstą bylą, atsakė prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusiam teismui. Analogiška sutrumpinta procedūra buvo taikoma ne vienoje byloje¹¹³⁰. Ši ESTT reglamente numatyta taisyklė suteikia laisvės teismui identifikuoti situacijas, kurios nereikalauja pilnos procedūros. Suteikta diskrecija padarinių prasme leidžia sumažinti ESTT sąnaudas, tuo pat metu vis tiek atsakant nacionaliniam teismui (neatimant jo teisės). Kita vertus, diskrecija sukelia riziką, kad supaprastinta procedūra gali būti panaudota tais atvejais, kai nors situacija iš pirmo žvilgsnio analogiška, ji yra kiek specifinė – tokiu atveju atsakymas nors ir bus, tačiau jis gali būti nepakankamas nacionaliniam teismui. ESTT tokių socialinio poveikio aspektų nevertino.

Nagrinėdamas klausimą dėl valstybės narės atsakomybės už privatiems asmenims padarytą žalą dėl ES teisės pažeidimų Teisingumo Teismas neišvengė sudėtingo susidūrimo tarp valstybių narių teisminės sistemos autonomijos, apimančios nacionalinių teismų sprendimo baigtumo principą, ir pareigos valstybės institucijoms nepažeisti ES teisės¹¹³¹. Iš esmės tokio pobūdžio santykiuose kyla dviejų kategorijų kolizija: nacionalinio teismo sprendimo *res iudicata* ir principo *effet utile*¹¹³². Taip pat galima įžvelgti ir susijusią problematiką, pasireiškiančią per teisinio saugumo ir ES teisės

¹¹²⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. birželio 13 d. sprendimas byloje *Bianca Brandes prieš Land Niedersachsen*, C-415/12.

¹¹²⁹ T. y. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. balandžio 22 d. sprendimas byloje *Zentralbetriebsrat der Landeskrankenhäuser Tirols*, C-486/08.

¹¹³⁰ Pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2011 m. lapkričio 25 d. sprendimas byloje *Daiichi Sankyo Company prieš Comptroller General of Patents, Designs and Trade Marks*, C-6/11.

¹¹³¹ Plačiau žr. GROUSSOT, *supra* 136.

¹¹³² JARUKAITIS, *supra* 146, p. 331.

viršenybės derinimą ESTT¹¹³³. Minėtais interesų derinimų klausimais akcentuotina *Köbler* byla¹¹³⁴, kurioje nacionalinis teismas kreipėsi į ESTT, prašydamas priimti prejudicinį sprendimą ir išaiškinti, ar nacionaliniam galutinės instancijos teismui per plačiai pritaikius *acte clair* doktriną¹¹³⁵ ir netinkamai išaiškinus ES teisę, atsiranda atsakomybė valstybei narei už tokį galutinės instancijos teismo sprendimą.

Klausimas tiesiogiai paliečia *res iudicata* kategoriją nacionalinių teismų sprendimų atžvilgiu, nes Teisingumo Teismui pripažinus, jog atsakomybė valstybei narei išlieka, kyla klausimas dėl valstybės narės teismo sprendimo baigtumo sampratos. Šioje byloje Teisingumo Teismas nurodė, kad galutinio teismo sprendimo galios principo svarba neginčijama, svarbu, jog teismų sprendimai, kurie išnaudojus visas galimas teisių gynimo priemones arba pasibaigus apskundimo terminui tampa galutiniai, nebegalėtų būti ginčijami. Tačiau teismas taip pat pabrėžė, kad asmenims turi būti suteikta galimybė nacionaliniame teisme gauti žalos, padarytos galutinės instancijos teismo sprendimu pažeidžiant šias teises, atlyginimą. Tiesa, čia pat teismas konstatavo, kad valstybės atsakomybės už galutinės instancijos teismo sprendimą principo pripažinimas savaime nereiškia, kad yra ginčijama tokio sprendimo *res iudicata* galia.

Teisingumo Teismas atkreipė dėmesį, kad bylos dėl valstybės narės atsakomybės dalykas nebūtinai yra toks pats ir jos šalys nebūtinai yra tos pačios šalys kaip ir bylos, kurioje buvo priimtas *res iudicata* galią įgijęs sprendimas. Iš tiesų laimėjusiam bylą dėl valstybės narės atsakomybės ieškovui priteisiamas patirtos žalos atlyginimas, tačiau nebūtinai panaikinama galutinio teismo sprendimo, kuriuo buvo padaryta žala, *res iudicata* galia. Akivaizdu, kad teismas svarstė ryšį tarp, viena vertus, nacionalinių sistemų

¹¹³³ ŽALTAUSKAITĖ-ŽALIMIENĖ, S. Nacionalinio teismo vaidmuo įgyvendinant Europos Sąjungos teisę ir teisinio saugumo principo pažeidžiamumas. *Teisė*, 78 t., 2011, p. 149.

¹¹³⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. sprendimas byloje *Köbler*, C-224/01.

¹¹³⁵ *Acte clair* doktrina buvo suformuota CILFIT byloje (Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1982 m. spalio 6 d. sprendimas byloje *CILFIT*, 283/81). Šios doktrinos esmė yra tai, kad nacionaliniai teismai pirmiausiai turėtų bandyti išspręsti ES teisės taikymo klausimą patys ir kreiptis dėl prejudicinio sprendimo tik tais atvejais, kai norima išaiškinti nuostata iš tiesų yra neaiški. Šia doktrina siekta sumažinti kreipimąsi į ESTT skaičių, ypač atsižvelgiant į tuos atvejus, kai kreipiamasi dėl pakankamai akivaizdžių ES teisės nuostatų.

autonomijos, teisinio saugumo, kita vertus, *effet utile*, ES teisės viršenybės. Tačiau eksplicitiškai socialinių padarinių prasme to motyvuose nematyti. Bet kuriuo atveju valstybės atsakomybės principas reikalauja ne peržiūrėti teismo sprendimą, kuriuo buvo padaryta žala, o ją atlyginti¹¹³⁶.

Köbler byla nebuvo vienintelė tokį nacionalinio proceso autonomijos ir ES teisės viršenybės susikirtimą atspindintis sprendimas. Čia galima prisiminti ir ankstesnį teismo sprendimą *Kühne & Heitz* byloje¹¹³⁷. Bent išoriškai pastebimas nacionalinio teismo sprendimo *res iudicata* susilpninimas buvo argumentuojamas ir tokiu socialiniu poveikiu, kaip teisinės sistemos sustiprinimas ir teisminės valdžios autoriteto stiprinimas ilgalaikėje perspektyvoje¹¹³⁸. Vis dėlto taip pagrįstas nacionalinių teismų sprendimų *res iudicata* galios silpninimas nelaikytas vienareikšmiškai teigiamu teismo jurisprudencijos posūkiu¹¹³⁹. Pabrėžtina, kad *Köbler* byla kai kurių nacionalinių teismų teisėjų buvo sutikta priešiška. Todėl jau netrukus kitose bylose teismas laikėsi nuosaikesnės pozicijos¹¹⁴⁰.

Teisingumo Teismas ir vėlesnėse bylose vystė galutinio teismo sprendimo galios doktrina santykyje su galimu ES teisės pažeidimu šiuo sprendimu. O byloje *Kapferer*¹¹⁴¹ konstatavo, kad ES teisė nenustato nacionaliniams teismams pareigos netaikyti vidaus proceso taisyklių, suteikiančių sprendimui galią, net jei tai leistų užkirsti kelią ginčijamam sprendimu padarytam ES teisės pažeidimui¹¹⁴². Tad tokia nuostata ESTT iš esmės apribojo galimybę kvestionuoti galutinį nacionalinio teismo sprendimą iki labai išskirtinių atvejų, kai nacionalinėje teisėje būtų galimybė daryti išimtį proceso baigtumo principui, kitaip tariant, nors ir ne be išlygų (nacionalinės

¹¹³⁶ Žr. *Köbler*, C-224/01, 36–40 pastraipos.

¹¹³⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2004 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Kühne & Heitz*, C-453/00..

¹¹³⁸ *Ibid.*, 43 pastraipa.

¹¹³⁹ Žr. pavyzdžiui, REICH, N. Procedural Autonomy of Member States vs. Effective Legal Protection in Recent Court Practice – On the Way to *Procedural Plurality*. In *Privatinė teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Liber Amicorum Valentinas Mikelėnas*. Atsak. Red. V. Mizaras. Vilnius: Justitia, 2008, p. 280.

¹¹⁴⁰ JARUKAITIS, *supra* 146, p. 332.

¹¹⁴¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2006 m. kovo 16 d. sprendimas byloje *Rosmarie Kapferer*, C-234/04.

¹¹⁴² *Ibid.*, 21 pastraipa.

teisės ekvivalentiškumo ir veiksmingumo principai)¹¹⁴³, tačiau nemaža dalimi galimi galutinių nacionalinių teismų sprendimų peržiūrėjimai Teisingumo Teismo praktikoje buvo ženkliai apriboti¹¹⁴⁴. Socialinių padarinių prasme toks apribojimas reiškia teisinio tikrumo užtikrinimą. Kita vertus, pernelyg išplėsta *res iudicata* principo apimtis reiškia ir didesnę riziką dėl klaidos, nes ESTT konstatavus nacionalinio teismo klaidą, jos negalint pakeisti, iš esmės liekama prie neteisingo teisės aiškinimo. Tačiau šis sąnaudų aspektas gali būti kompensuojamas per kitus mechanizmus (pavyzdžiui, teismo akcentuojamas žalos atlyginimas ir pan.).

ESTT bylose dėl *res iudicata* standarto, kurį taiko savo sprendžiamose bylose, nėra nuoseklus. Teisingumo Teismas yra nurodęs *res iudicata* principo svarbą, tačiau kartu ją paneigė, vis tiek sprenddamas klausimą, dėl kurio *res iudicata* jau konstatavo. Bylose dėl savo *res iudicata* standarto ESTT nėra linkęs nurodyti šio standarto taikymo socialinių padarinių. Bylose, kurios turi įtaką dėl nacionalinių teismų sprendimų *res iudicata*, Teisingumo Teismas netiesiogiai ieško nacionalinio proceso autonomijos pusiausvyros su ES teisės veiksmingumu. Vis dėlto eksplicitiškai socialinių padarinių ESTT nėra linkęs identifikuoti ir tokio pobūdžio bylose, operuodamas daugiau teisiniais sprendimo padariniais. Kita vertus, teismo praktikoje matyti paties teismo reagavimas į galbūt per daug kategorišką ir daug kritikos sulaukusią poziciją. Tokie praktikos pokyčiai gali būti susiję ir su implicitinių socialinių padarinių vertinimu, kurį teismas atlieka.

2.6.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje *res iudicata* galėtų reikšti mažiausiai dvi problematikas: 1) kai teismas remiasi kitų teismų nustatytais aplinkybėmis arba 2) per Konstitucinio Teismo įstatymo 69 straipsnio 1 dalies 3 punkte nurodytą ribojimą teisme pakartotinai nagrinėti tapatų klausimą.

¹¹⁴³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2000 m. gegužės 16 d. sprendimas byloje *Pierson ir kt.*, C-78/98.

¹¹⁴⁴ GROUSSOT, *supra* 136, p. 409.

Pirmuoju atveju nėra gausios teismo praktikos, todėl šioje dalyje daugiau skiriamas dėmesys antrajam atvejui, kai *res iudicata* panaudojamas, kaip galimybę pakartotinai kreiptis į teismą ribojantis instrumentas.

Kalbant apie kitų teismų sprendimų galią ir privalomumą Konstituciniam Teismui, reikia prisiminti E. Jarašiūno požiūrį į konstituciocentrinio pobūdžio nulemtą Lietuvos teismų savybę neturėti teisenos nulemtų priešprieš¹¹⁴⁵. Ši tezė gali apimti ir byloje nustatytų aplinkybių pakartotinio nustatymo aspektą. LRKT jurisprudencija šiuo aspektu nėra gausi, nors galimybių panaudoti kitų teismų nustatytas aplinkybes yra. Štai Konstitucinio Teismo 2014 m. birželio 3 d. išvadoje dėl Seimo narės N. Venckienės veiksmų atitikties Konstitucijai¹¹⁴⁶ teismas galėjo remtis Kauno rajono apylinkės teismo ir Kauno apygardos teismo civilinėse bylose nustatytomis aplinkybėmis (tokie duomenys pateikti), tačiau eksplicitiškai didelės reikšmės šių teismų nustatytoms aplinkybėms išvados motyvuose nėra pateikta. Sąnaudų prasme tokia praktika yra problemiška, nes prisideda prie skirtingų teisenų izoliavimo ir implicitinio atsisakymo jas vertinti sistemiškai – tai gali lemti iš neapibrėžtumo kylančias sąnaudas, didesnes rizikas dėl skirtingų teismų sprendimų susijusiais klausimais nenuoseklumo.

Tais atvejais, kai subjektas kreipiasi į Konstitucinį Teismą, prašydamas išnagrinėti klausimą, kuris jau buvo nagrinėtas¹¹⁴⁷, Konstitucinis Teismas savo sprendimu atsisako nagrinėti prašymą ištirti teisės akto atitikimą Konstitucijai. LRKT yra priėmęs ne vieną sprendimą, remdamasis minėta įstatymo nuostata. Pavyzdžiui, 2011 m. birželio 23 d. sprendimu¹¹⁴⁸ Konstitucinis Teismas atsisakė nagrinėti prašymą ištirti įstatymo nuostatos konstitucingumą. Šio atsisakymo motyvas – teismo prašyme ginčijamas tos pačios įstatymo nuostatos konstitucingumas, kurios atitiktis Konstitucijai Konstitucinio Teismo

¹¹⁴⁵ JARAŠIŪNAS, E. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir aukštųjų valstybės pareigūnų apkalta: kelios aktualios problemos. *Jurisprudencija*, Nr. 2(80), 2008, p. 46.

¹¹⁴⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. birželio 3 d. išvada. [TAR, 2014, Nr. 7164](#).

¹¹⁴⁷ *Jeigu prašyme nurodyto teisės akto atitikimas Konstitucijai jau buvo tirtas Konstituciniame Teisme ir tebegalioja tuo klausimu priimtas Konstitucinio Teismo nutarimas*

¹¹⁴⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 23 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 78-3823.

yra iširta ir galioja tuo klausimu priimtas Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas¹¹⁴⁹.

Kiek kitoks yra 2009 m. lapkričio 20 d. sprendimas¹¹⁵⁰. Šioje byloje Lietuvos apeliacinis teismas prašė ištirti, ar Prezidento 2005 m. kovo 3 d. dekretas Nr. 225 „Dėl apylinkės teismo teisėjos atleidimo iš pareigų“¹¹⁵¹ pagal Konstitucijos 115 straipsnio 2 punktą, pasibaigus įgaliojimų laikui, pagal turinį neprieštarauja Lietuvos Respublikos teismų įstatymo¹¹⁵² 44 straipsnio 1 dalies nuostatai, kad teisėjas turi Konstitucijoje ir įstatymuose numatytas piliečio teises ir laisves, 51 straipsnio 1 daliai ta apimtimi, jog apylinkės teismo teisėju gali būti skiriamas nepriekaištingos reputacijos Lietuvos Respublikos pilietis, 52 straipsnio 4 punktui, Konvencijos 6 straipsnio 1 daliai, įtvirtinančiai proceso lygybės, bešališkumo ir nepriklausomumo garantijas.

LRKT konstatavo, kad pareiškėjas prašo ištirti, ar Teismų įstatymo ir Konvencijos nuostatomis neprieštarauja Respublikos Prezidento dekretas, kurio atitiktis Konstitucijai, Teismų įstatymo 45 straipsnio 1 daliai buvo iširta ir tebegalioja tuo klausimu priimtas LRKT 2007 m. gruodžio 20 d. nutarimas¹¹⁵³. Įdomu tai, kad šioje byloje prašymą dėl to paties Prezidento dekreto pateikęs teismas antrą kartą rėmėsi ne Konstitucijos nuostatomis, bet dekreto apimtimi Teismų įstatymo ir Konvencijos nuostatomis. Toks specifinis prašymas yra susijęs ir su aplinkybe, kad LAT 2009 m. vasario 10 d. nutartimi¹¹⁵⁴ Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. rugsėjo 4 d. sprendimą byloje, kurioje šis teismas pirmą kartą kreipėsi dėl minėto Prezidento dekreto, panaikino ir perdavė bylą apeliacine tvarka iš naujo nagrinėti Lietuvos apeliaciniam teismui.

Formaliai vertinant LApT pakartotinį kreipimąsi – tai nauji pagrindai, nurodyti nauji teisės aktai, dėl kurių prieštaravimo gali būti pagrindas abejoti

¹¹⁴⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas *Valstybės žinios*, 2010-11-16, Nr. 134-6860..

¹¹⁵⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. lapkričio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 139-6120.

¹¹⁵¹ Lietuvos Respublikos Prezidento 2005 m. kovo 3 d. dekretas Nr. 225 *Dėl apylinkės teismo teisėjos atleidimo iš pareigų*. *Valstybės Žinios*, 2005, Nr.: 31-984.

¹¹⁵² Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649.

¹¹⁵³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 136-5529.

¹¹⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-43/2009.

Prezidento dekreto pagrįstumu. Be to, teismas kreipėsi ir esant tam tikra prasme naujoms aplinkybėms – Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarčiai, kuria įvertintas ankstesnis Lietuvos apeliacinio teismo sprendimas. Tačiau Konstitucinis Teismas analizuojamame sprendime akcentavo, jog LRKT sprendimai yra galutiniai ir neskundžiami. Čia priminta Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio nuostata, kad Konstitucinio Teismo nutarimas gali būti peržiūrėtas jo paties iniciatyva, jeigu paaiškėjo naujų esminių aplinkybių, kurios buvo nežinomos Konstituciniam Teismui nutarimo priėmimo metu. Ši nuostata nurodyta kaip išimtinė ir taikoma esant konstituciniam pagrindui, o tokia teisė kvestionuoti priimtus nutarimus nėra suteikta kitiems subjektams, išskyrus Konstitucinį Teismą.

Socialinių padarinių aspektu tokia teismo pozicija stiprina su teisinio tikrumo principu susijusią naudą. Konstitucinis Teismas aiškiai indikuoja, kad išimčių dėl galimybės iš naujo peržiūrėti teismo sprendimą priklauso tik nuo paties teismo diskrecijos. Jeigu tam tikra nuostata jau buvo ištirta, tai toks tyrimas yra iš esmės galutinis. Nors LRKT eksplicitiškai nenurodo, toks aiškinimas mažina sąnaudas, susijusias su atsižvelgimu į Konstitucinio Teismo jurisprudenciją ir tikėjimu dėl jurisprudencijoje išspręstų klausimų galutinumo. Kita vertus, potencialiai naujas aiškinimas gali būti ekonomiškai pagrįstas ir naudingas, ypač jei nuostatos paliečia daug asmenų (potencialiai teigiamų socialinių padarinių atvejais). Tokiu atveju griežta teismo pozicija gali užkirsti galimybę koreguoti ir tobulinti konstitucinę doktriną¹¹⁵⁵.

Pažymėtina ir tai, kad minėtame 2009 m. lapkričio 20 d. sprendime Konstitucinis Teismas turėjo teisę formaliai nepriimti nagrinėti prašymo, bet pateikė tam tikrus ir su materialiąja teise susijusius išaiškinimus, kurie atspindėjo ankstesnę jau egzistuojančią Konstitucinio Teismo jurisprudenciją šiuo klausimu. Socialinių padarinių aspektu toks teismo pateikiamas aiškinimas gali būti žalingas, nes jis skatina subjektus kreiptis ir tais atvejais, kai yra žinoma, jog klausimas Konstitucinio Teismo buvo spręstas. Kitaip

¹¹⁵⁵ JARAŠIŪNAS, E. Oficialios konstitucinės doktrinos koregavimo problemos. *Jurisprudencija*, Nr. 1(115), 2009, p. 55.

tariant, subjektui atsiranda polinkis legitimuoti savo sprendimą Konstitucinio Teismo jurisprudencija, todėl net ir esant analogiškam išaiškinimui, subjektas gali tikėtis bent kelių tinkamų argumentų individualiu atveju. Tokio pobūdžio išaiškinimai sukuria sąnaudas, nes neskatina subjektų atidžiau ir kūrybiškiau taikyti jau esamos konstitucinės jurisprudencijos nuostatų, o kreiptis ir tikėtis išaiškinimo kiekvienu atveju.

Apibendrinant teigtina, kad Konstitucinis Teismas nėra linkęs identifikuoti socialinio poveikio elemento, spręsdamas tapataus klausimo nagrinėjimo teisme problemą. Kita vertus, nors teismas laikosi griežtos pozicijos, neleisdamas nagrinėti tapataus klausimo, yra pateikęs tam tikrą materialiosios teisės prasme aktualių išaiškinimų ir tuo atveju, kai kreipimasis nebuvo priimtas nagrinėti. Tokia pozicija gali būti kiek rizikinga teisinio tikrumo principo atžvilgiu. Kitų teismų sprendimų *res iudicata* galia Konstitucinio Teismo praktikoje nėra aiškiai vertinama, teismas stengiasi pats identifikuoti reikšmingas aplinkybes.

2.6.4. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas

Civilinį procesą tiriančioje teisės doktrinoje akcentuojama, kad įsiteisėjęs teismo sprendimas turi tris esmines savybes: jis yra privalomas visiems asmenims, jis turi prejudicinę ir *res iudicata* galią¹¹⁵⁶. Vis dėlto šios trys savybės nėra tapačios. Privalomumas yra nukreiptas į visus asmenis, ne tik į byloje dalyvaujančius asmenis. Tuo tarpu prejudicinė teismo sprendimo galia ir *res iudicata* galia yra aktuali būtent byloje dalyvaujantiems asmenims¹¹⁵⁷. Tai pažymima ir LAT praktikoje¹¹⁵⁸.

Dėl *res iudicata* LAT yra nurodęs, kad 1) šalys nebegali pakartotinai reikšti tapataus ieškinio (negatyvusis *res iudicata* poveikis, įtvirtintas CPK 279 straipsnio 4 dalyje), o 2) sprendimas gali būti reikalavimo pagrindas kitoje civilinėje byloje (pozityvusis *res iudicata* poveikis, įtvirtintas CPK 182

¹¹⁵⁶ DRIUKAS, *supra* 151, p. 754.

¹¹⁵⁷ LAUŽIKAS, E. *et al.* Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. II dalis. Vilnius: Justitia, 2005, p. 205; DRIUKAS, *supra* 151, p. 754.

¹¹⁵⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-203/2000.

straipsnio 2 punkte)¹¹⁵⁹. Teismas ne vienoje byloje analizavo *res iudicata* principo taikymo apimtį. Vis dėlto dauguma argumentų yra nukreipti ne į socialinius, bet į teisinius padarinius.

Viena iš šiuo klausimu reikšmingiausių bylų yra 2010 m. balandžio 26 d. nutartis¹¹⁶⁰. Byloje ieškovas *Swedbank* kreipėsi į teismą dėl skolos ir palūkanų priteisimo iš atsakovės R. N. Bylos esmė: 2007 m. kovo 6 d. ieškovas *Swedbank*, Ž. N. ir R. N. pasirašė vartojimo kredito sutartį, pagal kurią bankas suteikė 64 000 Lt kreditą, tačiau po kelių mėnesių atsakovai kredito nemokėjo ir į banko raginimus nereagavo. Kauno miesto apylinkės teismas 2009 m. balandžio 8 d. sprendimu ieškinį atmetė. Teismas nurodė, kad Raseinių rajono apylinkės teismas civilinėje byloje Nr. 2-47-0237/2008 įsiteisėjusiu 2008 m. sausio 7 d. sprendimu nutraukė Ž. N. ir R. N. santuoką, todėl jų bendro turto neliko, negalima ir jų solidarioji atsakomybė. Apeliacinės instancijos teismas sutiko su pirmosios instancijos teismo sprendime išdėstytais motyvais ir nurodė, kad atsakovei solidarioji skolos grąžinimo prievolė pagal vartojimo kredito sutartį pasibaigė įsiteisėjus Raseinių rajono apylinkės teismo 2008 m. sausio 8 d. sprendimui. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas buvo kitos nuomonės ir ją nurodė, akcentuodamas būtent *res iudicata* principo apimtį.

Teismas pažymėjo, kad CPK 266 straipsnyje įtvirtintas imperatyvus draudimas teismui spręsti klausimą dėl neįtrauktų dalyvauti byloje asmenų teisių ir pareigų. Pabrėžta, kad teismo sprendimas, būdamas individualaus pobūdžio teisės taikymo aktas, neturi veikti asmenų, nedalyvavusių nagrinėjant bylą, subjektinių teisių ir pareigų. Tad tokiems asmenims įsiteisėjęs teismo sprendimas neturi *res iudicata* galios. Teismo sprendimu santuokos nutraukimo byloje ginčas dėl paskolos grąžinimo tarp kasatoriaus ir atsakovų neišspręstas. Šiuo teismo sprendimu nuspręsta dėl sutuoktinių tarpusavio teisių ir pareigų, taip pat dėl vienašališko sutarties pakeitimo, nedalyvaujant vienai iš

¹¹⁵⁹ Žr. pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 22 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-506/2013.

¹¹⁶⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-173/2010, Teismų praktika Nr. 33, 2010.

sutarties šalių – kreditoriui, todėl toks sprendimas neturi *res iudicata* galios kasatoriui.

LAT pažymėjo, kad teismo sprendimas, kuriuo patvirtinta sutartis dėl santuokos nutraukimo padarinių, kuria sutuoktiniai susitarė dėl byloje nedalyvaujančio asmens – kreditoriaus – teisių ir pareigų, kuriam nebuvo tinkamai pranešta apie santuokos nutraukimo bylos iškėlimą, neturi *res iudicata* galios kreditoriui ir neužkerta jam kelio kreiptis į teismą su ieškiniu dėl pažeistų teisių gynimo, nes kreditoriaus ir skolininkų ginčas neišspręstas.

Socialinių padarinių aspektu tokia teismo pozicija apriboja *res iudicata* principo apimtį. Taip yra mažinamos subjektų, kuriems galimas teismo sprendimas yra aktualus, sąnaudos, nes nėra keliamas reikalavimas tikrinti visus teismų procesus ir juos sekti, jei jie yra aktualūs. Aktualių teismo sprendimų informavimo pareiga perkeliama juose dalyvaujantiems asmenims. Tai gali būti racionalu, nes tokiai šaliai yra labiau žinoma, kam gali būti aktualus atitinkamas teismo sprendimas, bet ne atvirkščiai. Čia vėl galima referuoti į mažiausių sąnaudų išvengti galinčiojo paieškas. Kita vertus, mažesnė sprendimo apimtis gali reikšti ir atsiveriantį potencialą sąnaudoms, kai iš esmės išnagrinėti klausimai galėtų būti keliami pakartotinai kitose bylose, o tai reikštų išaugančias sąlygas dėl teismo proceso baigtumo principo neužtikrinimo. Vis dėlto eksplicitiškai galimų socialinių padarinių teismas nenurodė.

Sprendimo *res iudicata* galia nėra absoliuti ir tam tikrose specifinėse bylų kategorijose. Viena iš jų – bylose dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo¹¹⁶¹. Teismo motyvas tokiai išvadai yra tai, kad dėl vaiko interesų pokyčio gali keistis ir jo gyvenamoji vieta. Tokia aiškiai įvardijama išimtis iš bendro *res iudicata* principo yra susijusi su itin jautriu vaiko teisių užtikrinimo mechanizmu, tad šiuo atveju vaiko teisių užtikrinimo tikslai akivaizdžiai prioretizuojami prieš fundamentalius iš teisinio tikrumo kylančius reikalavimus. Tokia teismo pozicija socialinių padarinių aspektu parodo, kad

¹¹⁶¹ Žr. pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 10 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-555/2007.

tos sąnaudos, kurios gali kilti, kai vaiko gyvenamoji vieta bus įtvirtinta *res iudicata* galią turinčiu sprendimu, yra didesnės už sąnaudas, kurias patiria subjektai dėl šioje kategorijoje esančių teismų sprendimų ne tiek apibrėžto teisinio statuso, kiek kitose kategorijose.

Kita svarbi iš *res iudicata* principo kylančios prejudicinės teismo sprendimo galios aspektu yra LAT 2012 m. gruodžio 18 d. nutartis¹¹⁶², kuria teismas sudėliojo tam tikrus prejudicinę galią turinčių aplinkybių konstatavimo hierarchinius elementus. Šioje byloje kasatoriui reikšminga aplinkybė buvo tai, ar tam tikrose patalpose kilęs gaisras buvo *force majeure* aplinkybė. Kasatorius teigė, kad kitoje byloje, kurioje dalyvavo ir jis, pripažinta, jog minėtas gaisras buvo *force majeure* aplinkybė, o minėta pirmosios instancijos teismo nutartis patvirtinta ir LAPt¹¹⁶³. Tačiau LAT nurodė bent dvi kasacinio teismo nutartis, kuriose tas pats gaisras nebuvo pripažintas *force majeure* aplinkybe ir tokį teisės aiškinimo konfliktą sprendė būtent kasacinio teismo nutarčių naudai. Socialinių padarinių aspektu toks aiškinimas prideda teisinio tikrumo, nes šalys žino, jog instancinė teismų sistema veikia, hierarchiškai aukštesnio teismo nutartis turi didesnę galią ne tik toje pačioje byloje, bet ir klausimais, kurie yra analogiški, tačiau išspręsti skirtingose bylose. Tai leidžia sumažinti sąnaudas, didžiausią dėmesį kreipiant būtent į aukštesnio teismo išaiškinimą konkrečiu aspektu.

Kitas specifinis atvejis yra kitų teismų nustatytų faktų galia, bylą sprendžiant bendrosios kompetencijos teisme. Čia nemažą atgarsį sukėlusioje LAT 2005 m. gruodžio 13 d. nutartyje dėl nušalinto Respublikos Prezidento veiksmų kvalifikavimo¹¹⁶⁴ buvo konstatuota, kad institucijų, nagrinėjančių asmenų konstitucinės atsakomybės klausimus, padarytos išvados neturi prejudicinės galios baudžiamąją bylą nagrinėjančiam teismui. Šio teiginio socialinio poveikio aspektu teismas eksplicitiškai nevertina. Klausimas byloje kilo dėl LAT galimybės paneigti LRKT jau išspręstą asmens konstitucinės

¹¹⁶² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2012.

¹¹⁶³ Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-284/2009.

¹¹⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-544.

atsakomybės klausimą, pripažįstant, kad asmuo pažeidė jo duotą priesaiką. Socialinių padarinių prasme tokia galimybė gali reikšti didesnę neapibrėžtumą, nes tokios nuostatos įtvirtinimas, neidentifikuojant jos apimties, gali kelti riziką asmenims jau vien dėl kelių teismų sistemų valstybėje buvimo, suprantant, kad kai kuriais atvejais galinčių iš dalies sutapti atvejų vertinimas nesutaps skirtinguose teismuose. Be to, tokiu atveju konstitucinės justicijos turinys neįgytų tokio tikrumo, kartu ir stabilumo, kokį jis turėtų, jei kiti teismai aplinkybes vertintų, atsižvelgdami į Konstitucinio Teismo konstatuotas aplinkybes bei jų vertinimą.

Minėtoje LAT byloje pateiktas argumentavimas, kuriuo teismas pagrindžia nesivadovavimą LRKT išvada, iš esmės gali būti apibendrintas skirtingų teisenų (procesinių reikalavimų) nulemtų įrodymų vertinimo bei teisinio kvalifikavimo skirtumų motyvu. Vis dėlto tokia pozicija (ypač faktinių aplinkybių vertinimo prasme) yra ypač problemiška, atsižvelgiant į Lietuvos teisės sistemos konstituciocentrizmą, kuris suponuoja priešpriešų tarp skirtingų teisenų nebuvimą bei būtinybę atsižvelgti į konstitucinį kontekstą¹¹⁶⁵. Neabejotina, kad Konstitucinio Teismo sprendimai turi *res iudicata* galią¹¹⁶⁶. Tad LAT pozicija analizuojamoje byloje, prisidengiant formaliais skirtingų teisenų ypatumais, nors iš esmės analizuojant tą patį klausimą, net ir formaliu požiūriu yra problemiška, o sąnaudų prasme reiškia neapibrėžtumą, teisinio tikrumo nebuvimą, kuris kyla iš teisės sistemos skaidymo į autonomiškas ir viena kitos neatspindinčias teismų grandis. Vis dėlto, žiūrint formaliai, tokia pozicija gali būti pateisinama EŽTT jurisprudencijos šviesoje¹¹⁶⁷. Tačiau taip būtų galima teigti, jei materialiosios teisės skirtumai (konstitucinės ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai) konkrečiu atveju būtų aiškūs, o bent jau teisės doktrinoje dėl to aiškaus sutarimo nėra.

Nereikėtų pamiršti ir ypač aktualaus *res iudicata* atvejo – proceso atnaujinimo instituto. Proceso atnaujinimo tikslus ir jo ryšį su *res iudicata* yra

¹¹⁶⁵ JARAŠIŪNAS, *supra* 1145, p. 46–47.

¹¹⁶⁶ *Ibid.*, p. 46.

¹¹⁶⁷ Prisimintinas Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. spalio 20 d. sprendimas byloje *Nejdet Sahin ir Perihan Sahin prieš Turkiją*, 13279/05 ir jo aptarimas ankstesniuose skyriuose.

pažymėjęs ir pats teismas. Štai 2007 m. birželio 21 d. nutartimi¹¹⁶⁸ nurodyta, kad pakeitus įsiteisėjusį teismo sprendimą, gali būti pažeisti naujųjų santykių dalyvių teisėti lūkesčiai ir interesai. LAT konstatavo, kad siekiant užtikrinti normalią civilinių santykių raidą, *būtiną stabilumą, perspektyvinio prognozavimo galimybę, reikalingą teisinį tikrumą, pasitikėjimas įsiteisėjusiais teismo sprendimais*. Atnaujinus procesą tokiu sprendimu užbaigtoje byloje, atsiranda teisinis neapibrėžtumas, nes joje išspręsto šalių teisinės padėties klausimo sprendimas vėl tampa nežinomas, o dalyvavimas su ginčo dalyku susijusiuose santykiuose – rizikingas. Dėl to proceso atnaujinimas civilinio proceso teisės doktrinoje pripažįstamas išimtinu būdu įsiteisėjusiems teismų sprendimams peržiūrėti, pabrėžė teismas.

Iš nurodytų teiginių matyti eksplicitiškai nurodytos į socialinius padarinius nukreiptos kategorijos: stabilumas, galimybė prognozuoti, pasitikėjimas teismo sprendimais. Tad teismas taip aiškiai įvardija socialinio poveikio elementus, kaip turinčius didelę reikšmę *res iudicata* principo taikymui. Kartu teismas nurodo tuos tikslus, kurie gali pagrįsti proceso atnaujinimo instituto taikymą: *įstatymų leidėjas numatė proceso atnaujinimo galimybę tik esant pakankamiems esminės klaidos byloje įrodymams, pareiškėjui veikiant sąžiningai ir aktyviai*. Tad LAT, nurodęs vertinamus elementus, ieško pusiausvyros ir analizuoja, ar konkrečiu atveju galima konstatuoti pakankamą pagrindą paneigti tą poveikį, kurį *res iudicata* užtikrina.

Galima teigti, kad *res iudicata* taikymas LAT praktikoje yra įvairiapusis, tačiau socialinių padarinių prasme eksplicitiškai atspindimas tik proceso atnaujinimo aspektu. Kiti atvejai turi neabejotinai didelį socialinį poveikį, tačiau jo teismas atskirai neanalizuoja. Tarp tokių atvejų yra kitoje byloje nustatytų aplinkybių taikymas, taip pat kitų sistemų teismų nustatytų aplinkybių taikymas civilinėje byloje. LAT linkęs *res iudicata* taikymo ribas

¹¹⁶⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2007.

nagrinėti per formaliai teisės ribų neperžengiančius argumentus, per daug neanalizuodamas ir konkretaus atvejo aiškių teisinių padarinių.

2.6.5. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas

Vienas iš administracinio proceso principų – teismo sprendimų privalomumas. Tai principas, įtvirtintas ABTĮ 14 straipsnyje, kuris lemia ir tai, jog asmenys privalo vykdyti teismo sprendimus ir jų nekvestionuoti¹¹⁶⁹. Su šiuo principu susijusi *res iudicata* kategorija administraciniame procese¹¹⁷⁰.

Procesą administraciniuose teismuose reglamentuojančio ABTĮ 96 straipsnio 4 dalyje yra nurodyta, kad sprendimui įsiteisėjus šalys ir kiti proceso dalyviai, taip pat jų teisių perėmėjai nebegali iš naujo pareikšti teisme tų pačių reikalavimų tuo pačiu pagrindu, taip pat kitoje byloje ginčyti teismo nustatytų faktų ir teisinių santykių. *Res iudicata* įgyja ir bylos nutraukimas pagal ABTĮ. Kaip ir civilinėje teisenoje, taip ir ABTĮ numatytas proceso atnaujinimo institutas. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas taip pat nagrinėja bylas, susijusias su *res iudicata* apimtimi, kai kuriais atvejais taikydamas ir socialiniais padariniais pagrįstus argumentus.

Proceso atnaujinimo socialinių padarinių aspektai tiesiogiai analizuojami 2013 m. spalio 15 d. nutartyje¹¹⁷¹, nurodant taip pat ir LAT naudotus į socialinius padarinius nukreiptus teiginius¹¹⁷². Pažymima, kad siekiant užtikrinti normalią teisinių santykių raidą, būtinas *stabilumas, perspektyvinio prognozavimo galimybė*, reikalingas teisinis tikrumas, *pasitikėjimas įsiteisėjusiais teismo sprendimais*. Atnaujinus procesą tokiu sprendimu užbaigtoje byloje, atsiranda teisinis neapibrėžtumas. Nutartyje paminėta *perspektyvinio prognozavimo galimybė* šiuo atveju tiesiogiai susijusi su subjektų sąnaudomis, kurios kyla iš teisinio neapibrėžtumo, t. y. jei subjektai

¹¹⁶⁹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas. Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012, p. 591.

¹¹⁷⁰ *Ibid.*, p. 592.

¹¹⁷¹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. spalio 15 d. nutartis administraciniame procese Nr. A⁷⁵⁶-818/2013.

¹¹⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2007.

nėra tikri dėl teismo sprendimo galios, didėja jų sąnaudos, siekiant išvengti neigiamų socialinių padarinių. *Res iudicata* principas šiuo atveju įtvirtinta teismo sprendimo statusą ir leidžia pasitikėti, prognozuoti tolesnę įvykių raidą, tinkamai nukreipti investicijas (optimizuoti sąnaudas).

LVAT praktikoje pažymima, kad pagal *res iudicata*, faktiniai ir teisiniai aspektai, kurie buvo išnagrinėti kitame teismo sprendime, turi būti pripažįstami, ir šalis ar kitas dalyvavęs byloje asmuo kitose bylose (kuriose dalyvauja tie patys asmenys) gali remtis teismo sprendimu nustatytais aplinkybėmis kaip savo reikalavimų ar atsikirtimų pagrindu – tų aplinkybių jam nereikės įrodinėti. Vis dėlto akcentuojama, kad aplinkybių teisinis vertinimas gali skirtis nuo kitų teismų teisinio vertinimo, nepaneigiant kito teismo nustatytų faktų¹¹⁷³.

Štai LVAT 2011 m. liepos 14 d. nutartimi¹¹⁷⁴ tarp kitų klausimų buvo sprendžiama dėl valstybės deliktinės atsakomybės, kylančios iš kitoje byloje iš dalies neteisėtu pripažinto administracinio akto priėmimo – valstybės deliktinė atsakomybė sieta su Lietuvos Respublikos Konkurencijos tarybos atliktos administracinės procedūros dėl galimo pareiškėjo piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi trūkumais, kurie buvo nustatyti Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. gruodžio 8 d. nutartimi administracinėje byloje Nr. A⁵⁰²-715/2008¹¹⁷⁵. Tad šioje byloje svarbiu klausimu tapo kitoje byloje nustatytų aplinkybių (individualaus administracinio akto neteisėtumo) taikymas byloje dėl delikto konstatavimo.

Nutartyje nurodyta, kad teismo atliekama tariamų neteisėtų veiksmų patikra valstybės deliktinės atsakomybės kontekste yra ne aplinkybių konstatavimas, bet atitinkamų faktinių ir teisinių aspektų vertinimas. Tokia kontrolė šiuo atveju gali būti atlikta nekvestionuojant nustatytų faktų ir jų įvertinimo kitoje administracinėje byloje, pažymėjo LVAT. Administracinio

¹¹⁷³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas. Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012, p. 592.

¹¹⁷⁴ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. liepos 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵⁰²-3034/2011, Administracinių teismų praktika Nr. 22, 2011.

¹¹⁷⁵ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. gruodžio 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁴²-715/2008, Administracinė jurisprudencija Nr. 16, 2008.

akto panaikinimas nėra pakankamas valstybės deliktinės atsakomybės pagrindas. Administravimo subjekto priimto administracinio akto panaikinimas teismine tvarka pats savaime nėra pagrindas konstatuoti, kad administravimo subjekto veiksmai yra neteisėti ir dėl to kyla civilinė atsakomybė pagal CK 6.271 straipsnį, o kiekvienu konkrečiu atveju turi būti atsižvelgiama į priežastis, dėl kurių administracinis aktas buvo panaikintas.

Aukščiau nurodytais argumentais teismas identifikuoja tam tikras *res iudicata* taikymo ribas. Toliau pagal nustatytas gaires vertinama, ar konkrečiu atveju administracinio akto neteisėtumas gali lemti deliktinės atsakomybės taikymą ir čia LVAT pateikia į socialinius padarinius nukreiptus argumentus. Pažymima, kad kiek tai susiję su viešosios atsakomybės būtina sąlyga – neteisėtais veiksmais, valstybės viešoji atsakomybė atsiranda, jeigu valdžios institucijos ar jų darbuotojai neveikia taip, kaip pagal įstatymus jie *privalėjo* veikti. Tačiau nagrinėjamu atveju galbūt neteisėti veiksmai CK 6.271 straipsnio prasme iš esmės siejami su Konkurencijos tarybos tam tikra *diskrecija* vertinti kompleksinius faktų ir teisės klausimus. Niekas negali iš anksto nustatyti, kaip Konkurencijos taryba privalo vertinti vieną ar kitą įrodymą, pažymi LVAT ir tęsia: taigi tam, kad Konkurencijos taryba galėtų įgyvendinti įstatyme nustatytas pareigas, ji neišvengiamai naudojami tam tikra veiksmų laisve. Priešinga išvada, be kita ko, būtų nesuderinama su Konkurencijos tarybos paskirtimi ir funkcijomis bei viešojo intereso apsauga – rizika, jog gali tekti atlyginti dėl piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi tirtos bendrovės nurodomus nuostolius, kai tam tikras institucijos sprendimas panaikinamas dėl atlikto įrodymų vertinimo, *gali turėti atgrasantį poveikį vykdyti Konkurencijos įstatymo pažeidimų kontrolę*.

Teismas šioje byloje eksplicitiškai pažymi sąnaudas, kurios gali kilti dėl platesnio *res iudicata* aiškinimo – išauganti valstybės institucijos rizika, kad netinkamai panaudota diskrecija lems dideles valstybės išlaidas. LVAT nurodytas sprendimo socialinis poveikis padeda suprasti tokio *res iudicata* ribų nustatymo problematiką ir tikslus, nes teismas, argumentuodamas priešingu (*a contrario*), eksplicitiškai parodo galimą neigiamą sprendimo socialinį poveikį.

Kita situacija, kurioje riba tarp dviejų nagrinėtų bylų ir jų santykio *res iudicata* principo šviesoje yra gan sudėtinga bei nemažai pasakanti apie šio principo vertinimą yra teismo 2012 m. rugsėjo 17 d. nutartis¹¹⁷⁶. Šioje byloje ginčijamu Lietuvos Respublikos valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos nutarimu pareiškėjui UAB *Lukoil Baltija* skirta 5 000 Lt bauda už Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo¹¹⁷⁷ 17 straipsnio 1 ir 5 dalių pažeidimus. Vienas pažeidimas, konstatuotas ginčijamu nutarimu, buvo dėl UAB *Lukoil Baltija* priklausančios degalinės parduotuvėje virš prekystalio pakabintos reklaminės lentelės, kurioje buvo pateikta cigarečių reklama, kitas pažeidimas – toje pat parduotuvėje rastas cigarečių reklaminis stovelis. Kitoje byloje LVAT nagrinėjo ginčą dėl vieno iš pažeidimų šioje byloje – reklaminio cigarečių stovelio – ir šio pažeidimo pagrindu skirtos baudos uždarajai akcinei bendrovei *Philip Morris Baltic*¹¹⁷⁸. Natūralu, kad pareiškėjui UAB *Lukoil Baltija* iškilo klausimas, tą patį pažeidimą konstatavus tiek dėl *Philip Morris Baltic*, tiek dėl jo paties¹¹⁷⁹.

Teismas pažymėjo, kad nors kitoje byloje pažeidimas buvo konstatuotas dėl kito subjekto (ne UAB *Lukoil Baltija*, bet uždarosios akcinės bendrovės *Philip Morris Baltic*), tačiau toje byloje teismas iš esmės vertino, jog minėto stovelio atžvilgiu nenustatyti Tabako kontrolės įstatymo 17 straipsnio 1 ir 5 dalių nuostatų pažeidimai. Todėl atsižvelgiant į tai, kad ir analizuojamoje byloje keliamas klausimas dėl to paties stovelio atitikties tiems patiems reikalavimams, teismas pripažino jau išspręstos bylos *res iudicata* galią šiuo klausimu. Teismas nurodė, kad susidariusios situacijos nėra identiškos, tačiau jos iš dalies yra susijusios su tuo pačiu teisiniu santykiu ir tomis pačiomis aplinkybėmis. Todėl galiojančiu teismo procesiniu sprendimu konstatavus, jog ginčo stovelio patalpinimas negali būti vertinamas kaip Tabako kontrolės

¹¹⁷⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. rugsėjo 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁸²²-2263/2012, Administracinė jurisprudencija Nr. 24, 2012.

¹¹⁷⁷ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 11-281; 2003, Nr. 117-5317.

¹¹⁷⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. gegužės 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁴⁴-2159/2011.

¹¹⁷⁹ Pabrėžtina, kad šiuo atveju nėra gilinamasi į dvigubo baudimo draudimo principo taikymo galimybes.

įstatymo 17 straipsnio 1 ir 5 dalių pažeidimas, nustatytos aplinkybės negali būti nustatinėjamos iš naujo bei atitinkamai iš naujo atliekamas susiklosčiusio teisinio santykio kvalifikavimas.

Nors teismas atskirai neanalizuoja socialinio poveikio, tačiau socialinių padarinių aspektu toks aiškinimas kiek plečia *res iudicata* principo ribas. LVAT pripažino, kad situacijos nėra identiškios, bet iš esmės pagrindinį dėmesį sutelkė įstatymo nuostatų taikymui konkrečioms faktinėms aplinkybėms, bet ne subjektų įtakai pažeidimo darymui. Tai, kad teismas plačiau žiūri į *res iudicata* principą, reiškia didesnę teismų sprendimų baigtumo principo galią ir didesnę teisinį tikrumą. Tuo pat metu tai reiškia didesnes šalių sąnaudas teismo proceso metu, jiems siekiant nuginčyti galimą teismo sprendimą, nes jis gali turėti platesnę nei vien *inter partes* įtaką.

Apibendrinant galima teigti, kad LVAT ribų dėl *res iudicata* nustatymo probleminės situacijos, kaip ir LAT atveju, yra plataus spektro. Tarp reikšmingesnių yra proceso atnaujinimo klausimas ir kitoje byloje nustatytų aplinkybių taikymo apimtis. Proceso atnaujinimo atveju teismas yra pateikęs argumentus, kuriais eksplicitiškai nurodoma *res iudicata* socialinė vertė, instituto socialiniai tikslai. Atvejais dėl kitose bylose nustatytų aplinkybių taikymo, LVAT praktikoje galima rasti ir pavyzdžių, kai argumentais identifikuojami socialiniai padariniai, tačiau nemažai yra formaliai teisės ribų neperžengiančių argumentų.

***Res iudicata* taikymo apibendrinimas**

Res iudicata kategorija turi savo socialinę prasmę. Skirtingų jurisdikcijų teismai valdo *res iudicata* principo apimtį. Teismai nėra linkę taikyti su socialiniais padariniais susijusių argumentų, analizuodami *res iudicata* principo turinį. Esminė problematika socialinio poveikio aspektu, kuri atspindima ir teismų praktikoje, tai optimalaus režimo tarp plačios *res iudicata* sampratos, užkertančios šalių galimybes kelti klausimus, kurie galėjo potencialiai būti iškelti ankstesnėje byloje, ir siauros *res iudicata* koncepcijos,

leidžiančios specifinius ir pagrįstai dinamiškus santykius pakartotinai nagrinėti teisme, paieškos.

Bene daugiausiai į socialinį poveikį nukreiptų argumentų, analizuodamas *res iudicata* turinį, taiko EŽTT, nurodydamas tokias kategorijas kaip pasitikėjimas valstybės institucijomis, socialinio poreikio ir teisinio purizmo santykis. Šis teismas savo byloms netaiko griežto standarto, tačiau sprenddamas dėl nacionalinių teismų taikomo *res iudicata* standarto, pateikia gaires, kurios leidžia išvengti oportunistinio valstybių elgesio. Kita vertus, valstybėms narėms yra nustatomi griežtesni, platesnę sampratą apimantys *res iudicata* standartai, o *res iudicata* problematika kildinama iš teisinio tikrumo principo užtikrinimo.

ESTT standartas byloms, nagrinėjamos teismo, nėra visiškai aiškus. Akivaizdu, kad teismas gan lankstus šiuo klausimu, tačiau tai sukelia teisinio neapibrėžtumo ir susijusių socialinių sąnaudų. Kita vertus, sprenddamas dėl nacionalinių teismų sprendimų *res iudicata* vertės, teismas yra atkreipęs dėmesį teisinius padarinius, referuodamas į ES teisės veiksmingumo ir pagarbos nacionalinių teismų sprendimų *res iudicata* pusiausvyrą.

LRKT pozicija *res iudicata* prasme nėra itin aiški, nes principo taikymas nėra visiškai nuoseklus, argumentavime socialinis poveikis nėra nurodomas. LAT standartas nėra absoliutus, socialiai jautrūs klausimai yra prioretizuojami, jei yra jų konfliktas su *res iudicata* užtikrinamu teisiniu tikrumu. Socialinių padarinių klausimas eksplicitiškai įtraukiamas tik proceso atnaujinimo atveju. LVAT daugiau pažymi su socialiniu poveikiu susijusių teiginių, neapsiribodamas proceso atnaujinimo atveju, bet ir pagrįsdamas atitinkamą *res iudicata* taikymą, nustatęs kitame sprendime konstatuotų faktų taikymo ribas. Vis dėlto ir šis teismas linkęs susikoncentruoti į pozityviosios teisės sistemos ribų neperžengiančius argumentus.

2.7. Apibendrinimas

Analizuojant teismų praktikos, taikant tyrime analizuojamas kategorijas, pavyzdžius, matyti, kad teismai nėra linkę eksplicitiškai vertinti nei sąnaudų minimizavimo aspekto, nei apskritai pateikti detalesnės sprendimų socialinio poveikio analizės. Vis dėlto iš taikomų teisės procesinio pobūdžio teisės institutų matyti, kad tam galimybės yra. Kiekviena iš tyrime pateiktų situacijų turi savo sąnaudų minimizavimo esmę, tačiau teismai daugiau dėmesio skiria argumentams, kurie nėra už pozityviosios teisės sistemos ribų.

Vis dėlto kai kada teismai linkę tiek eksplicitiškai, tiek implicitiškai socialinio poveikio prasme motyvuoti ir ieškoti optimalaus instituto taikymo konkrečioje situacijoje standarto. Teigtina, kad teismų argumentavimas socialinio poveikio aspektu gali būti skirstomas į tris argumentavimo lygmenis: 1) sprendimas turi socialinį poveikį, bet tai nėra teismo eksplicitiškai pažymėta, 2) sprendimas turi socialinį poveikį, nurodomi teiginiai, kurie gali būti lengvai išversti į socialinių padarinių aspektą (dažniausiai – teisiniai padariniai), tačiau socialiniai padariniai aiškiai neįvardijami; 3) sprendimas turi socialinį poveikį ir teismas tiesiogiai eksplicitiškai paliečia socialinių padarinių klausimą.

Socialinių padarinių vertinimas nereikia politikos juridizacijos. Tai pagrindžia pateikti teiginiai apie kiekvieno iš analizuojamų institutų socialinę esmę. Ši socialinė esmė atspindi siekiamą socialinį pokytį, bet nėra tam tikra politine ideologija pagrįstas instrumentas. Vienintelis aiškus tokio požiūrio ideologinis aspektas yra sąnaudų minimizavimo, kaip siektino tikslo, pripažinimas. Iš tų teismų praktikos pavyzdžių, kuriuose atsižvelgiama eksplicitiškai į socialinius padarinius, negalima konstatuoti akivaizdaus politikos juridizacijos fakto. Pavyzdžiui, jei Europos Sąjungos Teisingumo Teismas byloje dėl prejudicinio sprendimo taiko išimtį ir pakeičia konvencinį retroaktyvų sprendimo poveikį, jis tai motyvuoja tam tikrų subjektų sunkia ekonomine padėtimi, sudėtingų teisinių santykių buvimu. Šios kategorijos yra

tam tikra taikomo instituto socialinės prasmės išraiška, bet ne politinė priemonė.

Vertinant teismų pateikiamus motyvus teorinėje tyrimo dalyje analizuoto teleologinio ir ekonominio argumentų kontekste pastebėtina, kad čia didelio nuoseklumo iš praktinių pavyzdžių negalima konstatuoti. Kai kuriais atvejais teismai linkę akcentuoti tam tikro instituto socialinę prasmę. Pavyzdžiui, tai būdinga beveik visiems teismams, taikantiems *res iudicata* kategoriją. Tačiau toliau pateikiami tik argumentai, kuriais nėra atliekamas socialinio poveikio vertinimas, ar tuo labiau, sąnaudų analizė, išskyrus kelias išimtis. Tai nereiškia, kad šios argumentavimo schemas ignoravimas vienareikšmiškai indikuoja prastą teismų teisinį argumentavimą. Argumentavimas, kaip minėta, nėra logika. Argumentavimas geresnis, jei pateikiama daugiau stipresnių argumentų. Todėl ir šiuo tyrimu bandoma parodyti, kad tam tikri teisės institutai turi socialinę prasmę, kurios visapusiškas pritaikymas situacijoje (tiek socialinės prasmės indikavimas, tiek jos pritaikymas, apskaičiuojant sąnaudas) galėtų būti papildomu argumentu, priimant sprendimą.

Pabrėžtina, kad jei teismai vertina tam tikrų alternatyvių galimybių sąnaudas, tai įprastai daro tiesiogiai įvardydami arba to neidentifikuodami per trinario proporcingumo testo trečiąjį elementą, atlikdami alternatyvių interesų pusiausvyros vertinimą. Tai būdinga, pavyzdžiui, teismams taikant laikinųjų apsaugos priemonių institutą. Čia įprastos situacijos, kai derinami privatūs ir viešieji interesai, arba keli konkuruojantys privatūs interesai. Teismas tokiais atvejais atlieka vertinimą. Tai praktikoje yra atlikę tiek EŽTT, tiek ESTT, tiek LApT ir LVAT.

EksPLICITINIO socialinių padarinių vertinimo siekiantiems išvengti teismams išsigelbėjimu gali tapti teisiniai padariniai. Būtent teisiniai padariniai apima tas kategorijas, kurios nors kreipia į pozityviosios teisės sistemos neperžengiantį poveikį, tačiau kartu implicitiškai indikuoja ir apie socialinio poveikio aspektus. Čia ypač svarbiomis kategorijomis teismų praktikoje yra teisinis tikrumas, kuris ir socialine prasme išreiškia vieną esminių teisės socialinių vertybių – stabilumo ir rizikų minimizavimo užtikrinimą. Vis dėlto

papildomas socialinių padarinių identifikavimas reikštų papildomą argumentą, ne tą patį. Socialiniais padariniais pagrįsti argumentai yra kitokios rūšies argumentavimo forma nei teisiniais padariniais pagrįstieji: pastarieji veikia pozityviosios teisės sistemos ribose, pirmieji – už jos ribų.

Iš pateiktų praktikos pavyzdžių analizės galima bandyti išvelgti kai kurias teismų argumentavimo stiliaus tendencijas. Pirma, Europos Žmogaus Teisių Teismas yra mažiausiai pozityviosios teisės sistemos argumentais apribotas teismas. Šis teismas yra lanksčiausias, pateikia bene daugiausiai į socialinius padarinius nukreiptų teiginių, įveda tokias kategorijas kaip socialinis poreikis, teisinis purizmas, drąsiai operuoja pasitikėjimo teismais ir valstybe aspektu. Kita vertus, teismo praktikos dinamika, lankstus požiūris gali indikuoti ir apie mažesnę iš teisinio tikrumo kylančio teigiamo socialinio poveikio teisės veikiams asmenims buvimą, mažesnę praktikos nuspėjamumą.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismas mažiau linkęs vertinti sprendimų socialinį poveikį. Šis teismas daugiau vertina sprendimo teisinius padarinius. Kita vertus, sprendimų poveikio laike aspektu teismas yra kūrybiškas ir stengiasi lanksčiai žiūrėti į retroaktyvumo problemą. Tai gali būti nulemta ir specifinės prejudicinio sprendimo procedūros struktūros. Taip pat socialinio poveikio aspektu šis teismas yra aktyvesnis, sprenddamas laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimą.

Tarp Lietuvos teismų kiek nuosaikesnis socialinių padarinių vertinimo prasme iš šiame tyrime aptartųjų yra Konstitucinis Teismas. Tai greičiausiai lemia ir specifinis paties teismo statusas. Šis teismas nėra linkęs aktyviai analizuoti socialinių padarinių, tiesa, sprendimų poveikio laike klausimas yra išimtis, nes teismas jau ne kartą keitė konvencinį sprendimo poveikio laike mechanizmą, būtent dėl galimo su teisiniais padariniais susijusio poveikio, nors ir plačiai neakcentavęs socialinių padarinių. Būtina pabrėžti, kad ypatumų kelia tai, kad net dvi iš analizuotų kategorijų (laikinosios apsaugos priemonės ir *res iudicata*) ribotai arba iš viso nėra taikomos šio teismo dėl proceso specifikos ir susiklosčiusios praktikos.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir Lietuvos apeliacinis teismas civilinėje teisejoje pateikia skirtingų praktikos pavyzdžių. *Locus standi* vertinimo prasme socialiniai padariniai aktyviau įvertinami, esant viešąjį interesą ginančio prokuroro kreipimuisi. Laikinių apsaugos priemonių prasme LAPT kiek aktyvesnis, tam tikrais atvejais vertindamas ir ieškodamas interesų pusiausvyros. Tuo tarpu *res iudicata* prasme daug į socialinį poveikį nukreiptų argumentų nėra.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas argumentų dėl socialinio poveikio prasme panašus į LAT. Tačiau yra ir ypatumų. Teismas labiau linkęs būti lankstus ir tam tikrais atvejais argumentavimas yra mažiau nuspėjamas, bet lankstesnis ir panašesnis į EŽTT. Čia pavyzdžiu galėtų būti laikinių apsaugos priemonių instituto taikymas. Kita vertus, teismas kai kuriais atvejais pateikia kiek daugiau į socialinius padarinius nukreiptų argumentų ir panašiais į LAT nagrinėjamais atvejais, pavyzdžiui, analizuodamas *res iudicata* taikymą.

Išvados

1. Mechaninio (formalaus) teisės taikymo teismuose ribotumas teismų argumentuose turi būti užpildomas turiningaisiais, substantyviniais argumentais, t. y., teisiniu argumentavimu įvertinus sprendimo socialinius padarinius. Tarp kitų pripažintų argumentų tokiais yra ekonominis ir teleologinis argumentai. Šių argumentų sisteminis panaudojimas leistų teismams tinkamai įvertinti sprendimų socialinius padarinius.

2. Ekonominio ir teleologinio argumentų panaudojimo prielaidos – aktyvistinio teismo vaidmens ir instrumentalistinės teismo funkcijos pripažinimas. Vertindami sprendimų socialinius padarinius, pasitelkdami ekonominį ir teleologinį argumentus, teismai turėtų atlikti tokius žingsnius: pirma, nustatyti taikomo instituto socialinį tikslą (teleologinis argumentas); antra, atlikti interesų pusiausvyros paieškos veiksmą – ieškoti tinkamo sąnaudų tarp šalių paskirstymo (ekonominis argumentas).

3. Iš doktrinos analizės matyti, kad teismams sudėtinga visiškai įgyvendinti teisinio argumentavimo standartus, kylančius iš sprendimams keliamo racionalumo ir praktinio pritaikomumo reikalavimų. Teoriniu požiūriu pagrįstų socialinių tikslų, kaip kriterijų teisėje, identifikavimas gali sukelti problemų dėl teismo subjektyvumo ir argumentavimo abstraktumo. Todėl socialiniai tikslai randami, analizuojant konkrečioje sprendžiamoje problemoje taikytino teisės instituto socialinį tikslą. Toks socialinio tikslo identifikavimo būdas leidžia užtikrinti, kad teismų taikomas socialinis tikslas nėra pasirinktas subjektyviai, jis susijęs su konkrečiu teisėje pripažintu institutu ir jo konvencine socialine prasme. Nuoseklus teleologinio ir ekonominio argumentų taikymas leidžia išvengti ir su politikos juridizacija susijusių rizikų, nes teleologinis argumentas protingai apriboja teismų diskreciją socialinio poveikio vertinimo aspektu.

4. Analizuoti procesinio pobūdžio institutai, tokie kaip *locus standi*, laikinosios apsaugos priemonės, teismo sprendimo poveikis laike ir *res iudicata* sudaro prielaidas pamatyti argumentavimo, kuriuo įvertinami

sprendimo socialiniai padariniai, potencialą įvairiose teismo proceso stadijose. Tyrime analizuotų teismų praktikos pavyzdžių pagrindu galima teigti, kad teismai į socialinius padarinius dažniausiai atsižvelgia, taikydami laikinųjų apsaugos priemonių institutą. Mažiausiai socialinis poveikis aptiriamas taikant *res iudicata* kategoriją.

5. Iš analizuotos teismų jurisprudencijos galima išskirti tris argumentavimo tipus, kaip teismai atsižvelgia į socialinius padarinius: eksplicitiškai visiškai neatsižvelgia; eksplicitiškai neatsižvelgia, bet tai daro implicitiškai per teisinių padarinių kategorijas (pavyzdžiui, teisinį tikrumą); eksplicitiškai atsižvelgia.

6. Įvertinus tirtą teismų praktiką matyti, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas yra lanksčiausias ir daugiausiai į socialinius padarinius motyvuose atsižvelgiantis teismas. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika ypač priklauso nuo taikomos kategorijos: teismas yra pakankamai lankstus ir socialinio poveikio prasme aktyvus sprendimų poveikio laike klausimu, bet gan formalus *res iudicata* aspektu. Tarp Lietuvos teismų kiek atsargiau socialinį poveikį vertina Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Nedidele išimtimi galima laikyti sprendimų poveikio laike klausimą. O Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas ir Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra labiau linkę atsižvelgti į sprendimo socialinius padarinius, nors gana fragmentiškai. Bene aktyviausiai socialiniai padariniai vertinami taikant laikinųjų apsaugos priemonių institutą. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas kai kuriais aspektais (pavyzdžiui, *res iudicata* taikymo prasme) labiau atsižvelgia į socialinius padarinius. Šiam teismui artimesnis į Europos Žmogaus Teisių Teismą panašus mažiau nuspėjamas, bet į individualų vertinimą konkrečioje situacijoje orientuotas argumentavimas.

Šaltiniai ir literatūra

Norminiai teisės aktai

Tarptautinės sutartys:

1. Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 73-2572.

2. 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497.

3. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7390.

4. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolai Nr. 1, iš dalies pakeistas Protokolu Nr. 11. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7391.

Europos Sąjungos teisės aktai:

1. Romos sutartis (Europos ekonominės bendrijos steigimo sutartis, 1958 m.). Prieiga internete: <http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_lt.htm> [žiūrėta 2014 m. liepos 17 d.].

2. 1986 m. gruodžio 22 d. Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 4056/86, nustatantis išsamias Sutarties 85 ir 86 straipsnių taikymo jūrų transportui taisykles, OL L 378.

3. Europos Bendrijų steigimo sutartis. Suvestinė redakcija. 1997, OL C 340.

4. 1998 m. liepos 20 d. Tarybos direktyva Nr. 98/59/EB dėl valstybių narių įstatymų, susijusių su kolektyviniu atleidimu iš darbo, suderinimo, OL L 225.

5. 1999 m. birželio 28 d. Tarybos direktyva Nr. 1999/70/EB dėl Europos profesinių sąjungų konfederacijos (ETUC), Europos pramonės ir darbdavių konfederacijų sąjungos (UNICE) ir Europos įmonių, kuriose dalyvauja valstybė, centro (CEEP) bendrojo susitarimo dėl darbo pagal terminuotas sutartis, OL L 175.

6. Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos bendrijos steigimo sutartį (priimta 2007 m. gruodžio 13 d., įsigaliojo 2009 m. gruodžio 1 d.), OL C 306.

7. 2009 m. rugsėjo 16 d. Europos Parlamento ir Europos Sąjungos Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1007/2009 dėl prekybos produktais iš ruonių, OL L 286.

8. Europos Sąjungos Pagrindinių Teisių Chartija, OL C 364.

9. Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos, OL C 83.

10. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo statutas. Protokolas Nr. 3 dėl Europos Sąjungos Teisingumo Teismo statuto, iš dalies pakeistas 2012 m. rugpjūčio 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (ES, Euratomas) Nr. 741/2012, OL L 228.

Konstitucinio ir įstatymo lygmens nacionaliniai teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1991, Nr. 6-166 (Lietuvos Respublikos Konstitucinis įstatymas *Dėl Lietuvos valstybės* – Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamoji dalis); 1992, Nr. 18-513 (Lietuvos Respublikos Konstitucinis aktas *Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas* – Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamoji dalis); 1992, Nr. 33-1014 (Lietuvos Respublikos Konstitucija); 1992, Nr. 33-1015 (Lietuvos Respublikos Įstatymas *Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos* – Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamoji dalis); *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 64-1501; 1996, Nr.122-2863; 2002, Nr. 65-2629;

2003, Nr. 14-540; 2003, Nr. 32-1315; 2003, Nr. 32-1316; 2004, Nr. 111-4123; 2004, Nr. 111-4124 (Lietuvos Respublikos Konstitucinis aktas *Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje* – Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamoji dalis); 2006, Nr. 48-1701.

2. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymas. *Lietuvos Aidas*. 1992, Nr. 5-75.

3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 6-120.

4. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649.

5. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 55-1049; 2000, Nr. 91-2832; 2008, Nr. 113-4290.

6. Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 107-2391; 2004, Nr. 21-617; 2013, Nr. 76-3824,

7. Lietuvos Respublikos statybos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 32-788; 2001, Nr. 101-3597.

8. Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 11-281; 2003, Nr. 117-5317.

9. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 13-308.

10. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 50-1598; 2003, Nr. 28-1125.

11. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999 Nr. 60-1945; 2006, Nr. 77-2975.

12. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 64-1914; 2003, Nr. 123-5574.

13. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

14. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr.: 89 -2741.

15. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 36-1340.

16. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr.37-1341.

17. Lietuvos Respublikos teisėjams nesumokėto darbo užmokesčio dalies gražinimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 129-4917.

Kiti dokumentai:

1. 1996 m. birželio 12 d. Europos Tarybos narių teisingumo ministrų rezoliucija *On measures to ensure fairness and efficiency of justice and, in particular, to reduce undue delays*. 20-oji Europos teisingumo ministrų konferencija, Budapeštas. Prieiga internete: <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=260290&SecMode=1&DocId=546508&Usage=2>> [žiūrėta 2014 m. sausio 22 d.].

2. 2000 m. sausio 19 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija *On the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgments of the European Court of Human Rights*, R (2000) 2.

3. 2001 m. rugsėjo 5 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija *Dél alternatyvių ginčų tarp viešojo administravimo institucijų ir privačių asmenų sprendimo priemonių*, Rec (2001) 9.

4. 2003 m. gegužės 12 d. Konvento prezidiumo lydraštis. Europos konvento sekretoriatas, CONV 734/03.

5. 2004 m. gruodžio 15 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija *Dél teisminės administracinių aktų kontrolės*, Rec (2004) 20.

6. Lietuvos Respublikos Prezidento 2005 m. kovo 3 d. dekretas Nr. 225 *Dél apylinkės teismo teisėjos atleidimo iš pareigų*. *Valstybės Žinios*, 2005, Nr.: 31-984.

7. 2007 m. liepos 4 d. Seimo nutarimas *Dėl individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimo koncepcijos patvirtinimo*. Valstybės žinios, 2007, Nr. 77-3061.

8. 2014 m. vasario 28 d. Europos tarybos Parlamentinės Asamblėjos Teisės ir Žmogaus Teisių Komiteto rezoliucija, kuria valstybės skatinamos bendradarbiauti su Europos Žmogaus Teisių Teismu. Prieiga internete: <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=20348&lang=en>> [žiūrėta 2014 m. birželio 15 d.].

9. Rules of Court. European Court of Human Rights, 2014 m. liepos 1 d. redakcija.

Specialioji literatūra

Monografijos, studijos, disertacijos:

1. AARNIO A. *The Rational as Reasonable: A Treatise on Legal Justification*. Amsterdam: Reidel Publishing Company, 1987.

2. AARNIO, A. Statutory Interpretation in Finland. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991.

3. ALEXY, R., DREIER, R. Statutory Interpretation in the Federal Republic of Germany. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991.

4. ALEXY R. *Teisinio argumentavimo teorija: Mokymas apie racionalų diskursą arba Teisinio pagrindimo teorija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

5. ALEXY, R., The Reasonableness of Law. In *Reasonableness and Law*. Ed. G. Bongiovanni, G. Sartor, Ch., Valentini. Dordrecht: Springer, 2009.

6. ALTER, K. J. *The European Court's Political Power, Selected Essays*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

7. *American constitutional law: powers and liberties*. Ed. by C. Massey, 4th ed. New York: Wolter Kluwer Law & Business, 2013.
8. ANDRUŠKEVIČIUS, A. *Administracinė teisė. Bendrieji teorijos klausimai, valdymo aktų institutas, ginčo santykių jurisprudenciniai aspektai*. Vilnius: Registrų centras, 2008.
9. ANZENBACHER, A. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992.
10. ARISTOTELIS. *Nikomacho etika. Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1990.
11. ARISTOTELIS. *Politika*. Vilnius: Pradai, 1997.
12. ASTROMSKIS, P., SIRBIKYTĖ, G. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 3 straipsnio 2 dalis ekonominio tikslingumo požiūriu. In *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. Ats. red. G. Mesonis. Vilnius: Leidykla MES, 2013.
13. BACKHAUS, J. Towards an ideal economic analysis of a legal problem. In *The Elgar Companion to Law and Economics*, 2nd ed., J. G. Backhaus (ed), Edward Elgar Publishing, 2005.
14. BAKAVECKAS, A. *Administracinė teisė: teorija ir praktika. I dalis*. Vilnius: Leidykla MES, 2012.
15. BANKOWSKI, Z. *et al.* On Method and Methodology. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991.
16. BANKOWSKI, Z., MACCORMICK, D. N. Statutory Interpretation in the United Kingdom. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991.
17. BARAK A. *Purposive Interpretation of Law*. New Jersey: Princeton University Press, 2005.
18. BARAK, A. *Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

19. BARAK, A. *The Judge in a Democracy*. New Jersey: Princeton University Press, 2006.
20. BARRY, B. *Teisingumo teorijos. Socialinio teisingumo traktatas*. I tomas, Vilnius: Eugrimas, 2002.
21. BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
22. BAUBLYS, L. *et al. Teisės teorijos įvadas*. 2-asis patais. ir papild. leid. Vilnius: MES, 2012.
23. BAUBLYS, L. Teisingumą vykdo tik teismas: chrestomatinės tiesos ir nechrestomatinės problemos. In *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. Ats. red. G. Mesonis. Vilnius: Leidykla MES, 2013.
24. BELIŪNIENĖ, L. *Žmogaus teisių apsaugos stiprinimas konstitucinio skundo institutu*. Vilnius: Justitia, 2014.
25. BELL, J. *Policy Arguments in Judicial Decisions*. New York: Oxford University Press, 1983.
26. BENGOETXEA, J. *The Legal Reasoning of the European Court of Justice*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
27. BONE, R. G. Preclusion. In *Procedural Law and Economics*. Edited by C. W. Sanchirico. Chaltenham: Edward Elgar, 2012.
28. BRAZDEIKIS, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2011.
29. BRAZDEIKIS, A., SURGAILIS, Ž. Viešojo intereso gynimas administracinių teismų praktikoje. In *Viešojo intereso veidai: socialinė, teisinė ir ekonominė problematika*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2012.
30. BREWER-CARIAS, A. R. *Constitutional Courts as Positive Legislators. A Comparative Law Study*. New York: Cambridge University Press, 2011.
31. BUCHANAN, A., MATHIEU, D. Philosophy and Justice. In *Justice: views from the social sciences*. ed. R. L. Cohen, New York: Plenum Press, 1986.

32. BUBELIS R., JAKIMENKO V. *Logika, I dalis. Dvireikšmė teiginių logika, argumentacijos teorija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
33. BURTON, S. J. *An introduction to law and legal reasoning*. Boston: Little, Brown and Company, 1985.
34. CARPI, E. Specialisation of Judges as an Efficiency Factor in Civil Justice. In *Recent Trends in Economy and Efficiency of Civil Procedure*. Vilnius: Vilnius University Press, 2013.
35. CHEMERINSKY, E. *Constitutional law: principles and policies*. 4th ed, New York: Wolter Kluwer Law & Business, 2011.
36. COLAPIETRO, V. Charles Sanders Peirce, 1903 Harvard Lectures on Pragmatism. The Practice of Inquiry. In *The Classics of Western Philosophy*. Edited by J. J. E. Garcia, G. M. Reichberg, B. N. Schumacher. Malden: Blackwell Publishing, 2003.
37. CONWAY, G. *The Limits of Legal Reasoning and the European Court of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
38. COOTER, R., ULEN, T. *Law and economics*. 6th ed., Addison-Wesley, 2011.
39. CRAIG, P., DE BÚRCA, G. *EU Law: Text, Cases, and Materials*. 5th ed. New York: Oxford University Press, 2011.
40. CRAIG, P. *Administrative Law*. London: Sweet & Maxwell, 2008.
41. CSERNE, P. Consequence-Based Arguments in Legal Reasoning: A Jurisprudential Preface to Law and Economics. In MATHIS, K. (ed.) *Efficiency, Sustainability, and Justice to Future Generations*. Springer, 2011. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=1684043>> [žiūrėta 2013 m. kovo 12 d.].
42. DANĖLIENĖ, I. *Proporciumo principas administracinėje teisėje*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2012.
43. DAVIES, H., HOLDCROFT, D. *Jurisprudence: Texts and Commentary*. Hampshire: Butterworths, 1991.
44. DEWEY, J. *The Later Works, 1925–1953*. J. A. Boydston (ed.). Carbondale: Southern Illinois University Press, 1981.

45. DICEY, A. V. *Konstitucinės teisės studijų įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 1999.
46. DRIUKAS, A. *et al. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos. Pirmas tomas*. Vilnius: Justitia, 2004.
47. DRIUKAS, A., VALANČIUS, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika. III tomas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
48. DWORKIN R. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
49. DWORKIN, R. *Teisės imperija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos biblioteka, 2005.
50. DWORKIN, R. *Principo reikalas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.
51. EEMEREN F. H. *et al. Fundamentals of Argumentation Theory: a Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments*, Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 1996.
52. ELIANTONIO, M. *et al. Standing up for your right(s) in Europe. Locus standi*. European Parliament, 2012. Prieiga internete: <<http://www.europarl.europa.eu/studies>> [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.].
53. ERECIŃSKI, T., GRZEGORCZYK, P. Effective Protection of Diverse Interests in Civil Proceedings on the Example of Polish Act on Group Action. In *Recent Trends in Economy and Efficiency of Civil Procedure*. Vilnius: Vilnius University Press, 2013.
54. EVANS, J. *Statutory Interpretation. Problems of Communication*. Auckland: Oxford University Press, 1988.
55. FAUST, F., Comparative Law and Economic Analysis of Law. In *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Edited by M. Reimann, R. Zimmermann, New York: Oxford University Press, 2006.
56. FAVOREU, L. *Konstituciniai teismai*. Vertė E. Jarašiūnas. Vilnius: Garnelis, 2001.

57. FREESTONE D. A. C., DAVIDSON, J. S. *The Institutional Framework of European Communities*, London: Croom Helm., 1988.

58. GILOVICH, T., GRIFFIN, D. Introduction - Heuristics and Biases: Then and Now. In *Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment*. Edited by T. Gilovich, D. Griffin and D. Kahneman. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

59. GORDON, D. *An Introduction to Economic Reasoning*. Auburn: Ludwig von Mises Institute, 2000.

60. GREEN, L. Law as a Means. In *Hart-Fuller at 50*. P. Cane, ed. Oxford: Hart Publishing, 2010. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=1351304>> [žiūrėta 2013 m. kovo 6 d.].

61. GÉNY, F. *Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif*. 2nd edition, Paris, 1919.

62. HAGE J. *Reasoning with rules*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1997.

63. HAGE, J., Construction or Reconstruction? On the Function of Argumentation in the Law. In *Legal Argumentation Theory: Cross-Disciplinary Perspectives. Law and Philosophy Library*. Edited by C. Dahlman and E. Feteris. Dordrecht: Springer Science+Business Media, 2013.

64. HARRIS, D. J. *et al. Law of the European Convention on Human Rights*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2009.

65. HEERMAN, W. Teisė kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimai pagal trečiąjį Orhuso konvencijos ramstį. In *Administracinė jurisprudencija* Nr. 22, 2011.

66. HUERTA DE SOTO, J. Austrų ekonomikos mokykla. In *Rinkos tvarka ir verslus kūrybingumas*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2013.

67. *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991.

68. JACKSON, V. C., GREENE, J. Constitutional interpretation in comparative perspective: comparing judges or courts? In *Comparative*

Constitutional Law. Ed by T. Ginsburg and R. Dixon. Chaltenham: Edward Elgar, 2011.

69. JACOBS, S. Current trends in the process and methods of regulatory impact assessment: mainstreaming RIA into policy processes. In *Regulatory Impact Assessment. Towards Better Regulation?* Chaltenham: Edward Elgar, 2007.

70. JACOBS, F. G. *The Sovereignty of Law. The European Way*. The Hamlyn Lectures 2006. Cambridge University Press, 2007.

71. JACOBS, F. G. *et al. The European Convention on Human Rights*. 5th edition. New York: Oxford University Press, 2010.

72. JARAŠIŪNAS, E. *Valstybės Valdžios Institucijų Santykiai ir Konstitucinis Teismas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.

73. JARUKAITIS, I. *Europos Sąjunga ir Lietuvos Respublika: konstituciniai narystės pagrindai*. Vilnius: Justitia, 2011.

74. *Judicial Activism at the European Court of Justice*. Edited by M. Dawson, B. De Witte, E. Muir. Chaltenham: Edward Elgar, 2013.

75. KARGAUDIENĖ, A. Teisėtų lūkesčių (apsaugos) principas. In *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. Ats. red. G. Mesonis. Vilnius: Leidykla MES, 2013.

76. KELSEN H. *Grynoji teisės teorija*. Vertė A. Degutis ir E. Kūris. Vilnius: Eugrimas, 2002.

77. KIRKPATRICK, C., PARKER, D. Regulatory impact assessment: an overview. In *Regulatory Impact Assessment. Towards Better Regulation?* Chaltenham: Edward Elgar, 2007.

78. KROTOSZYNSKI, R. Jr. The separation of legislative and executive powers. In *Comparative Constitutional Law*. Ed by T. Ginsburg and R. Dixon. Chaltenham: Edward Elgar, 2011.

79. KUČONIS, P., NEKROŠIUS, V. *Teisėsaugos institucijos*. 2-asis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001.

80. KŪRIS, E. Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija. In GLENDON M. A. et al. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1993.
81. LATVELĖ R. *Teisėjo vaidmuo aiškinant teisę*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas,, 2010.
82. LAUŽIKAS, E. et al. *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2003.
83. LAUŽIKAS, E. et al. *Civilinio proceso teisė. II tomas*. Vilnius: Justitia, 2005.
84. LAUŽIKAS, E. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. II dalis*. Vilnius: Justitia, 2005.
85. LENAERTS, K., ARTS, D. *Procedural Law of the European Union*. London: Sweet and Maxwell, 1999.
86. LENAERTS, K. et al. *Procedural Law of the European Union*. 2nd ed., London: Sweet and Maxwell, 2006.
87. LEONAITĖ, E. *Proporcingumo principas Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013.
88. *Lietuvos teisinės institucijos*. Moksl. red. E. Kūris. Vilnius: Registrų centras, 2011.
89. LIMANTĖ, A. *Privačių subjektų teisė kreiptis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą ginčijant Europos Sąjungos teisės aktus*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2010.
90. LOWE, V., STAKER, Ch. Jurisdiction. In *International Law*. Ed. M. D. Evans, 3rd ed., New York: Oxford University Press Inc., 2010.
91. MACCORMICK, N. *Legal reasoning and legal theory*. Oxford: Clarendon, 1997.
92. MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*. Vilnius: Registrų centras, 2013.
93. MACKUVIENĖ, E. *Teisinio argumentavimo korektiškumo prielaidos*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2011.
94. MANKIW, N. G. *Principles of Microeconomics*. 5th edition. Mason: South-Western Cengage Learning, 2009.

95. MARMOR, A. *Interpretation and Legal Theory*. 2nd ed. Portland: Hart Publishing, 2005.

96. MATHIS, K. *Consequentialism in Law*. LawEcon Workshop, University of Bonn, 2010, Prieiga internete: <<http://www.wipol.uni-bonn.de/lehrveranstaltungen-1/lawecon-workshop/archive/paper-mathis>> [žiūrėta 2013 m. gegužės 8 d.].

97. MCCORQUODALE, R. The Individual and the International Legal System. In *International Law*. Ed. M. D. Evans, 3rd ed., New York: Oxford University Press Inc., 2010.

98. MEADOWCROFT, J. Altruizmas, savanaudiškumas ir moralė privačiajame sektoriuje: austrų ekonomikos mokyklos požiūris. In *Rinka ir moralė*. Rinktinė. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2011.

99. MESONIS, G. *Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublikos Vidurio ir Rytų Europos kontekste*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.

100. MESONIS G. *Konstitucijos interpretavimo metodologiniai pagrindai*. Vilnius: Registrų centras, 2010.

101. MEUWESE, A. C. M. *Impact Assessment in EU Lawmaking*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2008.

102. MICHAELS, R. The Functional Method of Comparative Law. In *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Edited by M. Reimann, R. Zimmermann, New York: Oxford University Press, 2006.

103. MIKELĖNIENĖ D., MIKELĖNAS V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius: Justitia, 1999.

104. MIKELĖNAS, V. Efficiency in Civil Procedure: Mission (Im)Possible? In *Recent Trends in Economy and Efficiency of Civil Procedure*. Vilnius: Vilnius University Press, 2013.

105. MILIAUSKAS, P. *Biržinėse bendrovėse sudaromos akcininkų sutartys: bendrovių teisės aspektai*. Daktaro disertacija, Gento ir Vilniaus universitetai, 2014.

106. MILLER, A. S., In Defense of Judicial Activism. In *Supreme Court activism and restraint*. Ed. S. C. Halpern, Ch. M Lamb, Lexington: Lexington Books, 1982.
107. MONTESQUIEU. *Apie įstatymų dvasią*. Vilnius: Mintis, 2004.
108. NEKRAŠAS E. *Filosofijos įvadas*. 2-asis papild. ir patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.
109. NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002.
110. NOZICK, R. *Anarchija, valstybė, utopija*. Vilnius: Eugrimas, 2003.
111. NOVAK, D. Economic Activism and Restrain. In *Supreme Court activism and restraint*. Ed. S. C. Halpern, Ch. M Lamb, Lexington: Lexington Books, 1982.
112. NOWAK, J. E. *et al. Constitutional Law*. 3rd edition, St. Paul: West Publishing Co., 1986.
113. OGUS, A. *Costs and Cautionary Tales: Economic Insights for the Law*. Oxford: Hart Publishing, 2006.
114. PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, J. *Administracinė justicija: teorija ir praktika*. Vilnius: Justitia, 2005.
115. PEIRCE, C. S. *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce, vol. 5: Pragmatism and Pragmaticism*. Ed. Paul Weiss and Charles Hartshorne. Cambridge: Harbard University Press, 1934.
116. PERELMAN CH. *Justice, Law and Argument. Essays on Moral and Legal Reasoning*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1980.
117. PERELMAN CH., OLBRECHTS-TYTECA L. *The new rhetoric: a treatise on argumentation*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2000.
118. PERNICE, I. The Right to Effective Judicial Protection and Remedies in the EU. In *The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law* (ed. A. Rosas *et al.*), The Hague: Springer, 2013.

119. PLATONAS. *Valstybė*. Vilnius: Pradai, 2000.
120. POPELIER, P *et al.* The Effects of Judicial Decisions in Time: Comparative Notes. In *The Effects of Judicial Decisions in Time*. P. Popelier, S. Verstraelen, D. Vanheule, B. Vanlerberghe (eds). Cambridge: Intersentia, 2014.
121. POSNER R. A. *How Judges Think*. Cambridge: Harward University Press, 2008.
122. POSNER R. A. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004.
123. PRAPIESTYTĖ, D. *Prejudicinio sprendimo priėmimo Europos Sąjungos Teisingumo Teisme proceso aiškumas kaip vienodos Europos Sąjungos teisės aiškinimo ir taikymo garantija*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2012.
124. RASMUSSEN, H. *On law and policy in the European Court of Justice: a comparative study in judicial policymaking*. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1986.
125. RAZ, J. *Practical Reason and Norms*. 2nd edition, New York: Oxford University Press Inc., 1999.
126. RAZ, J. *The Authority of Law*. New York: Oxford University Press, 2009.
127. RAZ, J. *Between Authority and Interpretation*. New York: Oxford University Press, 2009.
128. RAWLS, J. *A Theory of Justice*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1971.
129. RAWLS, J. *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
130. REICH, N. Procedural Autonomy of Member States vs. Effective Legal Protection in Recent Court Practice – On the Way to *Procedural Plurality*. In *Privatinė teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Liber Amicorum Valentinas Mikelėnas*. Atsak. Red. V. Mizaras. Vilnius: Justitia, 2008.
131. RENDA, A. *Law and Economics in the RIA world*. Daktaro disertacija, Erasmus University Rotterdam, 2011.

132. SAKALAUSKAS, G. *et al.* *Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai*. Vilnius: Teisės institutas, 2012.
133. SARTOR G., A Sufficientist Approach to Reasonableness in Legal Decision-Making and Judicial Review. In *Reasonableness and Law*. Ed. G. Bongiovanni, G. Sartor, Ch., Valentini. Dordrecht: Springer, 2009.
134. SCHWARZE, J. Balancing EU Integration and National Interests in the Case-Law of the Court of Justice. In *The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law* (ed. A. Rosas *et al.*), The Hague: Springer, 2013.
135. SINANIOTIS, D. *The Interim Protection of Individuals before the European and National Courts*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2006.
136. SMITH, A. *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Vol. II of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Indianapolis: Liberty Fund, 1981. Prieiga: <http://oll.libertyfund.org/220/111839/2312795>> [žiūrėta 2011 m. lapkričio 19 d.].
137. STEINER, J. *et al.* *EU Law*. 9th edn., Oxford University Press, 2006.
138. STELMACH, J., BROZEK, B. *Methods of Legal Reasoning*. Dordrecht: Springer, 2006.
139. STORSKRUBB, E. *Civil Procedure and EU Law*. New York: Oxford University Press, 2008.
140. SUMMERS, R. Statutory Interpretation in the United States. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991.
141. ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2009.
142. ŠIMAŠIUS R. *Teisinis pliuralizmas*. Daktaro disertacija, Lietuvos teisės universitetas, 2002.
143. ŠTARIENĖ, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: Registrų centras, 2010.

144. TESAURO, G. Reasonableness in the European Court of Justice Case-Law. In *The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law* (ed. A. Rosas et al.), The Hague: Springer, 2013.
145. TRIDIMAS, T. *The General Principles of EU law*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
146. TROPER, M. et al. Statutory Interpretation in France. In *Interpreting Statutes: a Comparative Study*. D. N. MacCormick, R. S. Summers (ed.), Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1991.
147. TUMONIS, V. *Judicial Decision-Making: Interdisciplinary Analysis with Special Reference to International Courts*. Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2012.
148. ŪSELĖ, L. et al. *Tyrimas siekiant parengti Atkuriamojo teisingumo sistemas Lietuvoje koncepcijos ir jos įgyvendinimo priemonių projektus*. Vilnius: Teisės institutas, 2008.
149. VAIČAITIS, V. A. Teisingumo samprata ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*, Nr. 1(13), 2009.
150. VAIČAITIS V. A. *Hermeneutinė teisės samprata ir konstitucija*. Vilnius: Justitia, 2009.
151. VAITIEKIENĖ, E. Teisminės valdžios ypatumai. In *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
152. VALANČIUS, V. Viešojo intereso gynimas Lietuvos civiliniame procese. In *Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Moksl. red. V. Nekrošius. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
153. VAN RHEE, C. H. *Locus Standi* in Dutch Civil Litigation in Comparative Perspective. In *Recent Trends in Economy and Efficiency of Civil Procedure*. Vilnius: Vilnius University Press, 2013.
154. VARIAN, H. R. *Mikroekonomika: šiuolaikinis požiūris*. Vilnius: Margi raštai, 2011.

155. VOS, E. The European Court of Justice in the face of scientific uncertainty and complexity. In *Judicial Activism at the European Court of Justice*. Edited by M. Dawson, B. De Witte, E. Muir. Cheltenham: Edward Elgar, 2013.

156. WASANKARI, B. N. *et al.* An Integrated Theory of the Common Law. In ZERBE, R. O., KOVACIC, W. *Research in Law and Economics. Vol. 19*. New York: Elsevier Science Inc., 2000.

157. WORLAND, S. T. Economics and Justice. In *Justice: views from the social sciences*. Ed. R. L. Cohen, New York: Plenum Press, 1986.

158. WRÓBLEWSKI, J. *The Judicial Application of Law*. Ed. Z. Bankowski and N. MacCormick. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1992.

159. ZENS, H. Administracinių ir teismo nagrinėjimo procedūrų efektyvumo didinimo priemonės Austrijoje. In *Administracinė jurisprudencija* Nr. 22, 2011.

160. БЕНТАМ, И. *Введение в основания нравственности и законодательства*. [BENTAM, I. Vvedeniye v osnovaniye nrastvennosti i zakonodatelstva] Москва: РОССПЭН, 1998.

Moksliniai straipsniai:

1. ABRAMAVIČIUS, A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*, Nr. 3(117), 2009.

2. ABRAMAVIČIUS, A. Konstitucinio skundo samprata ir reikšmė konstitucinėje teisminėje kontrolėje. *Jurisprudencija*, Nr. 11 (101), 2007.

3. ARASIMAVIČIUS, M. Reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo 2010 metais Lietuvos vyriausiajame administraciniame teisme analizė. *Socialinių mokslų studijos*, Nr. 4(1), 2012.

4. ARNULL, A. The principle of effective judicial protection in EU law: an unruly horse? *European Law Review*, Vol. 36 (1), 2011.

5. BAKŠEVIČIENĖ, R. Socialinis poveikis ir teisė. Kai kurie teisinės, psichologinės ir sociologinės analizės aspektai. *Teisė*, 40 t., 2001.
6. BARAK, A. Teisėjo vaidmuo demokratinėje valstybėje. *Konstitucinė jurisprudencija*, Nr. 1, 2006.
7. BERKMANAS, T. Teismo aktyvumo kuriant ir aiškinant teisę plėtros tendencija, motyvai ir problemos. *Teisės problemos*, Nr. 2 (44), 2004.
8. BIELIAUSKAITĖ, J. Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje Vakarų teisės tradicijoje. *Socialinių mokslų studijos*, Nr. 2 (2), 2009.
9. BIELIŪNAS, E. Baudžiamųjų įstatymų taikymo problemos ir jų sprendimas įsigaliojus naujam Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui. *Jurisprudencija*, Nr. 45 (37), 2003.
10. BOBEK, M. The Fortress of Judicial Independence and the Mental Transitions of the Central European Judiciaries. *European Public Law*, Vol. 14, No. 1, 2008. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=995220>> [žiūrėta 2014 m. sausio 20 d.].
11. BOBEK, M. Legal Reasoning of the Court of Justice of the EU. *European Law Review*, Vol. 418, 2014. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=2442235>> [žiūrėta 2014 m. gegužės 27 d.].
12. BORCHARDT, G. The Award of Interim Measures by the European Court of Justice. *The Common Market Law Review*, Vol. 22, 1985.
13. BUYSE, A. The Pilot Judgment Procedure at the European Court of Human Rights: Possibilities and Challenges. *Nomiko Vima (The Greek Law Journal)*, Vol. 57, 2009.
14. CALABRESI, G. Some Thoughts on Risk Distribution and the Law of Torts. *Yale Law Journal*, Vol. 70, 1961.
15. CARBONELL, F., Reasoning by Consequences: Applying Different Argumentation Structures to the Analysis of Consequentialist Reasoning in Judicial Decisions. *Cogency*, Vol. 3, No. 2, 2011.

16. CHORVAT, T. R., MCCABE, K. A. A. Neuroeconomics and Rationality. *Chicago-Kent Law Review*, Vol. 80, 2005. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=748264>> [žiūrėta 2011 m. spalio 16 d.].
17. COHEN, E. M., PORAT, I. American Balancing and German Proportionality: The Historical Origins. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 8, Issue 2, 2010.
18. CRAVEN, J. B. Jr., Paean to Pragmatism. *North Carolina Law Review*, Vol. 50, 1972.
19. CROSS, F. B., LINDQUIST, S. A. The Scientific Study of Judicial Activism. *Minnesota Law Review*, Vol. 91(6), 2007.
20. CSERNE, P. Policy Arguments before Courts: Identifying and Evaluating Consequence-Based Judicial Reasoning. *Humanitas Journal of European Studies*, Vol. 3, No. 9, 2009.
21. CURRIER, T. S. Time and Change in Judge-Made Law: Prospective Overruling. *Virginia Law Review*, Vol. 51, 1965.
22. DEREŠKEVIČIŪTĖ, M. Procedūrinio teisingumo elementai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Teisė*, 87 t., 2013.
23. DI MARRIO, A. The Principle of Procedural Autonomy and the Principle of Effectiveness of the Judicial Protection in the Recent ECJ Case-Law: the Issue of Jurisdictional Rules. *King's Student Law Review*, Vol. III, Issue 2, 2012.
24. DOHERTY, M. R. The Reluctance Towards Retroactivity: The Retroactive Application of Laws in Death Penalty Collateral Review Cases. *Valparaiso University Law Review*, Vol. 39, No. 2, 2004.
25. ELY, J. H. Foreword: On Discovering Fundamental Values. *Harvard Law Review*, Vol. 92, 1978.
26. FELDSTEIN, M. On the Theory of Tax Reform. *J. Pub. Econ.*, Vol. 6, 1976.
27. FISCH, J. E. Retroactivity and Legal Change: an Equilibrium Approach. *Harvard Law Review*, Vol. 110, 1977.

28. GALGINAITIS J. Teisinė sistema ir jos pagrindinės sistemos kaip lyginamosios teisėtyros objektas. *Teisė*, 44 t., 2002.

29. GEORGAKOPOULOS, N. L. Predictability and legal evolution. *International Review of Law and Economics*, Vol. 17., 1997.

30. GRAELLS, A. S. The Importance of Assessing the Economic Impact of the Case Law of the Court of Justice of the European Union: Some Exploratory Thoughts, 2013. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=2253346>> [žiūrėta 2013 m. balandžio 18 d.].

31. GRAETZ, M. J. Legal Transitions: The Case of Retroactivity in Income Tax Revisions. *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 126, 1977.

32. GREENE, A. S. Adjudicative Retroactivity in Administrative Law. *Supreme Court Review*, Vol. 261, 1991.

33. GROUSSOT, X., MINNSEN, T. *Res Judicata* in the ECJ Case Law: Balancing Legal Certainty with Legality? *European Constitutional Law Review*, Issue 3, 2007. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=1482938>> [žiūrėta 2013 m. liepos 3 d.].

34. GRIMMEL, A. Integration and the Context of Law: Why the European Court of Justice is not a Political Actor. *Les Cahiers européens de Sciences Po*, No 03/2011, 2011.

35. GUMBIS, J. Public interest: Problem of conceptualisation. *Socialiniai mokslai*, Nr. 1(51), 2006.

36. GUMBIS J. Teisės samprata: logikos taikymo problematika. *Teisė*, 76 t., 2010.

37. HAY, B. Some Settlement Effects of Preclusion. *University Illinois Law Review*, Vol. 21, 1993.

38. HAECK, Y. *et al.* Strasbourg's Interim Measures Under Fire: Does the Rising Number of State Incompliances with Interim Measures Pose a Threat to the European Court of Human Rights? *European Yearbook on Human Rights*, Vol. 11, 2011. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=1543945>> [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.].

39. HILL, C. A. The Rationality of Preference Construction (and the Irrationality of Rational Choice). *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, Vol. 9, No. 2, 2008. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=1288652>> [žiūrėta 2011 m. spalio 19 d.].
40. YOUNG, E. A. Judicial Activism and Conservative Politics. *University of Colorado Law Review*, Vol. 73(4), 2002.
41. JACOBS, S. Regulatory Impact Assessment and the Economic Transition to Markets. *Public Money & Management*, Vol. 24 (5), 2004.
42. JARAŠIŪNAS, E. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir aukštųjų valstybės pareigūnų apkalta: kelios aktualios problemos. *Jurisprudencija*, Nr. 2(80), 2008.
43. JARAŠIŪNAS, E. Oficialios konstitucinės doktrinos koregavimo problemos. *Jurisprudencija*, Nr. 1(115), 2009.
44. JENSEN, M. C. *et al.* The Case for Restricting Access to Courts. MERC Working Paper No. 81-06; *Harvard Business School NOM Unit Working Paper No. 1981*, 1981. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=618765>> [žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.].
45. KAPLOW, L. An Economic Analysis of Legal Transitions. *Harvard Law Review*, Vol. 99, 1986.
46. KERMIT, R. III. A Little Theory Is a Dangerous Thing: The Myth of Adjudicative Retroactivity. *Connecticut Law Review*, Vol. 31, 1998–1999.
47. KLEMPERER, P. Using and Abusing Economic Theory. *Journal of the European Economic Association*, Vol. 1, 2004, Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=523943>> [žiūrėta 2013 m. balandžio 25 d.].
48. KOSATYJ, V. Dominuojantys teisės tikslai. *Teisė*, 77 t., 2010.
49. KRIVKA, E. *Res judicata* principo įgyvendinimo grupės ieškinių procese problemos. *Jurisprudencija*, Nr. 53(45), 2004.
50. KRIVKA, E. Viešojo intereso problema civilinio proceso teisėje. *Jurisprudencija*, Nr. 10 (100), 2007.

51. KŪRIS, E. Konstitucijos aiškinimas, konstitucinės teisės šaltiniai ir besikeičianti konstitucinės teisės paradigma. *Teisės problemos*, Nr. 3(41), 2003.
52. KŪRIS, E. Konstitucijos justicijos proceso teisės klausimu. *Teisė*, 78 t., 2011.
53. KÜHN, Z. Worlds Apart: Western and Central European Judicial Culture at the Onset of the European Enlargement. *American Journal of Comparative Law*, Vol. 52, 2004.
54. LANG, M. Limitation of the temporal effect of a judgment of the Court. *Intertax*, No. 35, 2007. Prieiga internete: <<http://www.eatlp.org/uploads/public/Lang%20%20Temporal%20effects%20of%20ECJ.pdf>> [žiūrėta 2013 m. sausio 11 d.].
55. LASTAUSKIENĖ, G. Teisinis kvalifikavimas formaliosios logikos požiūriu. *Teisė*, 73 t., 2009.
56. LASTAUSKIENĖ, G. Teisės tikslai – spekuliacijos įrankis ar argumentavimo priemonė? *Teisė*, 77 t., 2010.
57. LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, Nr. 19 (4), 2012.
58. LASTAUSKIENĖ, G. Korektiško teisės principų taikymo prielaidos. *Teisė*, 85 t., 2012.
59. LATVELĖ, R. Teisėjas kaip įstatymų leidėjo partneris, arba keli požiūriai į teisėjo vaidmenį aiškinant teisę. *Parlamento studijos*, Nr. 10, 2011.
60. MACCORMICK, N. On Legal Decisions and Their Consequences. *New York University Law Review*, Vol. 58, 1983.
61. MACKUVIENĖ, E. Teisinis samprotavimas: argumentacinis metodologinis požiūris. *Teisė*, 70 t., 2009.
62. MACKUVIENĖ, E. Loginis metodas teisėje: sampratos problema. *Teisė*, 77 t., 2010.
63. MERRYMAN, J. H. The French Deviation. *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 44, No. 1, 1996.

64. MESONIS G. Konstitucijos hermeneutika: teisės ir filosofijos sintezė. *Logos*, Nr. 58, 2009.
65. MIEŽANSKIENĖ, R., ŠLAPKAUSKAS, V. Teisės ir politikos santykio jurisprudenciniai modeliai. *Jurisprudencija*, Nr. 20(2), 2013.
66. MIKELĖNAS, V. Kokių teismų reikia Lietuvai? *Justitia*, Nr. 3, 2006.
67. MIKELĖNAS, V. Interpretacinis žaismas arba kaip kurti teisę be parlamento. *Jurisprudencija*, Nr. 2 (116), 2009.
68. MILLER, A. S., The Myth of Objectivity in Legal Research and Writing. *Catholic University Law Review*, Vol. 18, No. 3, 1969.
69. MOWBRAY, A. A New Strasbourg Approach to the Legal Consequences of Interim Measures. *Human Rights Law Review*, Vol. 5, 2005.
70. MUNZER, S. R. Retroactive Law. *The Journal of Legal Studies*, Vol. 6, No. 2, 1977.
71. MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė (Susiformavimas). *Teisė*, 83 t., 2012.
72. MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė: metodologinės prielaidos ir tyrimų kryptys. *Teisė*, 84 t., 2012.
73. MURAUSKAS, D. Temporal Limitation of the Court of Justice of the EU: Dealing with Consequences. *European Journal of Legal Studies*, Vol. 6, Issue 2, 2013.
74. NASH, J. F. The Bargaining Problem. *Econometrica*, Vol. 189, 1950.
75. NEKROŠIUS, V. Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus. *Teisė*, 33 (1) t., 1999.
76. NEKROŠIUS V. Naujasis civilinio proceso kodeksas ir bendrojo proceso pirmosios instancijos teisme pagrindiniai bruožai. *Teisė*, 44 t., 2002.
77. NEKROŠIUS, V. Viešojo intereso gynimas civiliniame procese ir Konstitucinio Teismo doktrina. *Jurisprudencija*, Nr. 19 (3), 2012.
78. NUSSBAUM, M. C. The Future of Law and Economics: Looking Forward. *University of Chicago Law Review*, Vol. 64, 1997.

79. PELENIS, D. Laikinosios teisinės apsaugos institutas naujajame Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse: pamatinės nuostatos. *Teisė*, 50 t., 2004.

80. PINO, G. Positivism, Legal Validity, and the Separation of Law and Morals. *Ratio Juris*, 2013. Prieiga internete: <<http://ssrn.com/abstract=2205561>> [žiūrėta 2013 m. lapkričio 15 d.]

81. PORTUESE, A. *et al.* *The Principle of Legal Certainty as a Principle of Economic Efficiency*. University of Westminster School of Law Research Paper No. 13-13, 2013. Prieiga internete: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2332016> [žiūrėta 2013 m. lapkričio 29 d.]

82. SINAI, Y., Reconsidering *Res Judicata*: a Comparative Perspective. *Duke Journal of Comparative & International Law*, Vol. 21, 2011.

83. SPRUOGIS E. Teisės aiškinimo probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*, Nr. 8 (86), 2006.

84. STAUGAITYTĖ, V. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų teisinė galia laiko požiūriu. *Jurisprudencija*, Nr. 77 (69), 2005.

85. SUMMERS, R. S. Two Types of Substantive Reasons: the Core of a Theory of Common Law Justification. *Cornell Law Review*, Vol. 63, No 5, 1978.

86. SUNSTEIN, C. R. Problems with Rules. *California Law Review*, No 83, 1995.

87. ŠILEIKIS, E. Penkiolika Konstitucijos metų ir Konstitucinio Teismo naujadarai. *Justitia*, Nr. 7, 2007.

88. ŠINKŪNAS, H. Valdžių padalijimo principas ir teisminės valdžios vieta valdžių padalijimo sistemoje. *Teisė*, 49 t., 2003.

89. ŠVEDAS, G. Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1994–2004 metais. *Teisė*, Nr. 56, 2005.

90. TAMAVIČIŪTĖ, V. Privataus asmens *Locus standi* ginčijant Europos Sąjungos teisės aktų teisėtumą: ar pagrįstai kritikuojamas Europos Sąjungos Teisingumo Teismas? *Socialinių mokslų studijos*, Nr. 1(5), 2010.

91. TVERSKY, A., KAHNEMAN, D. The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science, New Series*, Vol. 211, No. 4481, 1981.

92. VAIČAITIS, V. Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 77 t., 2010.

93. VALANČIUS, V., NORKUS, Z. Nacionalinis teisinis diskursas dėl administracinio proceso. *Jurisprudencija*, Nr. 3 (81), 2006.

94. VALANČIUS, V. NORKUS, R. Lietuvos administracinės ir baudžiamosios justicijos sąlyčio aspektai. *Jurisprudencija*, Nr. 4, 2006.

95. VAN DEN BERG, R. Introduction: the Impact of Guido Calabresi on Law and Economics Scholarship. *Erasmus Law Review*, Vol. 1, 2008.

96. VASILIAUSKAITĖ, N., Racionalumo ir teisingumo trintis Johno Rawlso „Teisingumo teorijoje“. *Politologija*, 4 (40) t., 2005.

97. VERSTRAELEN, S. The Temporal Limitation of Judicial Decisions: The Need for Flexibility Versus the Quest for Uniformity. *German Law Journal*, Vol. 14, No. 9, 2013.

98. ZUCKERMAN, A. A. S. Interlocutory Remedies in Quest of Procedural Fairness. *The Modern Law Review*, Vol. 56, 1993.

99. ZUCKERMAN, A. A. S. Quality and Economy in Civil Procedure – The Case for Commuting Correct Judgments for Timely Judgments. *O.J.L.S.*, Vol 14, No. 3, 1996.

100. ZWEIGERT, K., PUTFARKEN, H. J. Statutory Interpretation – Civilian Style. *Tulane Law Review*, Vol. 44, 1970.

101. ŽALTAUSKAITĖ-ŽALIMIENĖ, S. Nacionalinio teismo vaidmuo įgyvendinant Europos Sąjungos teisę ir teisinio saugumo principo pažeidžiamumas. *Teisė*, 78 t., 2011.

Konferencijų medžiaga:

1. BRADLEY, A. Ryšys tarp teisės ir faktų teismų praktikoje bei teisės ir faktų tyrimo ribos vykdant konstitucinę kontrolę. In *Teisės ir faktas*

konstitucinėje jurisprudencijoje. Tarptautinė konferencija. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2005.

2. DE SCHUTTER, O. The Binding Character of the Provisional Measures adopted by the European Court of Human Rights. *International Law FORUM du droit International*, Vol. 7, No.1, 2005.

3. JARAŠIŪNAS, E. Konstitucija ir įstatymas: kelios interpretavimo problemos. In *Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002.

4. KŪRIS, E. Konstitucija, konstitucinė doktrina ir Konstitucinio Teismo diskrecija. In *Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002.

5. MIKELĖNAS, V. Lietuvos Respublikos Konstitucija Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų praktikoje. In *Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002.

6. MURAUSKAS, D. The Impact of the Court of Justice of the European Union upon National Interim Measures: The Cost of Convergence. *The Interaction of National Legal Systems: Convergence or Divergence?* Vilnius University, Conference Papers, 2013.

7. SMITH, E. Teismai žmonėms, o ne normoms? Teisė ir faktas bendrosios arba administracijos jurisdikcijos teismams vykdant konstitucinę kontrolę. In *Teisės ir faktas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Tarptautinė konferencija. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2005.

Informacinė literatūra ir kiti šaltiniai:

1. *A Dictionary of Law*. 7th ed., editors J. Law, E. A. Martin, Oxford: Oxford University Press, 2009.

2. ANDERSON, E. Dewey's Moral Philosophy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Edward N. Zalta (ed.), 2014. Prieiga internete:

<<http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/dewey-moral/>> [žiūrėta 2014 m. birželio 8 d.].

3. *Black's Law Dictionary*. 9th ed., 2009. Prieiga internete: <<https://lawschool.westlaw.com/>> [žiūrėta 2013 m. gruodžio 3 d.].

4. *Factsheet. Interim measures*. European Court of Human Rights. 2013 m. sausio mėn. Prieiga internete: <http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Interim_measures_ENG.pdf> [žiūrėta 2014 m. balandžio 11 d.].

5. *Factsheet. Pilot Judgments*. European Court of Human Rights. 2014 m. liepos mėn. Prieiga internete: <http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_ENG.pdf> [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 11 d.].

6. FIESER, J. Ethics. In *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Prieiga internete: <<http://www.iep.utm.edu/ethics/>> [žiūrėta 2010 m. gruodžio 21 d.].

7. *General measures*. Information from cases closed. European Court of Human Rights. Prieiga internete: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Documents/MGindex_en.asp> [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.].

8. *Individual measures*. Information from cases closed. European Court of Human Rights. Prieiga internete: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Documents/MIindex_en.asp> [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.].

9. *International Law Association Report of the Sixty-Seventh Conference*. Helsinki: International Law Association, 1996.

10. KORNHAUSER, L. The Economic Analysis of Law. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.), 2011. Prieiga internete: <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/legal-econanalysis/>> [žiūrėta 2013 m. sausio 19 d.].

11. LENAERTS, K. *Effective judicial protection the EU*. Assises de la Justice, European Commission, 2013. Prieiga internete: <<http://ec.europa.eu/justice/events/assises-justice-2013/files/interventions/koenlenarts.pdf>> [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.].

12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalga. Teismų praktika Nr. 34, 2011.

13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. sausio 17 d. konsultacija Nr. A3-53. Teismų praktika Nr. 16, 2002.

14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo statistika. Prieiga internete: <http://www.lrkt.lt/Stat_bendra.html> [žiūrėta 2014 m. birželio 12 d.].

15. Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko tarnybos parengtas *Socialinių sąnaudų-naudos analizės metodines gaires*. Sprendimų poveikio baigiamojo vertinimo gairės, 2011. Prieiga internete: <http://www.lrv.lt/bylos/VORT/VORT-3/metodines_gaires.pdf> [žiūrėta 2013 m. lapkričio 25 d.].

16. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, nagrinėjant bylas pagal viešąjį interesą ginančių subjektų skundus (prašymus), apibendrinimas. Administracinė jurisprudencija Nr. 16, 2009.

17. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant išankstinio ginčų nagrinėjimo ne per teismą tvarką reglamentuojančias teisės normas, apibendrinimas (I dalis). Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo biuletenis Nr. 19, 2010.

18. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas. Administracinė jurisprudencija Nr. 23, 2012.

19. NIINILUOTO, I. Scientific Progress. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.), 2011. Prieiga internete: <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/scientific-progress>> [žiūrėta 2013 m. liepos 24 d.].

20. *Note on Provisional and Protective Measures in Private International and Comparative Law*. Hague Conference on Private International Law. Enforcement of Judgments. Prel. Doc. No. 10, 1998 m. spalio mėn. Prieiga internete: <<http://www.hcch.net/upload/wop/jdgmpr10.pdf>> [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.].

21. *Practical Guide on Admissibility Criteria*. Council of Europe, 2011. Prieiga internete: < [360](http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/B5358231-79EF-</p></div><div data-bbox=)

[4767-975F-524E0DCF2FBA/0/ENG_Guide_pratique.pdf](#) > [žiūrėta 2013 m. spalio 13 d.].

22. *Praktinis priimtumo kriterijų vadovas*. Europos Taryba / Europos Žmogaus Teisių Teismas, 2011. Prieiga internete: <http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_LIT.pdf> [žiūrėta 2013 m. spalio 11 d.].

23. *Rule 39 Interim Measures (ECHR)*. European Legal Network on Asylum. 2012 m. balandžio mėn. Prieiga internete: <<http://www.ecre.org/component/content/article/56-ecre-actions/272-ecre-research-on-rule-39-interim-measures.html>> [žiūrėta 2013 m. lapkričio 12 d.].

24. Tour of Europe. Association of the Councils of State and Supreme Administrative Jurisdictions of the European Union. Prieiga internete: <<http://www.aca-europe.eu/index.php/en/tour-d-europe-en>> [žiūrėta 2013 m. kovo 7 d.].

25. VAINIENĖ, R. *Ekonomikos terminų žodynas*. Vilnius: Tyto alba, 2008.

26. WENAR, L. John Rawls. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.), 2011. Prieiga internete: <<http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/rawls/>> [žiūrėta 2013 m. liepos 3 d.].

27. 1996 m. liepos 29 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto Generalinio sekretoriaus ataskaita dėl 20-osios Europos teisingumo ministrų konferencijos. Prieiga internete: <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=260290&SecMode=1&DocId=546508&Usage=2>> [žiūrėta 2014 m. sausio 22 d.].

28. 2004 m. *UNIDROIT Tarptautiniai civilinio proceso principai*. Uniform Law Review, 2004. Prieiga internete: <<http://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf>> [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.].

29. 2006 m. sausio 24 d. Seime organizuotoje diskusijoje apie individualaus konstitucinio skundo priėmimo galimybes Lietuvoje protokolas.

Prieiga internete: <http://www3.lrs.lt/docs3/kad5/w5_istorija.show5-p_r=894&p_d=80178&p_k=1.html> [žiūrėta 2013 m. vasario 17 d.].

30. 2011 m. vasario 11 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo pirmininko J.-P. Costos pareiškimas dėl laikinųjų apsaugos priemonių. Prieiga internete: <http://www.strasbourgconsortium.org/content/blurb/files/20110211_ART_39_Statement_EN.pdf> [žiūrėta 2014 m. gegužės 6 d.].

Praktinė medžiaga

Europos Žmogaus Teisių Teismo aktai:

1. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1975 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *Golder prieš Jungtinę Karalystę*, 4451/70.

2. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. birželio 13 d. sprendimas byloje *Marckx prieš Belgiją*, 6833/74.

3. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. spalio 9 d. sprendimas byloje *Airey prieš Airiją*, 6289/73.

4. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1980 m. lapkričio 6 d. sprendimas byloje *Guzzardi prieš Italiją*, 7367/76.

5. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1982 m. liepos 15 d. sprendimas byloje *Eckle prieš Vokietiją*, 8130/78.

6. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1985 gegužės 28 d. sprendimas byloje *Ashingdane prieš Jungtinę Karalystę*, 8225/78.

7. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *Lithgow prieš Jungtinę Karalystę*, 9006/80.

8. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1988 m. rugpjūčio 27 d. sprendimas byloje *Philis prieš Graikiją*, 12750/87.

9. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 m. 7 d. sprendimas byloje *Soering prieš Jungtinę Karalystę*, 14038/88.

10. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1994 m. gruodžio 9 d. sprendimas byloje *Ruiz Torija prieš Ispaniją*, 18390/91.
11. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1995 m. sausio 9 d. sprendimas byloje *Pauger prieš Austriją*, 24872/94.
12. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. gruodžio 19 d. sprendimas byloje *Helle prieš Suomiją*, 20772/92.
13. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje *Canea Catholic Church prieš Graikiją*, 25528/94.
14. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 m. vasario 19 d. sprendimas byloje *Higgins ir kiti prieš Prancūziją*, 20124/92.
15. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 m. liepos 10 d. sprendimas byloje *Tinnelly & Sons Ltd ir kiti, Mcelduff ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, 20390/92.
16. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 sausio 21 d. sprendimas byloje *García Ruiz prieš Ispaniją*, 30544/96.
17. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. spalio 28 d. sprendimas byloje *Brumărescu prieš Rumuniją*, 28342/95.
18. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. liepos 13 d. sprendimas byloje *Scozzari ir Giunta prieš Italiją*, 39221/98.
19. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. spalio 10 d. sprendimas byloje *Daktaras prieš Lietuvą*, 42095/98.
20. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. rugsėjo 27 d. sprendimas byloje *Hirvisaari prieš Suomiją*, 49684/99.
21. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. birželio 28 d. sprendimas byloje *VGT Verein gegen Tierfabriken prieš Šveicariją*, 24699/94.
22. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. lapkričio 6 d. sprendimas byloje *Federation Chretienne des Temoins de Jehovah de France prieš Prancūziją*, 53430/99.
23. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. gegužės 7 d. sprendimas byloje *Burdov prieš Rusiją*, 59498/00.

24. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Karner prieš Austriją*, 40016/98.
25. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. liepos 16 d. sprendimas byloje *P., C. ir S. prieš Jungtinę Karalystę*, 56547/00.
26. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Ryabikh prieš Rusiją*, 52854/99.
27. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. kovo 10 d. sprendimas byloje *Senator Lines gmbh prieš Austriją, Belgiją, Daniją, Suomiją, Prancūziją, Vokietiją, Graikiją, Airiją, Italiją, Liuksemburgą, Nyderlandus, Portugaliją, Ispaniją, Švediją ir Jungtinę Karalystę*, 56672/00.
28. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. balandžio 27 d. sprendimas byloje *Lizarraga ir kiti prieš Ispaniją*, 62543/00.
29. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. birželio 22 d. sprendimas byloje *Broniowski prieš Lenkiją*, 31443/96.
30. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. vasario 5 d. sprendimas byloje *Mamatkulov ir Askarov prieš Turkiją*, 46827/99.
31. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. kovo 29 d. sprendimas byloje *Scordino prieš Italiją*, 36813/97.
32. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. balandžio 25 d. sprendimas byloje *Erdoğan ir kiti prieš Turkiją*, 19807/02.
33. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. gruodžio 7 d. sprendimas byloje *Osterreichischer Rundfunk prieš Austriją*, 35841/02.
34. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. vasario 22 d. sprendimas byloje *Tatishvili prieš Rusiją*, 1509/02.
35. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. kovo 8 d. sprendimas byloje *Arma prieš Prancūziją*, 23241/04.
36. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas byloje *L. prieš Lietuvą*, 27527/03.
37. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. gegužės 20 d. sprendimas byloje *Santos Pinto prieš Portugaliją*, 39005/04.

38. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. liepos 17 d. sprendimas byloje *NA. prieš Jungtinę Karalystę*, 25904/07.
39. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. sausio 20 d. sprendimas byloje *F. H. prieš Švediją*, 32621/06.
40. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. kovo 10 d. sprendimas byloje *Paladi prieš Moldovą*, 39806/05.
41. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. birželio 30 d. sprendimas byloje *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (Vgt) prieš Šveicariją*, 32772/02.
42. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. liepos 23 d. sprendimas byloje *Sutyazhnik prieš Rusiją*, 8269/02.
43. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. spalio 15 d. sprendimas byloje *Micallef prieš Malta*, 17056/06.
44. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. sausio 10 d. sprendimas byloje *Rantsev prieš Kiprą ir Rusiją*, 25965/04.
45. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. kovo 2 d. sprendimas byloje *Al-Saadoon ir Mufdhi prieš Jungtinę Karalystę*, 61498/08.
46. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. gegužės 31 d. sprendimas byloje *Maggio ir kiti prieš Italiją*, 46286/09.
47. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. spalio 20 d. sprendimas byloje *Nejdet Şahin ir Perihan Şahin prieš Turkiją*, 13279/05.
48. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. sausio 17 d. sprendimas byloje *Stanev prieš Bulgariją*, 36760/06.
49. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. kovo 22 d. sprendimas byloje *Constantin Markin prieš Rusiją*, 30078/06.
50. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. balandžio 10 d. sprendimas byloje *Babar Ahmad ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, 24027/07.
51. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. gegužės 31 d. sprendimas byloje *Esertas prieš Lietuvą*, 50208/06.
52. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. sausio 28 d. sprendimas byloje *Camekan prieš Turkiją*, 54241/08.

53. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. kovo 4 d. sprendimas byloje *Filiz prieš Turkiją*, 28074/08.

54. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. balandžio 8 d. sprendimas byloje *Ergezen prieš Turkiją*, 73359/10.

55. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. balandžio 15 d. sprendimas byloje *Stefanetti ir kiti prieš Italiją*, 21838/10.

56. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Azienda Agricola Silverfunghi s.a.s. ir kiti prieš Italiją*, 48357/07.

Atskirosios nuomonės:

1. Teisėjos E. Fura-Sandström atskiroji nuomonė. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas byloje *L. prieš Lietuvą*, 27527/03.

2. Teisėjų P. Lemmeno ir E. Kūrio atskiroji nuomonė. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Azienda Agricola Silverfunghi s.a.s. ir kiti prieš Italiją*, 48357/07.

3. Teisėjų N. Vučiničiaus, P. Pinto de Albuquerque ir E. Kūrio atskiroji nuomonė. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. sausio 28 d. sprendimas byloje *Camekan prieš Turkiją*, 54241/08.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo aktai:

1. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1963 m. vasario 5 d. sprendimas byloje *Van Gend & Loos*, 26/62.

2. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1963 m. liepos 15 d. sprendimas byloje *Plaumann*, C-25/62.

3. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1964 m. liepos 14 d. sprendimas byloje *Prakash prieš Komisiją*, 65/63.

4. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1976 m. balandžio 8 d. sprendimas byloje *Defrenne prieš SABENA*, 43/75.

5. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1976 gruodžio 16 d. sprendimas byloje *Rewe*, C-33/76.

6. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1979 m. vasario 20 d. sprendimas byloje *Rewe*, C-120/78.

7. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1980 m. kovo 27 d. sprendimas byloje *Amministrazione delle Finanze prieš Srl Meridionale Industria Salumi*, 128/79.

8. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1980 m. spalio 15 d. sprendimas byloje *Providence agricole de la Champagne*, C-4/79.

9. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1982 m. spalio 6 d. sprendimas byloje *CILFIT*, 283/81.

10. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1983 lapkričio 9 d. sprendimas byloje *Amministrazione delle Finanze dello Stato prieš San Giorgio S.p. A.*, C-199/82.

11. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo kolegijos pirmininko 1984 m. gruodžio 13 d. nutartis byloje *Corrado Fabbro ir kt. prieš Komisiją*, 269/84.

12. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo kolegijos pirmininko 1987 m. birželio 3 d. nutartis byloje *Gert Muysers ir Walter Tülp prieš Europos Bendrijų Audito Rūmus*, 161/87.

13. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo kolegijos pirmininko 1987 m. birželio 22 d. nutartis byloje *Mareile Tziovas prieš Europos Parlamentą*, 23/87.

14. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1988 m. vasario 2 d. sprendimas byloje *Blaizot prieš Université de Liège ir kt.*, C-24/86.

15. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 1989 m. balandžio 26 d. nutartis byloje *Graikija prieš Komisiją*, C-32/89.

16. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1989 m. birželio 13 d. sprendimas byloje *Publishers Association prieš Komisiją*, 56/89.

17. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 1989 m. rugpjūčio 16 d. nutartis byloje *Komisija prieš Vokietijos Federacinę Respubliką*, C-57/89.

18. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. vasario 19 d. sprendimas byloje *Italija prieš Komisiją*, C-281/89.
19. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. liepos 25 d. sprendimas byloje *Factortame*, C-221/89.
20. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 1991 m. spalio 18 d. nutartis byloje *Abertal SAT Ltd. ir kt. prieš Komisiją*, C-213/91.
21. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. lapkričio 19 d. sprendimas byloje *Francovich*, C-6/90.
22. Europos Sąjungos Pirmosios instancijos teismo 1992 m. gruodžio 14 d. sprendimas byloje *Lenz prieš Komisiją*, T-47/92.
23. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1996 m. lapkričio 28 d. sprendimas byloje *Lenz prieš Komisiją*, C-277/95.
24. Europos Sąjungos Pirmosios instancijos teismo 1992 m. gruodžio 14 d. sprendimas byloje *Lenz prieš Komisiją*, T-47/92.
25. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1992 m. kovo 10 d. sprendimas *Lomas*, C-38/90.
26. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1992 m. kovo 26 d. sprendimas byloje *Reichert II*, C-261/90.
27. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1992 m. liepos 16 d. sprendimas byloje *Legros*, C-163/90.
28. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 1993 m. liepos 16 d. nutartis byloje *Prancūzija prieš Komisiją*, C-296/93.
29. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 1993 m. liepos 16 d. nutartis byloje *Airija prieš Komisiją*, C-307/93.
30. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1995 m. liepos 19 d. sprendimas byloje *Atlantic Container Line*, C-149/95.
31. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1995 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *Union Royale Belge des Sociétés de Football Association ASBL prieš Jean-Marc Bosman*, C-415/93.
32. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1999 m. gegužės 4 d. sprendimas byloje *Sürül*, C-262/96.

33. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2000 m. kovo 9 d. sprendimas byloje *EKW ir Wein & Co*, C-437/97.

34. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2002 m. kovo 19 d. sprendimas byloje *Komisija prieš Graikiją*, C-426/98.

35. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2000 m. gegužės 16 d. sprendimas byloje *Pieston ir kt.*, C-78/98.

36. Europos Sąjungos Pirmosios instancijos teismo 2002 m. gegužės 3 d. sprendimas byloje *Jégo Quéré*, T-177/01.

37. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. sprendimas byloje *Köbler*, C-224/01.

38. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2004 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Kühne & Heitz*, C-453/00.

39. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 2005 m. balančio 19 d. nutartis byloje *Tillack prieš Komisiją*, C-521/04.

40. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2006 m. kovo 16 d. sprendimas byloje *Rosmarie Kapferer*, C-234/04.

41. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2006 m. rugsėjo 7 d. sprendimas byloje *Ispanija prieš Tarybą*, C-310/04.

42. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2007 m. kovo 13 d. sprendimas byloje *Unibet*, C-432/05.

43. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2008 m. balandžio 15 d. sprendimas byloje *Impact*, C-268/06.

44. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2009 m. liepos 16 d. sprendimas byloje *Mono Car Styling*, C-12/08.

45. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2009 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *Komisija prieš Suomiją*, C-284/05.

46. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. balandžio 22 d. sprendimas byloje *Zentralbetriebsrat der Landeskrankenhäuser Tirols*, C-486/08.

47. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. spalio 21 d. sprendimas byloje *Handelscompagnie B. V.*, C 385/09.

48. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. gruodžio 22 d. sprendimas byloje *DEB*, C-279/09.

49. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko 2011 m. gegužės 18 d. nutartis byloje *Taryba prieš Zhejiang Xinan Chemical Industrial Group*, C-337/09.

50. Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 2011 m. rugsėjo 6 d. nutartis byloje *Inuit Tapiriit Kanatami*, T-18/10.

51. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2011 m. lapkričio 25 d. sprendimas byloje *Daiichi Sankyo Company prieš Comptroller General of Patents, Designs and Trade Marks*, C-6/11.

52. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2012 m. lapkričio 15 d. sprendimas byloje *Al-Aqsa prieš Europos Sąjungos Tarybą*, C-539/10.

53. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko pavaduotojo 2013 m. kovo 7 d. nutartis byloje *EDF prieš Komisiją*, C-551/12.

54. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. birželio 13 d. sprendimas byloje *Bianca Brandes prieš Land Niedersachsen*, C-415/12.

55. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. spalio 3 d. sprendimas byloje *Inuit Tapiriit Kanatami*, C-583/11.

Lietuvos nacionalinių teismų sprendimai

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. rugpjūčio 26 d. sprendimas.

2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 11 d. sprendimas (dėl bylos nutraukimo). *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 54-1033.

3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 42-1345; atitaisymas – 1999, Nr. 43.

4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. liepos 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 61-2015.

5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. balandžio 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 30-840.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 54-1588.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276; atitaisymas – 2001, Nr. 86.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. sausio 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 5-186.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 23 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 94-4048.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 113-5057.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 19-828.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 48-2133.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5221.
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 124-5643.
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 152-5605.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.
17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894.
19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 31 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 62-2283.

20. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957, atitaisymas – 2006, Nr.: 127, atitaisymas – 2006, Nr.: 137.

21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 126-4805.

22. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. liepos 5 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 76-3019.

23. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 110-4511.

24. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 118-4830.

25. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 136-5529.

26. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 75-3074.

27. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. spalio 29 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 130-5653.

28. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. lapkričio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 139-6120.

29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 56-2766.

30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 134-6860.

31. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 30 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 79-4078.

32. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 16 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 136-6943.

33. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas *Valstybės žinios*, 2010-11-16, Nr. 134-6860.

34. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gruodžio 22 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 153-7837.

35. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7405.

36. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 23 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 78-3823.

37. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. spalio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 129-6116.

38. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 109-5528.

39. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. spalio 30 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 127-6405.

40. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 103-5079.

41. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. rugpjūčio 27 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 92-4584.

42. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. balandžio 16 d. sprendimas. [TAR, 2014, Nr. 4507](#).

43. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. birželio 3 d. išvada. [TAR, 2014, Nr. 7164](#).

Atskirosios nuomonės:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo E. Šileikio atskiroji nuomonė. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. spalio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 129-6116.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo aktai:

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-50.

2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-203/2000.

3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-552/2000.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. rugsėjo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-856/2000.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-32/2013, Teismų praktika Nr. 39.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-378/2005.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-578/2005.
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-544.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2007.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2007.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-555/2007.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-43/2009.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-25/2009.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-43/2009.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-240/2009.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-506/2009.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-173/2010, Teismų praktika Nr. 33, 2010.

18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-143/2010.

19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-411/2010.

20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-158/2011.

21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2012, Teismų praktika Nr. 37, 2012.

22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/201.

23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-501/2013.

24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-506/2013.

Lietuvos apeliacinio teismo aktai:

1. Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. spalio 18 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2-652/2007.

2. Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. lapkričio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-782/2007.

3. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gruodžio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-949/2008.

4. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-284/2009.

5. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-502/2009.

6. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. birželio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-663/2009.

7. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. sausio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-66/2010.

8. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. vasario 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-304/2010.

9. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. liepos 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1167/2010.

10. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-2174/2010.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo aktai:

1. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A¹-438/2005, Administracinių teismų praktika Nr. 8, 2005.

2. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. balandžio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁶⁶³-917/2006.

3. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. lapkričio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁶-603/2006.

4. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007 m. rugsėjo 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS¹⁶-528/2007.

5. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007 m. lapkričio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS²-646/2007, Administracinių teismų praktika Nr. 13, 2007.

6. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. rugsėjo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵⁷⁵-1576/2008.

7. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. gruodžio 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁴²-715/2008, Administracinė jurisprudencija Nr. 16, 2008.

8. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁸²²-790/2009.

9. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. spalio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁶⁶²-1157/2009.

10. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. vasario 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵²⁵-157/2010, Administracinė jurisprudencija Nr. 19, 2010.

11. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. birželio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁶⁶²-1735/2010, Administracinė jurisprudencija Nr. 19, 2010.

12. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. birželio 29 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A¹⁴³-956/2010.

13. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. rugpjūčio 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁸⁵⁸-428/2010.

14. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁴²-548/2010.

15. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵⁵⁶-393/2010, Administracinė jurisprudencija Nr. 20, 2010.

16. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. vasario 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS¹⁴⁶-154/2011.

17. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. balandžio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. P⁶³-122/2011.

18. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. gegužės 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁸²²-1415/2011.

19. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. gegužės 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁴⁴-2159/2011.

20. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. liepos 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵⁰²-3034/2011, Administracinių teismų praktika Nr. 22, 2011.

21. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. rugsėjo 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁹²-3379/2011.

22. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. lapkričio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵⁷⁵-1831/2011, Administracinių teismų praktika Nr. 22, 2011.

23. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. vasario 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁸⁵⁸-140/2012.

24. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. kovo 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁴⁴²-179/2012.

25. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. balandžio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁸⁵⁸-310/2012, Administracinė jurisprudencija 21, 2012.

26. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. balandžio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵²⁵-272/2012.

27. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. gegužės 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁴⁹²-233/2012.

28. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. rugsėjo 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁸²²-2263/2012, Administracinė jurisprudencija Nr. 24, 2012.

29. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. rugsėjo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵²⁰-2896/2012.

30. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. spalio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵⁵²-625/2012, Administracinė jurisprudencija Nr. 24, 2012.

31. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. spalio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁸⁵⁸-2825/2012.

32. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. gruodžio 28 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I⁵⁵²-23/2012.

33. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. vasario 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵⁵²-253/2013.

34. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. kovo 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁶⁶²-549/2013.

35. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. kovo 5 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A⁵⁰²-706/2013, Administracinė jurisprudencija Nr. 25, 2013.

36. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. kovo 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵⁵²-519/2013.

37. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. balandžio 9 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A⁶⁰²-778/2013.

38. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. rugpjūčio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵⁷⁵-737/2013.

39. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. rugpjūčio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A¹⁴⁶-879/2013.

40. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. rugsėjo 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁸²²-570/2013.

41. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. rugsėjo 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁸⁵⁸-786/2013.

42. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. rugsėjo 23 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A⁵²⁰-211/2013.

43. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. spalio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁷⁵⁶-818/2013.

44. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2014 m. sausio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁴⁹²-110/2014.

Kitų Lietuvos teismų aktai:

1. Vilniaus apygardos teismo 2010 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-430-492/2010.

Užsienio nacionalinių teismų aktai

Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiojo Teismo aktai:

1. JAV Aukščiausiojo Teismo 1905 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje *Lochner prieš New York*. 198 U.S. 45.

2. JAV Aukščiausiojo Teismo 1923 m. birželio 4 d. sprendimas byloje *Frothingham prieš Mellon*. 262 U.S. 447.

3. JAV Aukščiausiojo Teismo 1937 kovo 29 d. sprendimas byloje *West Coast Hotel Co. prieš Parrish*. 300 U.S. 379.

4. JAV Aukščiausiojo Teismo 1947 m. vasario 10 d. sprendimas byloje *United Public Workers prieš Mitchell*. 330 U.S. 75, 67.

5. JAV Aukščiausiojo Teismo 1965 m. birželio 7 d. sprendimas byloje *Linkletter prieš Walker*, 381 U.S. 681.

6. JAV Aukščiausiojo Teismo 1977 m. birželio 20 d. sprendimas byloje *Hunt prieš Washington State Apple Advertising Commission*. 432 U.S. 333.

7. JAV Aukščiausiojo Teismo 1971 m. gruodžio 6 d. sprendimas byloje *Chevron Oil Co. prieš Hudson*, 404 U.S. 97.

8. JAV Aukščiausiojo Teismo 1987 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Griffith prieš Kentucky*, 479 U.S. 314.

Prancūzijos teismų aktai:

1. Prancūzijos Kasacinio Teismo 1950 m. vasario 17 d. sprendimas byloje *Dame Lamotte*. Rec. 110.

2. Prancūzijos Valstybės Tarybos 2004 m. gegužės 11 d. sprendimas byloje *Association AC et autres*. Nr. 255886.

Doktoranto moksliniai straipsniai disertacijos tema

1. MURAUSKAS, D. Temporal Limitation of the Court of Justice of the EU: Dealing with Consequences. *European Journal of Legal Studies*, Vol. 6, Issue 2, 2013.
2. MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė: metodologinės prielaidos ir tyrimų kryptys. *Teisė*, 84 t., 2012
3. MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė (Susiformavimas). *Teisė*, 83 t., 2012.

Kitos doktoranto mokslinės publikacijos

1. MURAUSKAS, D. The Impact of the Court of Justice of the European Union upon National Interim Measures: The Cost of Convergence. *The Interaction of National Legal Systems: Convergence or Divergence?* Vilnius University, Conference Papers, 2013.
2. MURAUSKAS, D. Teisė ir menas: neišvengiama sąveika. *Teisė*, 82 t., 2012.
3. MURAUSKAS, D., SHAIPOV, A. Problems of compulsory purchase of land: A comparative analysis of legal regulation in Lithuania and Ukraine. *Verslo ir teisės aktualijos*, 6 t., Nr. 2, 2011.
4. MURAUSKAS, D. Различные подходы к обоснованию решений в судебной практике Литвы. In *Проблемы современной юридической науки и практики*. Красноярск: СФУ, 2011.
5. MURAUSKAS, D. Teisinės valstybės principas: sampratos paieškos doktrinoje. *Teisė*, 78 t., 2011.